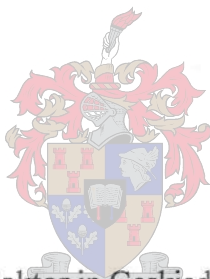

DIE LEWE EN WERK VAN PETRUS LAFRAS UYS, 1797-1838

deur

WILLEM JAKOBUS MARKRAM

Proefskrif ingelewer vir die graad Doktor in Geskiedenis in die Fakulteit Lettere en
Wysbegeerte aan die Universiteit van Stellenbosch

Promotor: Dr C Venter

Mede-promotor: Dr JC Visagie

Stellenbosch

Junie 2001

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie proefskrif vervat, my oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

HANDTEKENING

DATUM

OPSOMMING

Hierdie proefskrif is 'n biografiese studie oor die lewe en bydrae van Petrus Lafras Uys as leiersfiguur in die distrik Uitenhage en as latere Voortrekkerleier. Uys se optrede word geplaas teen die agtergrond van die probleme en griewe van die Afrikanerboere in die distrikte Swellendam en Uitenhage in die jare 1815-1837 en sy interaksie met ander Voortrekkerleiers nadat hy in 1837 die Kaapkolonie as leier van 'n trekgeselskap verlaat het.

Piet Uys is in Oktober 1797 as 'n kind van Jacobus Johannes Uys en Susanna Margaretha Moolman gedoop. Hy is in 1815 in die distrik Swellendam met sy niggie, Alida Maria Uys, getroud. Hy het hom teen die einde van 1825 of vroeg in 1826 in die wyk Gamtoosrivier van die distrik Uitenhage gevestig.

As 'n energieke Afrikanerboer het verskeie griewe in verband met grondbesit tot Uys se gevoel van rusteloosheid en ontevredenheid met sy bestaan in die distrik Uitenhage bygedra. Die destabilisasie van die oosgrens en die konflik tussen blanke boere en swart groepe het tot 'n gevoel van onveiligheid by hom aanleiding gegee. Hierdie gevoel van onveiligheid het 'n hoogtepunt tydens die Sesde Grensoorlog van 1834-1835 bereik. Uys het met onderskeiding as veldkornet aan die oorlog deelgeneem.

Die opkommandering van perde, vee en waens deur die regering tydens die oorlog en die gebrek aan vergoeding daarvoor het veroorsaak dat Uys en sy familieledede finansiële verliese gely het.

Soos talle mede-grensboere het Piet Uys met die regering gebots oor die behandeling van sy slawe en arbeiders. Die hofsak wat Uys se ingeboekte slavin, Rosina, teen hom en sy eggenote aanhangig gemaak het, het lank deel van die griewekompleks van die Uyse en hulle vriende gebly.

Piet Uys was een van die eerste grensboerleiers wat 'n belangstelling in die binneland as 'n moontlike vestigingsplek getoon het. Hy het moontlik reeds in 1829 'n tog na die binneland onderneem. Verder was Uys die organiseerder en leier van die bekende verenningskommissie wat in September 1834 'n tog na Natal onderneem het.

Uys het in April 1837 as leier van 'n trek die distrik Uitenhage verlaat met die doel om na Natal te emigreer. Hy het in konflik met die bestaande Voortrekkerregering getree en nie die bestuursreëlings aanvaar nie. Verskille oor die trekking en die Voortrekkerleier het ook na vore getree.

Tog het Uys nie geskroom om sy mede-emigrante in tye van nood te help nie en veral op militêre gebied 'n groot rol gespeel. So byvoorbeeld het Uys as mede-bevelvoerder aan die Marico-veldtog teen die Ndebele in November 1837 deelgeneem. Piet Uys was ook saam met Hendrik Potgieter die mede-bevelvoerder van die strafkommando wat in April 1838 teen die Zulu uitgetrek het. In die slag van Italeni op 11 April 1838 het Piet Uys en sy seun, Dirk Cornelis, die lewe gelaat.

Na sy dood het sy vriende en familielede hulle in Natal gevestig. Verskeie van Uys se familielede het 'n vernames rol in die openbare lewe en op militêre gebied in Natal en later in die Suid-Afrikaanse Republiek gespeel.

SUMMARY

This thesis is a biographical study of the life and contribution of Petrus Lafras Uys, a leading figure in the district of Uitenhage and later leader of the Voortrekkers. His actions are placed against the backdrop of the problems and grievances of the Afrikaner farmers in the districts of Swellendam and Uitenhage during the years 1815-1837, and his interaction with other Voortrekker leaders after he had left the Cape Colony in 1837 as leader of a Voortrekker party.

Piet Uys, the son of Jacobus Johannes Uys and Susanna Margaretha Moolman, was christened in October 1797. He married his cousin, Alida Maria Uys, in the district of Swellendam in 1815. He settled in the ward Gamtoos River in the district of Uitenhage towards the end of 1825 or early in 1826.

As an energetic Dutch farmer, the many grievances in connection with landownership contributed to his feelings of restlessness and dissatisfaction with his stay in the district of Uitenhage. The destabilization of the eastern borders and the conflict between white farmers and black groups led to feelings of insecurity. These feelings of insecurity became unbearable during the Sixth Border War of 1835 in which Uys fought honourably as field cornet.

The requisitioning of horses, livestock and wagons by the government during this war and the lack of compensation, resulted in great financial losses for Uys and his family.

Just as many other farmers, Piet Uys clashed with the government about the treatment of his slaves and labourers. The court case instituted against him and his wife by his indentured slave Rosina remained part of the complexity of grievances of the Uys family and friends for a considerable length of time.

Piet Uys was one of the first frontier farmer leaders who showed an interest in the

interior of the country as a possible establishment of a settlement. It is possible that he went on an expedition as early as 1829. Furthermore, Uys was also the organizer and leader of the well-known Reconnaissance Commission that undertook an expedition into Natal in September 1834.

Uys left the district of Uitenhage as leader of a trek in April 1837, with the intention of emigrating to Natal. He was in conflict with the existing Voortrekker government and did not accept the governmental arrangements. Differences of opinion as to the route to be taken and the question of who should be the Voortrekker minister, became issues of conflict.

Yet Uys did not hesitate to assist his fellow Voortrekkers in their hour of need. He also played a key role in the military. Thus it was that Uys, as co-commander took part in the Campaign of Marico against the Ndebele in November 1837. He was also, together with Hendrik Potgieter, commander of the punitive commando who set off against the Zulu in 1838. During the Battle of Italeni, 11 April 1838, Piet Uys and his son, Dirk Cornelis, were mortally wounded.

After his death, his family and friends settled in Natal. Many members of his family held important positions in public life and in the military in Natal, and later in the Republic of South Africa.

INHOUDSOPGAWE

	Bladsy
Opsomming	i-ii
Summary	iii-iv
Lys van Illustrasies	x-xii
Voorwoord	xiii-xvi
 HOOFSTUK 1	 1
 AFKOMS EN JEUGJARE	
 1.1 Afkoms	 1
1.2 Jeugjare	12
1.3 Verhuising na Uitenhage	23
 HOOFSTUK 2	 41
 GRIEWE IN VERBAND MET GROND	
 2.1 Skaarste aan Grond en Weiveld	 42
2.2 Aard van die Weiveld	47
2.3 Grond oorkant die Grens	49
2.4 Hoë Erfpag	51
2.5 Agterstallige Grondbriewe	58
2.6 Agterstallige Opmetingswerk	61
2.7 'n Tekort aan Kapitaal	64

HOOFSTUK 3	71
DESTABILISASIE VAN DIE OOSTELIKE DISTRIKTE SEDERT 1789	
3.1 Wrywing tot 1823	71
3.2 Invloed van die Mfecane	74
3.3 Rondswerwery en Ordonnansie 50 (1828)	80
3.4 Rondloperwet	84
3.5 Die Sesde Grensoorlog (1834-1835)	88
3.6 Voortgesette Rondswerwery	99
HOOFSTUK 4	103
ONVOLDOENDE KOMPENSASIE VIR VERLIESE	
4.1 Verliese as gevolg van Opkommandering	103
4.2 Verliese as gevolg van die Sesde Grensoorlog	107
4.3 Eise om Vergoeding en Hulpverlening	110
HOOFSTUK 5	115
VERHOUDING MET DIE SLawe EN ARBEIDERS	
5.1 Paternalisme en die Gees teen Gelykstelling	115
5.2 Klagtes van Aanranding en Mishandeling	118
5.3 Die Vrystelling van die Slawe	126
5.4 Slawe na oorkant die Grens saamgeneem	131

HOOFSTUK 6 142

DIE ROSINA-HOFSAAK

6.1	Die Hofsaak teen PG Human	142
6.2	Klagtes teen Ingeboekte Arbeiders	148
6.3	Die Klagte van Rosina	154
6.4	Die Eerste Lasbrief	155
6.5	Die Tweede Lasbrief	157
6.6	Die Verhoor	161
6.7	Teenstand teen Sherwin	163
6.8	Sherwin se Regskoste	169
6.9	Die Herinneringe leef voort	171

HOOFSTUK 7 174

DIE OORSPRONG VAN DIE GROOT TREK EN DIE UYS-KOMMISSIE

7.1	Vroeë Jag- en Handelstogte	174
7.2	Die Oorsprong van die Trekgedagte	178
7.3	Verdere Verkenning en Belangstelling	181
7.4	Die Lede van die 1834-Verkenningskommissie	187
7.5	Die Reis na Natal	192
7.6	Die Besoek aan Natal	194
7.7	Terug na die Kolonie	202

HOOFSTUK 8 206

OP TREK

8.1	Die Trekgedagte groei	206
-----	-----------------------	-----

8.2	Uys verlaat die Kolonie	211
8.3	Na Thaba Nchu	220
8.4	Verskille oor Godsdienstige Aangeleenthede	222
8.5	Verskille oor Regeringsaangeleenthede en die Trekkriging	224
8.6	Vroeëre Optrede teen die Ndebele	233
8.7	Die tweede Strafkommando teen die Ndebele	237
8.8	Die Verdeling van die Buit	246

HOOFTUK 9 249

NA NATAL

9.1	Bylê van Geskille	249
9.2	Retief na Dingane	250
9.3	Oproep om Hulp	252
9.4	Leier van die Strafkommando	255
9.5	Die Strafkommando vertrek	259
9.6	Uys val aan	260
9.7	Noodlottig gewond	262
9.8	Potgieter se Optrede	266
9.9	Oorsake en Gevolge van Italië	271
9.10	Samewerking met die Engelse	274
9.11	Die Port Natallers verslaan	279
9.12	Beslaglegging van Port Natal	280
9.13	Twis oor Burgerlike Bestuur	284

HOOFTUK 10 287

VESTIGING EN NALATENSKAP IN NATAL

10.1	Die Stand van die Laers	287
------	-------------------------	-----

10.2	Die Wenkommando	290
10.3	Stoflike Oorskot van Piet en Dirkie Uys	293
10.4	Uys se Boedel	296
10.5	Britse Anneksasie van Port Natal	297
10.6	Die Beeskommando	298
10.7	Grondtoekenning in Natal	300
10.8	Die Uyse se Betrokkenheid in die Openbare Lewe	302
10.9	Alida Uys hertroud	306
10.10	Britse Anneksasie en Administrasie van Natal	307
10.10.1	Anneksasie	307
10.10.2	Administrasie	309
10.11	Die Kliprivierse Gebied	310
10.12	Vestiging in Utrecht	314
10.13	Petrus Lafras Uys jr	317
10.14	Aansprake op Grond	320
10.15	Deelname aan Vryheidsoorloë	322
	Evaluering	324
	Bylaag A	328
	BRONNE	337

LYS VAN ILLUSTRASIES

Bladsy

KAARTE

- Die Distrik Swellendam, 1835** 8A
(H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845, teenoor p 2).
- Die Distrik Uitenhage** 23A
(JS Bergh en JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 39).
- Algemene Verwysingskaart** 249A
(A Böeseken: *Geskiedenis-atlas van Suid-Afrika*, p 61).

FOTO'S

- Die Potberg in die distrik Swellendam** 9A
(Foto deur die skrywer).
- CJ Uys se plaas Wydgelegen** 9A
(Foto deur die skrywer).
- Veldkommandant Jacobus Linde** 14A
(LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 92).
- Johannes Zacharias Moolman** 15A
(LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 113).
- JJ Uys se plaas Driefontein** 17A
(Foto deur die skrywer).

JJ Uys se plaas Spitskop (Foto deur die skrywer).	17A
Die plaashuis op Brakfontein (DJ Kotzé: <i>Dapper Kinders van Suid-Afrika</i> , p 56).	28A
Johannes Zacharias Uys (I Uys: <i>Rearguard. The life and times of Piet Uys</i> , p 41).	198A
Catharina Elizabeth en Dina Maria Uys (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 34).	216A
Die Uys-Bybel (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 42).	217A
Die Oorhandiging van die Bybel aan Jacobus Uys (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 41).	218A
Die Bybelmonument te Grahamstad (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 44).	219A
Die Uysklip in die Bloemfontein-museum (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 54).	221A
Jacobus “Kruppel Koos” Uys (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 93).	293A
Andries Theodorus Spies (<i>Die Brandwag</i> , 10/12/1916, p 210).	301A
Wessel Hendrik Uys (IS Uys: <i>Die Uys-geskiedenis 1704-1974</i> , p 95).	305A

- “Swart” Dirk Cornelis Uys** 306A
(IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 65).
- Petrus Lafras Uys jr** 317A
(*Die Brandwag*, 15/8/1914, p 177).
- Petrus Lafras Uys jr en sy vier seuns** 318A
(IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 107).
- Monument van Petrus Lafras Uys jr te Utrecht** 319A
(C van Riet Lowe and BD Malan, ed: *The Monuments of South Africa*, p 122).
- Petrus Lafras Uys jr se graf** 320A
(IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 113).
- Dirk Cornelis Uys (seun van PL Uys jr)** 321A
(IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 136).

VOORWOORD

Die lewens van die vernaamste leiers van trekke uit die oosgrensdistrikte na die binneland en na Natal is reeds beskryf. GS Preller het biografieë oor Piet Retief en Andries Pretorius die lig laat sien, terwyl Potgieter en Theunissen die lewe van Hendrik Potgieter behandel het. BJ Liebenberg het die soeklig op Andries Pretorius se lewe in Natal laat val. HB Thom het in 1947 in sy *Die lewe van Gert Maritz* 'n biografie oor die lewe van hierdie trekkerleier geskryf. Daarin het Thom die hoop uitgespreek dat sy werk as aansporing sou dien om ook aandag aan die lewe van Piet Uys te wy. Sedertdien is nog geen omvattende studie oor Piet Uys aangepak nie en dit het as belangrike motivering by my gedien om hierdie proefskrif aan te pak.

In die geskiedenis van Suid-Afrika is Petrus Lafras Uys geen onbekende nie. In ons geskiedskrywing het verskillende fasette van sy lewe intensiewe aandag geniet. In hierdie werke oor die lewe van Uys tree nogtans geen geheelbeeld van hierdie energieke en soms omstrede figuur na vore nie.

So was daar die bondige artikel oor Piet Uys deur BTJ Leverton in die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*. CFJ Muller het in *Leiers na die Noorde* aandag gegee aan die aanklag wat Uys se ingeboekte slavin, Rosina, teen hom en sy eggenote aanhangig gemaak het. In Muller se *Die Oorsprong van die Groot Trek* word Uys se aandeel in die verkenningskommissie van 1834 uitvoerig behandel. PJ van der Merwe het in “Die Matebeles en die Voortrekkers” wat in die *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis II 1986*, verskyn het, na Uys se rol in die Marico-slag teen die Ndebele verwys. Dan was daar HC de Wet se “Waar het Piet Uys en sy seun Dirkie geval”, “Die Hattingh-skets en die Slagveld van Piet Uys” en “Die Grafte van Piet en Dirkie Uys ontdek” wat onderskeidelik in *Historia* van Junie 1959, Junie 1960 en 1963 verskyn het.

Ian Uys het verskeie werke oor Piet Uys die lig laat sien. So bv was daar die artikel

“Her Majesty’s loyal and devoted trekker leader: Petrus Lafras Uys” in *Natalia*, 1988. *Die Uys-geskiedenis 1704-1974* handel oor die bydrae en rol van verskeie lede van die uitgebreide Uys-familie, waaronder ook Piet Uys. Laastens is daar *Rearguard. The life and times of Piet Uys* wat ’n populêre werk oor laasgenoemde se lewe is.

CWH van der Post se werk *Piet Uys of Lyding en Stryd van die Voortrekkers in Natal* toon die kenmerke van ’n historiese roman. Van der Post het in die voorwoord aangedui dat sy werk nie in alle opsigte histories korrek is nie.

Hierdie studie is die eerste omvattende histories-wetenskaplike biografie van Piet Uys as leiersfiguur op die Kaapse Oosgrens sowel as tydens die ontplooiingsfase van die Groot Trek tot en met sy vroeë dood in April 1838.

Piet Uys word as die sentrale figuur in sy hoedanigheid as vooraanstaande Afrikanergrensboer en Voortrekkerleier belig. Derhalwe word op die sosio-ekonomiese, politieke en ander knelpunte van Uys en sy mede-Afrikanerboere gefokus.

In die Suider-Afrikaanse opset was die Afrikanergrensboere nie geïsoleerd nie. Die grensboere was in ’n stryd met ander kultuurgroepe gewikkel wat ook op die bestaande ekonomiese bronne aanspraak gemaak het en politieke aspirasies gekoester het.

Om ’n ewewigtige blik op die rol van Piet Uys as een van die leiers van ’n belangegroep in Suid-Afrika te werp, het die skrywer bronne oor die spektrum van vertrekpunte geraadpleeg.

Aangesien baie min inligting oor Uys se jeugjare en aanvanklike verblyf in die distrik Uitenhage uit veral primêre bronne verkry kan word, is Uys se optrede teen die agtergrond van die besondere problematiek van die distrik Uitenhage geplaas wat uiteindelik tot sy emigrasie aanleiding gegee het.

In besonder is veral op die griewe van die inwoners van die wyke Gamtoosrivier en Onder-Boesmansrivier gekonsentreer. In hierdie verband is dit veral aspekte soos grondfaktore, die destabilisasie van die oosgrens en verliese wat gely is as gevolg van die opkommandering van waens, perde en vee wat navore gebring is.

Daar word dikwels in die proefskrif na die swartmense as Xhosa verwys. As gevolg van gebrekkige inligting kan dit in sommige gevalle op ander groepe soos bv die Thembu dui.

Die Britse regering se wetgewing ten opsigte van die slawe en ingeboekte arbeiders het daartoe gelei dat Uys toenemend as spreekbuis vir sy mede-grensboere in die distrik Uitenhage navore getree het. Daar is 'n blik gewerp op sy houding en optrede teenoor sy slawe en arbeiders asook die gebeure rondom die klagte wat Rosina teen hom en sy vrou aanhangig gemaak het.

Teen hierdie agtergrond word Uys se rol in die propagering van die trekgedagte belig. Daar is ryklik geput uit die navorsing wat CFJ Muller oor die verkenningskommissie van 1834 gedoen het.

Die bydrae wat Piet Uys as Trekleier op militêre, staatkundige en godsdienstige gebied tot en met sy dood gelewer het, word uitvoerig behandel. Soos 'n Moses van ouds was dit nie vir Uys beskore om hom in die beloofde land, Natal, te vestig nie. Sy dood het meegebring dat hy nie 'n leiersrol in Natal kon speel nie. Hy sou hom waarskynlik deeglik op politieke en militêre gebied in sy nuwe vaderland laat geld het indien hy nie so voortydig dood is nie.

Na Uys se dood was dit vir sy broers en seuns beskore om hulle in Natal en die Suid-Afrikaanse Republiek te vestig. Verskeie Uyse het 'n prominente rol in die geskiedenis van Natal en die Suid-Afrikaanse Republiek van die middel en laat negentiende eeu gespeel en die strewes van Piet Uys nagevolg. Die Uyse was 'n hegte familie-eenheid

en familieledede het mekaar se optrede en denke wedersyds beïnvloed. Daarom is ook op die bydrae van Piet Uys se familieledede gefokus om aan te toon in hoe 'n mate hierdie persone die ideale van hulle gestorwe leier verwesenlik het.

Die aanvoorwerk wat Piet Uys gedoen het, het in sy broers en kinders neerslag gevind. Inderdaad word Piet Uys se nalatenskap nie net in Swellendam en Uitenhage gevind nie, maar ook in Natal en die Suid-Afrikaanse Republiek.

Soos reeds genoem het faktore soos die konflik tussen swart groepe en die grensboere en griewe in verband met grond in die eerste plek tot Piet Uys se emigrasie uit die Kaapkolonie gelei. Dit is ironies dat Uys se familie na sy dood soortgelyke probleme in Natal en die Suid-Afrikaanse Republiek ervaar het.

Hiermee wil ek my innige waardering teenoor my promotor, dr C Venter (Departement Geskiedenis, Universiteit Stellenbosch) uitspreek. Sy gesonde historiese insig en kritiese voorligting was in 'n groot mate die inspirasie wat tot die voltooiing van hierdie proefskrif gelei het. Verder wil ek my dank uitspreek teenoor dr JC Visagie wat as mede-promotor opgetree het en oorspronklik Uys as onderwerp voorgestel het. Sonder sy simpatieke en daadwerklike hulp met die samestelling van die werk sou dit seker nooit die lig gesien het nie. Die insette van prof AM Grundlingh (Departement Geskiedenis, Universiteit van Stellenbosch) en van prof J de Villiers (Departement Geskiedenis, Universiteit van Zululand) wat ook as eksterne eksaminator opgetree het, word hoog op prys gestel. Dan is ek ook dank verskuldig aan me Rina Pretorius wat vir die tik van die proefskrif verantwoordelik was.

WJ MARKRAM
STELLENBOSCH

JUNIE 2001

HOOFSTUK 1

AFKOMS EN JEUGJARE

1.1 Afkoms

Die oorsprong van die Uys-familie is in die antikwiteit verlore. Daar bestaan egter 'n hele aantal interessante legendes wat almal daartoe neig om verhoogde gestalte aan dié Suid-Afrikaanse familie te verleen.

Die gewildste verhaaltjie lui dat die oorspronklike naam De Louis was. Jean de Louis het sy grond in die Elsas-Lotharinge-gebied in Frankryk verloor. Daarna is “de” om die een of ander rede in die 17de eeu uit dié gewese grondeienaar se van weggelaat. Hy het na Holland gevlug waar Jean gou Jan en Louis toe “Luijs” geword het. Aangesien sy nuwe naam egter dikwels met 'n “luis” verwar is, is die “L” spoedig weggelaat en so het mijnheer Jan Uijs na vore getree.

Die bekende Suid-Afrikaanse digter, wyle Uys Krige, is deur 'n Skandinawiër verseker dat die van welbekend in Skandinawië is. Dit strook met die legende dat die Uyse oorspronklik Vikings was. Hierdie seeswerwers het hulle vermoedelik in die Buite-Hebride op die hoogte van die Weskus van Skotland gaan vestig. Die eiland Uist is oorspronklik O le Uist genoem, Skandinawies vir “'n tuiste”. Klaarblyklik het oorlogsugtige Vikings later toe die meer beskaafdes van die eiland af weggedryf. Jare later het 'n oorlewende sy verskyning in Holland gemaak: mijnheer Uijs.¹

1 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 1.

Die eerste Uys van wie ons dan kennis dra, is Johannes (Jan, Jean) wat in die laat 17de eeu geleef het. Hy was met Daniella Rijken (ook aangeteken Rijke, Rijkers) van Holland getroud. 'n Seun, Cornelis Jansz, is uit hierdie huwelik gebore. Sy vader, Johannes (Jan) moes voor 1677 gesterf het, aangesien sy weduwee Daniella, en Jan Hendrik de Lange, met wie sy in Nederland getroud is, reeds op 4 Julie 1677 hulle dogtertjie in die Kaap laat doop het. Hulle het nog vier dogters en twee seuns gehad. In 1690 het sy 'n derde keer getrou, naamlik met Dirk Jacobsz Mol van Amsterdam. Hulle het 'n seun gehad voordat sy in 1706 of kort daarna oorlede is.

Bogenoemde Cornelis Jansz Uys het in Leiden, Holland, agtergebly toe sy moeder na die Kaap verhuis het. Hy is later met Dirkje Matthysen, van Westerhout, getroud. Nie lank na die geboorte van hulle eersteling, Dirk Cornelis (gebore iewers tussen 1696 en 1698), het die egpaar na die Kaap verhuis.²

Cornelis Jansz sou dan die stamvader van al die Uyse in Suid-Afrika word en dus ook van Petrus Lafras Uys, die persoon waaroor hierdie studie handel.

Die Uys-stamvader het op 9 November 1701 'n erf in Tafelvallei van Henning Hüsing gekoop. Dié erf is deur die erwe van Johannes Starrenburg, Hüsing en Matthys Greeff begrens en het noordooswaarts na Seestraat gestrek.³ Hüsing was 'n welgestelde veeboer en het in 1706 die klagskrif teen die bewind van goewerneur Willem Adriaan van der Stel na Nederland geneem. Landdros Starrenburg het diegene wat die klagskrif onderteken het, vervolg. Hy was een van die amptenare wat deur die Here XVII uit sy pos ontslaan is.⁴

2 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer; Vergelyk IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 2 en J Hoge: Verbeterings en aanvullings op die "Geslachtregister der oude Kaapsche Familiën" (*Historiese Studies*, April 1948, pp 154-155).

3 ZS 1/1/5, no 112: Cape Title Deeds, 9/11/1701, pp 271-272; Vergelyk ZS 1/1/5, no 113: Cape Title Deeds, 9/11/1701, pp 273-275 en ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers 1658-1805, 9/11/1701, p 53.

4 PJ van der Merwe: *Van Verversingspos tot Landbou-Kolonie 1662-1707* (Van der Walt, Wiid en Geyer, reds: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, pp 75, 81-83).

Volgens JR Uys het Cornelis Jansz Uys hom waarskynlik later naby Kuilsrivier by die Polkadraaipad gevestig waar hy teen 1714 oorlede is.

Benewens Dirk Cornelis Uys het die Uys-egpaar nog drie kinders gehad. Johannes is op 13 Maart 1701 in Kaapstad gedoop, maar is vroeg oorlede. Elizabeth is op 25 Oktober 1703⁵ gedoop en op 26 April 1722 met Gerrit Mos getroud.⁶ Nog 'n dogter, Maria, is op 21 September 1710⁷ gedoop en op 21 Augustus 1729 met Johannes Möller getroud.⁸

Dirk Cornelis Uys, die oudste seun, het op 15 November 1722 met Dina Maria le Roux in die huwelik getree.⁹ Sy was die dogter van die Hugenoot, Jean le Roux, van Lille in Normandië en Maria de Haase, van Ryssel.¹⁰ Jan (Jean) le Roux was teen 1704 'n korporaal in die infanterie-afdeling van Drakenstein.¹¹ Sy burger-attestaat is op 22 Oktober 1720 na die distrik Stellenbosch oorgedra.¹²

Die Uys-paartjie het hulle op die plaas De Grote Zalze in die Stellenbosch-distrik gevestig. Die voornemende bruidegom het 'n maand voor sy huwelik, op 13 Oktober 1722, die opstal en dus die leningsreg op die plaas van Hans Jacob Conterman gekoop.¹³ Dié plaas het aan die plase Blaauwklippen en Libertas gegrens en die Blaauwkliprivier het deur die middel van die plaas geloop.¹⁴

5 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

6 VC 753 Cape Town, Marriage 1713-1771, 26/4/1722, ongepagineer.

7 VC 604 Cape Town, no 97: Baptism, Membership, Marriage 1695-1712, 21/9/1710, p 132.

8 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer; Vergelyk VC 50 General Muster Rolls, Free Burghers and Wives 1726-1733, p 5.

9 G 2 7/1 Huweliksregisters, Stellenbosch, 15/11/1722, p 13; Vergelyk JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

10 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer; Vergelyk MOOC 7/1/6, no 54: Testamente, 11/6/1725.

11 1/Stb 13/21 General Muster Rolls 1700-1716, ongepagineer.

12 1/Stb 15/3 Attestations 1720-1759, ongepagineer.

13 ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers 1658-1805, p 107.

14 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

Uit hierdie huwelik is daar vyf kinders gebore, naamlik Maria Elizabeth (gedoop op 17.10.1723),¹⁵ Johannes Gerhardus (gedoop op 28.12.1728),¹⁶ Dina Maria (gedoop op 27.11.1729),¹⁷ Dirk Cornelis (gedoop op 19.3.1734)¹⁸ en Cornelis Janse (gedoop op 10.6.1736).¹⁹ Laasgenoemde sou die grootvader van Petrus Lafras (Piet of Pieter) Uys word.

Dirk Cornelis Uys sr het 'n belangrike leiersrol in die gemeenskapslewe van die distrik Stellenbosch gespeel. As jongman was hy in 1716 reeds 'n "vrije Corporaal" in die infanteriemag van Stellenbosch.²⁰ Na 1715 het die veldkorporaals gewoonlik die bevel oor die kommando's gevoer. Hy moes ook die burgers vir aktiewe diens oproep en sorg dat aan die oproep gehoor gegee word.

Vir die infanterie-afdeling was daar een kaptein, 'n luitenant, 'n vaandrig, vier sersante en korporaals, een vaanjonker en monsterskrywer, twee pypers (fluitspelers) en trommeslaners en een adjudant. Burgers was verplig om in Maart en Oktober aan militêre oefeninge deel te neem.²¹

Dirk Uys het klaarblyklik sy pligte doeltreffend uitgevoer aangesien hy op 22 September 1719 tot sersant bevorder is.²²

Die burgerkrygsraad van Stellenbosch het reeds in 1685 tot stand gekom vir die reëling van sake in verband met die burgerkrygsmag. Die krygsraad is uit kapteins, ritmeesters,

15 G 2 4/1, no 123: Doopregisters, Stellenbosch 17/10/1723.

16 G 2 4/1, no 123: Doopregisters, Stellenbosch 28/11/1728.

17 G 2 4/1, no 134: Doopregisters, Stellenbosch 27/11/1729.

18 G 2 4/2: Doopregisters, Stellenbosch 19/3/1734, p 5.

19 G 2 4/2: Doopregisters, Stellenbosch 10/6/1736, p 12.

20 1/Stb 13/21 General Muster Rolls 1700-1716, ongepagineer; Vergelyk 1/Stb 13/2 Minutes of Council of War 1714-1726, 8/9/1717, ongepagineer.

21 PE Roux: *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1759)*, pp 53, 58, 154; Vergelyk JD Vorster: *Burger Offisiere in Suid-Afrika (Historiese Studies, Oktober 1939, p 134)*.

22 1/Stb 13/2 Minutes of Council of War 1714-1726, 22/9/1719, ongepagineer; Vergelyk 1/Stb 13/22 General Muster Rolls 1717-1725, ongedateer, ongepagineer.

luitenante, kornets en vaandrighs saamgestel met die landdros as voorsitter.²³

Sersant Dirk Uys het 'n lid van hierdie liggaam geword toe hy op 28 April 1740 tot vaandrig bevorder is. Op 31 Oktober 1740 het hy die eed van getrouheid afgelê en is hy aan die burgers voorgestel.²⁴

Om verskillende redes, bv. krankheid en hoë ouderdom is soldate uit die aktiewe diens ontslaan. Om sulke persone te akkommodeer is in November 1743 besluit om die “Corps des Invalides” te stig met die doel om as 'n polisiemag te dien wanneer die soldate elders betrokke was.²⁵

Dirk Uys het as 'n militêre leier ook die vertroue van die Stellenbosse krygsraad geniet. Op 17 Desember 1743 is hy as luitenant van bogenoemde korps aangestel. Hy het gereeld sittings van die krygsraad bygewoon.²⁶ Eers in 1758 het hy as gevolg van hoë ouderdom versoek om ontslaan te word.²⁷

Die tradisie van militêre leierskap is deur Dirk se seuns voortgesit. Dirk Cornelis jr was teen 1754 op twintigjarige ouderdom reeds 'n korporaal in die “Corps des Invalides,” terwyl sy oom Johannes Gerhardus Uys 'n sersant was.²⁸ In 1759 is Dirk Uys jr tot vaanjonker bevorder²⁹ en twee jaar later tot sersant.³⁰

23 PE Roux: *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1759)*, pp 64-65; Vergelyk ID MacCrone: *Race Attitudes in South Africa*, pp 102-103.

24 1/Stb 13/5 Minutes of Council of War 1740-1749, 28/4/1740, 31/10/1740, ongepagineer.

25 PE Roux: *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1759)*, p 39.

26 1/Stb 13/5 Minutes of Council of War 1740-1749, 17/12/1743, ongepagineer.

27 1/Stb 13/6 Minutes of Council of War 1750-1759, 12/9/1758, ongepagineer.

28 J 197 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1752, 1754, 1755, 1756, ongepagineer.

29 J 200 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1759, 1760, ongepagineer.

30 C 139 Resolusies 1761 Januarie 1 - Desember 15, 29/9/1761, pp 523-576; Vergelyk 1/Stb 13/24 General Muster Rolls 1761-1766, ongepagineer.

Dirk Uys jr se broer en die latere grootvader van Piet Uys, naamlik Cornelis Janse Uys het in 1756 op twintigjarige leeftyd ook 'n lid van die "Corps des Invalides" geword.³¹ Drie jaar later is hy tot korporaal bevorder.³² Dit is onbekend waarom die genoemde drie Uyse lede van hierdie korps geword het.

Dirk Cornelis Uys sr het egter ook op kerklike gebied sy plek in die Stellenbosse gemeenskap volgestaan. Hy is op 28 November 1734 as diaken in die gemeente van Stellenbosch genomineer. Op 5 Mei 1737 het hy uit dié amp bedank. Dié oud-diaken is op 29 November 1739 as ouderling voorgestel, 'n amp wat hy tot 7 Januarie 1742 beklee het.³³

Dirk Cornelis Uys het as gevolg van die jarelange leiersrol wat hy veral op militêre en kerklike terrein gespeel het, die grondslag gelê en die tradisie geskep waarop sy nakomelinge, en veral ook sy kleinseun, Jacobus Johannes Uys, en sy agterkleinseun, Piet Uys, sou voortbou.

Dirk Cornelis Uys het intussen ook fluks op sy plaas, De Grote Zalze, vooruit geboer. Teen 1725 het hy drie slawe, drie perde, 30 beeste, 100 skape en vyf varke besit. Hy het 4 000 wingerdstokke in die grond gehad en vier leggers wyn, 30 mud koring en 15 mud gars gewen. In 1729 het sy aantal skape na 50 verminder.³⁴

Aangesien die vraag na vleis goed was, het al meer koloniste hulle op veeboerdery begin toespits. Die bewoonde dele soos Drakenstein en Stellenbosch was egter meer vir akkerbou as veeteelt geskik. Daarom is daar sedert 1703 weilisensies aan die veeboere uitgereik om buite die koloniale grense weiveld vir hulle vee te soek. Die stelsel van weilisensies is slegs as 'n tydelike maatreël beskou om aan die behoeftes van

31 J 197 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1752, 1754, 1755, 1756, ongepagineer.

32 J 200 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1759, 1760, ongepagineer.

33 G 2 1/2 Notule van die Kerkraad, 28/11/1734, 5/5/1737, 29/11/1739, 7/1/1742, pp 59, 81, 100, 115.

34 J 187 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1724, 1725, 1726, 1728, 1729, ongepagineer.

die koloniste te voldoen. As gevolg van omstandighede het daaruit die lenings-plaasstelsel ontwikkel.³⁵

Ná die vertrek van goewerneur WA van der Stel in 1707, wat die gebied oos van die Hottentots-Hollandberge vir homself uitgehou het, het die boere ook daarheen met hulle vee begin trek.³⁶

Dit is reeds bekend dat Dirk Uys heelwat vee besit het. Daarom het ook hy in die spore van die eerste baanbrekers gevolg. Op 19 Januarie 1731 het dié pionier weidingsregte op die plaas Buffelsjagt oorkant die Hottentots-Hollandberge gekry.³⁷ Dit het 'n positiewe uitwerking op Uys se boerdery gehad, want in 1734 het sy aantal beeste, skape en perde aansienlik vermeerder.³⁸

Dina Maria, die vrou van Dirk Uys, is in 1740 oorlede.³⁹ Die eienaar van De Grote Zalze se boerdery het hierna, tussen die jare 1740 tot 1757, geleidelik agteruit gegaan. Benewens sy 2 400 wingerdstokke en die tien mud koring wat hy gewen het, het Uys teen 1757 slegs tien perde en 20 beeste gehad.⁴⁰

'n Moontlike rede vir hierdie vermindering is dat Uys sy vee in die distrik Swellendam aangehou het. Uit die opgaafrolle vir Stellenbosch en Drakenstein kan afgelei word dat die bejaarde Dirk Cornelis Uys in 1758 opgehou het om selfstandig te boer.⁴¹ Die familieplaas, De Grote Zalze, is op 15 Junie 1758 aan Johannes Ferdinandus Colyn

35 C Venter: *Die Groot Trek*, p 7; Vergelyk MH de Kock: *Selected Subjects in the Economic History of South Africa*, p 31.

36 AJH van der Walt: *Die Eeu van die Veeboer-pionier, 1707-1779* (Van der Walt, Wiid en Geyer, reds: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p 87); Vergelyk ID MacCrone: *Race Attitudes in South Africa*, pp 92-93.

37 RLR 9/1 Licences, Loan Farms 1730 August - 1731 January, 19/1/1731, p 214.

38 J 190 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1734, ongepagineer.

39 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

40 J 194 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1740, 1741, 1742, ongepagineer; Vergelyk J 197 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1752, 1754, 1755, 1756, ongepagineer en J 199 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1757, 1758, ongepagineer.

41 J 199 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1757, 1758, ongepagineer.

verkoop.⁴² Tegnies gesproke kon slegs die verbeteringe aangebring op die leningsplaas verkoop word. In die praktyk is plase egter gekoop en verkoop op die basis van die waarde van die plaas.⁴³

Die snelle ooswaartse uitbreiding van die Kolonie het daartoe aanleiding gegee dat besoekende kommissaris Gustaaf Willem Van Imhoff in 1743 aanbeveel het dat die gesag van die Hollands-Oos-Indiese Kompanjie na die dele aan die oorkant van die Breërivier tot aan en verby Mosselbaai uitgebrei word. In dié verafgeleë dele is op 12 November 1743 'n sub-drosdy opgerig wat in 1745 'n volle drosdy geword het. Die nuwe drosdy het in 1748 die naam Swellendam gekry.⁴⁴

Dirk Cornelis Uys jr het hom in die nuwe distrik gevestig. Hy het op 13 Mei 1758 toestemming gekry om op die leningsplaas Waagschaal aan die Soetendaalsvallei te gaan woon.⁴⁵ Die ou patriarg, Dirk Uys sr se naam verskyn in die opgaafrolle tot 1775 toe hy klaarblyklik op 78-jarige leeftyd oorlede is.⁴⁶ Laasgenoemde het waarskynlik sedert 1758 by sy seun ingewoon.

Dirk Uys jr het in 1759 na die plaas genaamd “die inloop van die Kleine Soutrivier” verskuif. Tien jaar later het hy hom op die plaas Soutekloof, aan die Karsrivier geleë, gevestig.⁴⁷

Cornelis Janse Uys het sy broer in 1765 gevolg toe hy hom op die plaas Wydgelegen, geleë aan die Potberg in die distrik Swellendam, gevestig het.⁴⁸ Cornelis Uys het die

42 ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers 1658-1805, p 14.

43 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 17.

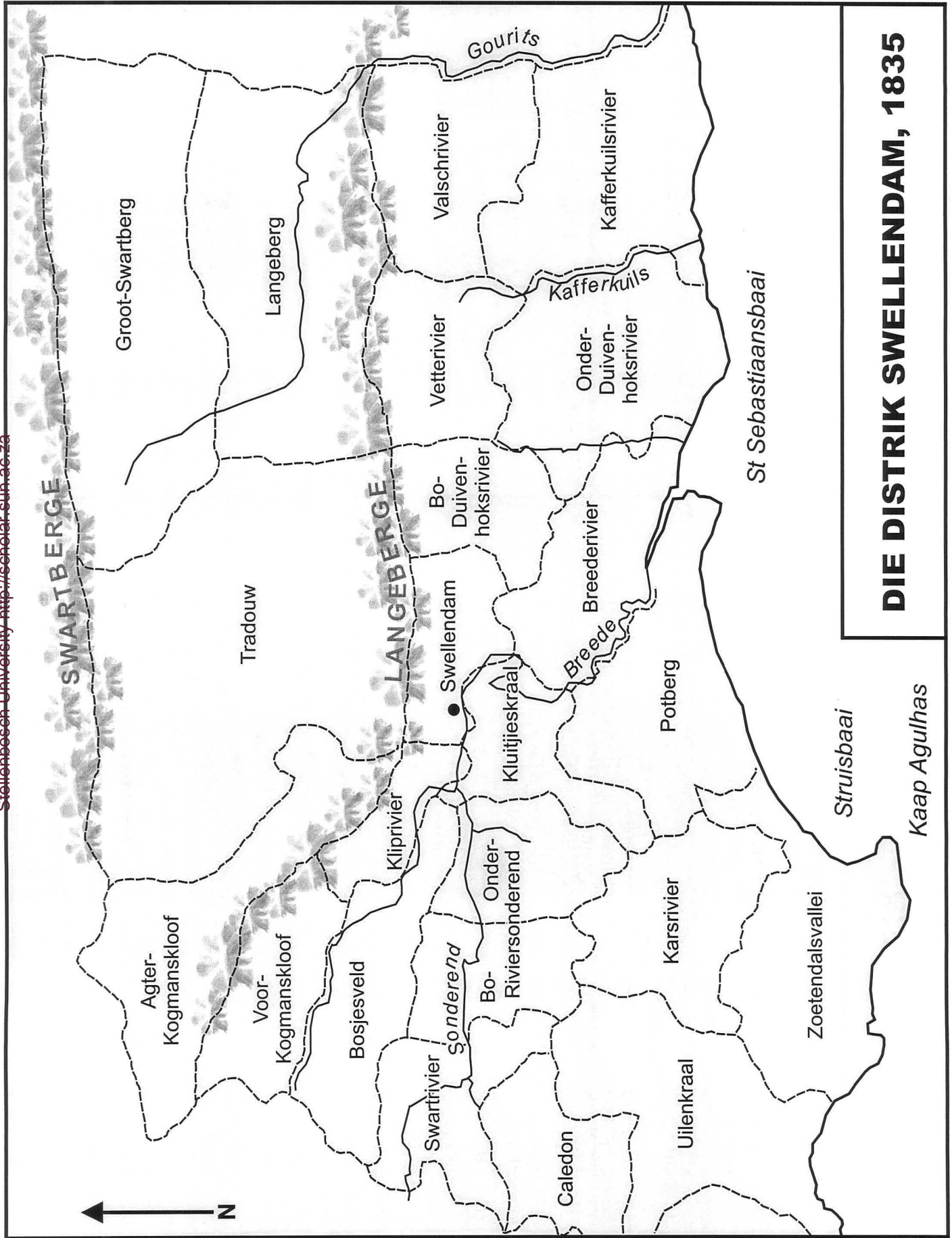
44 JS Bergh and JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 4; Vergelyk LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, pp 56, 58-59.

45 RLR 15/1, no 95: Licences, Loan Farms 1757 January - 1758 October, 13/5/1758, p 132.

46 J 208 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein 1775, ongepagineer.

47 RLR 20/2 Licences, Loan Farms 1768 December - 1770 May, 9/2/1768, p 155; Vergelyk RLR 43/1 Indexes to Loan Farm Licences, A-J, 1730-1793, p 82.

48 RLR 43/1 Indexes to Loan Farm Licences, A-J, 1730-1793, p 55; Vergelyk RLR 19/1, no 12: Licences, Loan Farms 1765 April - 1766 March, p 18-19.

DIE DISTRIK SWELLENDAM, 1835

opstal van die plaas op 1 April 1765 gekoop na die dood van Christoffel Hartwich wat in 1757 toestemming gekry het om hom daar te vestig.⁴⁹

Die wyk Potberg was digby die mond van die Breërivier geleë.⁵⁰ Die bekende plaas Wydgelegen is sowat 60 km van die teenswoordige Bredasdorp en naby die De Hoop Natuurreservaat geleë.

'n Jaar nadat hy hom op Wydgelegen gevestig het, het die latere grootvader van Piet Uys op 14 Maart 1766 met Alida Maria Swart in die huwelik getree.⁵¹ Cornelis Uys se burger-attestaat is eers op 22 September 1766 aangevra om na die distrik Swellendam oorgeplaas te word.⁵² Uit die huwelik van Cornelis en Alida Uys sou daar 11 kinders gebore word. Die tweede seun, Jacobus Johannes (gebore op 26.6.1770 en gedoop op 3.2.1771) sou die bekende Voortrekker-patriarg en vader van Piet Uys word.⁵³

Van die Uys-egpaar se kinders is in Stellenbosch gedoop,⁵⁴ maar die meeste van hulle kinders is in Kaapstad gedoop. Die kinders is daar gedoop ten spyte daarvan dat sedert 1773 aangedui is dat Cornelis Uys en sy vrou onder Roodezand geressorteer het.⁵⁵

Cornelis Uys het dit aanvanklik nie te breed gehad nie. In 1771 en 1772 het hy slegs

49 RLR 15/1 Licences, Loan Farms 1752 January - 1758 October, p 63.

50 AJH van der Walt: *Die Eeu van die Veeboerpionier, 1707-1779* (Van der Walt, Wiid en Geyer, reds: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p 87); Vergelyk H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittoeg van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845 (sketskaart van veldkornetwyke distrik Swellendam circa 1838).

51 G 2 7/1 Huweliksregisters, Stellenbosch, 14/3/1766, p 47.

52 1/SWM 12/71 Attestations 1759 September - 1772 August, ongepagineer.

53 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer; Vergelyk CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II*, pp 1002-1005 en G 2 4/2 Doopregisters, Stellenbosch, 3/2/1771, p 150.

54 G 2 4/4 Doopregisters, Stellenbosch, 17/9/1769, p 40; Vergelyk G 2 4/4 Doopregisters, Stellenbosch, 13/4/1788, p 211; Vergelyk G 2 4/4 Doopregisters, Stellenbosch, 5/10/1792, p 279.

55 VC 607 Cape Town, Baptism 1757-1779, 31/10/1773, 15/2/1778, pp 177,239; Vergelyk VC 607 Cape Town, Baptism 1780-1786, 7/10/1781, 30/10/1783, 13/10/1785 en G 1 10/2 Kladregisters, Kaapstad, 31/10/1779, ongepagineer.

9A

Die Potberg in die distrik Swellendam

C J Uys se plaas Wydgelegen

een slaaf, een perd, 12 beeste en 100 skape gehad.⁵⁶

Teen die jare sewentig van die 18de eeu was die distrik Swellendam nog geweldig geïsoleerd. Dit het ses weke per ossewa geduur om van die mees afgeleë dele van Swellendam na Kaapstad te reis.⁵⁷ Dié latere grootvader van Piet Uys het 'n aansienlike afstand van die Kaapse mark gewoon. Dit het egter nie veroorsaak dat hy opgehou het om sy produkte soos koring en gars aan die mark te lewer nie. Die oorvloed aan beskikbare grond sou dit vir relatief arm boere soos Cornelis Uys moontlik gemaak het om, hoewel geïsoleerd, produkte vir eie gebruik te produseer.

In 1777 was daar slegs vier huise op die dorp Swellendam.⁵⁸ Die onderwys was uitsers gebrekkig en dit sou nog een-en-twintig jaar duur voordat die Swellendamse gemeente in 1798 gestig is.⁵⁹ Die naaste kerk sou tot dan op Roodezand en Stellenbosch wees.⁶⁰

Onder sulke omstandighede het sterk gesins- en familiebande 'n groot rol in die sosiale lewe van die groep gespeel. Gesinne is op 'n patriargale wyse georden met die vader as gesagsfiguur. Selfstandigheid en onafhanklikheid onder gesinne en families was noodsaaklik om aan die eise van hulle omstandighede te voldoen.⁶¹ Cornelis Uys en die Uyse van Swellendam is 'n goeie voorbeeld van 'n familiegroep waar noue familiebande en 'n onafhanklike gees 'n kenmerkende eienskap was.

Nadat 'n geskikte leningsplaas gevind is, het boere wel 'n merkwaardige stabiele gemeenskap gevorm en die plaas dikwels vir die res van hulle lewens bewoon. Die standpunt van sommige historici dat die trekboere 'n nomadiese lewe gelei het in hulle

56 J 317 Opgaafrol, Swellendam 1762, 1765, 1788 (Datum by benadering bepaal. Onvolledig), ongepagineer.

57 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 8.

58 R Elphick and VC Malherbe: *The Khoisan to 1828* (Elphick and Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, pp 87-89, 91).

59 LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 66.

60 JS Bergh and JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 13.

61 ID MacCrone: *Race Attitudes in South Africa*, p 91.

soektog na wild en weiveld, word deur meer onlangse navorsing in twyfel getrek.⁶²

Hierdie standpunt is beslis geldig in die geval van Cornelis Uys en van sy kinders en kleinkinders wat op die plaas Wydgelegen gewoon het. Ook sy broer, Dirk Cornelis, en sy nakomelinge sou op Soutekloof bly woon het. So byvoorbeeld is 'n agterkleinseun en naamgenoot van Cornelis Uys (c3d11e34f23) in 1867 op die plaas Wydgelegen oorlede.⁶³ 'n Agterkleinseun van Dirk Cornelis Uys (c2d8e23) is in 1886 op die plaas Soutekloof oorlede.⁶⁴

Cornelis Janse Uys het ook ander plase op lening gekry. Op 10 April 1776 het hy in besit gekom van die opstal van die leningsplaas, Melkhouterivier, ook aan die Potberg geleë.⁶⁵ Twaalf jaar later het Uys en Petrus Arnoldus Gildenhuys gesamentlik die leningsreg op die plaas Melkhoutebosch, aan die Breërivier geleë, gekry.⁶⁶ Die opstal van die plaas is sedert 5 Desember 1769 deur Jan Blom⁶⁷ en sedert 4 Oktober 1773 deur Gotfried Heijns besit.⁶⁸

Cornelis Uys se twee oudste seuns, Dirk Cornelis⁶⁹ en Jacobus Johannes,⁷⁰ was teen hierdie tyd onderskeidelik 18 en 19 jaar oud en kon dus ingespan word om die boerdery op die plase te help behartig.

62 R Elphick and VC Malherbe: *The Khoisan to 1828* (Elphick and Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 94).

63 MOOC 6/9/118, no 3383: Death Notices 1834-1916, 6/3/1867; Vergelyk JR Uys: *Uys Familie Register*.

64 MOOC 6/9/234, no 1051: Death Notices 1834-1916, 13/6/1886; Vergelyk JR Uys: *Uys Familie Register*.

65 RLR 24/2 Licences, Loan Farms 1776 March - December, 10/4/1776, p 146; Vergelyk RLR 40 Indexes to Loan Farm Licences, A-G, 1738-1793, p 90.

66 RLR 36/1, no 57: Licences, Loan Farms 1788 February - 1789 September, 16/9/1788, p 115; Vergelyk RLR 23/1 Licences, Loan Farms 1773 August - 1774 July, 4/10/1773, p 25; RLR 24/2 Licences, Loan Farms 1776 March - December, 10/4/1776, p 146 en RLR 40 Indexes to Loan Farm Licences, A-G, 1738-1793, p 90.

67 RLR 20/2 Licences, Loan Farms 1768 December - 1770 May, 5/12/1769, p 244.

68 RLR 23/1 Licences, Loan Farms 1773 August - 1774 July, 4/10/1773, p 25.

69 G 2 4/2 Doopregisters, Stellenbosch, 27/9/1769, p 143.

70 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

Jacobus Uys, die vader van Piet Uys, is op 10 Maart 1793 in Kaapstad met Susanna Margaretha Moolman getroud.⁷¹ Met die oog op sy voorgenome huwelik het Jacobus Uys reeds op 5 Augustus 1792 om die plaas Napkysmond aansoek gedoen. Dié plaas is aan die Breërivier⁷² en sowat 20 myl (32 km) van Swellendam geleë.

Napkysmond het 'n drakrag van 600 stuks grootvee en 300 stuks kleinvee vir ses maande van die jaar in die winter gehad. Water was vanuit die Breërivier beskikbaar.⁷³ Hierdie leningsplaas is op 25 Maart 1793, kort na sy huwelik, aan Uys toegeken.⁷⁴ Jacobus Uys het op daardie stadium slegs een perd, een snaphaan, “een degen” en 'n pistool besit.⁷⁵

Die latere Voortrekker-patriarg het ses seuns en nege dogters by Susanna Moolman gehad. Vir verdere besonderhede raadpleeg die bylae agter. Die derde kind, Petrus Lafras,⁷⁶ is op 23 Oktober 1797 in Kaapstad gedoop. Piet Uys is dus in 1797 tydens die eerste Britse besetting van die Kaap gebore.⁷⁷

1.2 Jeugjare

Piet Uys het as 'n tipiese plaasseun op die plaas Napkysmond in die distrik Swellendam grootgeword.⁷⁸ Sy vader en hulle uitgebreide familie en vriendekring was soos die meeste Afrikaners doodgewone boere van beroep. Talle van hierdie familieleden en kennisse het egter leiersrolle in die gemeenskap vervul. Sommige het 'n aktiewe rol tydens belangrike gebeurtenisse soos die eerste Britse besetting van die Kaap in 1795

71 G 1 13/2 Huweliksregisters, Kaapstad, 10/3/1793, p 157.

72 RLR 46/1, no 37: Annexures to Loan Farm Licences 1791-1793, 5/8/1792, p 60.

73 LBD 26 Swellendam 1833-1834, ongepagineer.

74 RLR 37/2 Licences, Loan Farms 1792 February - 1793 March, 25/3/1793, p 196.

75 1/SWM 12/67 Census Returns 1793, 1818, ongepagineer.

76 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

77 VC 611 Cape Town, Baptism 1795-1804, 23/10/1797, p 53; Vergelyk JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

78 RLR 37/2 Licences, Loan Farms 1792 February - 1793 March, 25/3/1793, p 196.

gespeel. Hierdie persone sou later beslis 'n invloed op Piet Uys as kind uitgeoefen het en 'n groot rol in die vorming van sy persoonlikheid gespeel het.

Die Swellendamse burgers het in 1795 teen die amptenare van die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie in opstand gekom. Die Uyse van Swellendam het, sover bekend, nie daaraan deel gehad nie. Dieselfde jaar is die Kompanjiesbewind beëindig toe die Kaap deur die Britse troepe beset is.⁷⁹

Net soos sy grootvader, Dirk Cornelis, en vader, Cornelis Janse, het Jacobus Uys ook 'n leiersrol in sy distrik gespeel. In 1798 is hy deur die Raad van Landdros en Heemrade van Swellendam as veldwagmeester aangestel.⁸⁰ Die veldwagmeester het 'n hoër rang as die veldkorporaal beklee en het onder direkte bevel van die veldkommandant gestaan. Veldwagmeesters moes onder andere kommando's in oorlogstyd aanvoer.⁸¹

Jacobus Uys het ook as veldkornet diens gedoen, want op 11 Maart 1799 is sy broer, Dirk Cornelis,⁸² in sy plek aangestel.⁸³ Dirk is in 1803 weer deur HP Gildenhuys as veldkornet vervang.⁸⁴ Jacobus en Dirk Uys het later as lede van die Swellendamse kommando aan die Vierde Grensoorlog teen die Xhosa van 1811-1812 deelgeneem.⁸⁵

Die 15-jarige Piet Uys het sover bekend nie op kommando gegaan nie. Nietemin sou die vertelling van sy vader 'n groot indruk op hom gemaak het.

79 H Giliomee: *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795-1803*, pp 31, 45-46.

80 1/SWM 1/5 Draft Minutes of Landdros and Heemrade 1789 October - 1804 March, 8/12/1798, pp 433-443.

81 PE Roux: *Die Verdedigingsstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1759)*, p 165.

82 G 2 4/2 Doopregisters, Stellenbosch, 27/10/1769, p 143.

83 1/SWM 1/5 Draft Minutes of Landdros and Heemrade, 11/4/1799, pp 445-455.

84 1/SWM 1/5 Draft Minutes of Landdros and Heemrade, 13/6/1803, pp 561-572.

85 1/SWM 10/3 Journals 1810 January - 1812 December, ongedateer, ongepagineer.

'n Oom van Piet Uys, Petrus Johannes Moolman⁸⁶, is in 1804 tot eerste luitenant in die kavalerie-afdeling van Swellendam bevorder.⁸⁷ Hy het ook as veldkornet in sy wyk diens gedoen.⁸⁸

Van 1803-1806 was die Kaap weer in Nederlandse hande met die totstandkoming van die Bataafse Republiek in Nederland.⁸⁹ Dit is nie bekend wat die Uyse se standpunt was toe die Britse troepe die Kaap in 1806 'n tweede keer beset het nie. Met die tweede besetting het veldkommandant Jacobus Linde, as aanvoerder van die Swellendammers, aan die slag van Bloubergstrand deelgeneem.

Linde was aan die Uyse goed bekend. Ritmeesters Linde en PG Human het in 1805 silwerbekers met gepaste inskripsies vir dapperheid ontvang vir hulle optrede teen 'n Khoi-regiment wat gedros het. Hy was die bevelvoerder van die Swellendamse kommando tydens die Vierde Grensoorlog van 1811 en 1812. Jacobus en Dirk Uys sou dus onder hom gedien het.⁹⁰ Piet Uys het in 1819⁹¹ en in 1835 (as inwoner van die distrik Uitenhage) onder veldkommandant Linde van Swellendam aan onderskeidelik die Vyfde- en Sesde Grensoorlog deelgeneem.⁹² Linde was 'n swaer van bogenoemde PG Human en 'n oom van Piet Uys se moeder.⁹³

86 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 598.

87 1/SWM 1/5 Draft Minutes of Landdros and Heemrade, 12/4/1804, pp 617-624.

88 1/SWM 12/73: PJ Moolman - Raad van Landdros en Heemrade, 5/3/1804, ongepagineer.

89 JP van der Merwe: *Die Kaap onder Britse en Bataafse Bestuur, 1795-1806* (Van der Walt, Wiid en Geyer, reds: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p 139).

90 LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, pp 92-94, 97.

91 *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879).

92 CO 2755: JG de Villiers (verklaring van PL Uys ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 357- 360.

93 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 16.

14A

*Portrait of Veldkommandant Jacobus Linde
commandant der Grootlandse...
in het jaar 1816*

Veldkommandant Jacobus Linde

Petrus Gerhardus Human, wat in 1804 tot kaptein van die kavalerie-afdeling bevorder is,⁹⁴ het ook aan die slag van Bloubergstrand deelgeneem.⁹⁵ Vir sy dapperheid het goewerneur Janssens die plaas Brakkefontein, aan die Mallebaarshoogte in die wyk Riviersonderend, aan hom toegeken.⁹⁶ Human het ook as heemraad van Swellendam diens gedoen.⁹⁷

Human was nie net met die Uyse bevriend nie, maar kinders van die twee families het oor en weer met mekaar getrou. PG Human jr is byvoorbeeld op 1 April 1820 met Piet Uys se suster, Johanna Susanna, getroud.⁹⁸ 'n Suster van PG Human jr was weer met Piet Uys se broer, Jacobus Johannes, getroud.⁹⁹ Dit was dus nie vreemd dat Human kort na Jacobus Uys saam met sy seun Petrus Gerhardus jr in 1823 na die distrik Uitenhage verhuis het nie.¹⁰⁰

Petrus Lafras Moolman, die grootvader aan moederskant en na wie Piet Uys vernoem is, se broer Johannes Zacharias Moolman,¹⁰¹ het ook aan die slag van Bloubergstrand deelgeneem. Hy het 'n volbloed-hings as buit van 'n Engelse offisier na Swellendam gebring.¹⁰² Piet Uys se jonger broer is na dié ou krygsheld vernoem.¹⁰³

Johannes Zacharias se oudste seun, ook Petrus Lafras,¹⁰⁴ was 'n veldkornet van die

94 1/SWM 1/5 Draft Minutes of Landdros and Heemrade, 12/4/1804, pp 617- 624.

95 LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 96.

96 ZK 8/1/7 Title Deeds 1685, 1703-1704, 8/1/1806, p 122; Vergelyk LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 94.

97 CO 2611, no 63: PS Buissinne - CH Somerset, 15/10/1818.

98 1/SWM 16/44 Matrimonial Court, Minutes 1/4/1820, p 230.

99 G 10 6/1 Huweliksregisters, Uitenhage, 29/3/1823, p 89.

100 SO 7/31 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Uitenhage 1816-1829; Vergelyk SO 1/42: JH Lange - J Roselt, 9/6/1823.

101 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, pp 587-588.

102 LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 96.

103 G 7 4/3(a) Doopregisters, Swellendam, 4/7/1819, ongepagineer.

104 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 587.

15A

Johannes Zacharias Moolman

wyk Breërivier.¹⁰⁵ In 1810¹⁰⁶ en 1811¹⁰⁷ is dié naamgenoot van Piet Uys as heemraad vir die distrik Swellendam voorgestel.

Die meerderheid Swellendammers, waaronder waarskynlik ook die Uyse, het die Britse regering blykbaar gelate aanvaar.¹⁰⁸ So byvoorbeeld het onder andere ritmeester PG Human en luitenant Petrus Johannes Moolman opdrag ontvang om op 3 Maart 1806 by die drosdy te Swellendam die eed van getrouheid aan die Britse monarg af te lê.¹⁰⁹ Op grond hiervan is dit moontlik dat die Uyse hulle voorbeeld sou volg.

Wanneer bogenoemde persone by Jacobus Uys besoek afgelê het, sou die jeugdige Piet Uys van hulle verhale kennis geneem het. Dit is duidelik dat talle familieleden en vriende van Jacobus Uys prominente posisies beklee het. As leiersfigure sou hulle sterk menings oor aktuele aangeleenthede kon uitspreek. Hierdie persone het sekerlik as rolmodelle vir Piet Uys gedien. Hulle het aan hom die skoling gebied sodat hy later as leier in die distrik Uitenhage en tydens die Groot Trek na vore getree het.

Boere soos Jacobus Uys het soms meer as een plaas gehad omdat die weiding dikwels nie voldoende was nie. Boonop het die regering nie 'n beperking op die aantal plase geplaas wat 'n boer op lening kon besit nie.¹¹⁰ In Julie 1801 het Jacobus Uys en Petrus Johannes Kemp die leningsreg op die plaas Dipkasmond, geleë aan die onderste wadryf van die Breërivier, gekoop.¹¹¹ Uys se plaas Napkysmond het suidooswaarts aan Dipkasmond gegrens. Op 27 Augustus 1803 het Uys vir 10 000 gulden 'n derde leningsplaas, Driefontein, op lening gekry. Hierdie plaas het weswaarts aan die plaas

105 J 339 Opgaafrol, Swellendam 1821, p 28.

106 CO 2570, no 34: Raad van Landdros en Heemrade - goewerneur Caledon, 10/10/1810.

107 CO 2577: Raad van Landdros en Heemrade - HG Grey, 9/9/1811.

108 J B Scott: *The Eastern Cape 1700 to 1800. A General Survey*, p 133.

109 1/SWM 14/3: J Fronenfelder - PG Human, 19/2/1806.

110 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 16.

111 RLR 123 Day Book, Loan Farms 1800 October - 1805 February, p 63.

Wydgelegen gegrens en was ook in die wyk Potberg geleë.¹¹²

Driefontein was sowat 4 046½ morg (3 467 hektaar) in omvang, waarvan sowat 3 000 morg (2 570 hektaar) vir weiding geskik was. Die plaas kon 60 perde, 30 beeste en 300 skape en bokke vir vyf maande in die winter en lente dra. Water was vanaf drie swak fonteine en die Potbergrivier beskikbaar.¹¹³

Die volgende jaar, op 14 Maart 1804, het Jacobus Uys ook aansoek om die leningsplaas Spitskop gedoen. Die plaas was aan die Waterwijnthiesgat ook in die wyk Potberg geleë.¹¹⁴ Driefontein het suidwaarts aan Spitskop gegrens. Op 1 Maart 1809 is die plaas op lening aan hom toegeken.¹¹⁵ Uys het waarskynlik, soos dikwels die gebruik was, die grond benut voordat dit aan hom toegeken is.¹¹⁶ Spitskop was 5126½ morg (4392 hektaar) in omvang en was slegs vir weiding geskik. Die plaas kon sowat 130 perde, 25 beeste en 400-500 skape en bokke vir vier tot vyf maande van die jaar dra.¹¹⁷ In 1809 het Jacobus Uys en Hendrik de Melander om die onbenutte stuk grond tussen hulle onderskeie plase aansoek gedoen.¹¹⁸

Jacobus Uys het op 1 September 1807 sy helfte van die plaas Dipkasmond op lening aan Johannes Cornelis Swart verkoop¹¹⁹ en die helfte van sy ander plaas, Napkysmond, is op 27 Maart 1809 op lening aan Jacobus Nicolaas Swart verkoop.¹²⁰ Laasgenoemde

112 RLR 54/2, no 193: Annexures to Loan Farm Licences 1802-1805, p 345; Vergelyk RLR 130/1-2 Day Book, Loan Farms 1800 October - 1807 September, p 71.

113 LBD 26 Swellendam 1833-1834, ongepagineer.

114 RLR 72 Note Books 1798-1804, p 15.

115 RLR 56/1, no 137: Annexures to Loan Farm Licences 1807-1808, 18/7/1808, pp 240-246; Vergelyk RLR 142A List, Loan Farms 1785-1811, p 52.

116 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 16.

117 LBD 26 Swellendam 1833-1834, ongepagineer; Vergelyk RLR 56/1, no 137: Annexures to Loan Farm Licences 1807-1808, 18/7/1808, pp 240-246.

118 CO 3873, no 305: H de Melander en J Uys - goewerneur Caledon; Vergelyk CO 4313 Register of Memorials Received 1808 January - 1809 December, 10/7/1809, ongepagineer.

119 RLR 55/2: Verklaring van J Uys, 18/12/1807, p 442; Vergelyk RLR 55/2: Verklaring van JC Swart, 16/10/1807, p 441.

120 1/SWM 12/6a Land Matters, Quitrent Registers 1806-1817, ongepagineer; Vergelyk RLR 131 Day Book, Loan Farms 1808 January - 1813 December, 27/3/1809, p 60.

17A

J J Uys se plaas Driefontein

J J Uys se plaas Spitskop

was ook aan die Uyse verwant.¹²¹ Vyf jaar later is die ander helfte van bogenoemde plaas op lening aan Jacobus Uys se broer, Matthys Johannes, verkoop.¹²²

Dieselfde dag toe Jacobus Uys die opstal van die plaas Driefontein op 27 Augustus 1803 gekoop het, het sy swaer, Petrus Johannes Moolman, die leningsreg op die plaas Middeldrif aan die Napkysrivier geleë, gekoop.¹²³ Vroeër daardie jaar het Moolman aansoek gedoen vir die leningsplaas Cupidoskraal, agter die Potberg geleë. Reeds in November 1802 het 'n ander swaer, Wessel Hendrik Moolman, die plaas Brakkefontein op lening verkry.¹²⁴

Jacobus Philippus Moolman, 'n seun van die genoemde Johannes Zacharias,¹²⁵ het op sy beurt op 12 September 1803 die leningsreg op die plaas Zolderkraal, geleë aan die Breërvier in die wyk Potberg, gekoop.¹²⁶ Twee maande later het hy die opstal van die plaas Middeldrug, aan die Crodini geleë, gekoop.¹²⁷ Drie jaar later het Jacobus Moolman die leningsreg op 'n derde plaas, Nooitgedacht, ook aan die Crodini geleë, gekoop.¹²⁸

121 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II*, p 952.

122 1/SWM 12/6a Land Matters, Quitrent Registers 1806-1817, ongepagineer; Vergelyk RLR 131 Day Book, Loan Farms 1808 January - 1813 December, 27/3/1809, p 60.

123 RLR 54/2, no 193: Annexures to Loan Farm Licences 1802-1805, p 345; Vergelyk RLR 130/1-2 Day Book, Loan Farms 1800 October - 1807 September, p 71.

124 RLR 72 Note Books 1798-1804, p 15.

125 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 587.

126 RLR 130/1-2 Day Book, Loan Farms 1800 October - 1807 September, p 81; Vergelyk RLR 54/2, no 248: Annexures to Loan Farm Licences 1802-1805, p 430.

127 RLR 72 Note Books 1798-1804, p 15.

128 RLR 124 Day Book, Loan Farms 1805 March - 1807 December, ongepagineer; Vergelyk RLR 130/1-2 Day Book, Loan Farms 1800 October - 1807 September, 19/1/1807, p 215 en 1/SWM 12/56 Vendue Rolls 1805 January - 1810 December, ongepagineer.

Cornelis Janse Uys, Piet Uys se grootvader, is in 1811 op 75-jarige leeftyd oorlede.¹²⁹ Hy en sy vrou het reeds op 20 Julie 1802 hulle testament laat opstel.¹³⁰ Jacobus Uys en sy broer, Cornelis Janse, het as eksekuteurs van die boedel opgetree. 'n Openbare veiling is op 12 en 13 April 1811 gehou. Die bates in die boedel het die bedrag van 21600 riksdaalders beloop en moes onder sy nagelate eggenote en die kinders verdeel word. Die weduwee Uys het in vennootskap met haar seun, Dirk Cornelis Uys, die opstal van die familieplaas Wydgelegen vir die bedrag van 5 615 riksdaalders gekoop.

Die eksekuteurs het versoek dat die oordragskoste wat op die plaas betaal moes word, verminder word.¹³¹ Die oordragskoste op die weduwee se gedeelte is wel verminder, maar Dirk Uys moes oordrag op die bedrag van 2 000 riksdaalders betaal. Dit was die verskil tussen sy deel van die erfgeld en die koopsom van die plaas.¹³² Hierdie oom van Piet Uys was op daardie stadium reeds 'n gevestigde boer en het ook leningsreg op die plaas Tarentaal, aan die Klipheuwel in die wyk Potberg geleë, besit.¹³³ Wydgelegen het suidwaarts aan Tarentaal gegrens.

Die leningsreg op die helfte van wyle Cornelis Janse Uys se ander plaas, Melkhoutebosch, is op die veiling van 12 en 13 April aan PA Gildenhuys en sy seun HP Gildenhuys verkoop.¹³⁴

Twee maande na die veiling het ook die weduwee Alida Maria Uys gesterf. Op 26 September 1811 is haar besittings op 'n openbare veiling verkoop.¹³⁵ Hiertydens is die opstal van Melkhouterivier, die derde plaas van wyle Cornelis Uys en sy vrou, vir 1 525

129 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

130 MOOC 7/1/56, no 26: Testamente 1689-1857, 20/7/1802.

131 RLR 92/1: JJ en CJ Uys - HG Grey, ongedateer, pp 188-190; Vergelyk CO 3886, no 14: JJ en CJ Uys - HG Grey, ongedateer.

132 RLR 92/1: C Bird - J Baumgardt, 2/8/1811, p 231.

133 RLR 72 Note Books 1798-1804, p 15; Vergelyk RLR 142A List, Loan Farms 1785-1811, p 50.

134 RLR 131 Day Book, Loan Farms 1808 January - 1813 December, p 150; Vergelyk RLR 58/1, no 58: Annexures to Loan Farm Licences 1810-1812, 20/8/1811, pp 151-152.

135 RLR 92/1: JJ en CJ Uys - HG Grey, ongedateer, pp 188-190.

riksdaalders aan Christiaan Frans Gunter verkoop.¹³⁶ Laasgenoemde was met Jacobus Uys se suster getroud.¹³⁷

Met Dirk Cornelis wat reeds die leningsreg op die een helfte van die plaas Wydgelegen gekoop het, het sy jonger broer, Cornelis Janse, die ander helfte op lening gekoop.¹³⁸ Op hierdie wyse het die ou familieplaas dus in die Uyse se hande gebly.

Jacobus Uys het self vier slawe en 'n ossewa op die veiling gekoop.¹³⁹ Elke kind het 1290 riksdaalders uit die boedel ontvang.¹⁴⁰

Nadat Jacobus Uys die leningsreg op die plase Napkysmond en Dipkasmond verkoop het, het hy op die plase Driefontein en Spitskop geboer.

Die twaalfjarige Piet Uys het vir die eerste keer na vore getree toe hy op 24 Desember 1809 as doopgetuie by die doopplegtigheid van sy tweelingsusters, Dina Maria en Catharina Elizabeth, opgetree het.¹⁴¹ Twee jaar later was hy weer 'n doopgetuie toe sy oom, Matthys Johannes Uys en laasgenoemde se vrou, Judith Magdalena, 'n kind laat doop het.¹⁴² Matthys Uys was 'n broer van Piet se vader¹⁴³ en Judith Moolman 'n suster van sy moeder.¹⁴⁴

Dit is nie bekend of Piet Uys enige formele opvoeding ontvang het nie. Die landdros van Swellendam het in 1812 voorgestel dat twee skole, een te Swellendam en een by

136 RLR 9/2: CF Gunter - JF Cradock, ongedateer, pp 302-303; Vergelyk CO 3888, no 224: CF Gunter - JF Cradock, 4/3/1812.

137 G 1 13/5 Huweliksregisters, Kaapstad, 31/3/1793, ongepagineer.

138 1/SWM 12/6a Land Matters, Quitrent Registers 1806-1817, p 44.

139 1/SWM 12/57, no 6: Vendue Rolls 1811 July - 1814.

140 CO 3888, no 224: CF Gunter - JF Cradock, 4/3/1812; Vergelyk RLR 92/2: CF Gunter - JF Cradock, ongedateer, pp 302-303.

141 G 7 4/2 Doopregisters, Swellendam, 24/12/1809, p 152.

142 G 7 4/2 Doopregisters, Swellendam, 6/1/1811, p 211.

143 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II*, p 1003.

144 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 588.

die Klein-Swartberg, Caledon, opgerig word. In 1812 is AH Smith as onderwyser te Swellendam aangestel. Weens swak gedrag is hy in 1814 ontslaan en deur Christoffel Paulsen vervang.¹⁴⁵ By sy vader sou Piet Uys van jongs af die nodige omtrent boerdery geleer het. Die talle vooraanstaande familieleden en kennisse wat gereeld by sy vader aangedoen het, is 'n aanduiding dat hy aan 'n bogemiddelde leerskool blootgestel was.

Die jong Piet Uys se naam het vir die eerste keer in die opgaafrolle van 1815 verskyn. Daar word aangetoon dat hy toe een wa en 'n perd besit het.¹⁴⁶ Piet Uys het op daardie stadium waarskynlik op sy vader se plase Driefontein of Spitskop gewoon. Hy het waarskynlik teen 1813 in die Kruiskerk in Caledon gekatkeiseer.¹⁴⁷

Nadat hulle geboorte volgens gebruik op 30 Julie en 6 en 13 Augustus 1815 op Swellendam laat loop is,¹⁴⁸ het die 18-jarige Piet Uys en sy niggie, Alida Maria Uys,¹⁴⁹ op 10 September 1815 op Caledon met mekaar in die huwelik getree.¹⁵⁰ Dit is nie seker waarom die Uys-egpaar in Caledon in die huwelik getree het nie, aangesien die kerk op Swellendam nader aan hulle plase geleë was.¹⁵¹ Dominee MC Vos het sedert 1811 dienste in die wynkelder op Zwarte Berg (sedert 1813 Caledon) gehou. Die Kruiskerk is in 1813 op Nuwejaarsdag ingewy.¹⁵²

Alida Uys was die dogter van Piet se oom, Dirk Cornelis Uys, en sy eerste vrou, Elisabeth Helena Swart. Soos reeds genoem het haar vader in 1811 die helfte van die leningsreg op die plaas Wydgelegen gekoop. Alida Uys kon dus minstens sedert 1811

145 JC Lamprecht: Die ontstaan en ontwikkeling van onderwys te Swellendam (1743-1875), pp 25-26, 28, 33; Vergelyk G 7 3/6: H Alexander - PS Buissinne, Schulz en Vos, 31/12/1812.

146 J 332 Opgaafrol, Swellendam 1815, ongepagineer.

147 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 20.

148 1/SWM 16/47 Diverse Matrimonial Papers, Marriage Papers 1812 November - 1815 December, ongepagineer.

149 VC 686 Swellendam, Baptism, 29/9/1799, p 60.

150 G 8 5/1 Caledon-Lidmateregisters, 10/9/1815 (Bevat ook Huweliksregisters 1811-1839 Mei), p 9.

151 1/SWM 12/86: MC Vos - PS Buissinne, 6/11/1815.

152 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 20.

op dié familieplaas gewoon het. Dit is nie bekend waar die pasgetroude egpaar hulle gevestig het nie. Heel waarskynlik het hulle op Jacobus Uys se plaas Driefontein of Spitskop gaan woon, aangesien Piet later met Jacobus Uys se verhuising na die distrik Uitenhage op dié plase geboer het.¹⁵³

Dit is opvallend dat Piet Uys en sy eggenote eers in 1820 lidmate van die kerk op Swellendam geword het.¹⁵⁴ Sy ouers het die vorige jaar lidmate van dieselfde kerk geword.¹⁵⁵ 'n Moontlike rede hiervoor is dat die Swellendamse gemeente eers in 1798 gestig¹⁵⁶ is met M von Manger as predikant.¹⁵⁷ Von Manger het dadelik bystand van die Kaapse NG Kerk gevra om 'n kerk op Swellendam te bou.¹⁵⁸ Die Kaapse NG Kerk het dan ook bystand beloof.¹⁵⁹ Die kerkgebou is in 1802 ingewy.¹⁶⁰

Piet en Alida Uys het gereeld as doopgetuies tydens doopplegtighede opgetree. Veral wanneer een van die egpaar vernoem is, was hulle teenwoordigheid by sulke geleenthede opmerklik. Enkele voorbeelde hiervan was toe die egpaar op 11 Februarie 1816,¹⁶¹ 13 Julie 1817,¹⁶² 28 Februarie 1819¹⁶³ en 17 Maart 1819 (by drie geleenthede)¹⁶⁴ as doopgetuies opgetree het.

153 TTD 61 Declarations Received 1823 January - 1824 December, ongepagineer.

154 G 7 7/1 Lidmaat - Attestate Uitgereik 1798 Augustus - 1905 Augustus, ongepagineer.

155 G 7 7/1 Lidmaat - Attestate Uitgereik 1798 Augustus - 1905 Augustus, ongepagineer.

156 LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 66.

157 G 7 3/6: H Ross - M von Manger, 4/5/1798.

158 G 7 3/6: F Dundas - M von Manger, 28/12/1798.

159 G 7 3/6: F Dundas - M von Manger, 31/12/1798.

160 WA Alheit: *Een-en-'n-halwe Eeu van Genade 1798-1948. Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Swellendam*, p 36.

161 G 7 4/2 Doopregisters, Swellendam, 11/2/1816, p 366.

162 G 7 4/2 Doopregisters, Swellendam, 13/7/1817, p 419.

163 1/SWM 12/86 Church Papers, 28/2/1819, ongepagineer; Vergelyk G 7 4/3a Doopregisters, Swellendam, 28/2/1819, ongepagineer.

164 1/SWM 12/86 Church Papers, 17/3/1819, ongepagineer; Vergelyk G 7 4/3a Doopregisters, Swellendam, 17/3/1819, ongepagineer en G 7 4/3 Doopregisters, Swellendam, 17/3/1819, p 24.

Die egpaar het op 11 April 1819 self doopouers geword¹⁶⁵ na die geboorte van hulle eersteling, Jacobus Johannes, op 22 Februarie 1819.¹⁶⁶ Volgens oorlewering sou hierdie seun in 1832 die bynaam “Kruppel Koos” ontvang het nadat hy sy oom, ook Jacobus Johannes,¹⁶⁷ vergesel het toe hy hout gaan bymekaar maak het. Die wa het omgeslaan en op Jacobus geval. Albei sy bene is vergruis.¹⁶⁸

Piet en Alida Uys se enigste dogter is op 4 April 1821 gebore, maar is ’n week later oorlede.¹⁶⁹ Nog ’n seun, Dirk Cornelis, is op 3 Maart 1823 gebore.¹⁷⁰ Die jongste, Petrus Lafras, is op 1 September 1827 in die distrik Uitenhage gebore.¹⁷¹ Anders as die meeste egpare wat hulle tydgenote was, het hulle slegs drie kinders gehad.

1.3 Verhuising na Uitenhage

Die Kaapse koloniste het so vroeg as 1684 die gebied oos van die Sondagsrivier tot so ver as die Groot-Visrivier binnegedring. Die doel van hulle reis was om tabak en brandewyn vir skape en osse van die swartmense te ruil.¹⁷² Die blanke veeboere het in die 18de eeu geleidelik langs die Kaapse ooskus begin uitbrei. Die uitbreiding het stadig geskied, maar teen 1765 het die trekboere die Gamtoosrivier bereik. In die vroeë jare sewentig van die agtiende eeu het boere in ’n toenemende mate in die gebied van die Onder-Gamtoosrivier gaan woon. Die Suurveld-gebied tussen die Sondags- en Visrivier is ook sedert die 1770's deur die Xhosa sowel as deur die trekboere

165 G 7 4/3a Doopregisters, Swellendam, 11/4/1819, ongepagineer; Vergelyk G 7 4/3 Doopregisters, Swellendam, 11/4/1819, p 54 en 1/SWM 12/86 Church Papers, 11/4/1819, ongepagineer.

166 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

167 VC 686 Swellendam, Baptism, 21/9/1800, pp 121-122.

168 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 22.

169 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

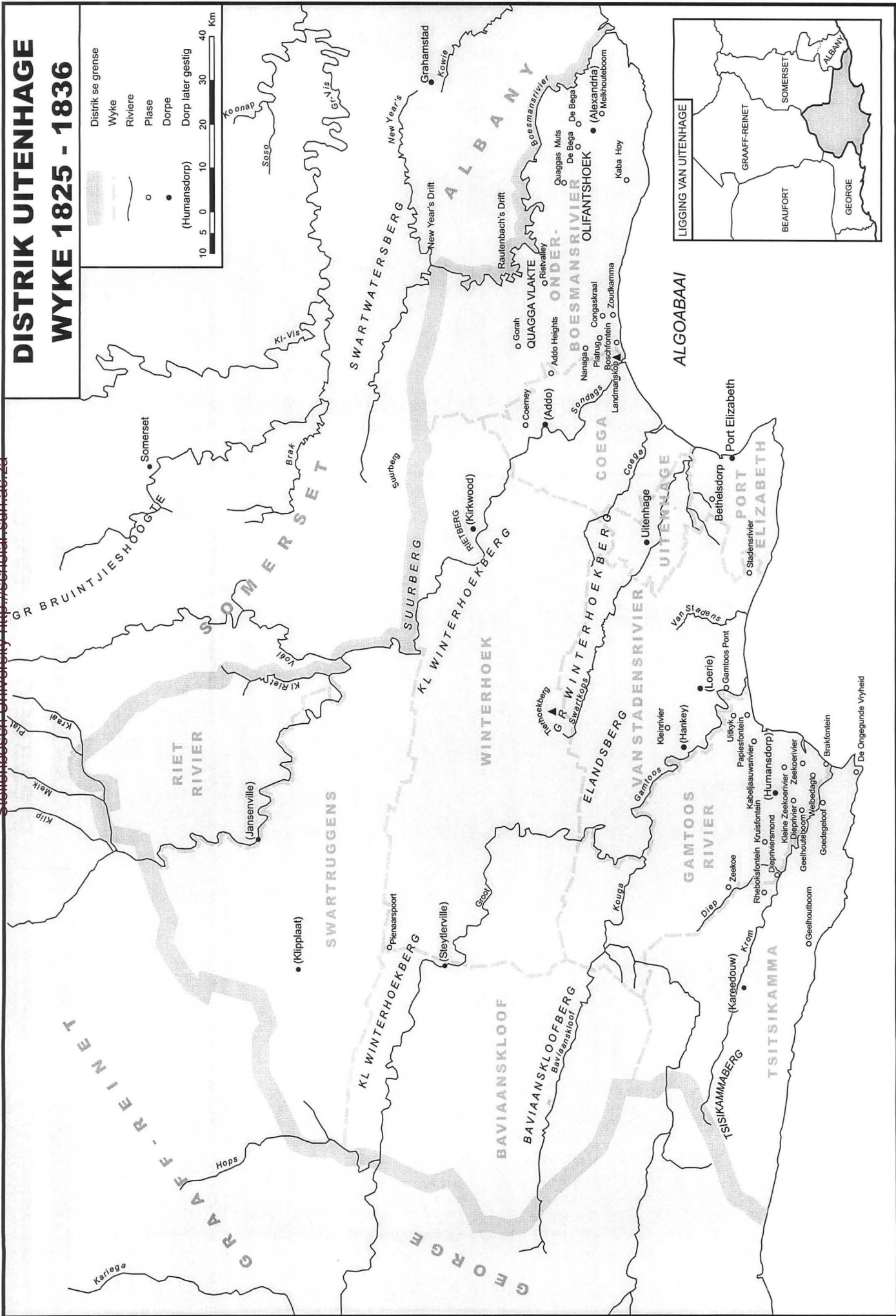
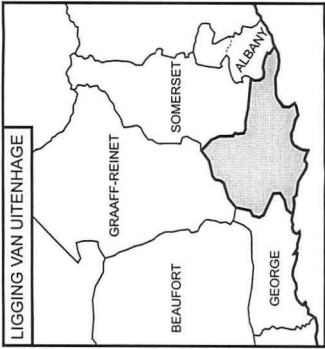
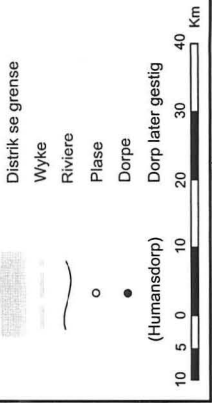
170 G 7 4/4 Doopregisters, Swellendam (Alfabeties van Oktober 1823), 3/3/1823, p 26.

171 G 10 4/1 Doopregisters, Uitenhage, 11/11/1827, p 361.

172 A Wilmot: *History of the Colony of the Cape of Good Hope from its Discovery to the year 1819*, p 248.

DISTRIK UITENHAGE

WYKE 1825 - 1836

bewoon.¹⁷³

Op 7 Februarie 1804 het kommissaris De Mist 'n proklamasie uitgevaardig waarvolgens die distrik Graaff-Reinet, gestig in 1785,¹⁷⁴ in twee verdeel sou word. Die noordelike deel het die naam Graaff-Reinet behou.¹⁷⁵ Die suidelike deel het uit die wyke Swartruggens, Bruintjieshoogte, Boesmansrivier, Zuurveld, Swartkopsrivier, Tsitsikamma en Kromrivier, Baviaanskloof en Winterhoek bestaan.¹⁷⁶ Op 25 April 1804 het goeweneur Janssens deur 'n proklamasie aangekondig dat die naam Uitenhage aan die nuwe distrik toegeken is. Hierdie historiese naam was die familienaam van De Mist se voorouers.¹⁷⁷

Die distrik Uitenhage het teen 1825 uit die volgende wyke bestaan: Swartruggens, Rietrivier, Onder-Boesmansrivier, Baviaanskloof, Winterhoek, die dorp Uitenhage, Van Stadensrivier, Coega, die dorp Port Elizabeth, Tsitsikamma en Gamtoosrivier. Laasgenoemde twee wyke was tot en met November 1821 as die wyk Kromrivier bekend.¹⁷⁸

Jacobus Uys het teen 1822 met sy gesin na die distrik Uitenhage verhuis. Sy burgerattestaat is op 16 Maart 1821 na die distrik Uitenhage oorgeplaas.¹⁷⁹

Op 18 Junie 1821 het Uys die bedrag van 240 riksdalders as oordragskoste op die erfpagplaas Brakfontein in die wyk Gamtoosrivier betaal wat hy van Ignatius Stephanus Ferreira gekoop het. Dit was die gebruikelike vier persent van die koopsom van 6 000

173 PJ van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657-1842)*, pp 134, 138, 159.

174 JS Bergh and JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 12.

175 PMH Calitz: *Die stigting en vroeë geskiedenis van die distrik Uitenhage (1804-1814)*, p 35.

176 JS Bergh and JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 38.

177 PMH Calitz: *Die stigting en vroeë geskiedenis van die distrik Uitenhage (1804-1814)*, p 38.

178 JS Bergh and JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 38.

179 J 338 Opgaafrol, Swellendam 1820, p 42.

riksdaalders.¹⁸⁰

Die volgende maand het Jacobus Uys om die leningsreg op die plaas Boschfontein aansoek gedoen, aan die oorkant van die Sondagsrivier geleë, tussen die Klipvallei en die plaas van Willem Landman.¹⁸¹

Net soos in die distrik Swellendam, wou Jacobus Uys seker maak dat hy voldoende grond in sy nuwe tuiste sou besit. Op 11 Augustus 1821 het hy om 'n stuk onbenutte grond in die distrik Uitenhage aansoek gedoen.¹⁸² Op 2 Maart 1822 het hy die opstal en dus ook die leningsreg op die plaas Welbedagt, in die wyk Tsitsikamma geleë, van AL van Wyk gekoop.¹⁸³ Sy swaer, Petrus Johannes Moolman, se plaas Zeekoerivier, het noordooswaarts aan dié plaas gegrens.¹⁸⁴

Hoewel sy burger-attestaat in 1821 oorgeplaas is en hy nou plase in die distrik Uitenhage besit het, het dit nie beteken dat Jacobus Uys al daar gaan woon het nie. Sy jaarlikse opgaaf word steeds in die opgaafrolle van Swellendam vir 1821 en 1822 aangetoon.¹⁸⁵

180 TTD 40 Returns of Tithes and Transfer Dues Received from Different Districts 1815-1828, 9/7/1821, ongepagineer; Vergelyk TTD 22 Lists of Transfer Dues Received 1821 January - 1823 December, ongepagineer; Vergelyk QRR 229 Uitenhage (folio 258-490), 1820-1919, p 263.

181 LBD 47: JJ Uys - RS Donkin, 30/7/1821, ongepagineer.

182 CO 8533 Registers of Memorials Received, Land, Uitenhage 1817-1831, ongepagineer.

183 TTD 40 Returns of Tithes and Transfer Dues Received from Different Districts 1815-1828, ongepagineer; Vergelyk TTD 20 Lists of Transfer Dues Received 1817 April - 1823 April, ongepagineer en CO 8515: JJ Uys - CH Somerset, 2/3/1822.

184 QRR 228 Uitenhage (folio 1-257), 1814-1919, p 52.

185 J 339 Opgaafrol, Swellendam 1821, p 25; Vergelyk J 341 Opgaafrol, Swellendam 1822, p 24.

Sy slawe het ook nog in 1822 in die slaweregisters van Swellendam verskyn. Die distriksklerk van Uitenhage, JH Lange, het egter op 16 September 1822 bygevoeg dat Jacobus Uys intussen na Uitenhage verhuis het en sy slawe daar geregistreer het.¹⁸⁶ Uys het die distriksklerk persoonlik meegedeel dat sy slaaf, Solomon, op 15 Maart 1822 gesterf het, terwyl hy nog in die distrik Swellendam gewoon het.¹⁸⁷ Hieruit kan ons aflei dat Jacobus Uys teen ongeveer die helfte van 1822 na die distrik Uitenhage verhuis het. Daarna het hy ook nog op 14 Oktober 1822 om die grond aangrensend aan die plaas Brakfontein aansoek gedoen.¹⁸⁸

Jacobus Uys was ook nie voornemens om al sy eiendom in die distrik Swellendam te verkoop nie. Op 3 April 1820, toe hy sy verhuising na die distrik Uitenhage al ernstig moes oorweeg het, het hy versoek dat sy plase, Driefontein,¹⁸⁹ en Spitskop,¹⁹⁰ in ewigdurende erfpag aan hom toegeken word.

Terwyl hy besig was om grond in die distrik Uitenhage te koop, het Uys op 13 November 1821 sy leningsreg op een kwart van elk van die plase Driefontein en Spitskop aan Casper Hendrik Badenhorst verkoop. Elke gedeelte is onderskeidelik vir die bedrag van 3 750 gulden verkoop.¹⁹¹ Badenhorst was met Maria Magdalena Human getroud. Sy was 'n niggie van Petrus Gerhardus Human jr en Geertruida Johanna Human, die swaer en skoonsuster van Piet Uys.¹⁹² Op 14 Oktober 1822, dieselfde dag toe hy aansoek om grond aangrensend aan die plaas Brakfontein gedoen

186 1/SWM 16/19 General Register of Slaves 1816 May - 1825 April, ongepagineer; Vergelyk SO 7/21 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Swellendam 1816-1835, ongepagineer.

187 SO 1/42: JH Lange - JF Roselt, 26/3/1823.

188 LBD 97 Letters Received from Government Part I, 1828-1846, ongepagineer.

189 CO 8510, no 66: JJ Uys - RS Donkin, 3/4/1820.

190 CO 8510, no 67: JJ Uys - RS Donkin, 3/4/1820.

191 TTD 20 Lists of Transfer Dues Received 1817 December - 1823 April, ongepagineer; Vergelyk RLR 63, no 54: Annexures to Loan Farm Licences 1820-1822, pp 228-232 en TTD 59 Declarations Received 1821 March - December, ongepagineer.

192 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, pp 344-345; Vergelyk J 343 Opgaafrol, Swellendam, p 81.

het, het Jacobus Uys ook om 'n stuk grond aangrensend aan die plaas Driefontein aansoek gedoen.¹⁹³ Op daardie stadium het hy hom alreeds in die distrik Uitenhage gevestig. Dit is egter duidelik dat hy nie al sy bande met die distrik Swellendam wou verbreek nie.

Hierdie band met die distrik Swellendam is verder voortgesit deurdat Piet Uys nie op daardie stadium sy vader na die distrik Uitenhage vergesel het nie. Piet se naam verskyn steeds in die opgaafrol van Swellendam vir 1823, terwyl sy vader se naam nie meer verskyn nie.¹⁹⁴

Piet Uys het sedert sy vader se verhuising op driekwart van die plase Driefontein en Spitskop bly woon. Die helfte van sy leningsreg op dié twee plase is deur Jacobus Uys op 14 Augustus 1823 vir 7 500 gulden elk aan Nicolaas Barend Swart verkoop. Op 1 November 1823 is ook Casper Badenhorst se kwartgedeeltes van Driefontein en Spitskop op Swart se naam geregistreer.¹⁹⁵

Nadat Jacobus Uys die grootste gedeeltes van sy leningsreg op Driefontein en Spitskop verkoop het, het Piet Uys steeds op die oorblywende kwartgedeeltes 'n bestaan probeer voer. So byvoorbeeld bevestig 'n verklaring van Piet Uys op 8 Januarie 1823 dat hy nog daar gewoon het.¹⁹⁶

In 1824 het Piet Uys se broer, Jacobus, hom blykbaar vanuit die distrik Uitenhage met die boerdery kom help.¹⁹⁷ Dat Piet Uys steeds 'n Swellendamse inwoner was, word

193 CO 8510, no 11: JJ Uys - CH Somerset, 14/10/1822.

194 J 343 Opgaafrol, Swellendam 1823, p 81; Vergelyk J 344 Opgaafrol, Swellendam 1823, p 78 en RLR 64/2 Annexures to Loan Farm Licences 1822-1824, pp 373-377.

195 TTD 23 Lists of Transfer Dues Received 1823 May - 1843 October, ongepagineer; Vergelyk RLR 64/2, no 41: Annexures to Loan Farm Licences 1822-1824, pp 373-377; TTD 40 Returns of Tithes and Transfer Dues Received from Different Districts 1815-1828, ongepagineer; RLR 99: VA Schönberg - JH Brand, 15/5/1824, pp 93-94 en 1/SWM 12/18 Diverse Documents re Land Matters, Transfer Duty Register 1818-1845, ongepagineer.

196 GH 52/6: Verklaring van PL en CJ Uys - CH Badenhorst, 8/1/1823, pp 459-460.

197 J 345 Opgaafrol, Swellendam 1824, pp 79-80.

verder bewys deurdat hy op 29 September 1824 twee blou lakens van die handelaar Joseph Barry aan die mond van die Breërivier gekoop het.¹⁹⁸

Piet Uys het op 16 Augustus 1824 die leningsreg op die twee kwartgedeeltes van Driefontein en Spitskop vir 2 250 gulden elk van sy vader gekoop. Sy broer, Cornelis Janse, het die geld namens sy vader in ontvangs geneem.¹⁹⁹ Piet Uys het ook die oordragskoste betaal.²⁰⁰

Piet se vrou, Alida, het by haar skoonouers in die distrik Uitenhage besoek afgelê, aangesien sy op 16 Januarie 1825 die doopplegtigheid van Wessel Hendrik, die seun van haar skoonouers, in dié distrik bygewoon het.²⁰¹ Dit is nie seker of Uys sy vrou vergesel het nie. Dieselfde jaar het Piet Uys besluit om na die distrik Uitenhage te verhuis aangesien sy burger-attestaat op 8 Oktober 1825 na dié distrik oorgeplaas is.²⁰² Piet en Alida Uys het waarskynlik teen die einde van 1825 of vroeg in 1826 na die distrik Uitenhage verhuis, want die egpaar het op 12 Februarie 1826 as doopgetuies by die doopplegtigheid van 'n kind van Jacobus P Moolman in die distrik Uitenhage opgetree.²⁰³ Hulle name verskyn in 1826 in die opgaafrol van Uitenhage.²⁰⁴ Die egpaar het hulle waarskynlik op Jacobus Uys se plaas Brakfontein,²⁰⁵ geleë aan die mond van die Kromrivier in die wyk Gamtoosrivier, gevestig.

Piet Uys se naam word egter steeds in die opgaafrol van Swellendam vir 1826 aangedui.²⁰⁶ Die rede hiervoor is dat Uys nooit afstand van sy gedeeltes van die plase

198 1/SWM 12/61, no 329: Vendue Rolls 1824-1825.

199 TTD 61 Declarations Received 1823 January - 1824 December, ongepagineer; Vergelyk 1/SWM 12/18 Diverse Documents re Land Matters, Transfer Duty Register 1818-1845, ongepagineer en TTD 40 Returns of Tithes and Transfer Dues Received from Different Districts 1815-1828, ongepagineer.

200 TTD 23 Lists of Transfer Dues Received 1823 May - 1843 October, ongepagineer.

201 G 10 4/1 Doopregisters, Uitenhage, 16/1/1825, p 361.

202 J 338 Opgaafrol, Swellendam 1820, p 42.

203 G 10 4/1 Doopregisters, Uitenhage, 12/2/1826, p 496.

204 J 408 Opgaafrol, Uitenhage 1826, p 9.

205 1/Uit 10/9 Letters Received, Colonial Office 1823-1824, pp 445-450.

206 J 351 Opgaafrol, Swellendam 1826, p 37.

28A

Die plaashuis op Brakfontein

Spitskop en Driefontein gedoen het nie. Hy het wel een agste elk (met ander woorde die helfte van sy kwartgedeeltes) van die twee plase,²⁰⁷ aan sy neef en swaer Cornelis Janse Uys²⁰⁸ verkoop. Piet Uys het egter steeds voortgegaan om sy jaarlikse erfpag op sy oorblywende een agste gedeeltes van die twee plase te betaal.²⁰⁹ Eers op 30 Oktober 1843, na Piet se dood, het bogenoemde Cornelis Uys sy een agste gedeelte van Driefontein gekoop. Gabriël Francois de Wet en Pieter Arnoldus Swart het weer die een agste gedeelte van Spitskop gekoop.²¹⁰

Daar kan verskeie redes aangevoer word waarom die Uyse besluit het om die distrik Swellendam te verlaat en hulle juis in die distrik Uitenhage gevestig het.

Die eerste rede wat aangevoer kan word, is dat die distrik Swellendam periodiek aan strawwe droogtes blootgestel was. Die droogte wat in 1802 ingelui is, het vyf jaar geduur en was in 'n stadium so straf dat baie Swellendamse boere nie eens vir hulle eie gebruik kon saai nie. Baie boere het al hulle vee verloor. Talle het in die grootste armoede verval.²¹¹

Om vas te stel of die droogte ook die Uyse geknel het, is dit nodig om hulle vordering op boerderygebied na te speur.

Jacobus Uys se boerdery het teen 1805 belowend gelyk. Hy het 22 perde, 16 osse, 34 beeste, 300 aanteelskape, vier wolskape, 300 bokke en vier varke gehad. Hy het ook reeds agt slawe besit.²¹²

In 1807 en 1808 het sy aantal vee verminder. So byvoorbeeld het sy boktrop in 1808

207 LBD 26, no 39: Swellendam 1833-1834, 23/10/1838.

208 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II*, p 1002.

209 I/SWM 12/12 Quitrent Note Books 1810-1839, ongepagineer.

210 DOC 7/2 Returns of Perpetual Quitrent Places Transferred 1842-1843, ongepagineer.

211 H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845, p 67.

212 J 318 Opgaafrol, Swellendam 1805, ongepagineer.

met die helfte verminder.²¹³ Hierdie afname was moontlik as gevolg van die pas afgelope droogte.

Die volgende twee jaar het Jacobus Uys se veegetalle weer toegeneem. So byvoorbeeld het sy aantal bokke in 1809 dramaties met 250 vermeerder sodat hy toe 400 bokke gehad het. Hy het ook 60 mud koring en 80 mud gars gewen.²¹⁴

Die plaas Spitskop was veral vir die teel van perde geskik. Jacobus Uys se aantal perde het in 1812 na 58 aangegroei. Hy het 'n goeie koringoes gehad en 130 mud gewen.²¹⁵

In 1813 het Uys se veestapel aansienlik verminder.²¹⁶ Die volgende drie jaar het sy veegetalle redelik bestendig gebly.²¹⁷ In 1817, 1818 en 1819 het sy veegetalle egter geleidelik, hoewel nie dramaties nie, begin afneem.²¹⁸

Ook die jare twintig van die negentiende eeu het onder strawwe droogtes gebuk gegaan.²¹⁹ Teen 1820 het Jacobus Uys 30 perde, 15 trekosse, 16 beeste en 150 skape besit. Tog het hy 'n goeie oes gehad en 160 mud koring, 45 mud gars en 30 mud hawer gewen.²²⁰

Op die vooraand van sy verhuising na die distrik Uitenhage in 1822 het Jacobus Uys 43 perde, 20 osse en 15 beeste besit, terwyl hy slegs 20 skape en 30 bokke oorgehad

213 J 321 Opgaafrol, Swellendam 1807, p 121; Vergelyk J 322 Opgaafrol, Swellendam 1808, p 142.

214 J 324 Opgaafrol, Swellendam 1809, p 22; Vergelyk J 325 Opgaafrol, Swellendam 1810, onepagineer.

215 J 328 Opgaafrol, Swellendam 1812, onepagineer.

216 J 330 Opgaafrol, Swellendam 1813, onepagineer.

217 J 331 Opgaafrol, Swellendam 1814, onepagineer; Vergelyk J 332 Opgaafrol, Swellendam 1815, onepagineer en J 333 Opgaafrol, Swellendam 1816, pp 41-42.

218 J 334 Opgaafrol, Swellendam 1817, onepagineer; Vergelyk J 335 Opgaafrol, Swellendam 1818, onepagineer en J 336 Opgaafrol, Swellendam 1819, onepagineer.

219 H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845, p 68.

220 J 337 Opgaafrol, Swellendam 1820, p 19.

het.²²¹ Uit bogenoemde is dit duidelik dat Jacobus Uys se kleinveegetalle in die vroeë jare twintig aansienlik afgeneem het, hoewel sy grootvee se getalle toegeneem het.

Waar die 18-jarige Piet Uys in 1815 net 'n wa en 'n perd besit het,²²² het hy in 1816 reeds vyf perde, tien trekosse en 25 bokke gehad. Hy het ook 20 mud koring gewen.²²³ Die volgende jaar het hy geen bokke gehad nie,²²⁴ maar in 1819 het hy weer 50 skape bygekry.²²⁵

Die droogte van die jare twintig het vir Piet Uys ook swaar getref. In 1820 het hy slegs 'n wa en 'n perd besit.²²⁶ Die volgende jaar het hy vyf perde en tien osse besit.²²⁷ In 1822 word aangetoon dat Uys net tien perde gehad het. Hy het geen oes gewen nie.²²⁸ Piet Uys se boerdery het dus, soos sy vader s'n, in die jare twintig agteruit gegaan.

Reeds vroeg in dié dekade kon baie inwoners nie hulle geldelike verpligtinge nagekom het nie en 45 Swellendammers moes reëlins vir oortrekking ter waarde van 74 866 riksdaalders by die regeringsbank tref. Aan die begin van 1822 was die toestand so erg dat verskeie inwoners van die Overberg aan die landdros op Swellendam geskryf het om vryskelding van hulle kommandobelasting te vra. As rede vir hulle finansiële verknorsing het hulle aangevoer dat hulle oeste verniel is deur roes en droogte wat sedert 1820 geheers het.²²⁹

So byvoorbeeld het 14 memorialiste, waaronder ook Jacobus Uys, op 22 Februarie 1822 gekla dat hulle weens die droogte en roes 'n misoes beleef het. Hulle was

221 J 341 Opgaafrol, Swellendam 1822, p 24.

222 J 332 Opgaafrol, Swellendam 1815, ongepagineer.

223 J 333 Opgaafrol, Swellendam 1816, pp 41-42.

224 J 334 Opgaafrol, Swellendam 1817, pp 33-34.

225 J 336 Opgaafrol, Swellendam 1819, ongepagineer.

226 J 337 Opgaafrol, Swellendam 1820, p 20.

227 J 339 Opgaafrol, Swellendam 1821, p 26.

228 J 342 Opgaafrol, Swellendam 1822, p 22.

229 H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845, p 68.

genoodsaak om graan ten duurste vir eie gebruik aan te koop. Daarop het hulle om vryskelding van hulle belastingverpligtinge gevra.²³⁰

Dié swaarkry het Jacobus Uys en sy seuns Jacobus jr, Piet en Cornelis nie daarvan weerhou om 'n vrywillige geldelike bydrae ten bate van die herstel van die tronk op Swellendam te lewer nie.²³¹

Landdros Schönberg het op 23 Februarie 1822 die swaarkry van die Swellendamse boere en hulle onvermoë om hulle skuld te delg onder goewerneur Somerset se aandag gebring.²³² Dat goewerneur Somerset na aanleiding daarvan besluit het om uit 'n fonds van 7 000 riksdaalders graan en rys vir die geteisterdes in Swellendam aan te koop, is 'n bewys van die ernstige situasie in 1822. Daar is 29 050 pond (13 177 kg) rys onder die behoeftige Swellendammers as voedsel uitgedeel en 200 mud koring as saad voorsien. Ongeveer 110 gesinne was by hierdie noodleniging betrokke.²³³

Op 17 Mei 1822 het landdros Schönberg berig dat 'n boot, *The Duke of Gloucester*, met 'n hoeveelheid rys en koringsaad aan die Breërivier anker gegooi het om onder die noodlydende inwoners van Swellendam te versprei.²³⁴ Piet Uys het ook hieruit voordeel getrek. Op 8 Junie 1822 het hy verklaar dat hy van vk JJ Taljaard van die wyk Potberg drie emmers koringsaad ontvang het.²³⁵

Piet Uys se boerdery het daarna weer op die been gekom. Met Jacobus Uys se verhuising na die distrik Uitenhage het hy moontlik van sy vee aan sy seun geskenk of

230 1/SWM 11/45, no 23: 14 Memorialiste van die distrik Swellendam - Landdros Schönberg, 22/2/1822.

231 1/SWM 12/89: Vrywillige giften tot herstel van het Gevangenhuis te Swellendam, 1/3/1820.

232 CO 2640: Landdros Schönberg - CH Somerset, 23/2/1822.

233 H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845, p 68; Vergelyk CO 2640: Landdros Schönberg - CH Somerset, 6/7/1822.

234 CO 2640, no 46: Landdros Schönberg - C Bird, 17/5/1822.

235 1/SWM 12/78 Attestations, Ration Lists 1822, 30/6/1822.

verkoop, aangesien Piet se veegetalle in 1823 dramaties vermeerder het. Dié jaar het Uys 53 perde, ses osse, 180 beeste en 40 bokke gehad. Die regeringshulp het dalk ook gehelp, want hy het 25 mud koring, 30 mud gars en 40 mud hawer gewen²³⁶ en klaarblyklik het dit intussen gereën.

Uit bogenoemde is dit egter duidelik dat die uitmergelende droogte wat veral in die vroeë jare twintig van die 19de eeu geheers het, beslis 'n rol sou speel in die Uyse se besluit om na die distrik Uitenhage te verhuis.

'n Tweede faktor wat 'n bydrae kon gelewer het in Piet Uys se besluit om Swellendam te verlaat, was die verkeerde opmeting van plase in dié distrik deur landmeter HF Schutte.

Landmeter Schutte het op 11 en 12 Februarie 1824 die ou familieplaas van die Uyse, by name Wydgelegen, opgemeet. Daarna het hy op 19 en 20 Februarie die plaas Driefontein, en op 22 en 23 Februarie die plaas Spitskop opgemeet.²³⁷

Dat dié landmeter onreëlmatig opgetree het, het geblyk uit 'n klagte van veldkornet M Eksteen dat Schutte hom vir 517 morg (443 hektaar) meer laat betaal het as die werklike grootte van sy plaas.²³⁸ Kort daarna het landmeter Hopley vasgestel dat die plaas Soetmelksvallei ook verkeerd opgemeet is.²³⁹

Toe dit duidelik geword het dat plase in die wyk Potberg verkeerd opgemeet is, kon landdros Schönberg nie toestemming verleen dat die grondbriewe aan die plaaseienaars uitgereik word nie.²⁴⁰ Boere was gewoonlik baie gretig dat hulle grondbriewe so spoedig moontlik aan hulle toegeken word. Spitskop en Driefontein is

236 J 343 Opgaafrol, Swellendam 1823, p 81; Vergelyk J 344 Opgaafrol, Swellendam 1823, p 78.

237 1/SWM 11/34: Raad van Landdros en Heemrade, Swellendam - HF Schutte, ongedateer.

238 CO 8438: vk M Eksteen - landdros Schönberg, 14/9/1824.

239 CO 8438: W Hopley - landdros Schönberg, 13/11/1824.

240 CO 8439: Raad van Landdros en Heemrade - CH Somerset, 10/1/1825.

op 17 Mei 1825 ingesluit in 'n lys van plase wat as gevolg van die verkeerde opmeting daarvan deur Schutte nie grondbriewe ontvang het nie.²⁴¹ Die grondbriewe is in der waarheid eers ná Uys se dood op 1 November 1838 toegeken.²⁴²

JH Voorman is gestuur om na die verkeerde opmeting van plase ondersoek in te stel. Hy het vasgestel dat Schutte nie sy werk korrek gedoen het nie.²⁴³ Die Raad van Landdros en Heemrade het aanbeveel dat die plase heropgemeet word en dat landmeter Hopley vir dié doel aangestel word. Die regering sou ook die onkoste verbonde aan die heropmeting van die plase moes dra.²⁴⁴ Die regering was egter nie bereid om die koste te dra alvorens eers vasgestel is wat die uitgawes sou beloop nie.²⁴⁵ Opdrag is gegee dat landmeter Schutte se salaris teruggehou word.²⁴⁶

Landmeter Hopley het in sy ondersoek gevind dat daar geen fout met landmeter Schutte se rekening was nie. Waar landmeter Voorman in sy ondersoek die opmetings oor 'n tydperk van 41 dae gedoen het, het dit Schutte net vier dae geneem om dieselfde opmetings te doen. Die tydsduur van 41 dae is ook deur Hopley bevraagteken. Hy het aangebied om die plase binne 14 dae op te meet.²⁴⁷ Dit het geblyk dat ook landmeter Voorman se opmetings verkeerd was. Na laasgenoemde se dood het landmeter Hopley sy instrumente gekoop en gevind dat dit foutief was.²⁴⁸

Die verkeerde opmeting van plase was 'n algemene klag van die Afrikanerboere, nie net in die distrik Swellendam nie, maar ook in die distrikte George, Albany, Graaff-Reinet en Somerset. Boonop het gerugte die ronde gedoen dat die regering dit oorweeg om die heropmetingskoste by die eienaars van die betrokke plase in te vorder.²⁴⁹

241 CO 8439: Raad van Landdros en Heemrade - R Plasket, 17/5/1825.

242 LBD 96 Register of Grants 1837-1850, ongepagineer.

243 CO 8439: JH Voorman - Raad van Landdros en Heemrade, Swellendam, 15/9/1825.

244 CO 8439: Raad van Landdros en Heemrade - R Plasket, 9/11/1825.

245 I/SWM 11/8: R Plasket - Raad van Landdros en Heemrade, ongedateer.

246 CO 8439: PG Brink - Raad van Landdros en Heemrade, 27/11/1826.

247 I/SWM 11/20: W Hopley - Raad van Landdros en Heemrade, 11/6/1826.

248 CO 8439, no 143: H Rivers - R Plasket, 23/3/1827.

249 JC Visagie: Willem Fredrik Hertzog, 1792-1847, p 94.

Toe Piet Uys vroeg in 1825 verneem het dat die plase Driefontein en Spitskop verkeerd opgemeet is, het dit hom waarskynlik so ongelukkig gestem dat dit sy verhuising na die distrik Uitenhage bespoedig het.

'n Verdere faktor was die hegte eenheid wat die Uys-familiegroep gevorm het. Soos vroeër vermeld het die Moolmans naby die Uyse in die wyk Potberg plase besit. Van hierdie persone het reeds voor die Uyse se verhuising na Uitenhage plase in dié distrik gehad of reeds daar gewoon. Dié persone sou die lokmiddel gewees het wat die Uyse aangespoor het om na die distrik Uitenhage te verhuis.

Wessel Hendrik Moolman,²⁵⁰ 'n oom van Piet Uys, het so vroeg as 1805 al in die distrik Uitenhage gewoon.²⁵¹ Op 30 Mei 1811 het Moolman gevra dat sy burger-attestaat weer na die distrik Swellendam oorgeplaas word.²⁵² In 1813 het sy naam in die opgaafrolle van Swellendam²⁵³ én Uitenhage²⁵⁴ verskyn. Die volgende jaar het Moolman versoek dat die plaas Langefontein in die wyk Tsitsikamma in ewigdurende erfpag aan hom toegeken word.²⁵⁵ Op 15 Julie 1818 is die plaas Kleine Zeekoerivier in die wyk Kromrivier ook aan hom toegeken.²⁵⁶ Hieruit kan afgelei word dat Wessel Moolman waarskynlik van tyd tot tyd tussen Uitenhage en Swellendam migreer het. Moolman kon dus sy kennis van boerderytoestande in Uitenhage aan sy familie in Swellendam oorgedra het.

Nog 'n oom van Piet Uys, die reeds bekende Petrus Johannes Moolman, se naam verskyn in 1816 in die opgaafrol van Swellendam.²⁵⁷ Op 25 September 1817 het hy die erfpagplaas Zeekoerivier in die wyk Kromrivier van Cornelis Johannes Muller vir

250 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 588.

251 J 394 Opgaafrol, Uitenhage 1805-1807, ongepagineer.

252 I/SWM 12/75 Attestations 1811 January - 1820 March, 30/5/1811, p 10.

253 J 330 Opgaafrol, Swellendam 1813, ongepagineer.

254 J 396 Opgaafrol, Uitenhage 1813, ongepagineer.

255 CO 8513, no 170: WH Moolman - CH Somerset, 10/10/1814.

256 RLR 142 Register, Loan Freehold Farms 1814-1824, p 36.

257 J 333 Opgaafrol, Swellendam 1816, pp 39-40.

10 000 gulden gekoop.²⁵⁸ Sy broer, bogenoemde Wessel Hendrik, se Kleine Zeekoerivier het suidwaarts aan dié plaas gegrens.²⁵⁹

Petrus Moolman het sy leningsreg op die plaas Middeldrif op 19 Februarie 1818 verkoop.²⁶⁰ Sy slawe is op 1 Junie 1818 in die distrik Uitenhage geregistreer.²⁶¹ Dié swaer van Jacobus Uys het dus vier jaar voor laasgenoemde na die distrik Uitenhage verhuis. Die reeds bekende feit dat Uys 'n plaas aangrensend aan dié van sy swaer gekoop het, is 'n aanduiding dat hy in Petrus Moolman se voetspore gevolg het.

Petrus Moolman sou, soos Jacobus Uys, aanvanklik nie al sy bande met die distrik Swellendam verbreek het nie. Op 22 Maart 1821 het hy nog steeds sy rekognisiegeld op sy leningsplaas Cupidoskraal betaal.²⁶² Twee maande later het hy tog die leningsreg op dié plaas verkoop.²⁶³

Jacobus Philippus Moolman, 'n neef van Petrus en Wessel Moolman,²⁶⁴ het soos reeds genoem 'n plaas naby Jacobus Uys in die wyk Potberg gehad. Moolman het reeds op 11 November 1816 die leningsreg op die plaas Nooitgedacht verkoop.²⁶⁵ Die leningsreg op die plaas Zolderkraal in die wyk Potberg is op 9 Maart 1818 verkoop.²⁶⁶ Op 28 Februarie 1817 het dié latere vertroueling van Piet Uys die leningsreg op die plaas Dieprivier in die distrik Uitenhage van Gert Reynier van Rooyen gekoop. Hierdie plaas het suidooswaarts aan bogenoemde Zeekoerivier en noordooswaarts aan Kleine

258 TTD 53 Declarations Received 1817 September - December, ongepagineer; Vergelyk RLR 142 Register, Loan Freehold Farms 1814-1824, p 28.

259 QRR 228 Uitenhage (folio 1-257) 1814-1919, p 206.

260 RLR 61, no 37: Annexures to Loan Farm Licences 1817-1818, pp 175-180.

261 1/SWM 16/19 General Register of Slaves 1816 May - 1825 April, ongepagineer; Vergelyk SO 6/147 Register of Slaves, Uitenhage, M-N, 1816-1836, ongepagineer.

262 1/SWM 12/12 Quitrent Note Books 1810-1839, ongepagineer.

263 TTD 59 Declarations Received 1821 March - December, 7/5/1821, ongepagineer.

264 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, pp 587-588.

265 1/SWM 12/6a Land Matters, Quitrent Registers 1806-1817, p 47.

266 RLR 61, no 37: Annexures to Loan Farm Licences 1817-1818, pp 175-180.

Zeekoerivier gegrens.²⁶⁷

Jacobus Moolman se slawe is op 27 Oktober 1817 in die distrik Uitenhage geregistreer.²⁶⁸ Sy naam het in 1818 in die opgaafrolle van Swellendam²⁶⁹ en Uitenhage²⁷⁰ verskyn. Moolman het self verklaar dat hy sedert 1818 in die distrik Uitenhage gewoon het.²⁷¹ Hy het dus dieselfde tyd as sy neef, Petrus Johannes, na Uitenhage verhuis. Ook Jacobus Moolman het dus minstens vier jaar voor Jacobus Uys na die distrik Uitenhage verhuis.

Petrus Gerhardus Human sr, wat soos reeds genoem aan die slag van Bloubergstrand deelgeneem het, het op 15 en 16 September 1821 sy besittings op 'n veiling in die distrik Swellendam van die hand gesit.²⁷² Op 6 Oktober 1821 het Human 'n derde keer in die huwelik getree toe hy met Elisabeth van Staden (weduwee Strijdom) in die distrik George getroud is.²⁷³

Human het hom dan in 1822 in die distrik George bevind²⁷⁴ waar sy slawe op 2 Desember 1822 geregistreer is.²⁷⁵ In 1823 het die egpaar na die distrik Uitenhage verhuis en hulle in die wyk Van Stadensrivier gevestig.²⁷⁶ Human het hom waarskynlik op die plaas Kleinrivier, wat aan sy vrou behoort het, gevestig.²⁷⁷

267 TDD 20 Lists of Transfer Dues Received 1817 April - 1823 April, p 1; Vergelyk TTD 52 Declarations Received 1816 January - 1817 August, ongepagineer en QRR 229 Uitenhage (folio 258-490) 1820-1919, p 262.

268 SO 7/31 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Uitenhage 1816-1829, ongepagineer.

269 J 335 Opgaafrol, Swellendam 1818, ongepagineer.

270 J 402 Opgaafrol, Uitenhage en Grahamstad 1818, ongepagineer.

271 CO 8442, no 340: JG Cuyler - R Plasket, 31/8/1825.

272 1/SWM 12/60, no 201: Vendue Rolls 1821-1824.

273 G 9 5/1 Huweliksregisters, George, 6/10/1821, p 36; Vergelyk CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 345.

274 J 102 Opgaafrol, George 1822, ongepagineer.

275 SO 6/114, no 3, 29: Register of Slaves, Swellendam, G-H, 1816-1835.

276 J 406 Opgaafrol, Uitenhage 1823, ongepagineer.

277 QRR 228 Uitenhage (folio 1-257) 1814-1919, p 220.

Dit is reeds bekend dat Human se seun, Petrus Gerhardus jr die swaer van Piet Uys was. Petrus Human jr het hom in 1823 by sy vader in die distrik Uitenhage aangesluit. Sy slavin is op 9 Junie 1823 in dié distrik geregistreer.²⁷⁸

Die Humans sou dus etlike maande na Jacobus Uys na die distrik Uitenhage verhuis het. Hieruit kan afgelei word dat hulle hul verhuising saam beplan het en dat hulle mekaar in hulle besluite onderling sou beïnvloed het.

Ander familieleden van die Uyse wat na die distrik Uitenhage verhuis het, was Hans Jurie Moolman, ook 'n oom van Piet Uys.²⁷⁹ Hy het eers in 1829 na dié distrik getrek.²⁸⁰ Hy was met 'n suster van PG Human jr getroud.²⁸¹ Matthys Gerhardus Human, 'n neef van PG Human jr²⁸² en wat goed aan die Uyse bekend was, het in 1832 in die distrik Uitenhage gaan woon.²⁸³

Bogenoemde is weer eens 'n bewys dat wanneer een lid van die uitgebreide families Uys, Moolman en Human besluit het om te verhuis, dit as 'n aansporing vir ander lede van die familie sou dien om sy voorbeeld te volg.

Die vurige veldkommandant Jacobus Linde het nie self na die distrik Uitenhage verhuis nie. Tog sou hy met sy deelname aan die grensoorloë van 1811-1812 en 1819 'n uitgebreide kennis van dié distrik opgedoen het. Hy het ook 'n besondere belangstelling in dié distrik getoon.

278 SO 6/114, no 28: Register of Slaves, Swellendam, G-H, 1816-1835; Vergelyk SO 6/146, no 8: Register of Slaves, Uitenhage, H-L, 1816-1835.

279 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 588.

280 SO 6/116, no 43: Register of Slaves, Swellendam, L-M, 1816-1835.

281 1/SWM 12/86 Church Papers, 17/3/1819, ongepagineer; Vergelyk CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, pp 344-345.

282 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, pp 344-345.

283 SO 6/114, no 23: Register of Slaves, Swellendam, G-H, 1816-1835.

Linde het volgens Tomlinson reeds in 1803 vir generaal Janssens na die grens vergesel²⁸⁴ waar Linde met die latere distrik Uitenhage in aanraking gekom het. In 1805 het Linde die plaas Brakkefontein, aan die Sondagsrivier geleë, bekom. Kolonel Graham het vir Linde beloof dat die plaas Olyvenhoutefontein, aangrensend aan die plaas Brakkefontein, aan Linde toegeken sou word.²⁸⁵ Linde het weer in 1815 versoek dat Olyvenhoutefontein aan hom toegeken word.²⁸⁶ Linde was voornemens om sy kinders op die plaas Brakkefontein te vestig.²⁸⁷

Dit is heel moontlik dat Linde sy kennis en belangstelling in die distrik Uitenhage met kennisse soos Jacobus Uys en sy seuns sou gedeel het. Die 21-jarige Piet het natuurlik self onder kommandant Linde aan die Vyfde Grensoorlog in 1819 deelgeneem.²⁸⁸ Hiertydens kon hy dus self eerstehandse kennis van die omstandighede in die distrik Uitenhage opdoen.

Die aard van die omgewing en van boerdery in die distrik Uitenhage was verdere faktore wat die Uys se keuse van 'n nuwe tuiste kon beïnvloed het. Daar is reeds daarna verwys dat die Uysse veral beeste, skape en bokke aangehou het en ook 'n aansienlike aantal perde besit het.²⁸⁹

Die landstreek tussen die Boesmans- en Sondagsrivier is meer vir skaapboerdery as beesboerdery geskik, veral as gevolg van die klein soutetende bossies wat daar aangetref word. Die gebied tussen die Gamtoos- en Van Stadensrivier was veral vir bees- en skaapboerdery geskik.²⁹⁰ Die Uitenhage-distrik met sy noorsdoring, spekboom,

284 LL Tomlinson: *Geskiedkundige Swellendam*, p 93.

285 CO 8513: J Linde - J Cradock, ongedateer.

286 CO 8469: J Linde - CH Somerset, 5/3/1815.

287 CO 8469: J Linde - CH Somerset, 15/3/1815.

288 IS Uys: Her Majesty's Loyal and Devoted Trekker Leader: Petrus Lafras Uys (*Natalia*, December 1988, p 3); Vergelyk *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879).

289 Vergelyk J 318 - J 351 Opgaafrolle, Swellendam 1805-1826, ongepagineer.

290 S Daniel Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652-1836*, p 16.

melkbos en eufobia dien as goeie weiveld vir bokke.²⁹¹ Volgens die beskrywings van die plase Zeekoerivier (die plaas van Petrus Moolman) en Dieprivier (die plaas van Jacobus Moolman) was die suurgras veral vir perde, beeste en skape geskik.²⁹²

Jacobus Uys en sy seuns sou, net soos die Moolmans, ook plase koop waar hulle hul boerdery op perde, skape, bokke en beeste kon toespits. Daarom is dit geensins vreemd dat ook Jacobus Uys en sy gesin hulle as bure van die Moolmans in die wyk Gamtoosrivier gevestig het nie. Die Uyse het die hoop gekoester dat die omstandighede daar beter as in die distrik Swellendam sou wees.

291 PMH Calitz: Die stigting en vroeë geskiedenis van die distrik Uitenhage (1804-1814), p 122.

292 LBD 45 Uitenhage 1815-1817: Report upon Lands in the District of Uitenhage, 14/9/1817, ongepagineer; Vergelyk LBD 45 Uitenhage 1815-1817: Report upon Lands in the District of Uitenhage, 31/8/1815, ongepagineer en LBD 45 Uitenhage 1815-1817: Report upon Lands in the District of Uitenhage, 26/9/1815, ongepagineer.

HOOFSTUK 2

GRIEWE IN VERBAND MET GROND

Piet Uys het hom, soos reeds genoem, teen die einde van 1825 of vroeg in 1826 in die distrik Uitenhage gevestig. Drie jaar later, naamlik op 6 Februarie 1829, het hy aansoek gedoen om 'n tog na die binneland te onderneem.¹ Of hierdie tog wel plaasgevind het en wat die doel daarvan was, is nie bekend nie. Die moontlikheid bestaan dat hy die vestigingsmoontlikhede in die binneland gaan ondersoek het, indien die tog wel plaasgevind het. In 1834 het Uys op sy bekende verkenningstog na Natal vertrek om die boerderymoontlikhede in dié landstreek te ondersoek.² Moontlik was daar 'n verband tussen die 1829-tog en die verkenningskommissie van 1834. In April 1837 het hy na Natal geëmigreer.³ Uys het dus binne twaalf jaar nadat hy na die distrik Uitenhage verhuis het na Natal getrek.

Verskeie redes kan aangevoer word waarom Piet Uys en sy uitgebreide familiegroep besluit het om die distrik Uitenhage te verlaat en hulle buite die Kolonie te vestig. Ekonomiese faktore soos die gebrek aan grond en weiveld, die aard van die weiveld, die hoë jaarlikse erfpag (grondbelasting), die gesloer met die uitreiking van hulle grondbriewe, die agterstand met die opmeting van plase, die gebrek aan kapitaal en die behoefte aan nuwe markte het onder andere bygedra tot Uys se besluit om te emigreer. Soortgelyke griewe het onder sy talle familieleden en vriende in die wyk Gamtoosrivier bestaan wat hulle probleme met Uys sou gedeel het. Dit sou tot die algemene gevoel van ontevredenheid bygedra het.

1 CO 5111: J Bell - The Commandant of the Frontier, 6/2/1829, p 50.

2 CO 3975: PL Uys, J Moolman en G Rudolph - B D'Urban, 19/7/1834, pp 10-12.

3 LG 278: vk TI Ferreira - JW van der Riet, 8/4/1837, pp 6-7.

2.1 Skaarste aan Grond en Weiveld

Dit is reeds bekend dat Piet Uys hom teen 1826 op sy vader se plaas Brakfontein in die wyk Gamtoosrivier van die distrik Uitenhage gaan vestig het. Die behoefte aan meer grond en weiveld was belangrike redes waarom Piet Uys en talle familieleden ook om ander plase in dié distrik aansoek gedoen het. Na 1780 het die Oosgrens vinnig gesluit omdat die verdere blanke uitbreiding deur die Xhosa in die ooste en tydelik deur die San in die noorde gestuit is. Aangesien grond skaars geword het, het grensboere probeer om grond tussen bestaande leningsplase te vind. Weens die skaarste aan water op dié stukke grond het hierdie ondernemings nie die oplossing gebied nie.⁴

So byvoorbeeld het Piet se swaer, Petrus Gerhardus Human, met sy verhuising na die distrik Uitenhage op 20 September 1823 om die plaas Drogerivier aansoek gedoen. Die aansoek is op 23 Desember 1825 na die siviele kommissaris verwys, maar Human het later sy aanspraak daarop aan Piet Uys oorgedra. Drogerivier was tussen Jacobus Uys en Jacobus Philippus Moolman se plase geleë.⁵ Dit is heel moontlik dat Drogerivier bloot as 'n verlengstuk van die plaas Brakfontein gesien is.

Piet Uys en talle van sy familieleden het ook grond in die wyk Onder-Boesmansrivier besit. Hierdie wyk was 'n vrugbare deel van die distrik Uitenhage. Dit het vir 75 km langs die see vanaf die Boesmansrivier na die Sondagsrivier gestrek en was tussen 20 en 50 km breed. Verder van die see was die grond droër en armer en die weiveld as gevolg van somerdroogtes swakker.⁶

Piet Uys en Petrus Johannes Kemp was sedert 10 Desember 1828 mede-eienaars van

4 H Giliomee: *Processes in Development of the South African Frontier* (H Lamar and L Thompson, ed: *The Frontier in History. North America and Southern Africa Compared*, p 97).

5 LBD 47: JW van der Riet - landmeter-generaal, 19/10/1843, ongepagineer; Vergelyk LBD 47, no 20: PG Human - CH Somerset, 20/9/1823.

6 JWD Moodie: *Ten Years in South Africa including a particular description of the Wild Sports of that Country II*, p 137; Vergelyk JS Bergh en JC Visagie: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980*, p 39.

die plaas Platrug in die wyk Onder-Boesmansrivier. Tydens 'n inspeksie van dié plaas het Willem Landman sr die siviele kommissaris meegedeel dat die plaas aangrensend is aan sy plaas, Zoudkamma, en onontbeerlik vir hom is. Hoewel Kemp gevoel het dat hy voorkeur bo Landman moes kry, is laasgenoemde se naam as mede-aanspraakmaker op die plaas bygevoeg. Die gevolg was dat Uys, Kemp en Landman mede-besitters van die plaas geword het.⁷

Platrug was 2 560 morg (2194 hektaar) in omvang en weens die gebrek aan water slegs vir weiveld geskik. Die plaas kon sowat 50 beeste vir drie maande van die jaar dra.⁸ Die plaas het ooswaarts aan Congaskraal, weswaarts aan Landman se plaas en noordooswaarts aan Jacobus Moolman se plaas gegrens.⁹ Landman se plaas, Zoudkamma, het suidweswaarts byna 16 km na die mond van die Sondagsrivier gestrek, volgens 'n ou Afdelingskaart van die distrik Alexandria.¹⁰ Dit is reeds bekend dat Jacobus Uys in 1821 om die plaas Boschfontein, aan die oostekant van die Sondagsrivier geleë, aansoek gedoen het.¹¹

Net soos in die distrik Swellendam en die wyk Gamtoosrivier sou die Uyse en Moolmans ook in die wyk Onder-Boesmansrivier naby mekaar grond besit het.

Jacobus Phillippus Moolman het twee maande voor Jacobus Uys, op 5 Mei 1821, om die plaas Blaauwekrans in die wyk Swartkopsrivier aansoek gedoen.¹² Moolman het teen 1824 reeds leningsreg op drie plase gehad, waarvan slegs een in ewigdurende erfpag omskep is. Sy aansoek kon eers oorweeg word sodra sy ander plase in

7 LBD 47: PJ Kemp - GL Cole, 19/10/1829, ongepagineer.

8 LBD 47 Uitenhage 1822-1845, ongepagineer.

9 LBD 47: PJ Kemp - GL Cole, 19/10/1829, ongepagineer; Vergelyk QRR 230 Uitenhage 1831-1919, pp 587, 590, 604.

10 QRR 229 Uitenhage 1820-1919, p 389; Vergelyk DJ Pretorius: *Die Helde van Italië. Feesboek ter herinnering aan die oorhandiging van die Bybel aan die Voortrekkers onder Jacobus Uys*, April 1837, p 18.

11 LBD 47: JJ Uys - RS Donkin, 30/7/1821, ongepagineer.

12 CO 8514, no 53: Memorial van JP Moolman, 8/5/1821.

ewigdurende erfpag omskep is.¹³

Jacobus Moolman het op 30 Julie 1824 om 'n ander plaas tussen die plase Sandvlakte, Coerney en die gekanselleerde leningsplaas Gorah in die wyk Onder-Boesmansrivier aansoek gedoen.¹⁴ Op 11 Desember 1824 het Moolman sy versoek herhaal. Hy het gekla dat sy plaas Dieprivier in die wyk Gamtoosrivier slegs 1 000 morg (857 hektaar) beslaan het en nie genoeg weiveld vir sy beeste gehad het nie.¹⁵

Op 5 Februarie 1825 het Moolman weer eens versoek dat die grond aan hom toegeken word. Hy het aangevoer dat hy met sy verhuising na die distrik Uitenhage 'n aansienlike aantal vee saamgebring het. As gevolg van die ongeskiktheid van die weiveld vir sekere gedeeltes van die jaar en ook die skaarste daarvan, het hy na vyf jaar se verblyf in die wyk Gamtoosrivier gevind dat sy veegetalle begin afneem het. Hy moes telkens weer vee aankoop. Die herhaaldelike mislukking van sy oeste het meegebring dat hy nie meer beeste kon aankoop nie en hy het gevaar geloop om al sy beeste te verloor.¹⁶ Hierdie versoek van Moolman is op 6 Februarie 1825 afgekeur omdat dit met die regering se belange by Gorah sou bots.¹⁷ Die gekanselleerde leningsplaas, Gorah, het op daardie stadium aan die regering behoort.¹⁸

Die behoefte aan grond was by Jacobus Moolman 'n saak van groot dringendheid. Net 'n maand later het hy om grond tussen Addo en die see aansoek gedoen.¹⁹ Uiteindelik het hy op 14 April 1826 die plaas Nanaga in die wyk Onder-Boesmansrivier van

-
- 13 ILW 16: C D'Escury - C Bird, 8/1/1824, pp 1-2; Vergelyk CO 8430: C D'Escury - C Bird, 8/1/1824, ongepagineer en CO 8536: C Bird - kommissaris Bigge en Colebrooke, 9/1/1824, pp 279-280.
 - 14 CO 8514, no 83: JP Moolman - CH Somerset, 30/7/1824.
 - 15 CO 8457: JP Moolman - PG Brink, 11/12/1824.
 - 16 CO 8457: JP Moolman - CH Somerset, 5/2/1825, ongepagineer; Vergelyk 1/Uit 1/1 Landdrost en Heemrade, Minute Book 1816-1828: Ordinaire Vergadering, 7/3/1825, pp 217-219.
 - 17 CO 4320 Register of Memorials Received 1823 August - 1825 June, 18/2/1825, ongepagineer; Vergelyk CO 8442, no 300: JG Cuyler - PG Brink, 6/2/1825 en CO 8442, no 302: JG Cuyler - PG Brink, 7/3/1825.
 - 18 CO 3968, no 1: W Armstrong - B D'Urban, 10/10/1834.
 - 19 CO 8457, no 232: JP Moolman - CH Somerset, 2/3/1835.

Alexander Matthewson gekoop.²⁰

Vier jaar later het Jacobus Moolman om die plaas Rheboksfontein, aangrensend aan die plaas Dieprivier, aansoek gedoen.²¹ Die plaas was geskik om 100 beeste vir ses maande van die jaar te dra.²² Hierdeur het Moolman probeer om die gebrekkige weiveld op sy plaas Dieprivier aan te vul. Moolman se behoefte aan meer lewensruimte het hom 'n ideale kandidaat vir Piet Uys se verkenningstog na die binneland gemaak. Piet Uys en Moolman het naamlik in 1829 aansoek gedoen om 'n tog na die binneland te onderneem en inderdaad in 1834 op 'n verkenningstog na Natal vertrek.

Piet Uys se oom, Petrus Johannes Moolman, het op sy beurt op 3 Oktober 1826 om die plaas Walskraal in die wyk Winterhoek aansoek gedoen. Die weiveld op sy plaas Zeekoerivier in die wyk Gamtoosrivier was hoofsaaklik suurveld.²³ Om sy weiveld verder aan te vul, het hy ook die plaas Karbonaatjeskraal in die wyk Gamtoosrivier aangeskaf.²⁴ Hoewel Petrus Moolman nie later geëmigreer het nie, het hierdie buurman van die Uyse dus ook weiveldtekorte gehad en het hy sekerlik sy probleme in dié verband met die Uyse gedeel.

Piet Uys se neef, Petrus Lafras Moolman (Wessel se seun),²⁵ het die plaas Mantoorskraal in die wyk Gamtoosrivier gehad.²⁶ Hy het in 1826 om grond in die wyk Onder-Boesmansrivier aansoek gedoen. Die plaas was tussen Gert Rudolph, Paul

20 TTD 40 Returns of Tithes and Transfer Dues Received from Different Districts 1815-1828, ongepagineer; Vergelyk QRR 229 Uitenhage 1820-1919, p 143 en TTD 24 Lists of Transfer Dues Received 1824 January - 1828 December, ongepagineer.

21 LBD 47: J Tolmay - GL Cole, 31/10/1829.

22 LBD 47: Report on the memorial of Daniel Ferreira, P van Rooyen and MG Human for a piece of land called Rheeboksfontein situated in the district of Uitenhage and fieldcornetcy of Gamtoos River, ongedateer, ongepagineer.

23 LBD 47: J du Toit vir PJ Moolman - GL Cole, 22/12/1830; Vergelyk CO 8533 Registers of Memorials Received, Land, Uitenhage 1817-1831, ongepagineer.

24 SG 1/1/11: JW van der Riet - landmeter Rex, 27/8/1840.

25 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 588.

26 SG 1/1/11: JW van der Riet - landmeter Rex, 27/8/1840.

Maré en Jacobus Moolman se plase geleë.²⁷

Hierdie plase was in die Olifantshoekgedeelte van die wyk Onder-Boesmansrivier geleë. Voor die Sesde Grensoorlog van 1834-1835 was daar ongeveer 100 plaashuise in dié deel en die eienaars daarvan was vooruitstrewend. Die landstreek het goeie weiveld gehad, terwyl die grond vir graan geskik was.²⁸

Piet Uys en die latere bekende Voortrekker, Gerhardus Jacobus Rudolph, het minstens sedert 1834 saam op die plaas Rietvalley in die Olifantshoek gewoon. Volgens 'n verslaggewer van *The South African Commercial Advertiser* het Rudolph of Uys se vrou 'n modderhuis sonder vensters of skoorsteen opgerig tydens hulle mans se verkenningstog teen die einde van 1834 na Natal.²⁹ Rietvalley was 'n goedbewerkte strategiese plaas wat aan sy noordwestelike kant aan veldkornet CV Buchner se plaas Quagga Vlake gegrens het.³⁰ Gert Rudolph het die plaas op 8 Desember 1820 van sy broer Johann Bernhard Rudolph gekoop. Die plaas was eers as Tygerfontein bekend.³¹ Namate ook die wyk Onder-Boesmansrivier oorbewoon geword het, kon dit as 'n aansporingsmiddel vir Afrikanerboere soos Piet Uys gedien het om die Kolonie te verlaat.

Die Afrikanerboere van die wyk Onder-Boesmansrivier het oor die algemeen nie grondskaarste as 'n rede aangebied waarom hulle die Kolonie verlaat het nie.³² Die behoefte aan beskikbare grond was wel vir die Uyse 'n probleem. Jacobus Uys, of dalk sy seun en naamgenoot, het selfs op 16 Junie 1835 om grond in die distrik Graaff-

27 CO 8443: JG Cuyler - regeringsekretaris, 24/11/1826; Vergelyk CO 8533 Register of Memorials Received, Uitenhage 1817-1831, 30/10/1826, ongepagineer en CO 8443: JG Cuyler - regeringsekretaris, 14/5/1827.

28 DCF Moodie: *The History of the Battles and Adventures of the British, the Boers, and the Zulus, etc, in Southern Africa I*, p 270.

29 *The South African Commercial Advertiser*, 5/8/1837, Vol XIII, no 1059.

30 CFJ Muller: Karel Landman se Trekgeselskap (*Historia*, 1956, p 134).

31 QRR 228 Uitenhage 1814-1819, p 128.

32 DJ Erasmus: Rethinking the Great Trek: New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836, p 16.

Reinet aansoek gedoen.³³

2.2 Aard van die Weiveld

Die gehalte en aard van die weiveld in die wyk Gamtoosrivier hang nou saam met die skaarste aan grond as 'n rede waarom boere begerig was om grond in die wyk Onder-Boesmansrivier te besit. Suurgras was die kenmerkende weiveld van die wyk Gamtoosrivier. Suurgras se voedingswaarde en smaaklikheid verminder soos die gras ryp word. Gedurende die groeifase in die lente en vroeë somer is dié gras se voedingswaarde vir sowat vier maande van die jaar hoog.³⁴

Namate die waarde van die suurgras afgeneem het, het die beeste siektes soos lamsiekte opgedoen. So byvoorbeeld het Jacobus Philippus Moolman op 5 Februarie 1825 gekla dat sy veegetalle as gevolg van die ongesonde aard van die weiveld op sy plaas afgeneem het. 'n Verandering in weiveld vir sekere gedeeltes van die jaar was uiters noodsaaklik.³⁵ Op 6 Julie 1825 het Moolman sy klagte herhaal en bygevoeg dat slegs 15 van sy 150 kalwers oorleef het.³⁶

Volgens landdros Cuyler was al die boere op die aanliggende plase in die wyk Gamtoosrivier genoodsaak om periodiek hulle vee na ander wyke te stuur. Die vee het gevrek indien hulle te lank in dié wyk aangehou word.³⁷

Die Uyse se buurman, Petrus Johannes Moolman, het op 3 Oktober 1826 gekla dat die weiveld op sy plaas Zeekoerivier hoofsaaklik suurveld is. Ook hy het veeverliese gely as gevolg van die swak aard van die weiveld.³⁸ Agt jaar later het hy weer gekla dat hy nie vir langer as ses maande die weiveld op sy plaas Zeekoerivier kon gebruik nie.

33 DOC 1/1/1/4: Sekretaris Borchers - RP Nicholls, 16/5/1835.

34 J Guy: *Ecological factors in the rise of Shaka and the Zulu Kingdom* (S Marks and A Atmore, ed: *Economy and society in pre-industrial South Africa*, p 105).

35 CO 8457: JP Moolman - CH Somerset, 5/2/1825.

36 CO 8458, no 71: JP Moolman - CH Somerset, 6/7/1825.

37 CO 8442, no 342: JG Cuyler - R Plasket, 7/9/1825.

38 CO 8514, no 97: PJ Moolman - R Bourke, 3/10/1826.

Sedert 1828 het hy 76 perde en 600 beeste weens siektes verloor.³⁹

Bogenoemde se broer, Wessel Hendrik Moolman, het op 20 Augustus 1831 verklaar dat die vorige eienaars van sy plaas Kleine Zeekoerivier, die plaas verlaat het as gevolg van die siektes wat onder die vee uitbreek het. In 1830 het Moolman self 30 perde en 250 skape en bokke verloor.⁴⁰ Vyf jaar later het hy weer gekla dat hy 'n groot aantal beeste as gevolg van die ongesonde aard van die weiveld op sy plaas verloor het.⁴¹ Ook hierdie swaer en buurman van Jacobus Uys sou dikwels sy lot kom bekla het.

Dit is dus duidelik dat die boere van die wyk Gamtoosrivier as gevolg van die suurgras groot verliese gely het wanneer hulle vee lamsiekte opgedoen het. Stephanus Ferreira, 'n inwoner van dié wyk, het in 1825⁴² en 1832 ook hieroor gekla.⁴³

Die weiveld van Jacobus Uys se plaas Welbedagt in die wyk Gamtoosrivier was ook net vir ses maande van die jaar vir vee geskik.⁴⁴ Ons kan dus aanvaar dat 'n belangrike rede waarom Piet Uys grond in die wyk Onder-Boesmansrivier besit het, was omdat die aard van die weiveld vir sekere tydperke van die jaar in die wyk Gamtoosrivier vir sy vee ongeskik was.

Die Xhosa het dieselfde probleem as die blanke boere gehad. Die verlaging in die voedingswaarde van die suurgras het tot siektes soos botulisme en stywesiekte onder hulle vee gelei. Die Gqunukhwebe kaptein, Chungwa, het byvoorbeeld jaarliks nader aan die dorp Uitenhage beweeg. Die reëlmatigheid van sy bewegings tussen die Sondags-en Swartkopsrivier in die winter is 'n aanduiding dat hy sy vee na hulle

39 CO 3972, no 12: PJ Moolman - B D'Urban, 11/10/1834.

40 CO 3952, no 55: WH Moolman - GL Cole, 20/8/1831, pp 223-224.

41 CO 4379, no 181: WH Moolman - B D'Urban, 22/9/1835.

42 CO 8457, no 226: S Ferreira - CH Somerset, 1/3/1825.

43 CO 3956, no 58: S Ferreira - GL Cole, 28/8/1832.

44 LBD 47 Uitenhage 1822-1845, ongepagineer.

somer- en winterweiveld verskuif het.⁴⁵

2.3 Grond oorkant die Grens

Benewens die skaarste aan voldoende goedkoop grond binne die Kolonie, word die beskikbaarheid daarvan oorkant die koloniale grens deur historici as 'n belangrike oorsaak van die Groot Trek beskou. Piet Uys het dié faktor nie in sy lys van oorsake vir die Trek ingesluit nie. Tog is dit vanselfsprekend dat, as jy na 'n ander streek verhuis, is die veronderstelling dat jy deur beter omstandighede aangetrek word.

Volgens dr John Philip van die Londense Sendinggenootskap het die emigrasiepraatjies teen Augustus en September 1834 al sterk toegeneem. Die positiewe berigte wat Piet Uys se kommissie van Natal gebring het, sou die Afrikanerboere oorgehaal het om te trek. Baie boere het egter gehoop dat hulle toegelaat sou word om grond oorkant die grens van die Kolonie te besit.⁴⁶

Dit is reeds genoem dat pogings om beskikbare grond tussen leningsplase te benut nie die behoefte aan meer grond bevredig het nie. Ook pogings om die drakrag van die plase te verhoog was nie suksesvol nie. Die afstand van die markte en die afwesigheid van maklik bemarkbare produkte het nie 'n meer intensiewe aanwending van kapitaal en arbeid regverdig nie. Ten spyte daarvan dat die oosgrens tot 'n groot mate 'n geslote grens was, het talle grensboere gehoop dat die grens verskuif kon word. Grensboere soos Piet Uys het gehoop dat die regering steun sou verleen om die Xhosa te verdryf en die verlangde gebiedsuitbreiding voort te sit.⁴⁷

45 JB Peires: *The House of Phalo. A History of the Xhosa People in the Days of their Independence*, p 9.

46 WM MacMillan: *Bantu, Boer and Briton: The making of the South African Native Problem*, p 96.

47 H Giliomee: *Processes in Development of the Southern African Frontier* (H Lamar and L Thompson, ed: *The Frontier in History*, pp 97-98).

Die proklamasie van die landstreek tussen die Keiskamma- en die Keirivier as die Provinsie van Queen Adelaide op 10 Mei 1835 deur goewerneur D'Urban,⁴⁸ het aan Afrikanerboere soos Piet Uys die hoop gegee om ook plase in dié landstreek te bekom.⁴⁹ Uys het na afloop van die Sesde Grensoorlog op 22 September 1835 van Fort Willshire aansoek om 'n plaas in dié nuwe provinsie in die omgewing van die Tarka, insluitende die Klaas Smitsrivierdrif en -poort, gedoen.

Aangesien hierdie landstreek aan die aanvalle van die Xhosa blootgestel was, het Uys gevoel dat ten minste tien of twaalf boere hulle naby mekaar moes vestig. Daarom het hy sommer namens sy familieleden aansoek om grond in dié landstreek gedoen. Hy was daarvan oortuig dat hulle by hom sou aansluit. Siviële kommissaris Duncan Campbell het vanweë die dappere optrede van Uys tydens die Sesde Grensoorlog sy aansoek gesteun.⁵⁰

'n Aantal faktore het Uys se aansoek om grond in die provinsie van Queen Adelaide gekniehalter. Op 3 November 1835 het Campbell verklaar dat hy 15 versoekskrifte, waaronder vk Uys s'n, om grond in die nuwe provinsie ontvang het. Van die aansoekers was aan hom totaal onbekend en daarom kon hy nie hulle aansoeke steun nie. Ander se karakter en gedrag het hulle as kandidate gediskwalifiseer. Aan ander is al reeds grond deur die regering toegeken. Boonop het twee onder die 15 aansoekers om dieselfde stuk grond aansoek gedoen.⁵¹ Die goewerneur het ook probleme met die toekenning van grond in die Provinsie van Queen Adelaide voorsien.⁵²

Die Britse minister van kolonies, lord Glenelg, het op 26 Desember 1835 in sy bekende brief aan goewerneur D'Urban dit duidelik gestel dat die proklamering van 'n Britse provinsie tussen die Keiskamma- en Keirivier herroep moes word.⁵³ Op 17 Februarie

48 BA le Cordeur: *The Politics of Eastern Cape Separatism 1820-1854*, p 171.

49 WM MacMillan: *Bantu, Boer and Briton*, p 169.

50 CO 8549: PL Uys - B D'Urban, 22/9/1835.

51 1/Ay 9/19: D Campbell - W Smith, 13/11/1835, pp 377-378.

52 1/Ay 8/86: W Smith - D Campbell, 1/12/1835, pp 755-766.

53 LG 53: Lord Glenelg - B D'Urban, 26/12/1835, pp 45-120.

1836 het lord Glenelg dit in geen onduidelike terme gestel dat geen grond aan blankes in dié provinsie toegeken mag word nie.⁵⁴

D'Urban het reeds op 13 Oktober 1836 aan luitenant-goewerneur Stockenstrom opdrag gegee dat voorbereidings vir die herroeping van die Provinsie van Queen Adelaide getref moes word.⁵⁵ Toe dit dus vir Afrikanerboere soos Piet Uys duidelik geword het dat hulle nie grond in die Provinsie van Queen Adelaide sou ontvang nie, het dit hulle strewe na meer grond in die Kolonie finaal gefnuik en hulle nou ernstig op grond in die binneland laat fokus. Die Groot Trek was dan ook 'n ontsnappingspoging van die ingewikkelde sosiale en ekonomiese aanpassings wat deur die geslote grens meegebring is.⁵⁶

Die skaarste aan goedkoop bewerkbare grond as oorsaak van die Groot Trek is in die verlede dikwels as 'n omstrede kwessie bejeën.⁵⁷ In die geval van Piet Uys en sy familie soos hierbo behandel, kom daar 'n definitiewe patroon te voorskyn wat nie anders nie as 'n sterk aanduiding beskou kan word dat die behoefte aan grond wel 'n belangrike dryfkrag was.

2.4 Hoë Erfpag

Piet Uys het op 7 Augustus 1837 aan die Oranjerivier 'n lys van griewe opgestel wat hy in gesprekke met talle emigrante as die vernaamste oorsake van die trek onderskei het. Hierdie lys van griewe was soortgelyk as dié van ander Trekkerleiers, maar Uys s'n was 'n meer gedetailleerde een. Onder meer het Uys verklaar dat 'n jaarlikse erfpag van 20 tot 200 riksdaalders (£ 1-10s - £ 15-0-0) vir 'n klein plasie betaal moes word.⁵⁸

54 GH 3/20, no 1601: Lord Glenelg - B D'Urban, 17/2/1836, pp 82-103.

55 LG 56, no 25: B D'Urban - A Stockenstrom, 13/10/1836, pp 90-107.

56 H Giliomee: *Processes in Development of the Southern African Frontier* (H Lamar and L Thompson, ed: *The Frontier in History*, p 99).

57 CFJ Muller: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*, p 62.

58 A 519 vol 7: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837, pp 34-37.

Om die klagtes in verband met die betaling van 'n jaarlikse erfpag te verstaan, is dit nodig om eers na die ontwikkeling van die grondstelsels onder die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie (VOC) te verwys.

Onder die VOC se leningsplaasstelsel moes sedert 1732 'n jaarlikse rekognisie van 24 riksdaalders betaal word.⁵⁹ Vanweë die vinnige uitbreiding van die Kolonie kon die Rade van Landdros en Heemrade nie sterk kontrole oor die invordering van rekognisiegeld uitoefen nie.⁶⁰ Die gevolg was dat talle Afrikanerboere nagelaat het om die jaarlikse rekognisie te betaal.⁶¹

So byvoorbeeld was Piet se oupa, Cornelis Janse Uys, in 1775 ses jaar en ses maande agterstallig met die betaling van sy rekognisie op die plaas Wydgelegen. In Januarie 1777 het hy sy agterstallige rekognisie vereffen, maar teen Oktober 1778 was hy al weer twee jaar agter en het hy die skuld met beeste vereffen.⁶² Twee jaar later was hy egter weer agterstallig.⁶³ Teen 1794 was Cornelis Uys nog steeds rekognisiegeld op sy plaas verskuldig.⁶⁴ Uys was na 1776 ook agterstallig met die betaling van sy rekognisiegeld op die plaas Melkhouterivier⁶⁵ en teen 1792 was hy ook rekognisiegeld op die plaas Melkhoutebosch verskuldig.⁶⁶

Met die oorname van die Kaap in 1795, het die Britse regering bevind dat die koloniste sowat 200 000 riksdaalders aan rekognisiegeld op leningsplase verskuldig was.⁶⁷

Die daling in die waarde van die riksdaalder en die feit dat so baie koloniste nie hulle

59 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 15.

60 JB Peires: *The British at the Cape, 1814-1834* (R Elphick and H Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 502).

61 CW de Kiewiet: *A History of South Africa. Social and Economic*, p 40.

62 RLR 19/1 Licences, Loan Farms 1765 April - 1766 March, pp 18-19.

63 RLR 24/2, no 121: Licences, Loan Farms 1776 March - December, p 146.

64 RLR 102 Letters Despatched 1793 July - 1794 November, p 164.

65 RLR 24/2, no 121: Licences, Loan Farms 1776 March - December, 10/4/1776, p 146.

66 RLR 36/1 Licences, Loan Farms 1788 February - 1789 September, 16/9/1788, p 57.

67 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 24.

jaarlikse rekognisiegeld betaal het nie, het tot gevolg gehad dat grondbelasting tot 'n klein deeltjie van die landsinkomste bygedra het.

Die gevolg was dat goewerneur John Cradock op 6 Augustus 1813 'n proklamasie uitgevaardig het waarvolgens leningsplase in erfpagplase omskep kon word. Die erfpag wat betaal moes word, sou afhang van die kwaliteit en aard van die grond, maar sou nie meer as 250 riksdaalders per jaar beloop nie. Die omskepping van plase in erfpag was egter nie verpligtend nie.⁶⁸

Jacobus Uys se plase, Driefontein en Spitskop in die distrik Swellendam, is nie tydens sy verblyf daar in erfpagplase omskep nie. In die argivale bronne word daar talle voorbeelde aangetref waar hy met die betaling van sy rekognisie op dié plase agterstallig was.⁶⁹

Net nadat Jacobus Uys na die distrik Uitenhage verhuis het, was hy vir elk van die jare 1823,⁷⁰ 1824⁷¹ en 1825⁷² 24 riksdaalders agter met die betaling van sy rekognisie op die leningsplaas Welbedagt.

Hy het steeds ook nie sy rekognisie op sy plase in die distrik Swellendam betaal nie. Nadat Piet Uys sy vader se plase in die distrik Swellendam gekoop het, het hy ook in gebreke gebly om sy rekognisie te betaal. So byvoorbeeld was hy in 1825 24

68 CW de Kiewiet: *A History of South Africa. Social and Economic*, pp 40-41; Vergelyk WM Freund: *The Cape under transitional governments 1795-1814* (R Elphick and H Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 322).

69 RLR 58/1, no 60: Annexures to Loan Farm Licences 1810-1812, pp 154-164; Vergelyk CO 2585, no 56: PS Buissonne - H Alexander, 1/7/1813; CO 61, no 9: M Gie - H Alexander, 20/4/1814; RLR 94/1 Letters Received 1815 January - 1816 January, pp 42-46; CO 2597, no 4: PS Buissonne - H Alexander, 31/12/1814; CO 2597, no 39: PS Buissonne - H Alexander, 1/8/1815; CO 2602, no 50: PS Buissonne - H Alexander, 14/8/1815; CO 2611, no 5: PS Buissonne - H Alexander, 4/1/1818; CO 128, no 25: PS Buissonne - C Bird, 28/6/1820 en CO 151, no 20: PS Buissonne - C Bird, 31/7/1821.

70 RLR 98/2: C Bird - PS Buissonne, 26/7/1823, pp 332-334.

71 RLR 66/1, no 39: Annexures to Loan Farm Licences 1824-1825, 15/1/1825, pp 157-160.

72 CO 264, no 4: ? - R Plasket, 15/7/1826.

riksdaalders op die plaas Driefontein verskuldig.⁷³

Talle familieleden van Piet Uys se name verskyn gereeld in die argivale bronne as persone wat met die betaling van hulle rekognisie agterstallig was. Petrus Johannes Moolman het byvoorbeeld dikwels nagelaat om sy rekognisie op die plaas Cupidoskraal in die distrik Swellendam te betaal.⁷⁴ Teen 1821 was Jacobus Philippus Moolman reeds drie jaar en nege maande agterstallig op sy plaas Dieprivier in die distrik Uitenhage.⁷⁵ In 1824 en 1825 het Petrus en Jacobus Moolman, Wessel Hendrik Moolman, Petrus Gerhardus Human en Gerhardus Jacobus Rudolph se name op 'n lys van persone verskyn wat versuim het om hulle rekognisiegeld te betaal.⁷⁶

Siviele kommissaris Van der Riet van die distrik Uitenhage kon in 1828 nie die opgaafrolle afsluit nie omdat so baie persone met die betaling van hulle rekognisie agterstallig was. Hy het gedreig om geregtelike stappe teen die skuldiges te doen, maar bygevoeg dat baie persone nie in staat was om te betaal nie. Hy het 'n beroep op die regering gedoen om die mense van die rekognisie vry te stel.⁷⁷

Volgens landdros Cuyler het die Inspector of Lands and Woods, D'Escury, se metodes om erfpag vas te stel nie die werklike intrinsieke waarde van die plaas in ag geneem nie. Die drakrag van die grond moes die basis vir die vasstelling van die erfpag vorm. Cuyler het voorgestel dat faktore soos die aard van die weiveld, die beskikbaarheid van water, die hoeveelheid en kwaliteit landbougrond en die ligging van die plase (die afstand na die markte en die gehalte van die paaie) ook in berekening gebring word.⁷⁸

Die assistant-landmeter-generaal, WF Hertzog, het later bevind dat baie van die

73 RLR 64/2 Annexures to Loan Farm Licences 1822-1824, pp 308-366; Vergelyk CO 315, no 21: ? - R Plasket, 10/7/1827.

74 CO 2602, no 50: PS Buissonne - H Alexander, 14/8/1816; RLR 62, no 17: Annexures to Loan Farm Licences 1819-1820, pp 145-155 en CO 128, no 25: PS Buissonne - C Bird, 28/6/1820.

75 CO 151, no 20: PS Buissonne - C Bird, 21/7/1821.

76 CO 264, no 4: ? - R Plasket, 15/7/1826; Vergelyk CO 109 Letters Received from Collector of Tithes and Land Revenue 1819, ongepagineer.

77 CO 2702, no 150: JW van der Riet - regeringsekretaris, ongedateer, pp 539-540.

78 CO 8442: JG Cuyler - R Plasket, 19/1/1826.

plaaseienaars waarskynlik nie hulle jaarlikse erfpag betaal het nie omdat hulle gevoel het dat die erfpag te hoog was. Die plaaseienaars was van mening dat hulle grond te hoog waardeer was. Daarom het die versoeke aan die Kaapse regering in die jare twintig en vroeë jare dertig van die 19de eeu om vermindering van die jaarlikse erfpag baie gereeld voorgekom.⁷⁹

So byvoorbeeld het Piet Uys se oom en buurman, Wessel Hendrik Moolman, op 26 Oktober 1819 gevra dat die jaarlikse erfpag op sy plase Kleine Zeekoerivier en Langefontein verminder moes word.⁸⁰ Hoewel die plaas Kleine Zeekoerivier ongesond vir beeste was, kon landdros Cuyler nie fout met die vasgestelde bedrag van 63 riksdaalders vind nie. Cuyler was egter van mening dat die erfpag op Langefontein dubbel soveel is as wat dit behoort te wees.⁸¹ Die gevolg was dat die erfpag op dié plaas van 161 riksdaalders na 80 riksdaalders verminder is.⁸²

Moolman het op 20 Augustus 1831 weer versoek dat die erfpag op Kleine Zeekoerivier verminder word, maar weer is dit nie toegestaan nie.⁸³ Hy het sy erfpag op dié plaas as 113 riksdaalders aangegee. Siviele kommissaris Van der Riet het daarop gewys dat die erfpag op dié plaas slegs 63 riksdaalders was, maar het bygevoeg dat die erfpag op plase in die distrikte George en Uitenhage nie meer as 50 riksdaalders behoort te wees nie. Veral Moolman se plaas was van minderwaardige gehalte.⁸⁴ In 1835 het Moolman sy versoek herhaal en bygevoeg dat sy erfpag na 113 riksdaalders verhoog is nadat hy 'n stuk regeringsgrond bygekoop het.⁸⁵

79 JC Visagie: Willem Fredrik Hertzog, 1792-1847, pp 90, 102.

80 CO 8448: WH Moolman - C Bird, 26/10/1819.

81 CO 8440, no 35: JG Cuyler - C Bird, 23/11/1819.

82 RLR 96: H Ellis - J Smuts, 15/12/1819, p 154; Vergelyk CO 4317 Register of Memorials Received 1815 January - 1820 January, ongepagineer.

83 CO 5728, no 191: Agenda and Schedules. Schedule of Papers submitted to Governor 1830-1831, 3/10/1831.

84 CO 3952, no 55: WH Moolman - GL Cole, 20/8/1831, pp 223-224.

85 CO 4379, no 181: WH Moolman - B D'Urban, 22/9/1835; Vergelyk GH 34/6, no 359: Index and Register to Frontier Book 1835.

Jacobus Philippus Moolman, die broerskind van Piet Uys se oupa, het ook gekla dat die jaarlikse erfpag van 'n 100 riksdaalders op sy plaas Dieprivier te hoog was. As gevolg van die aansienlike veeverliese wat hy gely het vanweë die ongesonde aard van die weiveld op sy plaas, het hy nie die kapitaal gehad om sy jaarlikse erfpag te betaal nie.⁸⁶ Die regering het egter, op aanbeveling van landdros Cuyler, nie aan die versoek voldoen nie.⁸⁷

Uys se oom, Petrus Johannes Moolman, het op sy beurt op 11 Oktober 1834 die goewerneur versoek om die jaarlikse erfpag van 60 riksdaalders op sy plase Zeekoerivier en Wolwegat te verminder. Ook hy het aansienlike veeverliese gely.⁸⁸ Aan hierdie versoek het die regering ook nie voldoen nie.⁸⁹

Verskeie ander persone met wie die Uyse goed bekend was, het ook om die vermindering van erfpag aansoek gedoen. Enkele voorbeelde van dié persone is: Gert van Rooyen van die plaas Loeriefontein,⁹⁰ Stephanus Ferreira van die plaas Zeekoerivier,⁹¹ Gert Reynier van Rooyen van die plaas Ongegunde Vryheid,⁹² vk Salomon Ferreira van die plaas Klipheuwel,⁹³ Matthys Gerhardus Human van die plaas Papiesfontein,⁹⁴ Thomas Ignatius Ferreira en JB en JA Rudolph.⁹⁵

Jacobus Uys sr het op 29 Oktober 1829 aangevoer dat die jaarlikse erfpag van 124 riksdaalders op sy plaas Kromriviersmond (Brakfontein) te hoog was. Vanweë sy groot gesin was hy nie in staat om die hoë erfpag te betaal nie. Siviele kommissaris JW

86 CO 8458, no 71: JP Moolman - CH Somerset, 6/7/1825.

87 CO 8442, no 340: JG Cuyler - R Plasket, 31/8/1825; Vergelyk CO 4320 Register of Memorials Received 1823 August - 1825 June, ongepagineer.

88 CO 3972, no 12: PJ Moolman - B D'Urban, 11/10/1834.

89 CO 4327, no 799: Register of Memorials Received 1833-1834.

90 CO 3912, no 288: G van Rooyen - CH Somerset, 17/5/1818; Vergelyk CO 4380, no 232: G van Rooyen - B D'Urban, 18/11/1835.

91 CO 8440, no 26: JG Cuyler - C Bird, 1/2/1819.

92 CO 8458, no 100: GR van Rooyen - CH Somerset, 4/8/1825; Vergelyk CO 3979, no 50: PH Kritzinger - B D'Urban, 14/8/1835.

93 CO 2734, no 6: JW van der Riet - regeringsekretaris, 10/1/1832.

94 LBD 92 Register of Memorials Received, 11/7/1833, ongepagineer.

95 CO 3954, no 59: JB Rudolph, JA Landman en nege ander inwoners van die wyk Onder-Boesmansrivier - B D'Urban, 11/3/1836.

van der Riet het op 2 Februarie 1830 aanbeveel dat die erfpag na ongeveer 20 riksdaalders (£ 1-10s) verminder word. Die plaas van 2 960 morg (2 536 hektaar) het feitlik geen waterbronne gehad nie. Dit het geen voordele gehad wat so 'n buitensporige hoë erfpag regverdig het nie.⁹⁶

Van der Riet se aanbevelings is op 22 Februarie 1830 na die Grondraad gestuur.⁹⁷ Dit is op 26 Oktober 1831 deur die regering se grondadministrasiekantoor aanvaar. Die voorwaarde was dat Uys eers sy agterstallige erfpag sedert 1 Januarie 1828 teen die verminderde bedrag betaal.⁹⁸ Op 15 November 1831 het die regering toestemming verleen dat Uys se erfpag met die helfte na 62 riksdaalders verminder word.⁹⁹

Dit was natuurlik ook so dat plaaseienaars wat agterstallig was dikwels om vermindering in erfpag aansoek gedoen het in die wete dat hulle die agterstallige geld teen 'n verminderde koers kon betaal.¹⁰⁰

Dikwels is aan die versoekskrifte gehoor gegee, maar meer dikwels het die klagtes op dowe ore geval of is dit deur ondoeltreffende grondadministrasie op die lange baan geskuiwe.¹⁰¹ Moedeloos met die groot agterstande in die betaling van erfpag het goewerneur D'Urban in Maart 1836 geproklameer dat alle agterstande eers teen die vorige hoër erfpag betaal moes word voordat hy die laer koerse, soos deur die grondrade bepaal, sou goedkeur.¹⁰²

96 CO 4371, no 104: JJ Uys - GL Cole, 29/10/1829, pp 368-369.

97 LBD 98: J Bell - The Board of Commissioners for Land, 22/2/1830.

98 CO 4371, no 104: JJ Uys - GL Cole, 29/10/1829, pp 368-369.

99 LBD 98: J Bell - The Board of Commissioners for Land, 15/11/1831, ongepagineer; Vergelyk CO 4902: J Bell - The Board of Commissioners for Land, 15/11/1831.

100 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, pp 60-61.

101 JC Visagie: Willem Fredrik Hertzog, 1792-1847, p 102.

102 LC Duly: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844*, p 128.

Terwyl die emigrasiebeweging in 1837 aan die gang was, was dit dikwels onmoontlik om die agterstallige erfpag in te samel. Plase wat verkoop is, was steeds op die oorspronklike eienaar se naam geregistreer, maar hy was al oorkant die grens sodat agterstallige gelde nie verhaal kon word nie.¹⁰³

Uit bogenoemde is dit duidelik dat die hoë erfpag wat plaaseienaars moes betaal 'n belangrike klagte onder die inwoners van die distrik Uitenhage was. Jacobus Uys sr en Piet Uys was dikwels agterstallig met die betaling van hulle erfpag. Jacobus Uys het self 'n versoekskrif oor die hoë erfpag aan die regering gerig. Piet Uys het onderweg na Natal dit as 'n belangrike klagte opgegee.

Tog kan die hoë erfpag op sigself nie as 'n rede beskou word waarom die ouer en meer gevestigde inwoners, soos die Uyse, getrek het nie. Talle groot grondbesitters wat wel oor die hoë erfpag gekla het, het nie getrek nie. Soos reeds genoem het Wessel en Petrus Moolman byvoorbeeld nie getrek nie.¹⁰⁴

2.5 Agterstallige Grondbriewe

'n Belangrike beswaar van die oosgrensboere teen die einde van die jare twintig was die feit dat baie nie oor die kaart en transport van hulle plase beskik het nie. Weens die regering se onvermoë om met die uitreiking van grondbriewe by te hou, het die boer sy eie stelsel van grondbesit, die rekweplaaasstelsel, ontwikkel. Hiervolgens is die grond waarvoor hulle aansoek gedoen het, en wat soms reeds geïnspekteer en opgemeet is, sonder grondbriewe in besit geneem en bewerk. Tog was daar by rekweplaaaseienaars steeds die vertroue en verwagting dat hulle hul grondbriewe sou ontvang. Boere was gretig om eiendomsreg op hulle grond te verkry. 'n Grondbrief was vir hulle 'n bewys dat die regering hulle eienaarskap oor die grond erken het. Daarom is goewerneur Cradock se ewigdurende erfpagstelsel in 1813 verwelkom.¹⁰⁵

103 LG 279, no 138: JW van der Riet - H Hudson, 5/7/1837, pp 23-25.

104 CFJ Muller: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*, p 53.

105 JC Visagie: Willem Fredrik Hertzog, 1792-1847, pp 89-90.

So byvoorbeeld het Petrus Johannes Moolman in Junie 1814 versoek dat sy plaas Middeldrif in ewigdurende erfpag aan hom toegeken word.¹⁰⁶ Twee maande later het hy weer verklaar dat hy baie begerig was dat sy twee plase in ewigdurende erfpag omskep word.¹⁰⁷ Terselfdertyd het Jacobus Philippus Moolman 'n soortgelyke versoek vir sy plase Nooitgedacht en Zolderkraal gerig.¹⁰⁸

Dat die gesloer om grondbriewe uit te reik voornemende grondbesitters erg omgekrap het, word bewys deur die aansoek wat Jacobus Moolman op 5 Mei 1821 om die plaas Blaauwekrans in die distrik Uitenhage gedoen het. Die grond kon egter nie toegeken word alvorens die grond wat die aansoeker reeds op daardie stadium benut het, nie ook in ewigdurende erfpag omskep is nie. Moolman het in 1820 reeds drie plase op lening gehad, waarvan slegs een in Oktober 1820 in ewigdurende erfpag omskep is. Daarom kon daar nie gunstig op sy versoek gereageer word nie.¹⁰⁹ Boonop het die koloniale sekretaris Bird verklaar dat daar sowat 5 000 grondaansoeke onaangeraak in die koloniale kantoor gelê en wag het.¹¹⁰

Petrus Gerhardus Human jr, Piet Uys se swaer, het in 1822 versoek dat die plaas Welbedagt in ewigdurende erfpag omskep word.¹¹¹ Eers op 14 Augustus 1843 het siviele kommissaris Van der Riet gevra dat die erfpag aan die gesamentlike eienaars, C Mostert en WDJ Lourens, toegeken word.¹¹²

106 LBD 26, no 14: D Kuys vir PJ Moolman - CH Somerset, 28/6/1814.

107 CO 3900: PJ Moolman - CH Somerset, 22/8/1814.

108 LBD 26, no 8: D Kuys vir PJ Moolman - CH Somerset, 27/6/1814.

109 ILW 16: C D'Escury - C Bird, 8/1/1824, pp 1-2.

110 CO 8536: C Bird - Bigge en Colebrooke, 9/1/1824, pp 279-280.

111 LBD 47 Uitenhage 1822-1845, ongepagineer.

112 LBD 47: JW van der Riet - landmeter-generaal, 14/8/1843.

Jacobus Uys het op sy beurt in 1817 versoek dat sy plase Driefontein en Spitskop in ewigdurende erfpag aan hom toegeken word.¹¹³ Op 3 April 1820¹¹⁴ en op 14 Oktober 1822¹¹⁵ het hy dié versoek herhaal. Die diagramme en rapporte was eers tien jaar later gereed.¹¹⁶ Die grondbriewe van Driefontein en Spitskop was eers op 1 November 1838, na Piet en Jacobus Uys se dood, aan Nicolaas Barend Swart toegeken.¹¹⁷

Ook die inwoners van die wyk Gamtoosrivier was baie gretig om hulle grondbriewe te kry. Cuyler het in 1824 verklaar dat talle inwoners van dié wyk hom herhaaldelik gevra het of hulle grondbriewe nog nie opgedaag het nie.¹¹⁸ Die volgende jaar het Cuyler weer verklaar dat daar talle aansoeke om grond in die sekretaris se kantoor lê en wag het en waaraan nog geen aandag bestee is nie.¹¹⁹

Die plaas Boschfontein, waarvoor Jacobus Uys op 30 Julie 1821 aansoek gedoen het, is eers op 25 Desember 1825 na die siviele kommissaris verwys en die Grondraad het eers op 4 Oktober 1833 gunstig daarop gereageer.¹²⁰ Uys het op 2 Maart 1822 versoek dat die plaas Welbedagt in ewigdurende erfpag aan hom toegeken word. Die aansoek is op 9 Junie 1824 na die plaaslike owerhede verwys.¹²¹ Die grondbrief van die plaas is eers 19 jaar later, lank na Uys se dood, uitgereik.¹²² Die grond aangrensend aan die plaas Brakfontein waarvoor Jacobus Uys in 1821 aansoek gedoen het, is eers in 1825 na die plaaslike owerhede verwys.¹²³

113 1/SWM 11/8, no 248: C Bird - Raad van Landdros en Heemrade, 30/10/1817.

114 CO 8510, no 66: JJ Uys - RS Donkin, 3/4/1820; Vergelyk CO 8510, no 67: JJ Uys - RS Donkin, 3/4/1820.

115 CO 8510, no 11: JJ Uys - CH Somerset, 14/10/1822.

116 LBD 26: H Rivers - landmeter-generaal, 22/10/1832.

117 LBD 26 Swellendam 1833-1834, ongepagineer.

118 CO 8442, no 274: JG Cuyler - PG Brink, 9/7/1824.

119 CO 8442, no 325: JG Cuyler - R Plasket, 16/5/1825.

120 LBD 47: JJ Uys - RS Donkin, 30/7/1821.

121 CO 8515: JJ Uys - CH Somerset, 2/3/1822; Vergelyk CO 8533: JJ Uys - CH Somerset, 12/3/1822.

122 LBD 47: JW van der Riet - landmeter-generaal, 19/10/1843.

123 LBD 97: Letters Received from Government, Part I, 1828-1846, ongepagineer.

Dit is reeds bekend dat Piet Uys en Petrus Kemp in 1828 om die plaas Platrug in die wyk Onder-Boesmansrivier aansoek gedoen het. Dié plaas is eers op 16 Augustus 1836 aan hulle toegeken.¹²⁴

Piet Uys en baie van sy familieledes wat naby aan hom gewoon het en met wie hy in noue voeling was, sou dus gevoel het dat hulle benadeel word omdat die grondbriewe waarvoor hulle aansoek gedoen het, nie aan hulle uitgereik is nie. Sodoende moes hulle eiendomsreg ontbeer wat nie in hulle klere gaan sit het nie.

2.6 Agterstallige Opmetingswerk

Die agterstand met die opmeting van plase het die boere verder verontrus. Die agterstallige opmetingswerk het daartoe bygedra dat grondbriewe nie uitgereik kon word nie.

Daarom het landdros Cuyler in 1827 aanbeveel dat landmeter Ruysch as 'n tweede landmeter in die distrik Uitenhage aangestel moes word.¹²⁵ Die versoek is goedgekeur en Cuyler het dadelik gevra dat die aansoeke om grond na hom gestuur moes word sodat Ruysch daarmee kon begin.¹²⁶

Op 7 Mei 1829 is siviele kommissaris Van der Riet aangesê om toe te sien dat die plase in die distrik Uitenhage en George opgemeet word.¹²⁷ Om sake te vererger het landmeter Michell in 1830 gemeld dat die ongereeelde inspeksies voor die opmeting van plase 'n verdere probleem in die distrik Uitenhage was.¹²⁸

124 LBD 88, no 92: Uitenhage 1828-1844.

125 CO 8443: JG Cuyler - regeringsekretaris, 7/5/1827.

126 CO 8443, no 61: JG Cuyler - regeringsekretaris, 13/7/1827.

127 LG 279: A de Smidt - siviele kommissaris, 7/5/1829, pp 220-221.

128 CO 374, no 18: CC Michell - J Bell, 26/1/1830.

Om die agterstand in die opmetingswerk te verlig, is landmeter Frederick Rex op 3 April 1832 as landmeter vir die distrik Uitenhage aanbeveel.¹²⁹

Rex het in 1838 verklaar dat hy in 1832 in Uitenhage arriveer het en opdrag van Van der Riet ontvang het om die plase op te meet. Hy was vanaf Januarie 1833 tot April 1833 daarmee besig. Daarna het hy tot Desember 1834 vir Van der Riet gewag om hom te vergesel vir die inspeksie van die opgemete plase. Iets het telkens voorgeval en in Januarie 1835 het hy na Grahamstad vertrek.¹³⁰

Daarop het Van der Riet geantwoord dat hy 1681 riksdaalders aan Rex in 1834 vir die voltooiing van sy opmetingswerk voorgeskiet het. As gevolg van die uitbreek van die Sesde Grensoorlog kon Rex nie daarmee voortgaan nie. Sedertdien was Rex in die distrik Albany werksaam.¹³¹

Jacobus Uys sr het in 1834 aansoek om 'n 1 000 morg (857 hektaar) grond ten noorde van sy plaas Brakfontein gedoen. Die plaas is opgemeet, maar teen 1836 het hy nog niks verder verneem nie. Siviele kommissaris Van der Riet het geantwoord dat hy die grond en ook ander grond in die wyk Gamtoosrivier en Tsitsikamma waarvoor aansoek gedoen is, sal inspekteer sodra landmeter Rex opgedaag het.¹³²

Op 16 Mei 1837 het 'n ongeduldige siviele kommissaris Van der Riet dit onder landmeter Rex se aandag gebring dat hy hom so spoedig moontlik na die distrik moes haas om sy opmetingswerk in die wyke Tsitsikamma, Gamtoosrivier en Van Stadensrivier af te handel. Hy het gedreig om stappe teen Rex te doen.¹³³

129 SG 2/1/1/1: CC Michell - J Bell, 3/4/1830, p 82.

130 LG 499: F Rex - JW van der Riet, 11/6/1838, pp 218-220.

131 LG 282, no 106: JW van der Riet - H Hudson, 3/7/1838, pp 106-109.

132 CO 3991: Cobus Uys - B D'Urban, ongedateer, pp 120-122.

133 CO 3995: JW van der Riet - F Rex, 16/5/1837.

Op 11 Junie 1838 het landmeter Rex hom gereed verklaar om na die wyke Tsitsikamma en Gamtoosrivier te vertrek om sy opmetingswerk af te handel.¹³⁴

Steeds het Rex nie sy opwagting in die genoemde wyke gemaak nie. Hy is herhaaldelik aangesê om sy werk in die distrik Uitenhage te voltooi.¹³⁵ Teen die einde van 1840 was hy egter steeds met sy opmetingswerk in die distrik George werksaam.¹³⁶

Landmeter Rex het eers in 1841 sy werk in die distrik Uitenhage hervat.¹³⁷ Toe is bevind dat talle aansoeke om grond wat in 1834 aan landmeter Rex oorhandig is, intussen verlore geraak het.¹³⁸

Die grond waarvoor Jacobus Uys aansoek gedoen het, is dus waarskynlik nie geïnspekteer voordat hy die Kolonie verlaat het nie. Die gesloer met die inspeksie en opmeting van sy grond sou tot sy gevoel van ontevredenheid bygedra het.

Ook Piet Uys het in sy lys van griewe die groot uitgawes wat boere vir die opmeting van hulle plase moes aangaan, as 'n belangrike oorsaak van die Groot Trek beskou.¹³⁹ Uys het teen die einde van 1825 of vroeg in 1826 aanspraak op die plaas Drogerivier in die wyk Gamtoosrivier gemaak.¹⁴⁰ Eers in September 1838 het dié plaas op 'n lys van plase verskyn wat waarskynlik in 1833 deur landmeter Rex opgemeet is. Geen grondbrief is uitgereik nie, hoewel Uys lankal reeds die opmetingskoste betaal het.¹⁴¹

134 LG 499: F Rex - JW van der Riet, 11/6/1838, pp 218-220.

135 SG 1/1/1/11: A de Smidt - F Rex, 12/11/1838; Vergelyk SG 1/1/1/11, no 189: JW van der Riet - WF Hertzog, 30/10/1840; SG 1/1/1/11: JW van der Riet - F Rex, 27/8/1840 en SG 1/1/1/11, no 192: JW van der Riet - F Rex, 5/12/1840.

136 SG 1/1/2/1, no 100: F Rex - WF Hertzog, 10/12/1840; Vergelyk SG 1/1/1/11, no 189: JW van der Riet - WF Hertzog, 30/10/1840 en SG 1/1/1/11: JW van der Riet - F Rex, 27/8/1840.

137 SG 1/1/1/11, no 198: JW van der Riet - WF Hertzog, 3/9/1841.

138 SG 1/1/1/11, no 202: JW van der Riet - WF Hertzog, 10/12/1842; Vergelyk SG 1/1/1/11, no 210: JW van der Riet - WF Hertzog, 14/11/1843.

139 A 519 vol 7: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837, pp 34-37.

140 LBD 47: JW van der Riet - landmeter-generaal, 19/10/1843.

141 SG 1/1/1/11: JW van der Riet - F Rex, 27/8/1840.

Die uitgawes wat Uys moes aangaan, die gesloer met die inspeksie en opmetingswerk van die grond terwyl hy vergeefs op sy grondbrief gewag het, sou tot ontevredenheid van grondbesit gelei het.

2.7 'n Tekort aan Kapitaal

'n Skaarste aan goedkoop grond hang nou saam met 'n tekort aan kapitaal. As 'n jong land met 'n ongunstige handelsbalans het die Kaapkolonie weinig geld in omloop gehad. Omdat die boer in die reël deur groot afstande van die amptenare geskei was, is verdere finansiële laste op hom gelê.

Piet Uys se ooms, WH Moolman, PJ Moolman, HJ Moolman en nege ander inwoners van die wyk Gamtoosrivier het op 26 Desember 1837 gekla dat hulle wyk te afgeleë van die markte was en dat dit groot finansiële uitgawes tot gevolg gehad het.¹⁴² Bogenoemde Moolmans het nie getrek nie, maar die latere Voortrekker en vriend van Piet Uys, Jacobus Philippus Moolman het in 1825 aangevoer dat dit geensins die moeite werd was om sy gesaaide produkte te verkoop nie. Die uitgawes daaraan verbonde om sy produkte na 'n mark te vervoer, was meer as die waarde van sy graan.¹⁴³

Jacobus Uys het in 1829 'n versoekskrif onderteken waarin daar onder meer gekla word dat die kommandostelsel boere dikwels verplig om op hulle plase te bly in afwagting om opgeroep te word. Dikwels het hulle sakebelange hulle egter genoodsaak om verafgeleë plekke te besoek.¹⁴⁴ Die Uyse was bure van die Moolmans en hulle sou dieselfde sentimente oor hierdie kwessie gekoester het.

142 CFJ Muller: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*, pp 52-53; Vergelyk LG 281: WH Moolman en 11 memorialiste - JW van der Riet, 26/12/1837, pp 157-158.

143 CO 8458, no 71: JP Moolman - CH Somerset, 6/7/1825.

144 CO 3945, no 929: 72 Memorialiste van die distrik Uitenhage - GL Cole, ongedateer.

Landbouers se aktiwiteite was meer kapitaal intensief en het dus meer kapitaal nodig gehad.¹⁴⁵ Akkerbou is oor die algemeen hoofsaaklik vir eie gebruik beoefen. Op plekke waar die natuurtoestande gunstig en die mark nie buite bereik was nie, is akkerbou op groter skaal beoefen. Die jaarlikse opgawes in die Kaapse Blouboeke van distrikte soos Graaff-Reinet en Uitenhage toon aan dat voor die Groot Trek daar heelwat graan geoes is en dat daar selfs wingerde aangeplant is.¹⁴⁶

Die inwoners van die wyk Gamtoosrivier het ook landbouprodukte verbou, hoewel nie op groot skaal nie. In 1824 is onderskeidelik in die wyke Tsitsikamma en Gamtoosrivier 85 en 257 hektaar onder die ploeg gebring.¹⁴⁷ In eersgenoemde gedeelte is in daardie jaar 560 mud koring, 640 mud gars en 261 mud hawer gewen. In die Gamtoosrivier is $823\frac{3}{8}$ mud koring, 657 mud gars en 433 mud hawer gewen.¹⁴⁸ In 1826 is 534 mud koring in laasgenoemde wyk verbou. Hiervan is $50\frac{3}{4}$ mud vir saad nodig, 157 mud vir huishoudelike gebruik, 53 mud vir verkoop binne die distrik Uitenhage en slegs een mud vir verkope buite die distrik.¹⁴⁹

Jacobus Uys was self ook 'n landbouer en het in 1823 40 mud gars en 50 mud hawer gewen.¹⁵⁰ Teen 1824 het hy 'n huis en pakhuis gebou en agt mud saad in die grond gehad.¹⁵¹ Uys het vir die jare 1825 en 1826 onderskeidelik ses en nege mud graan gewen. Sy bure, WH Moolman en PJ Moolman, het veel beter gevaar en onderskeidelik 40 en 45 mud en 43 en 100 mud graan vir dié twee jare gewen.¹⁵²

145 S Newton-King: *The Labour Market of the Cape Colony, 1807-1828* (S Marks and A Atmore, ed: *Economy and society in pre-industrial South Africa*, p 173).

146 HB Thom: *Die Geloftekerk en ander studies oor die Groot Trek*, pp 98-99.

147 1/Uit 10/9 Letters Received, Colonial Office 1823-1824, 28/6/1824, p 433; Vergelyk CO 8442, no 271: JG Cuyler - PG Brink, 28/6/1824.

148 CO 2668, no 15: JG Cuyler - PG Brink, 19/2/1825.

149 CO 4887: R Plasket - The Landdrost of Uitenhage, 15/3/1827, p 42; Vergelyk 1/Uit 10/12: R Plasket - The Landdrost of Uitenhage, 15/3/1827, p 266.

150 J 406: Opgaafrol, Uitenhage 1823, ongepagineer.

151 1/Uit 10/9 Letters Received, Colonial Office 1823-1824, ongepagineer.

152 1/Uit 10/12 Letters Received, Colonial Office 1827, p 234.

Veel belangriker vir die Afrikanerboere was hulle beeste en skape wat as lewende kapitaal gedien het.¹⁵³ Tog het Jacobus Uys sr in die vroeë jare twintig nie die veegetalle gehad sodat hy as besonder welvarend bestempel kon word nie. Volgens die opgaafrolle van 1823 het hy tien perde, 30 trekosse, 40 beeste, 100 skape en 40 bokke gehad.¹⁵⁴ Twee jaar later het sy aantal perde met 17 vermeerder, sy aantal beeste met tien en sy skaaptrop het verdubbel. Hy het agt minder osse gehad en sy boktrop het met die helfte verminder.¹⁵⁵

In 1826 het sy aantal beeste na 68 vermeerder, maar sy aantal perde het met nege en sy aantal osse het met agt verminder. Van groot belang is dat Jacobus Uys nou 200 wolskape gehad het. Volgens die opgaafrol was Jacobus Uys die enigste boer van die wyk Gamtoosrivier wat op daardie stadium wolskape gehad het.¹⁵⁶

Die wyk Tsitsikamma en Kromrivier het teen 1807 81 wolskape gehad. Hierna is daar in die opgaafrolle geen verwysing na wolskape nie. Die distrik Uitenhage was te verafgeleë met die oog op bemarking en daarby was dit vir die Uitenhagers baie moeilik gewees om die kennis en praktiese benodigdhede vir die skeer, was en verpak van die wol te bekom.¹⁵⁷

Duisende setlaars het in die 1820's en 1830's na Australië gestroom om wolboerdery te begin. Min Afrikanerboere het hulle oor die algemeen op dié soort boerdery toegespits. Teen die middel jare twintig was die handel in vleis, vet en velle meer winsgewend gevind as wolboerdery. 'n Gebrek aan kapitaal onder die Afrikanerboere het ook die ontwikkeling van wolboerdery gestrem.¹⁵⁸ Die feit dat Jacobus Uys wel wolskape gehad het, is 'n aanduiding van sy ondernemingsgees en dat hy die moontlikhede van dié bedryf raakgesien het. Tog sou bogenoemde probleme hom

153 S Daniel Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652-1836*, p 24.

154 J 406 Opgaafrol, Uitenhage 1823, ongepagineer.

155 J 407 Opgaafrol, Uitenhage 1825, ongepagineer.

156 J 408 Opgaafrol, Uitenhage 1826, p 9.

157 PMH Calitz: *Die stigting en vroeë geskiedenis van die distrik Uitenhage (1804-1814)*, p 122.

158 S Daniel Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652-1836*, pp 165-166, 168.

sekerlik in sy voornemens geknel het.

Met hulle uittog uit die Kolonie het talle Voortrekkers wel baie merino's (soms ook genoem Spaanse skape) of goeie bastermerino's onder hulle troppe gehad. Benewens Jacobus Uys het bekende leiers soos Louis Tregardt en Andries Pretorius ook wolskape onder hulle kuddes gehad.¹⁵⁹

Piet Uys het teen 1826 ook nie 'n groot aantal vee gehad nie. In 1826 het hy slegs drie perde, 18 osse en tien beeste gehad. Sy broer, Jacobus, het nege perde, 36 osse, 86 beeste, 200 skape en 90 bokke besit.¹⁶⁰

In vergelyking hiermee het Jacobus Moolman aansienlik meer besittings gehad. In 1823 het hy 50 perde, 40 osse, 174 beeste en 723 skape besit. Petrus Johannes Moolman het dieselfde jaar 53 perde, 75 osse, 235 beeste en 704 skape besit.¹⁶¹

Die leiers wat die aanvoorwerk vir die emigrasie gedoen het, was meestal welgesteld. Die beplanning en leierskap het van handelaars en kommersiële boere gekom. In die woorde van 'n onbekende Oos-Kaapse prokureur was die verlies van Retief, Uys, Maritz, Potgieter, Landman, Du Plessis, Zietsman en Boshof 'n nasionale ramp. Die vertrek van sulke persone met hulle familie en besittings het die Oostelike Provinsie van die Kaapkolonie nadelig beïnvloed.¹⁶²

Gert Rudolph, die bekende Voortrekker en vriend van Piet Uys, was 'n ondernemende grondspekulant. In 1843 het hy aanspraak op 40 plase, sowat 101 175 hektaar, in Natal gemaak.¹⁶³ Benewens sy plase in die distrik Uitenhage het Rudolph 19 erwe in

159 HB Thom: *Die Geloftekerk en ander studies oor die Groot Trek*, pp 100-101.

160 J 408 Opgaafrol, Uitenhage 1826, p 9.

161 J 406 Opgaafrol, Uitenhage 1823, ongepagineer.

162 DJ Erasmus: *Rethinking the Great Trek: New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836*, p 26.

163 H Slater: *The changing pattern of economic relationships in rural Natal 1838-1914* (S Marks and A Atmore, ed: *Economy and society in pre-industrial South Africa*, p 152).

Port Elizabeth besit.¹⁶⁴ PD Jacobs van die distrik Beaufort het met sy trek 12 plase, 10 000 aanteelskape, 1 000 basterooie, 1 000 opregte blinkhaarskape, 100 perde en 'n aansienlike aantal plaasimplimente gehad wat hy op 'n veiling wou verkoop.¹⁶⁵

Die Uyse was klaarblyklik meer innoverend as die gemiddelde grensboer. So byvoorbeeld het Jacobus Uys sr reeds voor 1807 'n meul in die distrik Swellendam bedryf.¹⁶⁶ Daar bestaan ook die moontlikheid dat Piet Uys 'n winkeltjie by die mond van die Kromrivier gehad het.¹⁶⁷

Piet Uys het waarskynlik ook 'n breër visie as die gewone grensboer gehad. Hy en sy gesin het in 1836 'n besoek aan sy grootvader (sy moeder se vader) in die wyk Potberg van die distrik Swellendam gebring. Op pad terug het sy seun, Jacobus, sy bedrukte vader hoor sê: "Ik weet niet wat vans land zaken sal worden; ik sal ryden om te sien of ik geen land kan vinden dat goed is voor my en myn nageslacht en landgenoten, en zoo ik dit niet vind ga ik naar Amerika, want die verdrukking word te swaar".¹⁶⁸ Dit is 'n aanduiding dat Piet Uys wel oor kennis van gebeure in die wêreld beskik het. Hy sou nie Natal toe wou trek om hom af te sluit van die res van die wêreld nie. Sy oë sou ook op die markte van die wêreld gevestig wees.

Die ouer en meer gevestigde koloniste het nie slegs getrek omdat grond buite die koloniale grens volop en gratis was nie. Boere het ook markte nodig gehad en hulle behoefte aan grond en vee kan gekoppel word aan die moontlikheid om hulle plaasprodukte en vee te verruil vir artikels wat nie op die plaas geproduseer kon word nie.¹⁶⁹

164 DOC 7/2 Returns of Perpetual Quitrent Places Transferred 1842-1843, ongepagineer.

165 *The Graham's Town Journal*, 3/8/1837, Vol VI, no 293.

166 MOOC 6/9/35, no 7645: Death Notice 1834-1916, 21/12/1844.

167 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 22.

168 *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879).

169 Daniel S Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652-1836*, pp 23-24.

Die lede van die Uys-familie het wel oor kennis van die handel en belangstelling in die markte getoon. So byvoorbeeld was Piet Uys se oom, Petrus Johannes Moolman, een van die 161 ondertekenaars van 'n brief wat in 1825 juis oor hierdie aangeleentheid aan die goewerneur geskryf is.

Die petitionarisse het gemeld dat die uitbreiding van die handel die bron van rykdom van enige land, en veral ook vir jong kolonies, soos die Kaapkolonie, was. As gevolg van die toename in die oostelike grensdistrikte se bevolking het die gebruik van ingevoerde artikels toegeneem. Die basiese en waardevolle uitvoerartikels het egter, behalwe Kaapse wyn, nie dieselfde voordeel gehad nie. Die invoere het sedert 1822 meer as 10 000 pond sterling beloop en uitvoere slegs 4 000 pond. Die toename in produksie vir die huishoudelike gebruik het tot 'n afname in die waarde daarvan gelei. Boere het gesukkel om markte te vind. Weens die tekort aan verbruikers wou handelaars nie die produkte koop nie.

Die petitionarisse het gevra dat oorweging aan Port Elizabeth geskenk moes word om as 'n vrye handelsgebied ontwikkel te word. Dit sou die geleentheid bied om 'n mark te vind vir die oorskot produkte wat vanweë die hoë onkoste nie ekonomies was om oor land na Kaapstad te vervoer nie.¹⁷⁰

Piet Uys het op 14 Augustus 1837 langs die Caledonrivier 14 resolusies uitgereik waarin hy sy basiese doelstellings uitgestippel het. Sy eerste doelstelling was dat hulle Port Natal as 'n hawe wou gebruik.¹⁷¹ Die Uyse het soos talle ander emigrante hulle oë op Natal gevestig en die uitgestrekte, ryk oop hoëveld geïgnoreer. Die ooskus was meer toeganklik vir die wêreldmarkte.

Sedert die vestiging van die Britse handelaars by Port Natal in 1823 is 'n roete tussen Port Natal en die Oos-Kaap gevestig en die handel het toegeneem. Die handel tussen

170 CO 3928, no 108: 161 Memorialiste van die distrik Uitenhage - CH Somerset, ongedateer.

171 *The Graham's Town Journal*, 12/10/1837, Vol VI, no 302.

Natal en Port Elizabeth het snel toegeneem en teen die middel van die 1830's het die handelslui van die Oos-Kaap 'n sterk teenwoordigheid in Natal gevestig. Britse handelaars en Kaapse Afrikaners het ook die handelsmoontlikhede oorkant die koloniale grens begin ondersoek.

Daarom sou vindingryke Afrikaner-oosgrensboere soos Piet Uys en Gert Rudolph ook in die ooskus van Afrika begin belangstel het. Met Uys se verkenningstog na Natal in 1834 het die Britse handelaars by Port Natal die Uys-kommissie vriendelik ontvang en die Afrikaner se koms na Natal verwelkom aangesien die handel gestimuleer sou word.¹⁷² Individue soos Piet Uys sou dus na Natal verhuis het om 'n groter aandeel in die handel te verkry om sodoende kapitaalkragtiger as in die Kolonie te word.

172 DJ Erasmus: Rethinking the Great Trek: New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836.

HOOFSTUK 3

DESTABILISASIE VAN DIE OOSTELIKE DISTRIKTE SEDERT 1789

Die inwoners van die distrik Uitenhage was vir baie jare aan die invalle van die Xhosa en ander swart groepe blootgestel. Rondlopery deur bendes Khoi en swart groepe het algemeen voorgekom. Piet Uys het minstens sedert 1828 periodiek in die wyk Onder-Boesmansrivier gewoon. Veral hierdie wyk was in die dekades voor die Groot Trek aan onrus blootgestel. Uys en sy vriende van hierdie wyk sou dikwels die uitwerking van die onrus persoonlik ervaar en dit het tot hulle gevoel van onsekerheid en onveiligheid bygedra.

Die swaarste kapitaalverlies en een wat baie daartoe bygedra het om oosgrensboere soos Piet Uys in Voortrekkers te omskep, is deur diefstalle van die Khoi en swartes veroorsaak.¹ Uys het dan ook in sy lys griewe op 7 Augustus 1837 aan die Oranjerivier verklaar dat die swartes oor 'n tydperk van baie jare die inwoners vermoor en geplunder het.²

3.1 Wrywing tot 1823

Dit was veral in die kusstreke tussen die Gamtoos- en Boesmansrivier dat opstande, oorloë en gerugte van oorloë mekaar snel opgevolg het. In die jare voor die Groot Trek het Xhosa- en Khoibendes telkens diep in die kusstreke ingedring en binne enkele dae vernietig wat die inwoners van dié wyke oor 'n tydperk van jare tot stand gebring het.³

1 CFJ Muller: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*, p 57.

2 CO 3995, no 106: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837.

3 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde. Studies oor die Groot Trek*, p 56.

So byvoorbeeld het die Xhosa in 1789 'n inval oor die Sondagsrivier tot in die distrik Graaff-Reinet geloods. Duisende stuks vee is met hulle meegevoer.⁴

In 1799 het die Xhosa van die Suurveld die ongeveer 8 000 blankes wat die gebied tussen die Vis- en Gamtoosrivier bewoon het op die vlug laat slaan.⁵ Weer eens is groot getalle vee weggevoer en die meeste huise is afgebrand.⁶ In die eerste twee dekades van die 19de eeu was hierdie vlugte uit die wyke Boesmansrivier en Suurveld bykans 'n jaarlikse gebeurtenis.⁷

Kolonel Collins het in 1808 tydens sy inspeksiereis deur die Kolonie aanbeveel dat die Xhosa oorkant die Boesmansrivier gehou moes word. 'n Militêre pos moes so spoedig moontlik in daardie omgewing opgerig word.⁸ Die permanente teenwoordigheid van 'n Britse militêre mag op die grens sedert 1810 het die magsbalans ten gunste van die koloniale owerheid laat swaai.⁹

Xhosa-kapteins soos Ndlambe en Chungwa het teen 1810 wes van die Visrivier gewoon ten spyte daarvan dat die Visrivier deur die koloniale regering as die grens beskou is. Hierdie stamme het die weiveld in dié gebied vir hulle beeste nodig gehad. Chungwa en Ndlambe het sover moontlik die vrede met die koloniste probeer bewaar. Ondergeskikte kapteins soos Habana, Galata en Xasa het egter na groter onafhanklikheid gestreef. Hulle het na die goeie weiveld rondom die Suurberg gemigreer. Vandaar het hulle verskeie rooftogte op die grensboere uitgevoer. Daarop het die Kaapse regering in Desember 1811 besluit om die Xhosa (Ndlambe insluitend) tot oorkant die Visrivier te verdryf.¹⁰

4 JH Malan: *Boer en Barbaar*, p 53.

5 S Newton-King: *The labour market of the Cape Colony, 1807-1828* (S Marks and A Atmore, ed: *Economy and society in pre-industrial South Africa*, p 173).

6 JC Voigt: *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa (1795-1845) I*, p 84.

7 JC Visagie: Louis Jacobus Nel: 'n Voortrekkerleier uit die tweede linie (*Kronos*, 1980, pp 65-66).

8 CO 4438: kol R Collins - goewerneur Caledon, 6/8/1809.

9 A du Toit en H Giliomee: *Afrikaner Political Thought. Analysis and Documents Vol I: 1780-1850*, p 15.

10 JB Peires: *The House of Phalo*, pp 59-60.

Met die uitbreek van die Vierde Grensoorlog in 1811 en 1812 het Jacobus Uys, soos reeds genoem, ook daaraan deelgeneem.¹¹ As inwoner van die distrik Swellendam kon Jacobus Uys hom van die omstandighede in die distrik Uitenhage vergewis het.

Ndlambe is oor die Visrivier en uit die Suurveld verdryf en nader aan sy ou teenstander, Ngqika, gedruk. Teen 1817 het 'n moontlike bondgenootskap tussen die Xhosa-kapteins, Ndlambe en Hintsa, die kwynende heerskappy van Ngqika begin bedreig. Vir Ngqika was dit duidelik dat die Xhosa-kaptein wat goeie betrekkinge met die Kaapse regering gehandhaaf het, ook die Xhosa-groepe tussen die Vis- en Keirivier sou beheer. In April 1817 het die Katrivier Konferensie plaasgevind waartydens die goewerneur vir Ngqika as die senior Xhosa-kaptein wes van die Keirivier erken het.

In Oktober 1818 het Maqoma, die seun van Ngqika, teen Ndlambe opgetrek. Ndlambe het die aanval afgeweer en Ngqika se krale afgebrand en 6 000 stuks beeste weggevoer. Ngqika het by die koloniale regering om hulp aangeklop en bystand is beloof. In Desember 1818 het luitenant-kolonel Brereton die grondgebied van Ndlambe binnegedring en sowat 23 000 stuks beeste weggevoer. Ndlambe was genoodsaak om terug te slaan. Die Britse magte en Afrikaner-grensboere is in die eerste maande van 1819 met 'n hewige teenaanval verras.¹²

Dit is reeds genoem dat Piet Uys onder veldkommandant Linde van Swellendam aan die Vyfde Grensoorlog van 1819 deelgeneem het.¹³ Uys kon dus eerstehandse kennis van die situasie in Uitenhage opgedoen het. Kommandant H van Niekerk het op 22 Junie 1819 verklaar dat 100 van Linde se manskappe so fiks en effektief was dat hy hulle bo 150 van sy eie manne sou verkies.¹⁴

11 1/SWM 10/3 Journals 1810 January - 1812 December, ongedateer, ongepagineer.

12 TJ Stapleton: *Maqoma. Xhosa Resistance to Colonial Advance 1798-1873*, pp 25-26, 29-32.

13 JJ Uys: *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879).

14 CO 105, no 35: H van Niekerk - C Bird, 22/6/1819.

Ndlambe se Xhosa is uiteindelik oor die Keiskammarivier gedryf en die gebied tussen die Vis- en Keiskammarivier is as die Neutrale Gebied verklaar.¹⁵ In 1820 het waarnemende goewerneur Rufane Donkin, met die toestemming van Ngqika, 'n militêre blanke nedersetting in die Neutrale Gebied by Fredericksburg naby die Keiskamma gevestig.¹⁶ Maqoma het hom spoedig daarna ook in die Neutrale Gebied gevestig.¹⁷

Die Vyfde Grensoorlog van 1819 het geen blywende vrede tussen die Xhosa en blanke koloniste teweeg gebring nie. Veldkornet Paul Maré van die Onder-Boesmansrivier het in 1821 gekla dat rowery in sy wyk plaasgevind het.¹⁸ Die toenemende diefstalle het daartoe gelei dat kolonel Cuyler opdrag gekry het om op 3 Desember 1823 'n aanval te loods op die krale wat hulle aan die diefstalle skuldig gemaak het.¹⁹

3.2 Invloed van die Mfecane

Toe Piet Uys hom teen die einde van 1825 of vroeg in 1826 in die distrik Uitenhage gevestig het, het die invloed van die Mfecane hom deeglik op die Kaapse oosgrens laat geld. Die blanke boere het in die slagoffers van die Mfecane as arbeiders belanggestel.

Die tradisionele siening van die Mfecane is dat sy oorsprong by die Zulu gevind kan word. Die Ngwane onder leiding van Matiwane het in hulle vlug van die Zulu die Hlubi ontwortel. Hierdie twee groepe was voortdurend in konflik met mekaar en het ook die gemeenskappe in die Transgariëp aangeval. Hierdie gemeenskappe, onder andere die Tlokwa onder leiding van Manthatisi, die Phuting, Hlakoane en die Fokeng het op hulle beurt in beweging gekom en die gebied tussen die Caledon- en Vaalrivier verwoes. Manthatisi het met haar krygsmagte oor die Vaalrivier getrek en verskeie

15 GE Cory: *The Rise of South Africa 1834-1838 III*, p 51.

16 WM MacMillan: *Bantu, Boer and Briton*, p 62.

17 GE Cory: *The Rise of South Africa 1834-1838 III*, p 51.

18 1/Uit 10/7: C Bird - JG Cuyler, 19/2/1821.

19 GH 34/3: C Bird - JG Cuyler, 19/11/1823, pp 266-267; Vergelyk CO 2650, no 124: JG Cuyler - C Bird, 26/11/1823.

Tswanagroepe verpletter. Hierdie Tswanagroepe, ook Mantatees genoem, het na die Kolonie gevlug en baie het oor die Oranjerivier die Kolonie binnegekom.²⁰

Dit het soms gebeur dat van die blanke boere hierdie vlugtende Mantatiese oorkant die grens gevang het en onder dwang na die Kolonie gebring het. So byvoorbeeld het Cornelis Meyer, sy broer Willem Petrus Meyer, sy skoonseun Abraham Carel Greyling en laasgenoemde se broer, Pieter Jacobus Greyling, Johan Hendrik (Hans Dons) de Lange en sy twee swaers, die broers Paul Dirk en Willem Abraham Bester, en Philip Rudolph Botha in 1830 'n tog na die noordelike binneland onderneem. Op hulle terugreis het vier Basters vyf Tswana-kindere ontvoer en na die geselskap gebring. Behalwe vir 'n meisie van 18 jaar was die ander kindere tussen sewe en 12 jaar oud.

Volgens 'n verklaring deur Windvogel Stuurman het die ouers van die Tswana-kindere spoedig daarna opgedaag en al die kindere behalwe twee teruggeneem. Piet Meyer daarenteen, het drie jaar later verklaar dat al die kindere na hulle ouers teruggestuur is nadat hy Hans de Lange en sy geselskap op die gevolge gewys het as hulle die kindere na die Kolonie sou bring. Waarskynlik wou Piet Meyer homself en sy broer bo verdenking stel deur voor te gee dat hulle eintlik twee geselskappe was en die kinderontvoering hulle nie ten laste gelê kon word nie.²¹ Dit is bekend dat Hans de Lange en Willem Petrus Meyer in 1834 lede van Uys se kommissie na Natal was en moontlik reeds ook kennis van die Uyse was.²²

Die blanke boere van die distrik Uitenhage het ook in die slagoffers van die Mfecane, naamlik die Mantatiese, as arbeiders belang gestel. Talle inwoners het in 1825 vir landdros Cuyler toestemming gevra om Mantatiese as bediendes by hulle te laat werk.²³

Aangesien slawehandel onwettig was en swartes van buite die Kolonie voor 1828 nie

20 HJ van Aswegen: Die Mfecane. Werklikheid of mite? (*Historia*, Mei 1994, pp 21-22).

21 JC Visagie: 'n Besoek aan Mzilikazi in 1830 (*Historia*, Mei 1992, pp 14-15).

22 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 279-280.

23 CO 2681, no 27: JG Cuyler - R Plasket, 15/3/1826; Vergelyk CO 4321 Register of Memorials Received 1825 June - 1827 June, ongepagineer.

binne die koloniale grense toegelaat is nie, het arbeidstekorte ontstaan. Talle opstandige vrye arbeiders in diens van die koloniste het teen hulle dienshere in opstand gekom en hulle diens verlaat. Daarom sou die vlugtende Mantatiese in die arbeidstekorte kon voorsien.²⁴

Evert F Potgieter, Salomon Maritz en 17 ander petisionarisse het op 28 Julie 1826 versoek dat die Mantatiese, soos die gebruik in die distrikte Graaff-Reinet en Somerset was, toegelaat moes word om ook in die distrik Uitenhage by die boere in diens te tree. Hulle het 'n skaarste aan arbeiders gehad en kon dit nie bekostig om slawe aan te skaf nie.²⁵ Potgieter en Maritz was later bekende lede van Piet Uys se verkenningsskommissie.²⁶

In 1827 het die plaaslike owerhede ondersoek ingestel na die moontlikheid om Mantatiese in die distrik Uitenhage in diens te neem.²⁷ Op 18 Mei 1827 het fiskaal Denysen 'n konsep-ordonnansie deurgestuur wat swart groepe oorkant die grens sou toelaat om onder sekere voorwaardes as vrye arbeiders in diens van die koloniste te tree.²⁸ Daarop is landdros Cuyler die groen lig gegee om die swart buitelanders as arbeiders in die distrik te oorweeg.²⁹

Kragtens Ordonnansie no 49 van 1828 is swartes wat van passe voorsien is, toegelaat om in die Kolonie werk te soek.³⁰ Meisies tot die ouderdom van 16 jaar en seuns tot die ouderdom van 18 jaar kon by die boere ingeboek word.

Die grensboere het dan ook van hierdie geleentheid gebruik gemaak. Bekendes soos

24 DJ Erasmus: *Rethinking the Great Trek: New Perceptions on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836*, pp 5-6, 11-12.

25 CO 3932, no 302: EF Potgieter, S Maritz en 17 ander petisionarisse - H Somerset, 28/7/1826, pp 63-67.

26 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 280.

27 1/Uit 10/12: Percival - ?, 6/12/1827, pp 201-204.

28 CO 300, no 40: D Denysen - R Plasket, 18/5/1827.

29 1/Uit 10/12: R Plasket - JG Cuyler, 18/5/1827, p 323.

30 CR Kotzé: 'n Nuwe Bewind, 1806-1834 (CFJ Muller, red: *Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, p 147).

Pieter Retief, Hans de Lange, Piet Meyer en talle inwoners van die distrik Albany het die regering in 1829 daarop gewys dat die meeste van hulle sonder arbeiders was. Hulle was verheug omdat hulle die Mantatiese en ander swartes in diens kon neem, maar het die hoop uitgespreek dat die regering behoorlike maatreëls daar sou stel om die arbeiders te beheer.³¹

Piet Uys se vriend, Gert Rudolph, het op 10 Februarie 1830 verklaar dat sy drie arbeiders se kontrak verstryk het. Hulle het teruggekeer na hulle geboorteland en Rudolph het gevra of hy hulle weer in diens kon neem.³²

In 1822-1823 het die Ngwane (Fetcani) in die Noordoos-Kaap verskyn. In Maart 1825 het hulle die Thembu naby die Hangklipberge en noord van die moderne Queenstown aangeval. Die Thembu onder Bawana het onder druk van die Ngwane gedreig om die Neutrale Gebied binne te val. Na 1820 is die Thembu deur die Britse regering uit die gebied verskuif. In Julie 1827 het die Thembu weer uit vrees vir die Ngwane die Neutrale Gebied binnegekom.³³

Aan kolonel Somerset is opdrag gegee om toe te sien dat die Ngwane nie die Thembu se grond beset nie. Indien die Ngwane die Kolonie binneval, moes hulle teruggedryf word.³⁴ Aansienlike opgewondenheid is deur die gerugte van die koms van die Ngwane veroorsaak. Kolonel Somerset het op 11 Augustus 1827 aan landdroos Cuyler opdrag gegee om die nodige burgers ter verdediging van die distrik Uitenhage op te roep.³⁵ Cuyler het 60 berede burgers op vk Buchner se plaas Quagga Vlakte in die wyk Onder-Boesmansrivier ontplooi. Nog 200 burgers is op 'n gereedheidsgrondslag onder kmdt Muller geplaas.³⁶ Die Ngwane is deur 'n gesamentlike mag van blankes,

31 CO 3941, no 17: P Retief en 79 petitionarisse - GL Cole, 24/9/1829, pp 110-119.

32 CO 3949, no 84: GJ Rudolph - GL Cole, 10/2/1830.

33 J Cobbing: The Mfecane as alibi: thoughts on Dithakong and Mbolompo (*Journal of African History*, 29/1988, p 500); Vergelyk AT Bryant: *Olden Times in Zululand and Natal*, p 143.

34 CO 3893: R Plasket - kol CH Somerset, 9/8/1827, pp 154-157.

35 CO 2690: kol CH Somerset - JG Cuyler, 11/8/1827.

36 1/Ay 8/78: JG Cuyler - majoor Dundas, 12/8/1827, p 528; Vergelyk CO 2690, no 89: JG Cuyler - regeringsekretaris, 13/8/1827.

Khoi, Thembu, Gcaleka en Mpondo op 27 Augustus 1828 naby die huidige Umtata in die Transkei verslaan.³⁷

Te midde van gerugte oor die aankoms van die Ngwane het talle groepe gewapende swartes in die wyk Onder-Boesmansrivier rondbeweeg. Piet Uys het teen 1828 ook om grond in dié wyk aansoek gedoen³⁸ en hy sou met die gebeure in die wyk gemoeid wees.

Op 25 Februarie 1828 het 'n patrollie onder provisionele veldkornet (prov vk) Coenraad Scheepers twee swartes geskiet wat in die bosse van die wyke Onder-Boesmansrivier skuil gehou het.³⁹ Die aanval is ondersoek aangesien regsclerk JJF Roselt van mening was dat die burgers te maklik die gebruik nagevolg het om enige swarte wat oor die grens kom te skiet.⁴⁰ Volgens prokureur Oliphant moes die saak opgevolg en verhoor word.⁴¹

Veldkornet Buchner het volstaan dat die diefstal van vee so toegeneem het dat drastiese maatreëls noodsaaklik was. Dit was nog altyd die gebruik om patrollies uit te stuur wanneer vreemde bendes swartes in sy wyk opgemerk is. Indien hulle weerstand gebied het, is nog altyd met wapengeweld teen hulle opgetree. Daarna is so 'n voorval aan die landdros gerapporteer. Aangesien 'n saak aanhangig gemaak is teen die bogenoemde patrollie wat die twee swartes geskiet het, was die inwoners nou onwillig om weer op patrollie te gaan.⁴²

Groot onsekerheid het bestaan oor wanneer van wapengeweld gebruik gemaak kon word.⁴³ Volgens prokureur-generaal Oliphant kon geweld slegs gebruik word waar

37 J Cobbing: The Mfecane as alibi: thoughts on Dithakong and Mbolombo (*Journal of African History*, 29/1988, p 500).

38 LBD 47: PJ Kemp - GL Cole, 19/10/1829.

39 CO 2702: CV Buchner - J Aspeling, 6/3/1828, p 191; Vergelyk CO 2702, no 63: J Aspeling - J Bell, 11/3/1828, p 190.

40 CO 2702: JJF Roselt - A Oliphant, 6/5/1828, pp 455-456.

41 CO 2702: A Oliphant - JJF Roselt, 23/5/1828, p 457.

42 CO 2702: CV Buchner - JW van der Riet, 10/6/1828, pp 453-454.

43 GH 28/12/2, no 195: J Bell - JW van der Riet, 27/6/1828.

groot groepe swartes gewapen byeengekom het. Die veldkornet of konstabel moes soveel burgers as moontlik byeenroep en die oortreders sonder bloedvergiëting arresteer. Bloedvergiëting moes as laaste uitweg gebruik word. In so 'n geval moes die vrederegter 'n voorlopige ondersoek doen. Die resident-magistraat moes 'n verslag indien of geweld onnodig toegepas is of nie.⁴⁴

Die gespanne situasie aan die oosgrens het daartoe gelei dat opdrag aan die siviele kommissaris gegee is om toe te sien dat die kommando's in 'n staat van gereedheid gehou word.⁴⁵ Soos reeds genoem, het 72 inwoners van die distrik Uitenhage, waaronder ook Jacobus Uys, in 1829 gekla omdat hulle so dikwels van hulle huise weggeroep is. Soms is hulle weer in afwagting op hulle oproepinstruksies tot hulle plase beperk en kon nie hulle sake afhandel nie.⁴⁶

Die inwoners van die distrik Albany het op 24 September 1829 'n soortgelyke versoekskrif aan die goewerneur gerig. Die petisie is deur bekendes soos Piet Retief, Piet Meyer en Hans Dons de Lange onderteken. Hulle het versoek dat genoegsame troepe op die grens geplaas word sodat hulle nie so baie opgeroep word nie. Hulle het dikwels groot verliese as gevolg van hulle afwesigheid gely.⁴⁷

Baie van die gerugte het weliswaar op niks uitgeloop nie, maar het nogtans op 'n onstabiele veiligheidstoestand gedui. Kommissaris-generaal Stockenstrom het dit op 1 September 1829 nodig gevind dat onder andere die burgers van die wyke Gamtoosrivier, Tsitsikamma en Onder-Boesmansrivier opgeroep moes word.⁴⁸ Stockenstrom het na Uitenhage gegaan en daar van 'n nota van kolonel Somerset aan die siviele kommissaris verneem dat Uitenhage se burgers nie nodig was nie. Dit het geblyk dat Somerset se inligting dat 'n stamkaptein saamgesweer het om 'n aanval op

44 1/Uit 10/13: A Oliphant - J Bell, 20/6/1828, pp 259-261.

45 CO 4888: J Bell - siviele kommissaris van Graaff-Reinet, Uitenhage en George, 27/6/1828, pp 275-276.

46 CO 3945, no 929: 72 Inwoners van die distrik Uitenhage - GL Cole, *circa* 1829.

47 CO 3941, no 17: Piet Retief en 81 petitionarisse - GL Cole, 24/9/1829, pp 110-119.

48 CO 367: A Stockenstrom - JW van der Riet, 1/9/1829, pp 242-246; Vergelyk LG 11, no 119: A Stockenstrom - JW van der Riet, 1/9/1829, pp 265-270.

die Kolonie te loods, ongegrond was.⁴⁹

3.3 Rondswerwery en Ordonnansie 50 (1828)

Die bestaande Khoi-wetgewing is met die aanvaarding van Ordonnansie 50 van 1828 ongedaan gemaak. Kragtens dié wet kon geen vrye inwoner van die Kolonie op grond van kleur in sy vryheid van beweging, verblyf, werk of leefwyse beperk of tot arbeid gedwing word nie. Hoewel Ordonnansie 50 die Khoi in staat gestel het om beter diensvoorwaardes te verkry, het dit landlopery en diefstal in die hand gewerk en die arbeidsprobleem vererger.⁵⁰

Die 72 inwoners van die distrik Uitenhage, waaronder Jacobus Uys, het in 1829 in hulle memorie aan die regering gekla dat Ordonnansie 50 daartoe gelei het dat die Khoi se gedrag versleg het. Hulle het versoek dat maatreëls daargestel word sodat die rondswerwende gewoontes van die Khoi beperk kon word.⁵¹

Ook bekendes soos Hans de Lange, Piet Meyer en Piet Retief het erkenning aan die regering gegee vir die vryheid wat die Khoi as gevolg van Ordonnansie 50 ontvang het. As gevolg van die nuwe vryhede het die Khoi egter van steel geleef. Die grensboere het nou groter verliese gely deur die optrede van die Khoi as deur die swartes.⁵²

Sommige historici is van mening dat die grief rondom die probleem van rondlopery en diefstal eintlik die boere se behoefte aan arbeid weerspieël.⁵³ Tog kan rondlopery as 'n belangrike bydraende faktor beskou word wat tot die Groot Trek gelei het. Piet Uys het op 7 Augustus 1837 verklaar dat die inwoners vir 'n wet rakende rondswerwery

49 LG 11, no 123: A Stockenstrom - GL Cole, 5/9/1829, pp 275-279; Vergelyk CO 367: A Stockenstrom - GL Cole, 5/9/1829, pp 257-264.

50 CR Kotzé: 'n Nuwe Bewind, 1806-1834 (CFJ Muller, red: *Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, p 141); Vergelyk A du Toit and H Giliomee: *Afrikaner Political Thought. Analysis and Documents Vol I: 1780-1850*, p 16.

51 CO 3945, no 929: 72 Inwoners van die distrik Uitenhage - GL Cole, circa 1829.

52 CO 3941, no 17: P Retief en 7 petisionarisse - GL Cole, 24/9/1829 pp 110-119.

53 JB Peires: *The British and the Cape, 1814-1834* (R Elphick and H Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 501).

gevra het, maar dit is geweier.⁵⁴

Teen die middel van 1829 het groot getalle swartes in klein groepies die Kolonie binnegekom onder die voorwendsel dat hulle in diens van die koloniste wou tree. Aansienlike getalle is in die bosse aan die oewer van die Boesmansrivier aangetref.⁵⁵ Talle swartes het passe by die sendingstasies ontvang en in die distrikte Albany, Somerset en Uitenhage rondgeswerf sonder om pogings aan te wend om in diens van die koloniste te tree. Hulle het soveel diefstalle gepleeg dat goewerneur Cole op 25 Augustus 1829 'n proklamasie uitgevaardig het dat swartes wat nie onder kontrak of in diens van die koloniste was nie deur enige veldkornet, konstabel of grondeienaar gearresteer en ontwapen kon word. Hulle moes dan na die naaste magistraat of militêre pos geneem word.⁵⁶

Die situasie het egter nie verbeter nie. 'n Khoi, Klaas Witbooy, het in 1831 voor die Omgangshof verskyn op aanklag dat hy twee koeie van Piet Uys se oom, Hans Jurie Moolman, van die plaas Leeubosch in die wyk Gamtoosrivier gesteel het. Ene Piet Slinger is terselfdertyd aangekla dat hy 'n perd van vk CV Buchner gesteel het.⁵⁷

'n Onbekende verslaggewer onder die skuilnaam "Een Ware Afrikaner" het in *De Zuid-Afrikaan* van 19 November 1831 geskryf oor die optrede van die rondswerwende Khoi in die wyk Onder-Boesmansrivier. Hy het kritiek gelewer op die vryheid wat Ordonnansie 50 aan die Khoi gegee het. Klagtes van diefstalle het daagliks voorgekom. Hy het verder gemeld dat vyf beeste van Piet Uys en Gert Rudolph vermis is. Hy het voorts opgemerk dat talle inwoners van dié wyk dit oorweeg het om na oorkant die Oranjerivier te trek indien daar geen verandering plaasvind nie.⁵⁸

54 A 519 vol 7: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837, pp 34-37.

55 R Godlonton: *A Narrative of the Irruption of the Kafir Hordes in to the Eastern Province of the Cape of Hope 1834-1835*, pp 78-79.

56 CO 5829 Proclamations and Government Advertisements 1828 September - 1831, 25/8/1829, ongepagineer.

57 *The South African Commercial Advertiser*, 15/10/1831, Vol VII, no 453.

58 *De Zuid-Afrikaan*, 9/11/1831, Deel II, no 85.

Teen die einde van 1831 en gedurende die eerste paar maande van 1832 het ontstellende gerugte onder sommige blanke boere van die distrikte Albany, Somerset en Uitenhage die ronde gedoen, naamlik dat die bruin inwoners van die Katriviernedersetting 'n aanval op hulle beplan.⁵⁹

Een so 'n gerug is deur 'n swarte in diens van Cornelis Meyer aan Gerrit Snyman van die plaas Modderlaagte in die distrik Albany meegedeel. Snyman het dié nuus weer aan Salomon Vermaak, 'n boer aan die Sondagsrivier, oorgedra.⁶⁰

Cornelis Meyer was 'n veldkommandant van die distrik Albany. Sy plaas, Meyerskraal, was 'n bymekaarkomplek waar probleme bespreek is en verskeie versoekskrifte opgestel, onderteken en aan die Britse owerheid deurgestuurd is. Siviele kommissaris Duncan Campbell en kolonel Somerset was daarvan oortuig dat daar 'n groeiende rebelse gees onder die Afrikanerboere van die sentrale oosgrensgebied vaardig was. Die grensboere het dit aangevoel dat die Britse amptenare hulle daarvan verdink het dat dit eintlik hulle was wat 'n agitatie teen die Katriviërmense begin het sodat langs dié weg 'n opstand teen die Regering aan die gang gesit kon word.

Hoe verder die gerug van 'n opstand deur die Katriviërmense na die aangrensende wyke en distrikte versprei het, hoe skrikwekkender het die stories geword. Dit het byvoorbeeld in die distrik Uitenhage rugbaar geword dat Katriviërinwoners reeds baie blankes, onder meer vk Piet Erasmus van Oos-Rietrivier vermoor het.⁶¹ Hierdie gerugte was blykbaar tipies van pioniergrensgebiede waar kommunikasiemiddele gebrekkig was. Meestal was dit ongegronde beweringe, maar die toets van die uitwerking daarvan was of die mense dit geglo het of nie. Dit het waarskynlik tot die destabilisering van die grensgebied bygedra. Die regering se oorweging van die instelling van 'n permanente burgermag is bv deur L Tregardt as 'n reeds voldonge feit aanvaar en as grief aangevoer. As 'n leuen geglo is, was die uitwerking daarvan

59 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier. Studies oor die Groot Trek*, p 48.

60 CO 2727: JW van der Riet - regeringsekretaris, 28/12/1831.

61 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 44-45, 48-49.

belangrik, nie die leuen self nie!

Die gerugte van 'n opstand was egter ongegrond. Tog het dit die wantroue van die inwoners van die distrik Uitenhage teen die Khoi en die slawe verhoog.⁶² Sulke gerugte sou ook tot inwoners soos Piet Uys se gevoel van onveiligheid bygedra het.

In die maande voor die uitbreek van die Sesde Grensoorlog het die voorvalle van rondlopery en diefstal toegeneem. Kolonel Somerset het op 10 Junie 1834 aan vk Buchner opdrag gegee om 'n swarte, genaamd Booy, te arresteer aangesien hy vir talle veediefstalle in die wyk Onder-Boesmansrivier verantwoordelik was. Alle swartes sonder passe moes gearresteer word.⁶³

Veldkornet Buchner het in die uitvoering van dié opdrag 20 mans, vroue en kinders op die vryswarte Fortuyn se plek gevind. Op Salomon Vermaak se plaas was daar 25 persone en dié plaas was 'n vername versamelplek. Aan die Suurberg het hy talle swart krale gevind. Hulle het so brutaal opgetree dat Buchner byna een geskiet het.⁶⁴

Twee weke later het vk Buchner gerapporteer dat 'n aantal swartes hulle op die regeringsgrond Gorah gevestig het. Hierdie gebied is spesifiek vir die Khoi van Bethelsdorp opsy gesit wie se gedrag ook nie na wense was nie.⁶⁵

Sendeling Kitchingman het die teenwoordigheid van die swartes en Khoi by Gorah verdedig. Volgens hom het hulle almal passe gehad, het hulle hulle aan geen misdaad skuldig gemaak nie en talle was op die plase werksaam.⁶⁶

Siviele kommissaris Van der Riet het op 11 Julie 1834 opdrag aan vk Buchner gegee om kragtens die proklamasie van 25 Augustus 1829 die wyk van rondswerwende

62 CO 2727, no 123: JW van der Riet – regeringsekretaris, 31/12/1831.

63 CO 2748: Kol H Somerset - JW van der Riet, 10/6/1834.

64 CO 2748: CV Buchner - JW van der Riet, 13/6/1834.

65 CO 2748: CV Buchner - JW van der Riet, 27/6/1834.

66 CO 2748: J Kitchingman - JW van der Riet, 7/2/1834.

swartes skoon te maak.⁶⁷ Die regering het toestemming verleen dat die Khoi en swartes wat van die nodige passe voorsien is, op Kitchingman se aanbeveling op Gorah kon bly. Veldkornet Buchner se verklaring is in twyfel getrek en daar is gevra dat hy moes verduidelik waarom hy so byna 'n swarte geskiet het.⁶⁸

Buchner was hoogs ontsteld dat sy verklaring in twyfel getrek is en het herhaal dat die swartes aan die Suurberg geen passe gehad het nie. Ook diegene wat na Gorah beweeg het, het nie passe gehad nie. Hy was daarvan oortuig dat hulle nie 'n eerlike bestaan gevoer het nie.⁶⁹

3.4 Rondloperwet

Die bepalinge van Ordonnansie 50 is ondermyn namate grond deur die koloniste in private besit geneem is. Dit het gelei tot groter druk op die sendingstasies, groter beheer oor lokasies en die verwydering van plakkers. Die koloniste het hulle beheer verder probeer versterk deur die daarstelling van 'n wet teen rondlopery te propageer.

Die nuutgestigte Wetgewende Raad, 'n adviserende liggaam deur die Britse regering daargestel, het in 1834 'n rondloperwet voorgestel.⁷⁰ Goewerneur D'Urban het op 29 Maart 1834 in die Uitvoerende Raad en op 7 Mei 1834 in die Wetgewende Raad 'n ontwerp-ordonnansie ter bestryding van landlopery voorgestel.⁷¹

Volgens 'n inwoner van die distrik Uitenhage was talle gerespekteerde inwoners van hierdie distrik ten gunste van so 'n rondloperwet. Siviele kommissaris Van der Riet sou die enigste siviele kommissaris wees wat teen so 'n rondloperwet was.⁷²

67 CO 2748: JW van der Riet - CV Buchner, 11/7/1834.

68 CO 4905: JG Brink - JW van der Riet, 18/7/1834, p 147.

69 CO 2748: CV Buchner - JW van der Riet, 7/8/1834.

70 DJ Erasmus: Rethinking the Great Trek: New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836, pp 9-10.

71 JCS Lancaster: The Governorship of Sir Benjamin D'Urban at the Cape of Good Hope, 1834-1838, p 63; Vergelyk BJ Liebenberg: Die Vrystelling van die Slawe in die Kaapkolonie en die Implikasies daarvan, p 13.

72 *De Zuid-Afrikaan*, 18/7/1834, Deel V, no 228.

Piet Uys, Jacobus Philippus Moolman en Lourens Badenhorst het as intekenaars op die koerant *De Zuid-Afrikaan* hulle per geleentheid ten gunste van so 'n rondloperwet uitgespreek. Op 25 Julie 1834 het Uys, JP Moolman en L Badenhorst 'n brief aan die redakteur van *De Zuid-Afrikaan* onder die opskrif "The Proposed Law Against Vagrancy" gerig.

Die briëfskrywers het die goewerneur vir die voorgestelde Ordonnansie bedank. Hulle het versoek dat die goewerneur en die Wetgewende Raad die voorgestelde Ordonnansie so spoedig moontlik in 'n wet moes omskep. Hulle was blootgestel aan veediefstalle en moorde deur die groot getalle rondlopers in hulle distrik.

Die briëfskrywers het ook in *De Zuid-Afrikaan* van 27 Junie 1834 geles dat die sendeling, dr John Philip, teen so 'n ordonnansie gekant was. Volgens dr Philip het die Khoi uit vrees vir die voorgestelde rondloperwet na die sendingstasies begin vlug.

Volgens Uys-hulle het dr Philip en die sendelinge die Khoi die vrees op die lyf gejaag deur hulle standpunt dat die rondloperwet hulle in 'n staat van slawerny sou laat. Dr Philip sou verkondig het dat die Khoi, veral na die vrywording van die slawe, as slawe diens moes doen.

Volgens Badenhorst het 'n Khoi-arbeider in sy diens reeds in Januarie 1834 (die Ordonnansie is op 7 Mei 1834 die eerste keer voorgestel) vir hom gevra of dit waar is dat die Khoi slawe sou word. Dié gerugte is volgens Badenhorst deur die sendelinge versprei. Vier ander Khoi het ook aan hom meegedeel dat hulle dié nuus van die sendeling Mellvil verneem het. Ook die sendeling Read van die Katriviernedersetting het dié gerug in die teenwoordigheid van ander getuies verkondig. Die sendelinge was dus vir die vlug van die Khoi na sendingstasies verantwoordelik.

In 'n ander berig van dieselfde uitgawe van *De Zuid-Afrikaan* is van die brief van die drie gerespekteerde inwoners van Uitenhage melding gemaak. Kritiek is gelewer teen

die optrede van die sendelinge van die Londense Sendinggenootskap. Die regering is versoek om ondersoek na die ernstige aanklag teen die sendelinge in te stel.⁷³

Dit is wel so dat daar slawe-eienaars was wat groot arbeidstekorte voorsien het met die vrystelling van die slawe in Desember 1834. Daar is ook historici wat van mening is dat die boere se besware teen rondlopery eintlik maar 'n dekmantel was om arbeiders te kry en dat hulle dáárom 'n rondloperwet ondersteun het.⁷⁴

Aangaande die voorspooksel dat 'n leegloperwet die ou passtelsel van gedwonge arbeid sou laat herleef en die Khoi in slawerny sou dompel, het 126 Afrikaners van Uitenhage, waaronder JJ Uys sr, WH Moolman en PL Uys, verklaar dat dié vrees net in die verbeelding van die vyande van die grensboere bestaan het en selfs nie deur die Khoi gekoester is nie. 'n Wet teen leeglopery sou ook nie grootskaalse diensverlating en toestroming na sendingstasies veroorsaak solank die Khoi nie daartoe aangevuur word nie. Die beter klas Khoi-arbeider het die behoefte van 'n wet teen leeglopery erken, aangesien hulle ook deur dié mense geplunder is.⁷⁵

Uit die voorafgaande is dit egter duidelik dat leeglopery met die gepaardgaande euwels, wel 'n belangrike grief van die inwoners van veral die wyk Onder-Boesmansrivier was en dat Piet Uys geen uitsondering in hierdie verband sou wees nie.

Op 8 September 1834 is die ontwerp-ordonnansie met 'n meerderheid van een stem in die Wetgewende Raad aangeneem.⁷⁶ Goewerneur Benjamin D'Urban het besluit om die wetsontwerp te veto. By 'n bestudering van die definisies wat die wetsontwerp vir leeglopery gegee het, is dit duidelik dat dit ontoereikend was. Dit was so wyd en vaag dat daar ruimte vir baie misbruike sou wees. D'Urban was egter meer bekommerd oor die beperkings op die vryhede van Britse onderdane wat deur die bepalinge geskep sou

73 *De Zuid-Afrikaan*, 15/8/1834, Deel V, no 232.

74 JCS Lancaster: *The Governorship of Sir Benjamin D'Urban at the Cape of Good Hope, 1834-1838*, p 64.

75 JC Visagie: *Die Katriviernedersetting 1829-1839*, p 118.

76 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe ...*, p 16.

word as oor die moontlike misbruike wat daaruit sou voortvloei. In die lig van die regsmening van die regters van die Hooggeregshof, naamlik dat die 1805-proklamasie voldoende maatreëls vir die bestryding van leeglopery bevat het, maar dat die infrastruktuur om dit toe te pas, onvoldoende was, het D'Urban besluit om eerder op die beter toepassing van hierdie maatreëls te konsentreer. By 'n latere geleentheid het hy ook verklaar dat die voorgestelde wetsontwerp strydig was met die Koninklike Bevel-in-Rade van Januarie 1829 waardeur Ordonnansie 50 verskans is.⁷⁷

Die Britse regering het ook die instelling van 'n landlopersordonnansie afgekeur. In 'n brief gedateer 11 Maart 1835 het Aberdeen, die Minister van Kolonies, aan D'Urban laat weet dat dié ordonnansie verwerp is, aangesien dit 'n bedreiging vir persoonlike vryheid en in stryd met die verskanste Ordonnansie 50 was.⁷⁸

Die feit dat Piet Uys nie geskroom het om kritiek teen sendelinge met filantropiese standpunte uit te spreek nie, is nietemin 'n aanduiding van sy toenemende ontevredenheid. Hierdie gevoel is in 1836 deur een van die Moolmans van die wyk Gamtoosrivier weerspieël toe hy teenoor die reisiger James Alexander die volgende kwytgeraak het: “Verdoemde Hottentots! Though you may give them good wages, they do nothing but eat sheep’s flesh and sleep all day. The missionary schools have been the ruin of us”.⁷⁹

Piet Uys het voorts in sy lys van oorsake van die Groot Trek daarna verwys dat die sendelinge en ander bevooroordeelde skrywers geglo word. Die pogings wat die goewerneur aangewend het om sake te beredder, is egter geïgnoreer.⁸⁰ Hier het Piet Uys waarskynlik verwys na die ontwerp-ordonnansie wat op 29 Maart en 7 Mei 1834 onderskeidelik in die Uitvoerende en Wetgewende Raad deur die goewerneur vir debattering voorgestel is. Dr John Philip van die Londense Sendinggenootskap het

77 PH Kapp: Dr John Philip. Die Grondlegger van Liberalisme in Suid-Afrika, p 96.

78 BJ Liebenberg: Die Vrystelling van die Slawe ..., p 16.

79 JE Alexander: *Excursions in Western Africa, and Narrative of a campaign in Kaffir-land, on the staff of the commander in Chief II*, p 312.

80 A 519 vol 7: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837, pp 34-37.

daarop aanspraak gemaak dat hy vir D'Urban se besluit om die wetsontwerp te veto, verantwoordelik was. Dit blyk egter dat die regters se mening by die goewerneur swaarder geweeg het as dié van Philip.⁸¹

Uys se uitspraak dui daarop dat hy op hoogte van die besluite van die Wetgewende en Uitvoerende Raad was. Hy was nie soseer anti-Brits nie. Veel eerder het hy krities gestaan teenoor sekere Britse beleidsaspekte, die toepassing daarvan en dan veral teenoor minstens sommige filantropie.

3.5 Die Sesde Grensoorlog (1834-1835)

Die Sesde Grensoorlog was in Piet Uys se eie woorde 'n belangrike oorsaak vir hulle besluit om die Kolonie te verlaat. Volgens Uys het die inwoners gehoop op vrede en dat die jarelange moorde en rooftogte waaraan hulle blootgestel was, beëindig sou word. Toe moes hulle boonop verneem het dat hulle die oorsaak van die oorlog was en dus tevrede met hulle verliese moes wees.⁸² Die 1834-1835 oorlog kan inderdaad as die toppunt van die kapitaal-verliese van die boere in die oostelike distrikte beskou word.⁸³

Met Ordonnansie 50 op die wetboek, was die Khoi en ander gekleurdes, soos enige blanke burger, daarop geregtig om grond te besit. Kaptein Stockenstrom het hom in 1828 ten doel gestel om die Khoi op kleinhoewes tussen die blankes in die Neutrale Gebied te versprei.

Mettertyd het ook Xhosa-kapteins die Neutrale Gebied binnegekom. Maqoma, die oudste seun van Ngqika, is in 1822 weer in die Neutrale Gebied toegelaat. Teen 1826 het "Cobus" Chungwa, Nqeno en Botomane met hulle mense ook daar gewoon.

81 PH Kapp: Dr John Philip. *Die Grondlegger van Liberalisme in Suid-Afrika*, p 96.

82 CO 3995, no 126: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837.

83 CFJ Muller: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*, p 83.

Die blanke boere het, net soos die Xhosa, weens die knellende droogte hulle vee na die Neutrale Gebied gebring. Teen 1829 was die blanke boere vanaf die samevloeiing van die Kat- en Visrivier tot aan die voet van die Winterberg versprei. Dikwels het hulle vee-oppassers die kuddes tussen die Xhosa se beeste laat beland.

Dus het blank en nie-blank nie die Neutrale Gebied gebied gehandhaaf nie. Dit het tot meer spanning en diefstalle gelei.⁸⁴

Te midde van 'n droogte wat vanaf die Baviaansrivier na die Kolonie en tot ver oorkant die Keirivier geheers het, het die regering teen 1833 die Xhosa-kapteins Maqoma en Tyhali uit die Neutrale Gebied verdryf. Die Xhosa het die Katriviervallei as hulle geboortereg beskou. Die Xhosa se vermoede is bevestig dat die besetting van hulle gebied deel van die koloniale beleid gevorm het.

As gevolg van die droogte het kolonel Somerset kort daarna weer vir Maqoma toegelaat.⁸⁵ In opdrag van die goewerneur het kolonel Somerset in 1834 verskeie patrollies uitgestuur om die krale en hutte van die Rharhabe tot so ver as oos van die Bo-Keiskamma te verbrand.⁸⁶

Nie alleen het die Xhosa hulle weiregte in die Suurveld en die Katriviervallei verloor nie, maar hulle moes ook die Mfengu en ander vlugteling van die Mfecane akkommodeer. In die 1830's kon Xhosaland nie meer aan die behoeftes van sy bevolking voldoen nie.⁸⁷

84 JC Visagie: *Die Katriviernedersetting 1829-1839*, pp 17, 23, 34-35.

85 JB Peires: *The House of Phalo*, pp 89-90; Vergelyk WB Boyce: *Notes on South African Affairs*, pp 5-6.

86 TJ Stapleton: *Maqoma*, p 84.

87 JB Peires: *The House of Phalo*, p 105.

Maqoma se halfbroer, Xhoxho, het sy vee uit weerstand die Neutrale Gebied binnegestuur. Hy is op 12 Desember 1834 gewond en dit was die finale provokasie wat tot die 1834-1835 oorlog gelei het.⁸⁸

Die laaste paar dae van 1834 het sowat 12 000 - 15 000 Xhosakrygers die Olifantshoek binnegeval. Op 25 Desember is die plaas van PL Moolman aan die mond van die Boesmansrivier reeds bereik. Nog voor die einde van Desember is JA Landman se besittings, en met die aanbreek van die nuwe jaar ook Karel Landman se huis, afgebrand.⁸⁹

Veldkommandant G van Rooyen het op 29 Desember 1834 laat weet dat die hele Olifantshoek in oproer was en dat die Xhosa groot verwoesting aangerig het.⁹⁰ Siviele kommissaris Duncan Campbell het twee dae later verklaar dat die Xhosamagte besig was om die distrik Uitenhage te oorweldig. Die grensboere het in groepe van 30-70 versamel om hulle besittings te beskerm, maar hulle was nie teen die Xhosa bestand nie.⁹¹

Piet Uys het nie hierdie eerste Xhosa-aanval persoonlik beleef nie. Hy was reeds sedert 8 September 1834 aan die hoof van 'n verkenningstog na Natal.⁹² Uys se vrou, Alida, het as gevolg van die oorlog haar verder weswaarts in veiliger oorde by haar skoonouers op die plaas Brakfontein aan die mond van die Kromrivier gevestig.⁹³

Binne die eerste paar dae van die inval is vyf tot ses duisend beeste in die wyk Onder-Boesmansrivier weggevoer. Die meeste plase langs die Boesmansrivier is afgebrand en die oeste vernietig.⁹⁴ Op 3 Januarie 1835 het siviele kommissaris Van der Riet bekend gemaak dat reeds 8 000 beeste in die Olifantshoek weggevoer is. Die inwoners het

88 TJ Stapleton: *Maqoma*, pp 85-86.

89 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 68.

90 1/Ay 8/55: GR van Rooyen - D Campbell, 29/12/1834, pp 652-653.

91 CO 4365, no 68: D Campbell - Commandant of the Frontier, 31/12/1834.

92 CO 2755: JG de Villiers - majoor Dutton, 14/4/1835, pp 345-347.

93 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 108, 110.

94 CO 4381, no 7: GR van Rooyen - JW van der Riet, 1/1/1835.

hulle plase verlaat en na die Port Elizabeth-omgewing gevlug.⁹⁵

Krygswet is op 3 Januarie 1835 in die distrikte Albany, Uitenhage, Somerset, Graaff-Reinet, George en Beaufort afgekondig.⁹⁶ Ongeveer 300 burgers van die distrik Uitenhage moes met 'n ompad na die mond van die Boesmansrivier en die Olifantsrivier gaan waar die Xhosa in groot getalle versamel het.⁹⁷ Veldkommandant GR van Rooyen se magte is op Quagga Vlakte saamgetrek.

Die grensboere en hulle gesinne het hulle veral by die kerke aan die Boesmansrivier en die plase Rietvalley en Quagga Vlakte versamel.⁹⁸ Piet Uys en Gert Rudolph het voor die oorlog saam op die plaas Rietvalley gewoon.⁹⁹ Rietvalley het nie alleen die Boesmansrivier-driewe beheer nie, maar ook alle hoofpaaie vanaf Quagga Vlakte suidooswaarts in Olifantshoek in. Dit was 'n sleutelplaas wat gedurende die Sesde Grensoorlog 'n belangrike rol gespeel het. Met die teenaanvalle van die kommando's vroeg in 1835 was Rietvalley een van die eerste plase wat herbeset is.¹⁰⁰

Kolonel Harry Smith het op 12 Januarie 1835 vir kolonel Somerset opdrag gegee om die Xhosa vanaf die mond van die Sondagsrivier na die Olifantshoek te dryf. Majoor Gregory moes die linkeroewer van die Boesmansrivier verdedig.¹⁰¹ Die inval het blykbaar nie die wyk Gamtoosrivier bereik soos sommige gerugte dit wou hê nie.¹⁰² Vroeg in Februarie 1835 het kolonel Somerset daarin geslaag om die Xhosa uit die Suurberg en Olifantshoek te dryf.¹⁰³

95 CO 4381, no 49: JW van der Riet - regeringsekretaris, 3/1/1835.

96 CO 5831 Proclamations and Government Notices 1835-1836, ongepagineer.

97 GH 22/1: CH Somerset - B D'Urban, 4/1/1835, pp 227-235.

98 *The South African Commercial Advertiser*, 11/1/1835, Vol XI, no 792.

99 *The South African Commercial Advertiser*, 5/8/1837, Vol XIII, no 1059.

100 CFJ Muller: Karel Landman se Trekgeselskap (*Historia*, Maart 1956, p 134).

101 CO 4381 Memorandum for the information of Colonel CH Somerset, 12/1/1835, ongepagineer.

102 CO 5831 Proclamations and Government Notices 1835-1836, ongepagineer; Vergelyk *The South African Commercial Advertiser*, 28/1/1835, Vol XI, no 796.

103 GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872*, II, p 100; Vergelyk CO 5831 Proclamations and Government Notices 1835-1836, ongepagineer.

Om die Xhosa te verslaan was dit noodsaaklik dat hulp van ander distrikte verkry word. Siviele kommissaris Van der Riet het reeds op 27 Desember 1834 aan siviele kommissaris Harry Rivers van Swellendam laat weet dat bystand van die burgers van dié distrik onontbeerlik was.¹⁰⁴ Rivers het in Januarie 1835 opdrag ontvang om die Swellendamse burgermag na Uitenhage te stuur.¹⁰⁵

Twis het ontstaan oor wie die kommando moes aanvoer. Siviele kommissaris Rivers het onderneem om self die leiding te neem. Die legendariese en bejaarde veldkommandant Jacobus Linde het hieroor ongelukkig gevoel.¹⁰⁶ Daar was ook ontevredenheid omdat vk MC Eksteen van sy pligte onthef is en Rivers vir Abraham A Cilliers in sy plek aangestel het.¹⁰⁷ Op 28 Januarie 1835 is berig dat die Swellendam kommando na Uitenhage vertrek het.¹⁰⁸ Op 12 Februarie 1835 het die eerste afdeling van die kommando gearriveer, met veldkommandant Linde heel vooraan.¹⁰⁹

Siviele kommissaris Rivers is in Uitenhage gelas om na Swellendam terug te keer. Linde het wel verlof gehad om ook terug te keer, maar die ou veteraan het besluit om voort te gaan. Vroeg in Maart het die Swellendamse burgers in Grahamstad aangekom en vandaar weer na Fort Beaufort opgeruk.¹¹⁰

Die nuus van die Xhosa-aanval laat in Desember 1834 op die Kolonie kon Uys se geselskap in Natal gedurende Januarie 1835 bereik het. Die onrus oor die veiligheid van hulle familie, vriende en besittings sou hulle genoop het om so vinnig as moontlik na hulle tuistes terug te keer.

Die huiswaartskerende kommissielede het koers gehou na Hintsa se woonplek in

104 CO 4381, no 163: H Rivers - regeringsekretaris, 30/12/1834.

105 CO 4381: H Rivers - J Bell, 20/1/1835.

106 CO 4381: H Rivers - J Bell, 19/1/1835.

107 CO 4381: H Rivers - J Bell, 24/1/1835; Vergelyk CO 4381: J Linde - J Bell, 25/1/1836.

108 *The South African Commercial Advertiser*, 28/1/1835, Vol XI, no 796.

109 *The South African Commercial Advertiser*, 25/2/1835, Vol XI, no 804.

110 *The South African Commercial Advertiser*, 4/3/1835 Vol XI, no 806; Vergelyk *The South African Commercial Advertiser*, 13/3/1835, Vol XI, no 810.

Gcalekaland. Onder die bekwame gids Hans de Lange het hulle teen die middel van Maart 1835 daar aangekom.

Hintsa het vir Uys baie vriendelik by sy nuwe woonplek aan die Tsomorivier ontvang. Volgens die herinneringe van Dirk Uys het Hintsa “wagters” na die grens van sy land gestuur om die kommissieledes te waarsku om weens die oorlog nie langs die gewone roete na die Kolonie te gaan nie.

Volgens *The Graham's Town Journal* van 20 Maart 1835 het Hintsa vir Uys omtrent die stand van die oorlog ingelig. 'n Korrespondent van *The South African Commercial Advertiser* het agt dae later aanvullende inligting gegee. Laasgenoemde nuusblad het eers die Grahamstadse koerant se berig oorgeneem en toe in 'n eie hoofartikel die verdere nuus bygevoeg dat “Peter Uys” en “Peter Moolman” aan die blad se anonieme korrespondent verklaar het dat, nadat hulle Hintsa se gebied binnegekom het, hulle 'n boodskap na Hintsa gestuur het. Hintsa het onmiddellik met drie van sy raadgewers opgedaag en hulle uitgenooi om twee of drie dae by hom deur te bring. Hy het hulle omtrent die stand van sake in die Kolonie ingelig en hulle gewaarsku om nie deur Xhosaland te gaan nie. Hulle het die uitnodiging aanvaar en twee dae lank daar vertoef en sy gasvryheid geniet. Hintsa het verskeie osse en 'n perd of twee aan hulle geskenk en ook 'n aantal gidse voorsien om die pad aan te dui.

Albei berigte beklemtoon dit dat Hintsa hard probeer het om dit by Uys tuis te bring dat hy vriendskaplike betrekkinge met die Britse regering verlang en dit sterk afgekeur het dat ongeveer 500 van sy soldate by die vegtende Xhosa van Tyhali en Maqoma aangesluit het en vee uit die Kolonie gebuit of ontvang het. Die kaptein het ontken dat hy vir die moord op die handelaar Purcell en aanvalle op ander blanke handelaars verantwoordelik was. Uys en Moolman het gerapporteer dat Hintsa so openlik en vriendelik was dat hulle vas in sy onskuld geglo het. Verder het hulle verklaar dat hulle geen koloniale vee in sy gebied gewaar het nie. Daar was slegs 'n onbruikbare

geweer onder sy 2 000 krygers.¹¹¹ Hintsas het wel erken dat hy in besit van 'n paar koloniale perde was, maar dié het hy deur middel van handeldryf bekom. Volgens 'n ander korrespondent was die inligting van 'n teleurstellende aard aangesien Uys-hulle geen koloniale vee opgemerk het nie. Die vermoede het bestaan dat Hintsas wel koloniale vee in sy besit gehad het.¹¹²

Uys het hierna teen die einde van Maart 1835 vir goewerneur D'Urban in Grahamstad ontmoet en hom omtrent sy tog na Natal en sy besoek aan Hintsas ingelig. Uys het aan die goewerneur sy bereidwilligheid verklaar om aan die oorlog deel te neem. Kolonel Harry Smith het vir Uys verlof gegee om eers sy familie te besoek. Uys sou sekerlik na sy afwesigheid van bykans ses maande en as gevolg van die inval van die Xhosa baie begierig gewees het om na die welstand van sy gesin te verneem.

Nog in April 1835 het Uys by die Swellendamse kommando van veldkommandant Linde aangesluit¹¹³ en klaarblyklik met die rang van veldkornet¹¹⁴ diens gedoen. Die sterk familiebande wat die Uyses met die distrik Swellendam gehad het en die feit dat hy ook in die Vyfde Grensoorlog van 1819 onder veldkommandant Linde gedien het, het waarskynlik 'n rol in sy keuse gespeel.

Nog voordat Uys by Linde se kommando aangesluit het, het die kommando in Maart 1835 met groot sukses teen die Xhosa in die Amatolaberge opgetree. Kolonel Harry Smith het spesiaal van veldkommandant Linde en sy kommando se dappere optrede melding gemaak.¹¹⁵

111 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 299-302; Vergelyk JE Alexander: *Excursions in Western Africa*, pp 42-43 en *The South African Commercial Advertiser*, 1/4/1835, Vol XI, no 814.

112 *The South African Commercial Advertiser*, 1/4/1835, Vol XI, no 814.

113 CO 2755: Verklaring van PL Uys, 5/6/1835, pp 357-360; Vergelyk CO 2755: JG de Villiers - majoor Dutton, 14/4/1835, pp 345-347.

114 IS Uys: Her Majesty's Loyal and Devoted Trekker Leader: Petrus Lafras Uys (*Natalia*, December 1988, p 32).

115 *The Graham's Town Journal*, 3/4/1835, Vol IV, no 171; Vergelyk *The South African Commercial Advertiser*, 15/4/1835, Vol XI, no 818 en CO 5831 Proclamations and Government Notices 1835-1836, 30/3/1835, ongepagineer.

Op 10 April 1835 is aan veldkommandant Linde opdrag gegee om die gebuite vee na Fort Willshire af te voer. Linde het 100 van sy manskappe aan sy seun, vk Linde van die derde afdeling, afgestaan.¹¹⁶ Uys moes in die tweede helfte van April by Linde se mag aangesluit het. Op 1 Mei is berig dat 'n deel van Linde se mag gebuite vee na Butterworth geneem het.¹¹⁷

Kolonel Smith het op 5 Mei 1835 opdrag gegee dat Linde se burgermag by die tweede afdeling ingedeel moes word.¹¹⁸ Dieselfde dag is opdrag aan kolonel Somerset gegee om die Swellendamse burgers op enige plek te plaas waar hulle dienste die meeste benodig word.¹¹⁹ Uys het self verklaar dat hy onder kolonel Somerset geveg het nadat die Swellendamse kommando ontbind het.¹²⁰ Volgens die skrywer IS Uys het Piet Uys ook as veldkommandant onder kolonel Somerset diens gedoen,¹²¹ maar dit kon nie in die oorspronklike bronne opgespoor word nie. Uys was in Augustus 1835 by die uitreik van noodlenigingsvoorrade betrokke.¹²² Dit is 'n aanduiding dat hy moontlik 'n kommandant was, aangesien kommandante gewoonlik met hierdie take belas was.

Goewerneur D'Urban het op 10 Mei 1835 die gebied tussen die Keiskamma- en Keirivier geannekseer. D'Urban het verklaar dat die Rharhabe uit die nuwe Provinsie van Queen Adelaide gesit sou word. Hints is op 12 Mei deur koloniale soldate doodgeskiet nadat hy gedwing is om 'n patrollie van kolonel Smith te vergesel met die doel om die Gcaleka se vee te versamel.¹²³ Hints is geskiet nadat hy probeer het om van kolonel Harry Smith weg te jaag op 'n donker, rooibruin perd wat, volgens 'n lid

116 A 519 vol 27, no 5: H Smith - kaptein Doyle, 10/4/1835, pp 31-32; Vergelyk A 519 vol 27, no 6: Kaptein Doyle - luitenant-kolonel Reddie, 10/4/1835, p 35.

117 A 519 vol 27, no 13: Kaptein Doyle - kolonel CH Somerset, 11/5/1835, p 42.

118 A 519 vol 27, no 16: Memorandum van H Smith, 5/5/1835, p 43.

119 LG 596: B D'Urban - kolonel CH Somerset, 5/5/1835, pp 46-48.

120 CO 2755: Verklaring van PL Uys, 5/6/1835, pp 357-360.

121 IS Uys: Her Majesty's Loyal and Devoted Trekker Leader: Petrus Lafras Uys (*Natalia*, December 1988, p 32).

122 CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous 1835: Statement of the Sufferers by the Kaffer Invasion who have applied and obtained agricultural assistance with the amount of the relief afforded in each case and the names of the Individuals who have furnished the articles with the prices, ongepagineer.

123 TJ Stapleton: *Maqoma*, p 90.

van Smith se lyfwag, deur Piet Uys aan Hintsa geskenk is.¹²⁴

Uys het intussen ook tyd gehad om aan ander sake aandag te gee. Op 4 Augustus 1835 het Uys weer 'n brief geskryf waarin hy gekla het oor die gedrag van die arbeiders en die verslegtende verhoudinge tussen werkgever en werknemer.¹²⁵ 'n Maand later het Piet en Jacobus Uys en Jacobus Moolman 'n versoek aan die goewerneur gerig waarin die gedrag van die arbeiders nogeens ter sprake gekom het, asook die gebrekkige wetgewing rakende die arbeiders.¹²⁶ Terwyl hy op kommando was, het Uys nie gehuiwer om sy griewe onder die regering se aandag te bring nie.

Krygswet is reeds op 28 Mei 1835 in die distrik Uitenhage wes van die Sondagsrivier beëindig, behalwe in die dorp en wyk Port Elizabeth.¹²⁷ In September 1835 was vredesonderhandelinge al aan die gang en was die koloniale owerheid op die punt om vredesverdrae met die Xhosa te sluit. Verspreide skermutselings het egter weer voorgekom en verskeie voorvalle van veediefstalle en aanvalle op die koloniste is aangemeld.¹²⁸

In reaksie op die hernieude aanvalle het luitenant Moultrie, ene Bingham en Sheffield en ander Britse troepe van Komiteesdrif in die Visrivier 'n groep Xhosa ingewag en 'n hele aantal doodgeskiet.¹²⁹ 'n Groep Xhosa is na 'n rotsagtige kloof naby die mond van die Guanga, 'n stroompie in die Verowerde Gebied, gevolg. Piet Uys, wat in die omgewing gestasioneer was, het met 'n groepie burgers daarheen opgeruk. Hulle is deur die stamkaptein Tshatshu vergesel. Uys-hulle het die rand van die rotsagtige kloof bereik en teen die helling begin afdaal. Hulle het tot binne hoorbare afstand van die vyand gevorder. Uys het die vyand versoek om hulle wapens neer te lê en oor te

124 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 302.

125 CO 2755: Verklaring van PL Uys, 4/8/1835, pp 541-542.

126 CO 3983, no 59: JJ Uys, J Moolman en PL Uys - B D'Urban, 4/9/1835, pp 235-236.

127 CO 5831 Proclamations and Government Notices 1835-1836, ongepagineer.

128 R Godlonton: *A Narrative of the Irruption of the Kafir Hordes in to the Eastern Province of the Cape of Good Hope 1834-1835*, pp 222-223.

129 JE Alexander: *Excursions in Western Africa*, pp 279-280.

gee.¹³⁰ Volgens die reisiger JE Alexander, is 'n boodskapper gestuur om die Xhosa te versoek om oor te gee, maar hy is deur die Xhosa aangeval.¹³¹ In antwoord hierop het die Xhosa te kenne gegee dat hulle manne is en bereid was om te veg. Daarop het hulle 'n hewige aanval geloods. Baie het hulle assegaai korter gebreek met die doel om handgemeen te raak. Die assegaai was egter nie bestand teen die geweervuur van Uys en sy burgers nie. Alhoewel Uys se burgers 'n noue ontkoming beleef het, is niemand noodlottig gewond nie. Deur hulle goedgegerigte vuur het Uys en sy manskappe 18 van die vyand doodgeskiet en baie meer gewond. Daarop het die Xhosa gevlug.¹³²

Bogenoemde Jan Tshatshu was die leier van 'n stam, die Ntinde, wat grond in die omgewing van die teenswoordige King William's Town besit het.¹³³ Dit was dieselfde Jan Tshatshu wat na die oorlog deur dr John Philip op besoek na Engeland geneem is om steun te werf teen die maatreëls van goewerneur D'Urban.¹³⁴

Kort na hierdie skermutseling het Uys op 22 September 1835 vanaf Fort Willshire aansoek om grond in die omgewing van die Tarka, insluitende die Klaas Smitsrivierdrif en -poort, gedoen.¹³⁵ Die bekende Hans de Lange, wat Uys op sy kommissie na Natal vergesel het, het die plaas Hans Donsieskraal aan die oostelike boloop van die Klaas Smitsrivier gehad.¹³⁶ Dit dui moontlik op die noue kontak wat tussen Uys en De Lange bestaan het.

130 *The Graham's Town Journal*, 24/9/1835, Vol IV, no 196; Vergelyk R Godlonton: *A Narrative of the Irruption of the Kafir Hordes in to the Eastern Province of the Cape of Good Hope 1834-1835*, pp 222-223.

131 JE Alexander: *Excursions in Western Africa*, p 280.

132 *The Graham's Town Journal*, 24/9/1835, Vol IV, no 196; Vergelyk R Godlonton: *A Narrative of the Irruption of the Kafir Hordes in to the Eastern Province of the Cape of Good Hope 1834-1835*, p 223.

133 GE Cory: *The Rise of South Africa from 1834-1838 III*, pp 74-75.

134 GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872, II*, p 137; Vergelyk A Wilmot: *History of the Colony of the Cape of Good Hope*, p 334 en A 519 vol 38; *The Graham's Town Journal* 1836 May - 1848 January, 8/12/1836, Vol 5, no 259.

135 CO 8549: PL Uys - B D'Urban, 22/9/1835.

136 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 60-61.

Hierna het die vredesverdrae met die verskillende oosgrensstamme gevolg en sowat 'n maand later het goewerneur D'Urban aan Uys verlof verleen om terug huis toe te keer. Die goewerneur het Uys se bydrae op die pas afgelope kommando hoog waardeer en hom, vermoedelik te Grahamstad, persoonlik gespreek. Op 23 Oktober het Uys vanuit Grahamstad die pad huis toe aangepak. By die mond van die Gamtoosrivier het hy verneem dat sy vrou in hegtenis geneem is en na Port Elizabeth onderweg was.¹³⁷

Op 26 Desember 1835 het lord Glenelg sy bekende brief aan goewerneur D'Urban gerig waarin hy aanbeveel het dat die goewerneur se maatreëls opgeskort word. Hy het ook die skuld vir die oorlog op die koloniste gepak.¹³⁸

Piet Uys het hierdie beskuldiging ter harte geneem en by hom was dit 'n belangrike grief. Hy het later verklaar dat die Sesde Grensoorlog een van die oorsake van hulle verhuising was. Vir baie jare is die koloniste deur die swartes vermoor en geplunder. Die regering het 'n verbetering beloof indien die koloniste die vrede sou bewaar. Om alles te kroon moes hulle nou daarvan beskuldig word dat hulle die oorsaak van die oorlog is.¹³⁹

Goewerneur D'Urban het op 1 Augustus 1836 sy ontevredenheid teen die voorgenome herroeping van die Provinsie van Queen Adelaide uitgespreek. Hy het hom ook uitgespreek teen lord Glenelg se siening dat die koloniste die skuldiges en die Xhosa die lydende party was.¹⁴⁰ JC Chase en 42 hoofsaaklik Engelssprekende memorialiste het ook kritiek teen lord Glenelg se uitsprake gelewer.¹⁴¹

Teen 5 Desember 1836 het die nuwe luitenant-goewerneur, Andries Stockenstrom, die besetting van die Provinsie van Queen Adelaide herroep. Daar is met D'Urban se

137 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 253-254).

138 LG 53: Lord Glenelg - B D'Urban, 26/12/1835, pp 45-120.

139 A 519 vol 7: kmdt PL Uys - B D'Urban, 7/8/1835, pp 34-37.

140 LG 54, no 1: B D'Urban - A Stockenstrom, 1/8/1836, pp 2-9.

141 CO 3985, no 23: JC Chase en 42 memorialiste, 27/10/1836, pp 75-82.

vredesverdrae van 17 September 1835 weggedoen en dit is met 'n nuwe verdragstelselbeleid vervang.

3.6 Voortgesette Rondswerwery

Die oorlog het egter nie die teenwoordigheid en rondswerwery van swartes in die oosgrensdistrikte beëindig nie. Siviele kommissaris Campbell het op 6 November 1835 die aankoms van die Mfengu in Grahamstad aangekondig. Vyftig gesinne sou na Uitenhage gestuur word met die doel om die arbeidstekorte in dié wyk te verlig.¹⁴² Die regering het toestemming verleen dat die Mfengu, asook diegene sonder passe, deur die koloniste in diens geneem kon word.¹⁴³

Piet Uys het na afloop van die Sesde Grensoorlog nie weer in die wyk Onder-Boesmansrivier gaan woon nie. Hy het talle vriende in dié wyk gehad wat hy van tyd tot tyd sou besoek. Uys sou hom van die omstandighede in dié wyk vergewis het en dit kon sy besluit om te emigreer verhaas het. Terselfdertyd sou Uys aan die vooraand van sy emigrasie sy invloed as 'n gerespekteerde leier laat geld het. Te midde van die allerlei klagtes en gerugte van rondswerwende groepe in die wyk Onder-Boesmansrivier kon Uys se besluit om te emigreer baie inwoners van dié wyk laat besluit het om in sy voetspore te volg. Inderdaad het die Uystrek teen die einde van April 1837 deur die wyk Onder-Boesmansrivier koers gevat. Die teenwoordigheid van die Uystrek in dié wyk kon eweneens talle persone oorgehaal het om hulle lot by die emigrante in te werp.

Aan die vooraand van Uys se trek uit die Kolonie het F Scheepers op 9 Maart 1837 klagtes oor rondswerwende bendes by vk CV Buchner aangemeld.¹⁴⁴ Veldkornet Buchner het in reaksie hierop verklaar dat die inwoners van die wyk Onder-

142 1/Ay 9/19: D Campbell - JW van der Riet, 6/11/1835, p 376.

143 GH 34/5, no 239: W Smith - JW van der Riet, 1/12/1835, pp 219-220; Vergelyk A 519 vol 17: W Smith - JW van der Riet, 1/12/1835, pp 156-157.

144 LG 277: F Scheepers - CV Buchner, 9/3/1837, p 172.

Boesmanskloof aan groot gevaar blootgestel was as gevolg van die groot getalle swartes wat in die Olifantshoek op die plase versamel het. Hy het aanbeveel dat die rondlopers na hulle land teruggestuur behoort te word, aangesien dit noodsaaklik was om beskerming aan die inwoners op hulle plase te gee.¹⁴⁵

Veldkornet Buchner het daarop persoonlik ondersoek in die Olifantshoek ingestel. Vyf dae later het hy verklaar dat die inwoners in vrees vir nog 'n oorlog geleef het. Gevolglik kon die inwoners nie hulle aandag aan die landbou bestee nie. Dit was juis die teenwoordigheid van die groot aantal gewapende rondlopers wat die vrees onder die mense byna daagliks laat toeneem het. Buchner het aanbeveel dat militêre poste in die Olifantshoek opgerig moes word.¹⁴⁶

Hierdie aangroeiende onrus in Olifantshoek het wilde en ongegronde gerugte in omloop gebring wat die onsekerheid op sy beurt weer verhoog het. Dit blyk duidelik uit die korrespondensie wat verder in hierdie maande gevoer is.¹⁴⁷

Op 26 April 1837 bykans 'n week na die Uyse se vertrek, het luitenant-goewerneur Stockenstrom berig dat gerugte in omloop is dat groot getalle swartes die Olifantshoek oorstroom het. Dit het groot onrustigheid en 'n gevoel van onveiligheid onder die inwoners veroorsaak. Baie van die inwoners het gereed gemaak om te trek.¹⁴⁸

Provisionele veldkornet Gert Scheepers het weer vertel dat die Xhosa en die Khoi voornemens was om die Kolonie binne te val.¹⁴⁹ Op 2 Mei 1837 het vk Buchner sy verontwaardiging uitgespreek dat selfs sy provisionele veldkornet aan die gerugte meegedoen het.¹⁵⁰ Volgens Buchner het Scheepers dié gerugte versprei met die doel

145 LG 277: CV Buchner - JW van der Riet, 10/3/1837, pp 170-171.

146 LG 494, no 92: CV Buchner - A Stockenstrom, 15/3/1837, pp 19-21.

147 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 75.

148 LG 616: A Stockenstrom - B D'Urban, 26/4/1837, pp 219-220.

149 LG 494: PC van Niekerk - CV Buchner, 29/4/1837, p 116; Vergelyk LG 395: CV Buchner - A Stockenstrom, 29/4/1837, p 40.

150 LG 494, no 120: CV Buchner - A Stockenstrom, 2/5/1837, pp 113-115; Vergelyk LG 494, no 121: CV Buchner - JW van der Riet, 8/5/1837, pp 118-121.

om die emigrasie aan te moedig. Sedert Uys se trekgeselskap vertrek het, het talle gerespekteerde inwoners gereed gemaak om hom te volg, aldus Buchner.¹⁵¹

Hier het ons dus 'n duidelike aanduiding dat 'n invloedryke groep hard besig was om hulle trekparty te organiseer en terselfdertyd probeer het om soveel van hulle bure as moontlik oor te haal om hulle kragte by hulle in te werp.¹⁵² Hierdie groep sou ook die vertrek van die Uyse as aansporingsmiddel gebruik het om mense te oorreed om te trek.

Die Uyse was voor 20 April 1837 in die Grahamstad-omgewing¹⁵³ voordat hulle die Kolonie verlaat het. Te midde van die verspreiding van al die gerugte van 'n aanval op die Kolonie was die trek van die Uyse volgens vk Buchner 'n teken vir talle inwoners van die Olifantshoek om ook die Kolonie te verlaat.¹⁵⁴

Kort na die Uyse se vertrek het invloedryke Olifanthoekers soos Karel Landman, PH Zietsman en 16 ander memorialiste te kenne gegee dat hulle nie graag die emigrante se voorbeeld wou volg nie. Hulle het verklaar dat groepe swartes hulle in die bosse versteek het en na die vertrek van die patrollie weer te voorskyn gekom het. Die memorialiste het om beter beskerming deur die regering aangedring.¹⁵⁵

Die rondswerwery en veediefstalle in die Olifantshoek het 'n belangrike oorsaak van die emigrasie gebly. Op 4 Augustus 1837 het vk Buchner laat weet dat teen 1838 daar nie meer as 30 mans in daardie deel sou agterbly nie.

Buchner het verklaar dat “de tomelose gedrag der Swarten al hier is strydig met den murg der Afrianders en dit alleen en niet anders zijn de bewegende oorzaak der

151 LG 494, no 119: CV Buchner - A Stockenstrom, 2/5/1837, pp 110-111; Vergelyk LG 395: CV Buchner - A Stockenstrom, 2/5/1837, p 41.

152 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 76.

153 *The Graham's Town Journal*, 20/4/1837, Vol VI, no 278.

154 LG 494, no 121: CV Buchner - JW van der Riet, 8/5/1837, pp 118-121.

155 LG 525: PH Zietsman, KP Landman en 16 memorialiste - A Stockenstrom, 17/5/1837, pp 121-130.

verhuizen.” Die inwoners het gekla dat die veediefstalle meer as ooit tevore was. Nadat oortreders hulle straf uitgedien het, het hulle teruggekeer en tien maal erger as tevore gesteel.¹⁵⁶

Ook vk J du Plessis van die wyk Gamtoosrivier, waar die Uyse voor hulle vertrek gewoon het, het gemeld dat die inwoners bevrees en swarmoedig was deur die vestiging van die Mfengu in die wyk Gamtoosrivier. Die weiveld was in elk geval nie vir beeste geskik nie.¹⁵⁷

Die wyke Gamtoosrivier en Onder-Boesmansrivier was dus oor ’n lang tydperk aan diefstalle en rondlopery blootgestel. Piet Uys, as inwoner van dié twee wyke, het nie gehuiwer om hierdie euwels onder die regering se aandag te bring nie. Daar kan dus aanvaar word dat dit by hom ’n belangrike grief was wat sy besluit om te emigreer sou verhaas het.

156 LG 279: CV Buchner - JW van der Riet, 4/8/1837, pp 196-197.

157 LG 498, no 40: J du Plessis - A Stockenstrom, 6/10/1837, pp 167-170.

HOOFSTUK 4

ONVOLDOENDE KOMPENSASIE VIR VERLIESE

'n Belangrike klagte van die grensboere was die voorrade, waens, beeste, perde, ens wat van tyd tot tyd deur die regering opgekommandeer is. Veral gedurende oorlogstye moes groot opofferings gemaak word en het die grensboere aansienlike materiële verliese gely. Oor 'n tydperk van baie jare het boere soos Piet Uys klagtes ingedien dat hulle nie voldoende vergoed is vir die dienste wat hulle gelewer het nie. Dikwels is die boere glad nie vergoed nie, ten spyte daarvan dat hulle herhaaldelik versoeke in dié verband aan die regering gerig het.

4.1 Verliese as gevolg van Opkommandering

Daar is voldoende bewyse dat ontevredenheid oor die opkommandering van waens, voorrade, perde en beeste nie slegs tydens oorlogstoestande bestaan het nie. Terwyl die Uyse nog in die wyk Potberg in die distrik Swellendam woonagtig was, het landdros Buissinne in 1813 'n reis deur dié wyk onderneem. Hy het vasgestel dat die opkommandering van waens en perde vir die vervoer van offisiere en ander in diens van die owerhede 'n ongerief vir veral diegene was wat naby die hoofpad woonagtig was. Hy het voorgestel dat die veldkornette die opkommanderingswerk doen en aan die einde van die jaar die rekening aan die landdros stuur.¹

In 1813 is talle eise van onder andere die inwoners van die distrik Uitenhage ontvang vir voorrade wat tydens die Vierde Grensoorlog aan die gewapende magte voorsien is.² In Oktober 1819 het 23 inwoners van die dorp Uitenhage gekla dat slegs 'n uur kennis gegee word vir die opkommandering van berede burgers, beeste en waens.³

1 CO 2585: PS Buissinne - H Alexander, 8/1/1813.

2 CO 57, no 1: Resident-kommissaris Munro - goewerneur Cradock, 19/11/1813.

3 CO 3918, no 271: LM van Rooyen en 22 inwoners van die dorp Uitenhage - CH Somerset, 11/10/1819.

Dit was veral persone wat naby die hoofpaaie woonagtig was wat maklike teikens was.

Koloniale sekretaris C Bird het in November 1819 tydens 'n reis na die oosgrens bevind dat talle inwoners wat tussen die Kromrivier en Uitenhage gewoon het, gekla het dat hulle vervoermiddels opgekommandeer word omdat hulle so naby die pad gewoon het.⁴

Piet Uys se seun, Jacobus jr, het in 1879 gemeld dat die opgekommandeerde burgers van Swellendam tydens die Vyfde Grensoorlog in 1819 hulle eie waens, perde en klere moes gebruik. Die boere moes die paar perde wat oorgebly het ook aan die kommando's afstaan. Hy het verklaar dat dit teen die boere se sin geskied het. Baie opgekommandeerde burgers het selfs gesukkel om weer van die oosgrens tot by Swellendam te kom. Piet Uys het volgens sy seun se getuienis as burger van Swellendam ook aan die Vyfde Grensoorlog deelgeneem. Die feit dat sy seun 60 jaar later verklaar het dat die verlies van hulle waens en perde sy vader omgekrap het, dui op die belangrikheid van hierdie grief.⁵

In 1823 het daar ontevredenheid ontstaan omdat daar verskillende tariewe vir die huur van waens in die distrikte Albany en Uitenhage was. Die inwoners van Uitenhage was ontevrede omdat die tariewe in Albany hoër was. Boonop het die toename in handel en vervoer en die beskikbaarheid van meer waens laer tariewe moontlik gemaak, veral waar waens 'n vol vrag vervoer het en leeg teruggekeer het.

Die opkommandering van waens het met groot ongerief vir die boer gepaard gegaan. Die boer moes te midde van groot werksdruk van sy osse en werkmense afstand doen. Dikwels moes dae lank gewag word aangesien die wa as gevolg van slegte weersomstandighede nie afgelaai kon word nie.⁶

4 CO 4842: C Bird - Landdrost of Uitenhage, 19/11/1819, p 50.

5 *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879).

6 CO 2650, no 73: JG Cuyler - C Bird, 28/5/1823.

In 1825 is 'n algemene regeringstarief vir die Kolonie soos volg vasgestel: 20 riksdalders vir een span perde vir agt ure per dag, 12 riksdalders vir een ossewa per dag en vyf riksdalders vir 'n ryperd per dag.⁷ Hierdie tariewe is blykbaar nie in al die distrikte toegepas nie. In 1829 het 72 Afrikaans- en Engelssprekende inwoners van die distrik Uitenhage, waaronder ook Jacobus Uys, 'n versoekskrif aan die regering gerig. Daarin het hulle gekla dat die tariewe wat aan hulle betaal word vir die opkommandering van waens en perde te laag was. Dit het nie goed vergelyk met die tariewe wat in ander distrikte betaal is nie. Die distrik Uitenhage het boonop swaar onder perdesiekte gebuk gegaan.⁸

Piet Uys het in 1833 vanaf die Boesmansrivier 'n versoekskrif aan waarnemende goewerneur Wade gerig. Aangesien hy een van die min boere in die distrik Uitenhage was wat uitsoekperde besit het, is daar gereeld op sy nommer gedruk om reisigers wat op regeringsonkoste gereis het, te vervoer. Aangesien hy 'n aansienlike afstand gewoon het van waar hy sy perde aangehou het, het hy versoek dat sy vergoeding verhoog word.⁹ Piet Uys se seun, Jacobus jr het 60 jaar later die woorde van sy vader grotendeels beaam. Hy het verklaar dat sy vader altyd sy bydrae moes lewer wat die opkommandering van waens en perde betref. Hy het bygevoeg dat die boere selfs paaie moes regmaak, veral as 'n regter op besoek was.¹⁰ Uys het waarskynlik sy perde in die wyk Gamtoosrivier aangehou. Moontlik was die weiveld in dié wyk meer vir perde geskik.

Regter W Menzies het in reaksie hierop steun verleen aan Uys se versoek om addisionele vergoeding. Hy het bevind dat Uys onvoldoende vergoeding ontvang het. Hy het voorsien dat Uys sy perde uit die distrik sou verwyder indien daar geen aandag aan sy versoek verleen word nie. Dit kon weer tot groot ongerief vir die regters van die Rondgaande Hof lei wat dikwels van boere soos Uys se dienste gebruik gemaak

7 CO 2668: JG Cuyler - R Plasket, 4/7/1825.

8 CO 3945, no 929: 72 Memorialiste van die distrik Uitenhage - GL Cole, *circa* 1829.

9 CO 3967, no 81: PL Uys - waarnemende goewerneur Wade, *circa* 1833.

10 *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14 /8/ 1879).

het. Menzies het aanbeveel dat Uys vergoed word vir die afstand van sy woning na waar sy perde aangehou is.¹¹

Goewerneur D'Urban het op 2 September 1836 voorgestel dat 'n vasgestelde eenvormige tarief, moontlik deur middel van wetgewing, daargestel moes word.¹²

Volgens siviele kommissaris Van der Riet was dit 'n algemene klagte van die inwoners van die distrik Uitenhage dat hulle onvoldoende vergoeding ontvang het vir die waens, perde, osse, ens wat so dikwels opgekommandeer is. Persone wat geweier het om hulle diere of waens beskikbaar te stel, kon 'n boete van 50 riksdaalders opgelê word. Baie boere het dit oorweeg om liever van hulle perde ontslae te raak as om dit vir opkommandering beskikbaar te stel. Toe die emigrasiebeweging teen 1837 in volle swang was, is die tekort aan perde daardeur vererger.¹³

Dikwels het die inwoners van die distrik Uitenhage ook gekla dat hulle opgekommandeerde waens, perde en osse nooit weer aan hulle terugbesorg is nie. Johanna Gardner (gebore Oosthuizen), woonagtig te Olifantshoek, het in 1824 verklaar dat sy op 12 April 1819 'n span osse aan 'n kommando afgestaan het. Sy het slegs ses osse terug ontvang en herhaaldelik vergeefs om vergoeding aansoek gedoen.¹⁴ Teen November 1835 het dié weduwee van luitenant Gardner nog geen vergoeding ontvang nie.¹⁵

Piet Uys se oom, Petrus Moolman, het sy wa op 2 Maart 1819 aan die kommando afgestaan, maar teen 1824 het hy dit nog nie terug ontvang nie.¹⁶ Kommissaris-generaal Andries Stockenstrom het in 1829 verklaar dat perde so dikwels vir regeringsdoeleindes opgeroep is dat hulle kondisie verswak het. Sommige boere het

11 CO 3967: W Menzies - ?, 25/10/1833.

12 LG 56: B D'Urban - A Stockenstrom, 2/9/1836, pp 33-35.

13 LG 280, no 184: JW van der Riet - H Hudson, *circa* 1837, pp 15-18.

14 CO 3927, no 333: J Gardner - CH Somerset, 12/2/1824.

15 CO 3978, no 102: JM Oosthuizen - B D'Urban, 5/11/1835.

16 CO 2659, no 104: JJ Muller - koloniale sekretaris, 15/9/1824, pp 564-568.

weer swak perde aangehou met die doel om hulle te verhuur. Op sy reis tussen Port Elizabeth en Grahamstad moes vier keer van perde verwissel word.¹⁷

Verskeie individue van die distrik Uitenhage het in 1829 aanspraak gemaak op vergoeding vir hulle waens en perde wat hulle aan die kommando uitverhuur het. So byvoorbeeld het Jacobus T Botha in 1829 gekla dat sy wa al bykans 'n jaar opgekommandeer is. Hy het herhaalde versoeke aan siviele kommissaris Van der Riet gerig, maar sonder sukses.¹⁸ Johannes Muller se wa is in 1819 weer gebruik om klippe te vervoer vir die bou van Fort Willshire, maar teen 1831 het hy nog geen vergoeding ontvang nie.¹⁹

4.2 Verliese as gevolg van die Sesde Grensoorlog

Die Sesde Grensoorlog kan as die toppunt van die kapitaalverliese van boere van die oostelike grensdistrikte beskou word. Alleen deur die lewering van voorrade, waens, beeste en perde aan die owerheid om oorlog te voer, is al groot materiële opofferings gemaak. Vir hierdie voorrade en opgekommandeerde artikels het vergoeding in die meeste gevalle agterweë gebly en waar dit wel toegeken is, was die kompensasië na langdurige verdragings nog onvoldoende.

Deur die inval van die Xhosa in Desember 1834 het in enkele maande 161 930 skape en bokke, 114 930 beeste en 5 715 perde verlore gegaan en is 456 huise en 58 waens vernietig. Daar is £ 15 801-0-0 beskikbaar gestel om die boere weer op hulle plase te vestig. Slegs 'n geringe deel van hierdie bedrag is ooit aan die boere vergoed. Deur hierdie ernstige kapitaal-verlies is die Afrikaanssprekende grensboer baie gevoelig getref.

Die hewige reaksie van die boere op hierdie verliese blyk duidelik in die geval van

17 CO 367, no 15: A Stockenstrom - regeringsekretaris, 23/4/1829, pp 102-107.

18 CO 3941, no 112: JT Botha - GL Cole, 7/8/1829, pp 783-784.

19 CO 3952, no 7: J Muller - GL Cole, 25/11/1831, pp 20-25.

Olifantshoek, waar Piet Uys ook woonagtig was. Hierdie kusstrook is op 'n uitgebreide skaal verwoes en 'n aansienlike deel van sy bevolking het getrek. Daar kan weinig twyfel wees dat kapitaalverliese as gevolg van die Sesde Grensoorlog 'n uiters belangrike rol in grensboere se besluit om te trek gespeel het.²⁰

Die toestand het so versleg dat vk Buchner van die wyk Onder-Boesmansrivier op 23 Junie 1835 versoek het dat die gebuite vee aan die inwoners van die Onder-Boesmansrivier en Sondagsrivier verkoop moet word. Baie boere het geen beeste oorgehad nie en Buchner het versoek dat die beeste dadelik verkoop moes word.²¹

George Jarvis, die kommissaris vir gebuite vee, het voorgestel dat 'n weeklikse verkoping in Grahamstad en Salem gehou moes word. Dit sou die geleentheid aan die inwoners van die Boesmansrivier, Olifantshoek en Assegaaibos bied om vee aan te koop.²²

Oor die algemeen was dit 'n regverdigde stelsel om die vee op te veil en die opbrengs vir die koloniste se verliese aan te wend. Tog het dit meegebring dat die Afrikanerboere wat groot verliese gely het, nie naastenby ooreenkomstig hulle verliese vergoed is nie, omdat daar eenvoudig net nie genoeg buitvee was nie.

Die meeste Afrikanerboere se eintlike ontevredenheid was egter dat hulle nie hulle eie diere wat teruggevind is en wat hulle in die troppe herken het, kon eis nie. Veel eerder as kompensasiiegeld sou hierdie burgers hulle eie beeste en veral geliefde ryperde terug wou hê. Dit moes 'n hartseer oomblik vir elke boer gewees het om sy kosbare perd of perde in die trop op te merk en niks daaraan te kan doen om dit terug te kry nie. Die meeste Afrikanerboere was bowendien as gevolg van die oorlog te arm om hulle perde

20 CFJ Muller: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*, pp 57-59; Vergelyk C Venter: *Die Groot Trek*, p 18.

21 1/Ay 8/86: CV Buchner - H Hudson, 23/6/1835, p 499.

22 1/Ay 8/86: G Jarvis - D Campbell, 23/6/1835, pp 492-494.

of beeste by die veilings terug te koop.²³

Piet Uys het ook beeste en 'n saalperd verloor²⁴ en dit sou beslis vir 'n bekende perdeteler en perdeliefhebber²⁵ soos Piet Uys gegrief het indien hy sy verlore diere nie kon opeis nie. Boonop is baie boere ook verplig om as gevolg van die tekort aan ryperde hulle perde aan die regering af te staan. Elke burger sou 'n kwitansie vir sy ryperd ontvang en sou later vergoeding ontvang.

Die ontevredenheid na die oorlog oor die verlies van hulle perde was begryplik in die lig daarvan dat die uiteindelijke kompensasie, indien enige, nie naastenby die boere se verliese verhaal het nie. Volgens oorlewering sou die regering die burgers teen £ 5-0-0 per perd vergoed, maar baie sou hierdie bedrag nooit ontvang het nie.²⁶

Teen Junie 1835 was daar 1 500 gebuite beeste by die Boesmansrivier, 1 500 by die Sondagsrivier en 1 800 in die wyk Tsitsikamma.²⁷ Teen Augustus 1835 was daar op Gert van Rooyen se plaas Palmietfontein aan die Boesmansrivier sowat 2 590 beeste.²⁸ In die wyk Gamtoosrivier was daar 1 800 beeste, 'n verdere 500 beeste op vk Meeding se plaas en nog 1 300 beeste in die wyk Tsitsikamma.²⁹ *The Graham's Town Journal* het berig dat die gebuite vee op 2 September op vk Buchner se plaas in die wyk Onder-Boesmansrivier verkoop sou word.³⁰ Dieselfde maand het regeringsekretaris W Smith verklaar dat die gebuite vee in die wyk Tsitsikamma nog nie verkoop is nie. Baie boere was gretig dat die beeste van die hand gesit moes word.³¹

23 JC Visagie: Verset teen die Burgermilisieplan van 1835 (*Historia*, November 1993, pp 80-81); Vergelyk EA Walker: *The Great Trek*, p 97.

24 LG 38: Pieter Uys - H Hudson, 25/5/1835, pp 128-129.

25 *The Graham's Town Journal*, 19/5/1836, Vol V, no 230.

26 JC Visagie: Verset teen die Burgermilisieplan van 1835 (*Historia*, November 1993, p 80).

27 1/Ay 8/86: H Hudson - B D'Urban, 24/6/1835, p 498.

28 LG 597: CV Buchner - G Jarvis, 12/8/1835, pp 13-14.

29 LG 597: JW van der Riet - G Jarvis, 11/8/1835, pp 10-11.

30 *The Graham's Town Journal*, 27/8/1835, Vol IV, no 192.

31 GH 34/5, no 90: W Smith - G Jarvis, pp 85-86; Vergelyk LG 597: W Smith - G Jarvis, 4/9/1835, p 29.

Jacobus Moolman se seun, Petrus Lafras Moolman, het tydens die oorlog verliese ter waarde van 2 810 riksdaalders gely. Hy het op 31 Julie 1835 toestemming gekry om gebuite vee ter waarde van £ 10-10-0 aan te koop.³²

4.3 Eise om Vergoeding en Hulpverlening

Daar was soveel eise om vergoeding dat siviele kommissaris Van der Riet verklaar het dat dit 'n aansienlike tyd sou neem om dit te ondersoek. Eisers het onder druk van hulle krediteure gekom om te betaal. Om sake te vererger was daar 'n groot skaarste aan geld.³³

Ook Piet Uys het eise om skadevergoeding ingedien. Op 23 Mei 1835 het hy verklaar dat die Xhosa tydens die oorlog 'n saalperd ter waarde van 150 riksdaalders, twee bulle ter waarde van 150 riksdaalders, twee osse (52 riksdaalders) en twee melkkoeie (20 riksdaalders) van hom weggevoer het. Sy totale verliese het 772 riksdaalders beloop. Uys het versoek dat 12 osse vir landboudoeleindes aan hom toegeken word.³⁴

Veldkornet Buchner het op 25 Junie 1835 laat weet dat geen lys van al die eise beskikbaar was nie.³⁵ Siviele kommissaris Van der Riet het op 1 Julie 1835 die eise in sy besit aan regeringskommissaris H Hudson deurgestuur.³⁶ Hudson is op 19 Maart 1835 as regeringskommissaris aangestel om ondersoek na die landbouverliese van die grensboere in te stel. Verligting moes na gelang van omstandighede verskaf word.³⁷

Talle inwoners van die wyk Onder-Boesmansrivier en later bekende Voortrekkers se

32 LG 30 Memorials Received from Private Individuals (Claims re War Losses), McMaster - end of M, 1835: An estimate of loss by the Kafir Irruption on the 25th December 1834 and Subsequent sustained by Petrus Lafras Moolman of Bushmansriver's Mouth fieldcornetcy of Carel Buchner District of Uitenhage, 1/7/1835, pp 85-86.

33 CO 2755: JW van der Riet - Revenue Board, 15/4/1835, p 892.

34 LG 38: Pieter Uys - H Hudson, 25/5/1835, pp 128-129.

35 LG 14: CV Buchner - JW van der Riet, 25/6/1835, pp 31-40.

36 LG 13: JW van der Riet- H Hudson, 1/7/1835, p 159.

37 LG 13 Government Notices issued by Government Commissioner (copies), 1835 March: Government Advertisement, 19/3/1835, p 140.

name het op lyste verskyn as persone wat verliese gely en eise om vergoeding ingedien het. So byvoorbeeld het Karel Landman 255 beeste verloor, Johan Bernard Rudolph 120 beeste, Jacobus Andries Rudolph 266 beeste, 85 skape en nege perde en Carel Buchner 104 beeste.³⁸

Veldkornet CV Buchner het as gevolg van die oorlog oesskade ter waarde van 200 riksdaalders gely. Sy verliese aan huisraad het 1 050 riksdaalders beloop. Karel Landman het twee huise ter waarde van 1 500 riksdaalders verloor. Sy oesskade het 84 riksdaalders beloop en hy het huisraad ter waarde van 50 riksdaalders verloor.³⁹ Johannes Maritz het 255 beeste en 12 perde ter waarde van £ 311-0-0 verloor.⁴⁰ Jacobus Philippus Moolman het op sy beurt 'n perd en 400 beeste verloor.⁴¹ Piet Moolman se verliese het £ 117-15s beloop en hy het onder andere 50 koeie verloor.⁴²

Piet Uys het wel bystand van die regering ontvang vir die verliese wat hy gely het. Op 1 Augustus 1835 het Uys ontvangs erken van die noodlenigingsbedrag van £ 1-16s wat hy as landboukundige bystand ontvang het. Wanneer vergoeding vir die veeverliese ontvang word, moes hy die bedrag van £ 1-16s aan die koloniale regering terugbetaal.⁴³

Soos reeds in 'n vorige hoofstuk genoem was Piet Uys ook by die uitreik van noodlenigingsvoorrade betrokke. Op 3 en 12 Augustus 1835 het hy onderskeidelik ses osse ter waarde van £ 31-10s aan Theodorus Johannes Scheepers en 12 osse ter

38 LG 47 Cronological List of Losses reported 1835 July - 1835 October, pp 3-42; Vergelyk LG 46 Alphabetical list of individuals suffering losses, 1835, pp 153-197.

39 LG 48 Miscellaneous lists of losses suffered in various parts of the Eastern Frontier 1835 June - 1836 January, p 48.

40 LG 48 Miscellaneous lists of losses suffered in various parts of the Eastern Frontier 1835 June - 1836 January, pp 49-50; Vergelyk LG 47 Return of losses - lists furnished by Field Cornets 1835-1836, ongepagineer.

41 LG 30: Memorial van JP Moolman, 8/10/1835, p 84.

42 LG 30: P Moolman - B D'Urban, 10/7/1835, p 88.

43 LG 38: Memorial van PL Uys, 1/8/1835, p 130; Vergelyk LG 47 Lists of Applicants for relief and assistance afforded 1835 April - 1836 February, pp 73-74 en LG 13 Journal of Government Commissioner 1835 March - 1836 February, 1/8/1835, p 91.

waarde van £ 28-4s aan Johannes S Marais uitgereik.⁴⁴

Die regering het £ 1120-10s-2¹/₂d tussen 15 April en 30 Junie 1835 aan hulplening uitgegee. Teen 7 Augustus 1835 kon siviele kommissaris Van der Riet die goewerneur laat weet dat die meeste boere na hulle plase teruggekeer het. Hulle kon hulself verder onderhou en die hulpverlening kon teen die end van Augustus 1835 gestop word.⁴⁵

Die opkommandering van waens vir kommandodiens het ook baie boere gegrief. Kaptein Evatt het in Augustus 1835 versoek dat 200 waens dringend vir die gewapende magte benodig word. Siviele kommissaris Van der Riet het opdrag gegee dat soveel waens as moontlik by die mark te Uitenhage opgekommandeer moes word.⁴⁶

Dit het geblyk dat die koloniste nie hierop gereageer het nie. Kaptein Evatt het op 28 Augustus hom teen die ongehoorsaamheid van die burgers uitgespreek en het verklaar dat die troepe op die grens 'n groot behoefte aan voorrade gehad het.⁴⁷

Dertig handelaars van Port Elizabeth het teen die opkommandering van die waens te velde getrek aangesien die boere, uit vrees dat hulle waens opgekommandeer sou word, eenvoudig nie by die mark besoek wou aflê nie. Die handel sou dus daaronder ly.⁴⁸ Charles Palmer het die goewerneur versoek om weg te doen met die stelsel waar waens voor die voet opgekommandeer kon word.⁴⁹

Piet en Jacobus Uys (sy broer of vader) en Jacobus Moolman het op 4 September 1835 'n versoekskrif aan goewerneur D'Urban gerig. Hulle het gekla dat hulle waens in 'n radius van 30 tot 110 kilometer rondom Port Elizabeth sonder vergoeding opgeroep

44 CO 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous 1835: Statement of the Sufferers ..., ongepagineer.

45 CO 2755, no 114: JW van der Riet - B D'Urban, 7/8/1835, pp 522-524.

46 CO 2755, no 121: JW van der Riet - W Smith, 18/8/1835, p 560.

47 CO 2755: Kaptein F Evatt - JW van der Riet, 28/8/1835, pp 621-622.

48 CO 3977, no 150: D Phillips en 29 memorialiste van Port Elizabeth - B D'Urban, 18/8/1835.

49 CO 444, no 71: C Palmer - B D'Urban, 25/8/1835.

kon word. Hulle het slegs vir hulle jaarlikse tog na Grahamstad vergoeding ontvang. Hulle waens het daardeur groot skade gely en die verlies van tyd deur die eienaars was 'n verdere grief.⁵⁰

Volgens siviele kommissaris Van der Riet was die inwoners heeltmaal bereidwillig om hulle waens uit te verhuur en sodoende geld te verdien.⁵¹ Van der Riet het egter die veldkornette aangesê om 'n naamlys op te stel van persone wat onwillig sou wees om waens en osse te voorsien.⁵² Weens die swak reaksie van die burgers van die distrik Uitenhage is bystand van die distrikte George en Graaff-Reinet gevra.⁵³

Talle boere het voorrade en diere aan die kommando's gelewer waarvoor hulle waarskynlik nooit vergoed is nie. Jacobus Uys het op 5 Desember 1835 £ 1-7s-5d geëis as skadevergoeding vir die koei wat hy aan die Swellendam-kommando gelewer het.⁵⁴ Piet Uys het self £ 2-0-0 se voorrade vir gebruik deur die kommando in die distrik Uitenhage verskaf.⁵⁵

Teen 27 April 1836 het regeringskommissaris Hudson reeds sowat 3 000 eise ter waarde van £ 295 000-0-0 ontvang. Volgens Hudson kon dié bedrag nie as korrek beskou word nie.⁵⁶

WH Moolman se eis van £ 1-2s-5d vir voorrade wat hy in 1835 aan die Swellendam-kommando gelewer het, is eers op 9 Desember 1837 na die regering verwys.⁵⁷ Nog 'n oom van Piet Uys, Hans Jurie Moolman, het eers op 2 Julie 1838 die bedrag van £ 7-10s ontvang vir sy perd wat op 20 April 1835 by die Keiskamma gesteel is.⁵⁸

50 CO 3983, no 59: JJ Uys, J Moolman en PL Uys - B D'Urban, 4/9/1835, pp 235-236.

51 CO 2755: JW van der Riet - kaptein F Evatt, 29/8/1835, pp 622-624.

52 CO 2755: JW van der Riet - Veldkornette, 29/8/1835, pp 625-626.

53 CO 2755, no 126: JW van der Riet - waarnemende regeringsekretaris, 1/9/1835, pp 612-615.

54 CO 2755, no 179: JW van der Riet - The Revenue Board, 5/12/1835, p 835.

55 CO 2762, no 19: JW van der Riet - The Revenue Board, 27/1/1836; Vergelyk CO 4908: J Bell - JW van der Riet, 20/9/1836, pp 118-119.

56 LG 54: H Hudson - regeringsekretaris, 27/4/1836, pp 29-39.

57 CO 2770, no 113: JW van der Riet - regeringsekretaris, 9/12/1837.

58 CO 2777: JW van der Riet - regeringsekretaris, 2/7/1838, pp 236-238.

D'Urban het in 1843 die versuim om eise uit te betaal as 'n belangrike oorsaak van die emigrasie beskou. Baie eise wat in 1835 ingedien is, was teen Julie 1838 nog nie uitbetaal nie.⁵⁹

Uit die voorafgaande blyk dit dat Piet Uys en sy familielede se perde, waens, ens ook opgeroep is. Hy het ook verliese tydens die Sesde Grensoorlog gely sonder dat hy volledige vergoeding daarvoor ontvang het. Uys het verskeie klagtes in hierdie verband ingedien. Daarom was die opkommandering van waens en diere en die verliese wat hy gely het by Uys 'n belangrike grief.

59 A 519 vol 9: W Smith - B D'Urban, 2/4/1843, pp 138-140.

HOOFSTUK 5

VERHOUDING MET DIE SLAWE EN ARBEIDERS

5.1 Paternalisme en die Gees teen Gelykstelling

Een van die belangrikste redes waarom Piet Uys die Kolonie verlaat het, was die gespanne verhouding tussen diensheer en dienskneg. Vir oosgrensboere soos Piet Uys was die maatreëls wat die regering daargestel het om die verhoudinge te reguleer, ondoeltreffend. Dit het beslis Uys se verhouding met die Britse regering vertroebel. Uys het talle briewe aan die regering geskryf waarin hy telkens oor die gedrag van die arbeiders gekla het. Om Uys se siening van en sy verhoudinge met sy slawe en arbeiders beter te verstaan, is dit nodig om die algemene optrede van die koloniste teenoor hulle arbeiders en slawe en die redes daarvoor, te ondersoek.

Die verhoudinge tussen blankes en nie-blankes op die oop pioniersgrens voor 1770 is gevorm deur die oorfloed aan beskikbare grond, 'n skaarste aan markte en die plaaslike werwing en beheer van arbeid. Namate die oosgrens na 1770 gesluit geraak het, is hierdie verhoudinge deur 'n skaarste aan grond, groter staatsbeheer oor die regulering van arbeid en die groeiende eise van die kommersiële boerdery beïnvloed. Hierdie faktore het ook die behandeling van die arbeiders beïnvloed.¹

Onder die koloniale gemeenskappe van die oostelike en westelike distrikte het daar 'n gees teen gelykstelling bestaan. Die blanke koloniste was geneig om hierdie vooroordeel op die Bybel te baseer. In die kultuur van die Afrikaner-gemeenskappe het daar oor die voorafgaande eeu en 'n half 'n kleurvooroordeel ontwikkel wat diep wortel geskiet het. Dit was iets waarmee waarskynlik elkeen in hierdie kultuur

1 H Giliomee: Processes in Development of the South African Frontier (H Lamar and L Thompson, ed: *The Frontier in History*, p 104).

vanselfsprekend groot geword en met oortuiging uitgeleef het.² Daar bestaan geen rede om te glo dat Piet Uys, as jong inwoner van die distrik Swellendam, se oortuigings hieromtrent van dié van sy mede-Afrikanerboere s'n verskil het nie.

Verhoudinge met ondergeskiktes is volgens die Wes-Kaapse patriargale stelsel georganiseer.³ Hierdie paternalisme het sy oorsprong in die pre-industriële arbeidsverhoudinge gehad waar die grondeienaar buitengewone mag oor sy ondergeskiktes gehad het. In ruil daarvoor het die grondeienaar dan sekere verantwoordelikhede teenoor sy ondergeskiktes nagekom. Die gekleurde arbeiders was aan 'n stelsel van gedwonge arbeid onderwerp. Die blanke werkgewer het op sy beurt onderneem om beskerming en leiding aan sy arbeiders te verskaf.⁴

Van die vroegste geskille tussen die blanke werkgewer en die gekleurde werknemer waarvan die jong Swellendammer, Piet Uys, sou kennis dra, het op die veiling van sy oorlede grootvader, Cornelis Janse Uys, se besittings plaasgevind. Daartydens het die dertienjarige Piet Uys se tante, Judith Magdalena Moolman, 'n hewige woordewisseling met die Khoi-arbeider, Esau, in diens van Hendrik Beyers, gehad. Veldkornet Hendrik Petrus Gildenhuys het dit nodig gevind om 'n rapport daaroor te skryf.⁵

Piet Uys sou waarskynlik ook kennis gedra het van Oranthurus, een van Jacobus Moolman se slawe, wat op 27 Desember 1813 tot 15 houe gevonnissen is nadat hy weggeloop het.⁶

Piet Uys se oom en latere buurman in die wyk Gamtoosrivier, Wessel Hendrik Moolman, se derde vrou was Beatrix Johanna Potgieter.⁷ Haar broer, Theunis

2 H Gonzales: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845, p 6.

3 CC Crais: *The Making of the Colonial Order*, p 44.

4 A du Toit and H Giliomee: *Afrikaner Political Thought Vol I: 1780-1850*, pp 35-37.

5 1/SWM 10/3 Journals 1810 January - 1812 December, 21/4/1821, ongepagineer.

6 CO 2590: J Fronenfelder - H Alexander, 3/1/1814.

7 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 588.

Potgieter, het teen 1814 'n verhouding met Moolman se slavin, Juliana, gehad. 'n Kind is gebore wat kort daarna gesterf het. Wessel Moolman het die verhouding afgekeur en het Juliana in 1814 gedwing om met sy slaaf, Jephtha, te trou.⁸ Daarop het Juliana weggeloop.⁹

Piet Uys was op daardie stadium nog 'n inwoner van die distrik Swellendam, maar hy sou sekerlik van hierdie gebeure te hore gekom het. Ons kan aanvaar dat Uys dieselfde sieninge as sy oom gehad het.

Veldkornet Petrus Lafras Moolman se slaaf is op 20 Mei 1815 die vonnis van 25 houe opgelê nadat hy ongegronde klagtes teen sy diensheer gemaak het.¹⁰ Soos later sal blyk het sulke ongegronde klagtes 'n ernstige grief van Piet Uys blyk te wees.

Nog 'n gebeurtenis waarvan die negentienjarige Piet Uys kennis moes gedra het, was toe sy niggie en naamgenoot van sy vrou, Alida Maria Gunter,¹¹ op 17 September 1816 geboorte aan 'n seun, Johannes Casparus, geskenk het. Die vader was Hendrik Cupido, 'n Khoi-arbeider in diens van Piet se oom, Petrus Johannes Uys.¹² Weer eens sou die patriargale Uys-familie, soos die meeste Afrikaner-boere, die sosiale interaksie en seksuele omgang tussen blankes en gekleurdes en tussen werkgewer en werknemer afgekeur het.

8 CJ 3393 Minutes, Rolls and Records of Proceedings, Uitenhage, George, Swellendam, Tulbagh, Graaff-Reinet 1814, ongedateer, pp 694-730.

9 CO 2597, no 9: Behr - H Alexander, 1/2/1815.

10 CO 2597, no 27: PS Buisinne - H Alexander, 1/6/1815.

11 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 375.

12 1/SWM 5/3 Criminal and Civil Cases, Records of Proceedings 1816, 4/12/1816, ongepagineer; Vergelyk CJ 3998 Minutes, Rolls and Records of Proceedings, Uitenhage, George, Tulbagh, Swellendam, Caledon 1816, pp 620-639 en 1/SWM 3/20: Verklaring van AM Gunter voor die Raad van Landdros en Heemrade, Swellendam 1816, 4/12/1816, ongepagineer.

In 1816 is 'n wet gemaak waarvolgens alle slawe in die vervolg geregistreer moes word. So kon geen nuwe slawe die land binne gesmokkel word nie en het die goewerneur geweet hoeveel slawe elke jaar gebore is.¹³

Die uitgebreide Uys-familie het ook heelwat slawe besit. As wetsgehoorsame burger het Jacobus Uys op 24 Augustus 1816 nege slawe by die registrasiekantoor te Swellendam geregistreer.¹⁴ Jacobus Philippus Moolman het reeds op 8 Julie 1816 sewe slawe laat registreer.¹⁵ Piet Uys se oom, Petrus Johannes Moolman het 12 dae later ses slawe geregistreer,¹⁶ terwyl Petrus Gerhardus Human sr op 30 Julie nege slawe geregistreer het.¹⁷ Teen 1818 was daar ongeveer 592 slawebesitters in die distrik Swellendam.¹⁸

5.2 Klagtes van Aanranding en Mishandeling

In die argivale bronne word daar talle voorbeelde aangetref waar arbeiders en slawe klagtes van aanranding en mishandeling teen die werkgewers en eienaars aanhangig gemaak het. Terselfdertyd het werkgewers soos Piet Uys weer oor die swakker wordende verhoudinge tussen werkgewer en werknemer en die ongehoorsaamheid van laasgenoemde gekla.

Die mishandeling van Khoi-arbeiders het dikwels verband gehou met pogings om die Khoi in diens te hou. So byvoorbeeld is die arbeiders se lone dikwels na die verstryking van 'n kontrak weerhou. Dit is egter moeilik om vas te stel of aanrandings

13 AJ Böeseke: *Van Oorloë en Vrede. Onder die suidersterre 1795-1910*, p 30.

14 SO 7/21 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Swellendam 1816-1835, ongepagineer.

15 SO 6/147, no 17: Register of Slaves, Uitenhage, M-N, 1816-1836, ongepagineer; Vergelyk SO 7/21 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Swellendam 1816-1835, ongepagineer.

16 SO 6/116, no 8: Register of Slaves, Swellendam, L-M, 1816-1835, ongepagineer.

17 SO 7/21 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Swellendam 1816-1835, ongepagineer.

18 CO 103 Letters Received from Sundry Civil Officers 1819: Number of Proprietors of Slaves, 28/7/1818, ongepagineer.

in die grensdistrikte meer gewelddadig as in die Wes-Kaapse landelike gebiede was.¹⁹

Met Jacobus Uys se verhuising na die distrik Uitenhage in 1822 was daar berigte dat slawe van hulle eienaars weggeloop het. Slawe-eienaars het versoek dat die slawe wat herhaaldelik weggeloop het in kettings geplaas moes word.²⁰ So byvoorbeeld is Petrus Johannes Moolman se slaaf, April, op 26 Junie 1822 tot 39 houe gevonniss omdat hy weggeloop het.²¹ Dieselfde slaaf is op 20 Mei 1824 weer deur die landdros tot 39 houe gevonniss nadat hy herhaaldelik weggeloop het.²²

In 1823 het goewerneur Charles Somerset 'n proklamasie uitgevaardig waarin sekere voorskrifte rakende die behandeling van die slawe vervat is. So byvoorbeeld moes slawe van genoegsame goeie voedsel en kleding voorsien word. Indien slawe om veiligheidsredes in kettings geplaas word, moes dit binne 24 uur aan die plaaslike owerhede bekend gemaak word. Slawe-eienaars wat hulle slawe mishandel kon byvoorbeeld 'n boete, tronkstraf of verbanning op die lyf loop. Waar slawe 'n klag teen die eienaar lê, moes die magistraat die saak ondersoek. Indien die eienaar skuldig bevind word, sou hy ooreenkomstig die wet gestraf word. Indien geen grond vir die klagte gevind word nie, sou die slaaf 'n gepaste vonnis opgelê word.²³

Jacobus Uys, as nuwe inwoner van die distrik Uitenhage, se aantal slawe het teen 1823 na 13 aangegroei.²⁴ Hy sou hom sekerlik van die wetgewing vergewis het.

19 M Legassick: *The frontier tradition in South African historiography* (S Marks and A Atmore, ed: *Economy and society in pre-industrial South Africa*, p 67).

20 AG 28: JG Cuyler - D Denyssen, 22/5/1822.

21 AG 28: Letters Received 1822 May - August: Return of Prisoners who have been confined in the district Trunk at Uitenhage and Punishment inflicted between the 1st and 30th of June 1822, ongepagineer.

22 CO 2659 Letters Received from the Drostdy, Uitenhage 1824: Return of Prisoners in the district Town at Uitenhage and Punishment inflicted between 1st and 30th of June 1824, pp 241-242.

23 CO 5824 Proclamations and Government Advertisements 1823, 18/3/1823, ongepagineer.

24 SO 7/31 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Uitenhage 1816-1829, ongepagineer; Vergelyk SO 8/18 Abstract of Casualties from Diary kept in the Slave Registry Office, Uitenhage 1816-1824, ongepagineer.

Baie slawe-eienaars was ongelukkig dat slawe wat gevonniss is hande-arbeid in diens van die regering moes verrig. Die gevolg was dat die eenaar sy slaaf se arbeid moes ontbeer. Bernardus Rens van die distrik Uitenhage se slaaf is op 20 Februarie 1826 tot drie jaar hande-arbeid in kettings by die Openbare Werke in Port Elizabeth gevonniss. Rens het versoek dat die slaaf weer in sy diens gestel word, aangesien hy sy arbeid nodig gehad het.²⁵

Volgens historici soos JB Peires en Clifton Crais kon die gebruik van geweld deur slawebesitters nie aan wreedheid toegeskryf word nie. Dit het inherent uit die stelsel van dwangarbeid gespruit.²⁶ Fisiese geweld sou 'n integrale deel van die samelewing wees en die blanke koloniste sou hulle beywer het vir die voortsetting van hierdie stelsel van dominansie.²⁷ Op sy beurt het Georg Rogers, die Registrateur en Beskermheer van Slawe, in 1827 bevind dat die koloniste oor die algemeen hulle slawe goed behandel het.²⁸

Ordonnansie 50 van 1828 het die Khoi wetlik op gelyke grondslag met die blanke koloniste geplaas.²⁹ Dié wet het nie beter beskerming aan die Khoi-arbeiders in diens van die koloniste gebied nie. Die klasseverdeling het natuurlik dieselfde gebly, maar tog het dit al die vrees en wantroue na vore gebring wat normaalweg in die tradisionele gemeenskap bestaan wanneer strukturele veranderinge ingestel word.³⁰

Die uitwerking van die bepalinge van Ordonnansie 50 het griewe veroorsaak wat verhoudinge tussen enersyds die grensboere en regering en andersyds tussen die grensboere en hulle arbeiders ernstig geknou het. Die grensboere het gekla dat hulle nie toegelaat is om ongehoorsame arbeiders te straf nie. Hulle is verplig om vir

25 CO 3934, no 234: B Rens - R Bourke, 14/9/1827, pp 956-957; Vergelyk CO 3939, no 775: B Rens - GL Cole, 7/11/1828.

26 JB Peires: *The British and the Cape, 1814-1854* (R Elphick and H Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 500); Vergelyk CC Crais: *The Making of the Colonial Order*, p 51.

27 CC Crais: *The Making of the Colonial Order*, pp 51-52.

28 SO 2/11, no 73: GJ Rogers - R Bourke, 31/12/1827, pp 189-199.

29 MH de Kock: *Selected Subjects in the Economic History of South Africa*, p 95.

30 A du Toit and H Giliomee: *Afrikaner Political Thought Vol I: 1780-1850*, p 17.

hofsake groot afstande na die magistraatsetel af te lê. Boonop is die bediendes onvoldoende strawwe opgelê. Van hierdie griewe ten opsigte van die uitwerking van arbeidswetgewing het in latere verklarings van verskeie Voortrekkerleiers weerklank gevind.³¹ 72 Inwoners van die distrik Uitenhage, waaronder Jacobus Uys, het in 1829 gekla dat sedert die aanvaarding van Ordonnansie 50 die gedragsprobleme van die arbeiders toegeneem het. Hulle het te kenne gegee dat hulle nie teen die gees van die Ordonnansie wou protesteer nie. Die Ordonnansie het egter leeglopery tot gevolg gehad en hulle het versoek dat wetgewing daargestel word wat die rondswerwery van die arbeiders sou beëindig.³²

Verskeie persone wat aan Piet Uys goed bekend was, is daarvan aangekla dat hulle hulle arbeiders en slawe sleg behandel en aangerand het.

Piet Uys se vriend, Gert Rudolph, is op 1 Maart 1828 deur die Khoi-arbeider, Ruyter Coenraad, daarvan beskuldig dat hy en sy vrou nie hulle lone ontvang het nadat hulle ontslaan is nie. Rudolph het die beskuldiging ontken.³³

Gert se broer, Andries Jacobus Rudolph, is op 19 Oktober 1830 deur sy slaaf, Diederik, aangekla omdat hy gedwing is om harde werk te verrig. Diederik was kreupel as gevolg van 'n skoot wat hy in die heup ontvang het. Die distriksgeneesheer het hom ondersoek en bevind dat die werk hom eerder goed sou doen.³⁴ Dieselfde slaaf het op 15 Julie 1831 'n klag ingedien dat Rudolph hom vier dae tevore met 'n sambok geslaan het. Geen verdere stappe is geneem nie.³⁵

Kort daarna, op 29 Julie, het Diederik weer vir Andries Rudolph aangekla omdat hy

31 JB Peires: *The British and the Cape, 1814-1854* (R Elphick and H Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 500).

32 CO 3945, no 929: 72 Memorialiste van die distrik Uitenhage - GL Cole, *circa* 1829.

33 1/Uit 9/1 Journals 1828-1829, ongepagineer.

34 SO 3/15 Reports of the Protector of Slaves 1830 June - December, *circa* 1830, ongepagineer.

35 SO 3/8 Reports of the Protector of Slaves 1831 June 25 - 1831 December 24, *circa* 1831, pp 331-332; Vergelyk SO 3/17 Reports of the Protector of Slaves 1831 July - December, *circa* 1831, ongepagineer.

vier dae tevore lyfstraf op hom toegepas het. Piet Moolman het getuig dat Diederik herhaaldelik geweier het om 'n vraag van Rudolph te beantwoord. Rudolph is op 25 Augustus 1831 onskuldig bevind.³⁶

Selfs vk Carel Buchner van die wyk Onder-Boesmansrivier is op 23 Junie 1828 skuldig bevind dat hy sy arbeiders gewelddadig aangerand het.³⁷ Buchner, wat sedert 1823 as veldkornet diens gedoen het,³⁸ se pos was sover bekend nie in die gedrang nie. In 'n ander voorval is hy in 1829 onskuldig bevind nadat Christian Ruyters van Bethelsdorp hom van aanranding aangekla het.³⁹

Karel Landman se oudste broer, Willem, en dié se vrou, Martha Catharina Scheepers,⁴⁰ het in 1828 gevaar geloop om tronkstraf te ontvang na die beweerde aanranding op een van hulle slawe.⁴¹ Piet Uys het heel waarskynlik van hierdie gebeure kennis gedra aangesien hy in Desember 1828 digby Willem Landman in besit van die plaas Platrug gekom het.⁴² Landman se vrou is op 27 Mei 1830 weer daarvan aangekla dat sy 'n arbeider aangerand het.⁴³

Piet Uys se oom, Wessel Hendrik Moolman van die buurplaas Kleine Zeekoerivier, is op 15 September 1829 daarvan aangekla dat hy die slawe seun Adonis aangerand het.⁴⁴ Wessel se broer, Petrus Johannes Moolman, is met tien pond beboet omdat hy sy slaaf, Sali, geslaan het.⁴⁵

36 SO 3/17: JG de Villiers - Beskermheer van Slawe, Kaapstad, 10/11/1831, ongepagineer; Vergelyk SO 3/8 Reports of the Protector of Slaves 1831 June 25 - 1831 December 24, *circa* 1831, pp 334-335.

37 1/Uit 4/1/1/1 Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer.

38 CO 2650, no 95: JG Cuyler - C Bird, 18/8/1823.

39 1/Uit 4/1/1/1 Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer.

40 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 81-82.

41 AG 80, Part II: JJF Roselt - A Oliphant, 4/7/1828.

42 LBD 47: PJ Kemp - GL Cole, 19/10/1829.

43 1/Uit 4/1/1/1 Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer.

44 1/Uit 4/1/1/1 Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer.

45 1/Uit 4/1/1/1 Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer.

Johannes Marthinus Scheepers, nóg 'n inwoner van die wyk Onder-Boesmansrivier, was 'n grensboer wat by herhaling in die moeilikheid was nadat sy arbeiders hom aangekla het.⁴⁶

In die jare kort voor die Groot Trek en die vrystelling van die slawe is Piet Uys se vader en lede van dié hegte familie deur van hulle slawe en arbeiders aangekla. Die verhouding tussen slaaf en eienaar was 'n ernstige grief van Uys en dié gebeure sou beslis tot sy ontevredenheid bygedra het.

Wessel Moolman se slaaf, Abraham, het op 26 September 1833 'n klagte gelê dat sy Khoi-vrou, Elsje, sonder rede deur Moolman van die plaas gejaag is. Abraham is sedert 19 September 1833 in die tronk op Uitenhage aangehou omdat hy weggeloop het.

Wessel het sy broer, Hans Jurie Moolman van die plaas Leeubosch in die wyk Gamtoosrivier, gestuur om vir Abraham vrygelaat te kry. Hans Moolman het op 20 September by die beskermheer van slawe se kantoor opgedaag. Daar het hy verneem van die klagte wat teen sy broer gelê is. Elsje, wat op daardie stadium in Uitenhage was, is as getuie geroep. Sy het getuig dat sy uit vrye wil na Uitenhage gegaan het.

Op 5 Oktober 1833 het die 35-jarige Adonis weer gekla dat hy op 1 Oktober sonder rede deur Wessel Moolman geslaan is. 'n Blanke, William Young, die slawe Adonis en Abraham, en Wessel Moolman het getuienis gelewer. Daar is getuig dat Adonis nagelaat het om die vee in die kraal te jaag. Die beeste het gedurende die nag skade ter waarde van £ 15-0-0 aan die koring aangerig. Daarop het Moolman vir Adonis tien houe toegedien.

46 1/Uit 4/1/1/1, no 35: Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer; Vergelyk 1/Uit 4/1/1/1, no 75: Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer; 1/Uit 5/2, no 24: Civil Cases, Circuit Court, Records of Proceedings 1829-1832, 29/5/1829, ongepagineer en 1/Uit 4/1/1/1, no 442: Criminal Record Book 1828 April - 1833 October, ongepagineer.

Piet Uys was ook baie goed met sy swaer Petrus Gerhardus Human bevriend. Human, wat op daardie stadium op die plaas Goedgeloof woonagtig was, se slavin, Victorie, het op 18 Julie 1833 'n klagte ingedien dat sy op 12 Julie deur Human aangerand is. Human is op 2 Augustus met £ 10-0-0 beboet.⁴⁷ Human het op 24 Augustus om 'n vermindering van boete gevra. Hy het erken dat hy skuldig was. In dieselfde asem het hy melding van die ongehoorsame gedrag van die slavin gemaak. Human se vrou het by hom oor die slavin se gedrag gekla en Human het dieselfde onbehoorlike gedrag ervaar. Dit het hom sy humeur laat verloor.⁴⁸ Die goewerneur het op 4 Oktober 1833 die boete na £ 5-0-0 verminder.⁴⁹

'n Neef van bogenoemde Human, ook met die naam Petrus Gerhardus Human (die seun van Jurie Johannes Human van die wyk Gamtoosrivier), is op 23 Februarie 1833 deur die slaaf Abraham aangekla. Abraham is deur Human geslaan onderwyl hy met twee waens van Human se plaas Uitkyk na Port Elizabeth onderweg was. Human is op 14 September 1833 voor die Rondgaande Hof skuldig bevind en met £ 5-0-0 beboet.⁵⁰

Ook die Uyse het soortgelyke ervarings as dié van hulle vriende en familieleden beleef. Piet Uys se vader, Jacobus, of sy broer, Jacobus jr, is op 26 September 1833 deur die 40-jarige slaaf Adonis aangekla dat hy op die tweede van daardie maand die slaaf sonder rede met 'n riem geslaan het. Uys en twee getuies, Gert en Tobias, moes op 22 Oktober voor die hof verskyn het. Die getuies het nie opgedaag nie en Uys het die klagtes teen hom ontken. Uys het onderneem om op 6 November weer voor die hof te

47 CO 429 Letters Received from Bible and School Commission, Protector of Slaves, Eastern and Western Divisions, Registrar of Slaves, and Slave Hospital 1834: Half Yearly Report of the Assistant Protector of Slaves of Uitenhage, commencing the 11th June to the 10th December 1833, Table B, cases no 4, 9, 11, 13/12/1833, ongepagineer.

48 CO 3963, no 138: PG Human - P Wade, 24/8/1833.

49 CO 5730, no 10: Agenda and Schedules. Schedule of Papers submitted to Governor 1833, 30/9/1833, ongepagineer; Vergelyk CO 4327 Register of Memorials Received 1833-1834, ongepagineer.

50 CO 429 Letters Received from Bible and School Commission, Protector of Slaves, Eastern and Western Divisions, Registrar of Slaves, and Slave Hospital 1834: Actions, Prosecutions and Penalties, Table H, case no 2, 28/12/1833, ongepagineer.

verskyn. Die verhoor is egter uitgestel nadat Adonis weer eens nie opgedaag het nie. Op 24 Desember het Adonis by die hof opgedaag en versoek dat die klag teruggetrek word.⁵¹ Verskeie faktore dui daarop dat dit heel waarskynlik Piet Uys se broer was wat by hierdie saak betrokke was. Jacobus Uys jr het 'n slaaf genaamd Adonis besit.⁵²

Dat dit Jacobus Uys jr was wat by hierdie gebeure betrokke was, word verder bevestig deur 'n berig van majoor Charters van die Koninklike Artillerie wat in *The South African Commercial Advertiser* van 4 Desember 1839 verskyn het. Volgens majoor Charters het die gerespekteerde en intelligente Jacobus Uys hom te Port Natal meegedeel dat een van sy slawe 'n klagte van mishandeling by die spesiale regter aanhangig gemaak het. Uys is gedagvaar om voor die spesiale regter te verskyn wat twee dae te perd van hom gesetel was. Uys het sy verklaring gemaak en huiswaarts gekeer. Weens 'n leemte in die ondersoek is Uys weer gedagvaar. In totaal moes hy dus agt dae lank reis. Ten einde laas is uitspraak gelewer en is die saak as onbenullig beskou en uitgegooi.⁵³

Uit bogenoemde blyk dit duidelik dat Jacobus Uys jr na die gebeure in 1833 verwys het. Die feit dat hy ses jaar later in Natal steeds daarna verwys het, illustreer die gevoel van gegriefdheid wat daar by hom bestaan het. Sy broer, Piet, sou sekerlik hierdie gevoel met hom gedeel het. CFJ Muller het gereken dat hierdie gebeure 'n verwarde relaas van Piet Uys se ervaring met die bekende Rosina-hofsaak was,⁵⁴ wat in die volgende hoofstuk behandel word. Uit bogenoemde is dit duidelik dat dit nie die geval was nie.

51 CO 429 Letters Received from Bible and School Commission, Protector of Slaves, Eastern and Western Divisions, Registrar of Slaves, and Slave Hospital 1834: Actions, Prosecutions and Penalties, Table J, case no 4, 28/12/1833, ongepagineer; Vergelyk SO 3/20 Reports of the Protector of Slaves 1833-1834: Abstract of the Uitenhage Report ending 10 June 1834, ongepagineer.

52 SO 20/15 Appraisements of Slaves for the District of Uitenhage 1834-1835, ongepagineer.

53 *The South African Commercial Advertiser*, 4/12/1839, Vol XVI, no 1302.

54 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 262).

Op 27 Februarie 1834 het Jacobus Uys sr se 20-jarige slavin, Lena, 'n klagte gelê dat Uys haar agt dae tevore sonder rede vir ses ure in kettings gehou het. Nadat ondersoek op 8 Maart ingestel is, het dit geblyk dat sy vanweë ongehoorsaamheid gestraf is. Sy is ook gestraf omdat sy haar eienaar se twee getroude seuns daarvan beskuldig het dat hulle seksuele omgang met haar gehad het. Die saak is verwerp.⁵⁵

Die twee seuns na wie hier verwys word, is Piet en Jacobus jr. Hulle was die enigste twee seuns van die ou patriarg wat op daardie stadium al getroud was.⁵⁶ As Afrikanergrensboer wat sekerlik dieselfde oortuigings ten opsigte van rasseverhoudinge en gesagstrukture as sy mede-Afrikanerboere gekoester het, sou sulke aanklagte beslis die wrewel van Uys op die hals gehaal het.

5.3 Die Vrystelling van die Slawe

As 'n instelling het slawerny in die Britse Ryk opgehou om te bestaan toe *An Act for the Abolition of Slavery throughout the British Colonies* op 28 Augustus 1833 bekragtig is.⁵⁷ Hierdie vrystellingswet het waarskynlik in die oostelike distrikte van die Kaapkolonie bekend geword nadat dit in November 1833 in *The Graham's Town Journal* bespreek is.⁵⁸

Daar is besluit dat die slawe in die Kaapkolonie op 1 Desember 1834 vrygestel sou word en daarna vir nog vier jaar by hulle eertydse eenaars ingeboek word. Alle ingeboekte arbeiders, oftewel die eertydse slawe, sou dan op 1 Desember 1838 vrygestel word.⁵⁹

55 SO 3/20 Reports of the Protector of Slaves 1833-1834, ongepagineer; Vergelyk 1/Uit 9/2 Journals 1833-1834, 24/2/1834, ongepagineer.

56 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II*, p 1003.

57 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe ...*, p 1.

58 C Venter: *Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het 1835-1838 (Historia, Mei 1991, p 15).*

59 CO 5830 Proclamations and Government Notices 1832-1834, 10/11/1834, ongepagineer; Vergelyk C Venter: *Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het 1835-1838 (Historia, Mei 1991, p 15).*

Vir koloniste wat van onvrye arbeid afhanklik was, het die vrystelling katastrofale gevolge ingehou. Die geldelike vergoeding wat deur die vrystellingswet moontlik gemaak is, was veel minder as die waarde van die slawe. Volgens skattinge het slawe-eienaars tot vier-vyfdes van die markwaarde van hulle slawe verloor.⁶⁰

Die latere leiers van die Groot Trek was oor die algemeen welgestelde boere. Die ekonomiese aspekte van die slawevrystelling het grotendeels die welgestelde grensboere, veral in die jare 1834-1836, beïnvloed.⁶¹

Teen September 1832 was daar in die wyk Onder-Boesmansrivier 51 slawe-eienaars en 194 slawe. In die wyk Gamtoosrivier was daar 74 slawe-eienaars en 424 slawe.⁶² Die aantal slawe en slawe-eienaars in hierdie twee wyke was relatief min.

Die opveiling van slawe was algemeen in die ou distrikte.⁶³ So byvoorbeeld het Jacobus Uys jr op 23 Junie 1823 sy slavin aan Jacobus Smuts verkoop.⁶⁴

Tradisioneel het die slawe-eenaar sy slaaf as sy persoonlike eiendom beskou wat hy gekoop het, net soos hy sy beeste en skape gekoop het.⁶⁵ Piet Uys het ook ten opsigte van die besitreg van sy slawe die siening van die deursnee Afrikanergrensboer gedeel. Op 14 Mei 1830 het Piet Uys van Petrus Jacobus du Toit die slawe Rosina (33 jaar oud), July (gebore op 27 Julie 1825) en November (gebore op 20 Januarie 1829) gekoop.⁶⁶ Op 16 Desember 1830 en 8 September 1834 het Rosina onderskeidelik aan

60 CC Crais: *The Making of the Colonial Order*, p 62.

61 S Daniel Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652-1836*, p 163.

62 CO 2734, no 152: JG de Villiers - J Bell, 1/9/1822.

63 R C-H Shell: *Children of Bondage*, p 148.

64 SO 10/22 Statement of Slaves sold by Sequestrator (with Correspondence), 1816-1826, ongepagineer.

65 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe ...*, p 12; Vergelyk CC Crais: *Slavery and Freedom Along a Frontier. The Eastern Cape, South Africa: 1770-1838 (Slavery and Abolition. A Journal of Comparative Studies, September 1990, p 203).*

66 1/SWM 16/20 General Register of Slaves 1825 May - 1832, 14/5/1832, ongepagineer; Vergelyk SO 10/27 Return of Slaves sold by Private Contract 1823-1830, 14/5/1830, ongepagineer.

'n dogter, Griet,⁶⁷ en 'n seun, Jan,⁶⁸ geboorte geskenk. Uit die slawelyste blyk dit dat dit al slawe was wat Piet Uys besit het. Hy was dus nie 'n groot slawe-besitter nie.

Sy vader, Jacobus Uys, het aansienlik meer slawe gehad en het teen 1834 reeds 20 slawe besit. Jacobus Uys jr het net twee slawe gehad. Jacobus Philippus Moolman het agt slawe gehad, terwyl Petrus Gerhardus Human sr teen 1834 19 slawe besit het.⁶⁹ Piet Uys se swaer, Petrus Gerhardus Human jr, het teen November 1834 13 slawe besit.⁷⁰ Uys se oom, Wessel Moolman, het 19 slawe besit.⁷¹ Wessel se broer, Petrus Moolman, het ook 19 slawe besit.⁷² Hieruit blyk dit dat die uitgebreide Uys-familie 'n aansienlike aantal slawe besit het en dat die voorgenome vrystelling van die slawe en die gepaardgaande kompensasie hulle sou geraak het.

Met die vasstelling van die kompensasie het dit nie so voorspoedig gegaan nie. Die kompensasie-kommissarisse het die gemiddelde waarde van die slaaf en die aantal slawe in die Kolonie verlang. Aan die assistent-kommissarisse is opgedra om die verkope van slawe gedurende die agt jaar beginnende op 1 Januarie 1823 en eindigende op 31 Desember 1830 na te gaan en die gemiddelde prys wat slawe in daardie periode gehaal het, te bepaal.

Op 20 Mei 1834 het die assistent-kommissarisse in die Kaapkolonie met hulle taak begin. Hulle het die gemiddelde waarde van 'n slaaf op £ 73-9s-11d vasgestel.⁷³ Ook Piet Uys se slawe is gewaardeer. Soos met die slawe van ander inwoners in die distrik

67 SO 8/19 Abstract of Casualties from Diary kept in the Slave Registry Office, Uitenhage 1825-1837, 14/5/1830, ongepagineer.

68 SO 8/19 Abstract of Casualties from Diary kept in the Slave Registry Office, Uitenhage 1825-1837, 10/10/1834, ongepagineer; Vergelyk SO 20/15 Appraisements of Slaves for the District of Uitenhage 1834-1835, ongepagineer.

69 SO 20/15 Appraisements of Slaves for the District of Uitenhage 1834-1835, ongepagineer.

70 SO 6/146, no 8: Register of Slaves, Uitenhage, H-L, 1816-1836.

71 SO 6/147, no 12: Register of Slaves, Uitenhage, M-N, 1816-1836.

72 SO 3/18 Reports of the Protector of Slaves 1832 January - June: Half Yearly report of the assistant protector of slaves of Uitenhage, 10/6/1832, ongepagineer; Vergelyk SO 7/21 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Swellendam 1816-1835, ongepagineer.

73 BJ Liebenberg: Die Vrystelling van die Slawe ..., pp 121, 123-124.

Uitenhage, kon dit eers in die eerste maande van 1835 geskied, nadat die eerste Xhosa-invallers teruggedryf is.⁷⁴

Piet Uys se huisbediende, Rosina, is op £ 150-0-0 gewaardeer. Haar kinders July (9½ jaar) en November (5½ jaar) is onderskeidelik vir £ 9-0-0 en £ 67-10s gewaardeer. Griet (4 jaar) is vir £ 60-0-0 gewaardeer en Jan (gebore op 8 September 1834) vir £ 7-10s.⁷⁵ Die totale bedrag was £ 294-0-0.

Lyste moes opgestel word van die slawe-eienaars en hoeveel slawe elkeen besit het. Die lysie is eers in Junie 1836 voltooi. Uit die gegewens van die kompensasië-kommissaris is bereken dat daar 38 427 slawe in die Kolonie was. Weens die beperktheid van die kompensasiefonds wat *pro rata* tussen die Kolonies verdeel moes word, is daar toe aan die Kaapkolonie £ 1 247 401-0s-7¾d as kompensasië toegeken.

Nadat die waardeerder sy slawe getakseer het, moes die slawe-eienaar na die naaste magistraatskantoor gaan en daar sy eis vir kompensasiëgeld instel. Die assistent-kommissaris het die eise nagegaan en die bedrag wat aan elke eiser toegeken moes word, bereken. Die slawe-besitter moes uiteindelik persoonlik of deur middel van 'n agent by die kantoor van die assistent-kommissaris in Kaapstad 'n sertifikaat of rapport aanvra, waarop die bedrag wat aan hulle toegeken is, aangetoon is. Vervolgens moes die slawe-eienaar 'n agent vind wat hy volmag kon gee om die geld vir hom in Engeland in te samel.

Dit was nie voor Mei 1836 dat die assistent-kommissaris die eerste eise vir uitbetaling na Londen versend het nie. Eers op 24 Februarie 1837 is daar in die Kaapkolonie aangekondig dat die eerste kompensasiëgeld in Kaapstad aangekom het.⁷⁶

Piet Uys het op 5 en 6 Julie 1836 hom in Uitenhage bevind waar hy die kwitansië van

74 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 114-115.

75 SO 20/15 Appraisements of Slaves for the District of Uitenhage 1834-1835, ongepagineer.

76 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe...*, pp 128, 161-162, 173.

sy kompensasie-eis asook die kwitansies van 'n paar van sy familieleden gaan afhaal het. Uys se eis het £ 103-0s-5½d beloop.⁷⁷ Hierdie bedrag was sowat een derde minder as die gewaardeerde bedrag van £ 294-0-0. Die onkoste kan toegeskryf word aan die onkoste aan die insameling van die geld in Londen verbonde. Dan moes slawebesitters ook nog verskillende fooie aan die Kaapse regering betaal.⁷⁸ Jacobus Uys sr en junior se eise was £ 753-0s-4d en £ 101-15s-4½d onderskeidelik. Piet Uys het ook sy swaer, Petrus Human, en Jacobus Philippus Moolman se kwitansies afgehaal wie se eise onderskeidelik op £ 222-19s-7d en £ 341-6s-7¾d vasgestel is.⁷⁹ Wessel Hendrik Moolman se eis het £ 347-9s-6½d beloop.⁸⁰

Die bedrag wat uiteindelik vasgestel is en waarop Jacobus Uys sr en Jacobus Moolman geregtig was, is onderskeidelik op £ 745-14s-5d en £ 338-1s-2d vasgestel. Aan Piet en Jacobus Uys jr is onderskeidelik die bedrae van £ 102-0s-6d en £ 100-15s-7d toegestaan.⁸¹

Dit is nie bekend wanneer en of die Uyse ooit hulle kompensasielgeld ontvang het nie. Hoewel slawe-eienaars nie die markwaarde vir hulle slawe ontvang het nie, is baie slawe in slawerny gebore en nie gekoop nie. Die feit bly dat, indien hulle diegene wat by hulle in slawerny gebore is, verkoop het, sou hulle goeie bedrae gekry het.⁸²

Die aanwas van slawe was veral die faktor waarom slawe as 'n belegging beskou is. So byvoorbeeld is Griet⁸³ en Jan⁸⁴ as kinders van Piet Uys se slavin, Rosina, in

77 SO 20/50 Receipts for Compensation Claims Paid 1836 June - July, ongepagineer.

78 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe* ..., p 162.

79 SO 20/54 Receipts for Compensation Claims Paid 1836 September - 1837 July, ongepagineer.

80 SO 20/47, no 966: Lists of the Awards of the Commissioners of Compensation 1836-1837, 28/11/1836, pp 1-9.

81 SO 20/50 Receipts for Compensation Claims Paid 1836 June - July, ongepagineer.

82 DJ Erasmus: *Rethinking the Great Trek. New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836*, p 28.

83 SO 8/19 Abstract of Casualties from Diary kept in the Slave Registry Office, Uitenhage 1825-1837, 14/5/1830, ongepagineer.

84 SO 8/19 Abstract of Casualties from Diary kept in the Slave Registry Office, Uitenhage 1825-1837, 10/10/1834, ongepagineer.

slawerny gebore. Nie minder nie as 12 van Jacobus Uys sr se 20 slawe is ook in slawerny gebore.⁸⁵ Indien die Uyse hulle kompensasiiegeld ontvang het, kon hulle dus die broodnodige kapitaal bekom het wat nodig was ter voorbereiding van hulle trek.

Dit was egter so dat baie slawe-eienaars slegs een kwart tot een derde kompensasie vir hulle slawe ontvang het en dit 'n belangrike grief van baie grensboere was.⁸⁶ Piet Uys het in sy lys van griewe gemeld dat hulle slawe hulle baie geld gekos het. Die slawe-eienaars het alle uitgawes om die kompensasiiegeld te bekom aan die regering betaal. Deur wetgewing van die Britse parlement is die slawe gewaardeer. Uys het verder daarop gewys dat die bedrag wat toegestaan is maar een derde van die gewaardeerde waarde van die slawe was.⁸⁷

5.4 Slawe na oorkant die Grens saamgeneem

'n Belangrike aangeleentheid waarby Piet Uys en sy familieleden aan die vooraand en tydens die Groot Trek betrokke was, was die saamneem van hulle ingeboekte arbeiders na oorkant die grens van die Kolonie. So 'n optrede was verbode, aangesien die Vrystellingswet bepaal het dat "no apprenticed labourer shall be subject or liable to be removed from the Colony to which he or she may belong".⁸⁸

Reeds in Januarie 1834 was daar gerugte in omloop dat die boere van die distrik Somerset ontevrede was oor die voorgenome vrystelling en daarom die Kolonie met hulle slawe wou verlaat. Die goewerneur het op 21 Februarie 1834 die siviele kommissaris gevra om die inwoners te waarsku om nie hulle slawe na oorkant die grens te neem nie.

Baie blanke boere was as gevolg van die droogte genoodsaak om die Kolonie tydelik

85 SO 20/15 Appraisements of Slaves for the District of Uitenhage 1834-1835, ongepagineer.

86 JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part II, 1498-1843* (J Boshoff, 17/2/1830), p 83.

87 A 519 vol 7: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837, pp 34-37.

88 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe ...*, p 76.

te verlaat om 'n uitkoms vir hulle vee in die Transoranje te gaan seek. Van hierdie trekboere het hulle slawe met hulle meegeneem. Enkele boere, soos Louis Tregardt, wat hulle plase in die Kolonie verkoop en hulle permanent buite die noordoosgrens gaan vestig het, het ook hulle slawe met hulle saamgeneem.⁸⁹

JC Muller het op 9 Julie 1834 in opdrag van siviele kommissaris Campbell vir Tregardt laat weet dat wanneer die voorgename proklamasie rakende die slawe versprei word, hy sy slawe na binne die grens van die Kolonie moes bring.⁹⁰

Op 11 September 1834 het goewerneur D'Urban 'n proklamasie uitgevaardig waardeur 'n verbod op die neem van ingeboekte slawe oor die koloniale grens geplaas is. 'n Boete van £ 100-0-0 sterling sou gehef word vir elke slaaf wat uit die Kolonie geneem word, terwyl die skuldiges as misdadigers verklaar en vir 14 jaar uit die Kolonie verban of alternatiewelik gevangeneskap van tussen drie en vyf jaar opgelê kon word.⁹¹

D'Urban het na die uitvaardiging van die proklamasie van Tregardt se optrede verneem. Phillis, 'n slaaf van Tregardt, het op 12 September getuig dat Tregardt oorkant die Wit-Keirivier gewoon het, dat hy heelwat kruit opgekoop het en voornemens was om na Natal te verhuis.⁹²

Volgens die regsadvies wat D'Urban ingewin het, kon Tregardt en die ander boere nie kragtens die wet in hegtenis geneem word nie, aangesien die Kaapse regering geen jurisdiksie buite die grens gehad het nie. Die slawe wat hierdie permanent uitgeweke boere in Gcalekaland by hulle gehad het, kon wel gekonfiskeer en na die Kaapkolonie teruggebring word. In die lig hiervan het kaptein AB Armstrong op 4 November 1834

89 C Venter: Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (*Historia*, Mei 1991, p 15).

90 1/Ay 8/85: JC Muller - L Tregardt, 9/7/1834, p 360.

91 C Venter: Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (*Historia*, Mei 1991, p 16).

92 CO 2749, no 100: D Campbell - waarnemende regeringsekretaris, 12/9/1834.

beslag gelê op Tregardt se tien slawe en gedurende die daaropvolgende vier dae is 'n slaaf van sowel Frans van Aardt as Stefanus de Beer en PG Jordaan opgeëis.⁹³

Tregardt was onder die indruk dat hy die slawe eers teen 1 Desember 1834 by die grens moes terugbesorg. Dit was hoe hy die opdrag van JC Muller verstaan het. As getuies het Jacobus Moolman, Piet Uys en Jacobus Uys jr geteken⁹⁴ wat teen die middel van September 1834 onderweg na Natal by Tregardt aan die Indwerivier aangedoen het.⁹⁵ Uys-hulle moes dus van die maatreëls en standpunt van die regering omtrent die wegvoer van slawe oorkant die grens bewus gewees het.

Op 9 September 1836, toe die emigrasie al sterk aan die gang was, het goewerneur D'Urban weer eens gewaarsku dat geen ingeboekte arbeiders oorkant die grens geneem moes word nie. Opdrag is aan die siviele kommissaris gegee om toe te sien dat die ingeboekte arbeiders nie oor die grens geneem mag word nie.⁹⁶ Siviele kommissaris Van der Riet het hierdie inligting aan die veldkornette van die distrik Uitenhage gestuur.⁹⁷ Ten spyte van hierdie opdrag het daar wel gevalle onder die regeringsampptenare se aandag gekom van Voortrekkers wat hulle ingeboekte slawe teen hulle sin oor die koloniale grens geneem het, of beplan het om dit te doen.⁹⁸

So byvoorbeeld het Jacobus Philippus Moolman, die jarelange vertroueling van Piet Uys, se ingeboekte arbeiders, Oranthus en Jephta, op 25 November 1836 voor spesiale magistraat TC Sherwin 'n verklaring afgelê. Hulle was daarvan oortuig dat dit Moolman se voornemens was om hulle na oorkant die grens te neem. Moolman se

93 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 349-350; Vergelyk C Venter: *Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (Historia, Mei 1991, p 16)*; AG 74: J Bell - Prokureur-generaal, 30/10/1835, p 69 en 1/Ay 9/7: D Campbell - regeringsekretaris, 21/11/1834, p 231.

94 1/Ay 8/85: L Tregardt - D Campbell, 4/11/1834, p 365.

95 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 286.

96 1/Ay 8/49: A Oliphant - J Bell, 9/9/1836, p 10.

97 LG 277: JW van der Riet - veldkornette van Uitenhage, 26/9/1836, p 50; Vergelyk LG 277, no 12: JW van der Riet - A Stockenstrom, 26/9/1836, pp 48-49.

98 C Venter: *Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (Historia, Mei 1991, p 18)*.

vrou sou vir die ingeboekte arbeider, Manisa, meegedeel het dat hulle gedwing sou word om saam te gaan.

Vyf dae later en weer op 5 Desember 1836 het bogenoemde arbeiders in die teenwoordigheid van Moolman hulle verklaring herhaal. Moolman het in Piet Uys (wat 'n uur te perd van Moolman gewoon het) se teenwoordigheid gesê dat hy na Natal wil verhuis. Uys en Moolman was voornemens om saam te reis.

Sersant Richard Tee het getuig dat hy op 28 November 1836 'n dagvaarding by Jacobus Moolman op die plaas Zeekoerivier afgelewer het. Daar het hy vir Manisa hoor sê dat sy by mev Moolman verneem het dat die voormalige slawe gedwing sou word om die trek mee te maak.⁹⁹

Aangesien Jacobus Moolman die tweede afdeling van Ordonnansie no 1 van 1835 oortree het,¹⁰⁰ het hy en Anthony Michael Muller voor spesiale magistraat Sherwin verskyn. Muller het as sy borg onderneem om £ 400-0-0 te betaal indien Moolman sy slawe oor die grens neem.¹⁰¹ Die bedrag was £ 50-0-0 vir elkeen van Moolman se agt slawe.¹⁰²

Volgens 'n berig deur 'n anonieme skrywer, Anglo Africanus in *The Graham's Town Journal* van 22 Desember 1836, is die toepassing van die wette rakende die ingeboekte slawe deur die grensboere as onderdrukkend beskou en was dit 'n belangrike oorsaak waarom hulle besig was om te emigreer. Die skrywer van die berig het na die slawekwessie verwys waarby Moolman betrokke was. Moolman sou ontken het dat hy na Natal wou verhuis. Hy sou sy plaas verkoop het omdat hy na die distrik Somerset

99 LG 58: Verklaring van Oranthus en Jephta, 25/11/1836, 5/12/1836 en verklaring van Richard Tee, ongedateer (insluitende TC Sherwin, 25/11/1836), pp 236-238.

100 LG 58: AM Muller - B D'Urban, 13/7/1837, pp 232-234.

101 LG 58: Verklaring van JP Moolman en AM Muller voor TC Sherwin - B D'Urban, 5/12/1836, pp 240-241; Vergelyk LG 353: Verklaring van JP Moolman en AM Muller voor TC Sherwin, 5/12/1836, pp 133-134 en AG 80, Part 2: Verklaring van JP Moolman en AM Muller voor TC Sherwin, 5/12/1836, ongepagineer.

102 LG 58: AM Muller - B D'Urban, 13/7/1837, pp 232-234.

wou verhuis. Volgens die anonieme skrywer moes Moolman £ 250-0-0 aan borggeld betaal vir elkeen van die twee slawe wat hom aangekla het. Moolman het een van die ingeboekte arbeiders vrygeskeld en met moeite die borggeld vir die ander ingeboekte slaaf betaal.

Toe Moolman by die kantoor van spesiale magistraat Sherwin opgedaag het, moes hy verneem dat Sherwin die saak heroorweeg het en besluit het dat Moolman borggeld vir al sy slawe moes betaal. Moolman het verlof gevra om huiswaarts te keer om die borggeld onder sy vriende en bure te versamel. Hy moes egter sy ingeboekte slawe in die sorg van Sherwin laat.

Twee dae later het Moolman met 'n buurman van een van sy buurplase (waarskynlik Muller) teruggekeer om die borggeld te betaal. Tot sy verbasing moes Moolman vasstel dat hy by die verstryking van die inboektyd al die slawe na die spesiale magistraat se kantoor moes bring. Moolman het 'n prokureur se hulp ingeroep deur wie se toedoen laasgenoemde maatreël weggelaat is. Daarop is die ooreenkoms onderteken dat borggeld betaal moes word indien Moolman sy slawe oor die grens sou neem.¹⁰³

Jephta het op 29 Junie 1837 voor Peter McRosty, die vrederegter van Albany, verskyn. Hy het getuig dat Moolman in die rigting van die Koonap getrek het. Hier het Oranthus gedurende die nag weggeloop. Die res van die ingeboekte slawe het saam met Moolman na oorkant die Oranjerivier getrek. Volgens Jephta wou Moolman hê dat die slawe moes bly totdat Piet Uys by hom aangesluit het. Ná Uys se aankoms het Moolman van plan verander en gesê dat hulle saam met hom moes gaan. Moolman het vervolgens dieper die binneland ingetrek waarop Jephta ook weggeloop het. Die ander ses slawe was nog by Moolman, maar het almal begeer om terug te keer.¹⁰⁴

103 *The Graham's Town Journal*, 22/12/1836, Vol VI, no 261.

104 CO 465: P McRosty (ingesluit die verklaring van Jephta) - B D'Urban, 29/6/1837; Vergelyk LG 379, no 14: P McRosty - H Hudson, 29/6/1837, pp 33-36.

Op 8 Julie 1837 het die spesiale magistraat die regering gevra of hy kon voortgaan om die bepalinge wat volgens die ooreenkoms met Moolman van krag was, toe te pas.¹⁰⁵

Op 9 Julie het Sherwin vir Anthony Muller ingelig dat Moolman die borgvoorwaardes verbreek het en dat Muller daarom die borggeld moes betaal.¹⁰⁶

Muller het op 13 Julie verklaar dat Moolman hom oortuig het dat hy nie sy slawe na oorkant die grens sou neem nie. Hy het gevra dat Moolman gestraf moes word deur die eiendom te verkoop wat hy nog in die Kolonie gehad het.¹⁰⁷

Sherwin het daarna verneem dat Muller voornemens was om met sy seuns die grens van die Kolonie oor te steek en self die ingeboekte slawe terug te bring. Volgens Sherwin sou dit die ideale oplossing bied.¹⁰⁸ Die prokureur-generaal het voorgestel dat die saak in die hande van die vrederegter gelaat word.¹⁰⁹ Die goewerneur het op sy beurt vir luitenant-goewerneur Stockenstrom versoek om die saak oor te neem. Daar moes teen Muller opgetree word indien hy die slawe nie terugbring nie.¹¹⁰

Wessel Moolman, wat nie getrek het nie, het nou vir Jacobus Moolman in die bresse probeer tree. Hy het vir Anthony Muller meegedeel dat Jephta op 13 Augustus by hom besoek afgelê het. Jephta het te kenne gegee dat hy nie vir Moolman ongerief wou veroorsaak nie en nie daarvan bewus was dat Moolman soveel geld moes betaal nie. Volgens Jephta het Oranthus ook nie verder as die Visrivier met Moolman getrek nie.¹¹¹

Op 6 Oktober 1837 het Sherwin bekend gemaak dat Moolman se agt ingeboekte slawe teruggekeer het. Ses van dié slawe is egter deur Moolman aan 'n agent oorgedra met

105 CO 465, no 67: TC Sherwin - regeringsekretaris, 8/7/1837.

106 LG 58: TC Sherwin - AM Muller, 9/7/1837, p 246; Vergelyk CO 4330 Register of Memorials Received 1836-1837, 8/7/1837, pp 453-454.

107 LG 58: AM Muller - B D'Urban, 13/7/1837, pp 232-234.

108 CO 465, no 72: TC Sherwin - regeringsekretaris, 15/7/1837.

109 AG 80, Part 2: J Bell - TC Sherwin, 19/7/1837.

110 LG 58, no 166: B D'Urban - A Stockenstrom, 21/7/1837, pp 228-231.

111 LG 392: W Moolman - AM Muller, 13/8/1837, pp 13-14.

die doel om hulle tot Moolman se voordeel uit te verhuur. Prokureur-generaal Oliphant het op 13 Oktober verklaar dat Moolman se optrede onwettig was en dat hy swaar gestraf kon word. Moolman se agent kon onder geen omstandighede enige gesag oor die slawe uitgeoefen het nie.¹¹²

Piet Uys het 'n besondere verbintenis met Jacobus Moolman gehad en hy sou deeglik op hoogte van bogenoemde gebeure gewees het. Soos later sal blyk het Piet Uys self nie op 'n vriendskaplike voet met spesiale magistraat Sherwin verkeer nie. Die saak waarby Jacobus Moolman betrokke was, sou beslis nie gehelp het om hierdie betrekkinge te verbeter nie.

Ander bekendes en familieleden van die Uyse is ook daarvan beskuldig dat hulle hul slawe na oorkant die grens geneem het. 'n Broerskind van Jacobus Moolman, Petrus Lafras Moolman,¹¹³ het in Julie 1838 ook 'n Trekker geword en na Port Natal verhuis. 'n Ingeboekte slaaf, Spaas, het by spesiale magistraat Sherwin gekla dat Moolman sy ou moeder saamgeneem het.¹¹⁴

Piet Uys se swaer, Petrus Gerhardus Human, het weer 15 beeste van sy ingeboekte slaaf September Gamban geëis aangesien Human sy dienste moes ontbeer met sy verhuising na Natal.¹¹⁵

Gerrit van Rooyen, 'n bekende boer van die wyk Gamtoosrivier, se slaaf Joel het op 2 Augustus 1837 'n verklaring voor Sherwin afgelê. Volgens Joel wou sy werkgewer die Kolonie verlaat en sy ingeboekte slawe saamneem.¹¹⁶ Die spesiale magistraat het vir sersant Richard Tee na Van Rooyen se plaas gestuur. Van Rooyen moes 'n

112 CO 465, no 109: TC Sherwin - regeringsekretaris, 6/10/1837.

113 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 587.

114 LG 392: TC Sherwin - P McRosty, 17/7/1838, p 87; Vergelyk LG 392: W Gilfillan - TC Sherwin, 6/8/1838, p 90.

115 LG 547, no 254: September Gamban - A Stockenstrom, 25/7/1837, pp 112-114.

116 CO 465: Verklaring van Joel voor TC Sherwin - regeringsekretaris, 2/8/1837; Vergelyk CO 465: Verklaring van Jacobus Tamboer voor TC Sherwin - regeringsekretaris, 7/8/1837.

waarborg verskaf dat hy nie sy slawe oor die grens sou neem nie.¹¹⁷ Van Rooyen het Sherwin se optrede as onwettig beskou en 'n regsaksie teen hom geloods.¹¹⁸

Die goewerneur het op 15 Maart 1838 weer eens opdrag gegee dat veral die spesiale magistrate, maar ook die ander regeringsamptenare moes toesien dat geen slawe oor die grens geneem word nie.¹¹⁹ Teen 14 Augustus 1838 kon spesiale magistraat Sherwin rapporteer dat bogenoemde opdrag nie die gewenste uitwerking gehad het nie. Ingeboekte arbeiders is feitlik daaglik oor die grens geneem.¹²⁰

Toe lord Glenelg, die Britse minister van kolonies, verneem het dat die Voortrekkers hulle ingeboekte arbeiders met hulle oor die grense van die Kolonie saamneem, het hy besluit om in te gryp. Aan goewerneur Napier is opdrag gegee om maatreëls te tref om die ingeboektes van slawerny te red.

Napier het die siviele kommissaris van Colesberg opdrag gegee om alle moontlike inligting met betrekking tot die ingeboekte slawe wat by die Voortrekkers teenwoordig was, van vk Gideon Joubert te verkry. Joubert het in Mei 1838 in die geselskap van JN Boshof, klerk van die siviele kommissaris van Graaff-Reinet, die Trekkers in Natal besoek.

Siviele kommissaris Rawstorne het die gevraagde inligting so vinnig moontlik ingewin deur Joubert, Piet Cilliers - een van die Afrikanerboere wat Joubert in Mei 1838 na Natal vergesel het - en I Lemaire, 'n Duitse botanis wat van 'n besoek aan die Voortrekkers teruggekeer het, te ondervra.

117 CO 465: TC Sherwin - R Tee, 27/11/1837.

118 CO 465: JJF Roselt - TC Sherwin, 29/11/1837; Vergelyk CO 465, no 122: TC Sherwin - regeringsekretaris, 9/12/1837.

119 CO 5831 Proclamations and Government Notices 1835-1836, ongepagineer.

120 LG 392, no 2: TC Sherwin - H Hudson, 14/8/1838, pp 85-86.

As 'n neutrale waarnemer het Lemaire insiggewende inligting aan Rawstorne oorgedra.¹²¹ Hy het vertel dat hy voorbereidings getref het om, vergesel van John Montgomery, in Julie 1837 na die Transoranje te vertrek.¹²² Montgomery was 'n Ierse immigrant wat in 1820 na die Kaapkolonie gekom het. In 1837 het hy in die omgewing van die Bamboesberg, ongeveer halfpad tussen Cradock en Burgersdorp, geboer. Volgens Montgomery het hy in Augustus 1837 op 'n handelsekspedisie na die binneland vertrek en terselfdertyd wou hy uitstaande skuld onder die Voortrekkers invorder.¹²³

Volgens Lemaire het 'n groep van vyf of ses ingeboekte slawe van Piet Uys op Montgomery se plaas aangekom. Hulle het 'n pas van Piet Uys by hulle gehad waarmee hy hulle verlof gegee het om na die Kolonie terug te keer. Die pas is by Sanddrif ('n drif van die Oranjerivier, net oos van die Stormbergspruit) uitgereik. Montgomery het daarop die ingeboektes gehuur om hom na die Voortrekkers te vergesel.

Met hulle aankoms by Uys se laer by Thaba Nchu het die Voortrekkerleier die ingeboektes herken. Volgens Uys wou hy niks meer met slawerny te doen gehad het nie. Net nadat hy die Oranjerivier oorgesteek het, het hy en die lede van sy trek besluit om hulle ingeboekte slawe na die Kolonie terug te stuur. Slegs een bejaarde slavin het geweier om na die Kolonie terug te keer omdat sy te oud was om daar 'n verdienste te maak. Hierdie eertydse ingeboektes van Uys het weer met Montgomery na die Kolonie teruggekeer.¹²⁴

Uit Napier se korrespondensie met vk Joubert het Napier verneem dat daar nie meer as 30 ingeboektes by die Voortrekkers kon wees nie. Joubert het die goewerneur

121 C Venter: Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (*Historia*, Mei 1991, pp 20-21).

122 LG 194, no 53: F Rawstorne - H Hudson, 25/8/1838, pp 191-198.

123 C Venter: Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (*Historia*, Mei 1991, p 21).

124 LG 194, no 53: F Rawstorne - H Hudson, 25/8/1838, pp 191-198.

meegedeel dat hy in staat sou wees om daardie ingeboektes wat nie by die Voortrekkers wou bly nie, na die Kolonie terug te bring.

Op 22 Oktober 1838 het Joubert en sy geselskap weer na Natal vertrek. Veldkornet Joubert het 41 verklarings van die ingeboektes by die Voortrekkers in Natal en die Transoranje afgeneem.¹²⁵

'n Besondere geval was dié van Lafheer wat reeds deur Piet Uys se vader, Jacobus Uys, in die Kolonie vrygestel is. Na sy vrystelling het Lafheer eers na die Tarka teruggekeer. Van daar het hy vir Uys gaan soek en by die Drakensberg weer by hom aangesluit. As 'n vrye persoon het hy saam met Uys na Natal getrek en verkies om by hom te bly.¹²⁶ Lafheer was waarskynlik die slaaf Fleur, die seun van Uys se slavin Roset. Hy is op 5 Mei 1818 gebore en op 5 Oktober 1818 geregistreer.¹²⁷

Veldkornet Joubert het by die weduwee van Piet Uys die drie minderjarige kinders van die ingeboekte slavin Rosina aangetref. Rosina het in die Kolonie agtergebly, maar haar kinders aan Piet Uys se vrou toevertrou. Die kinders het die Uystrek vrywillig gevolg en geweier om Joubert na die Kolonie te vergesel. Hulle het gehuil en geskreeu toe Joubert hulle wou dwing. Vir Joubert en sy reisgenote het dit voorgekom asof “genoemde 3 als kinders behandel word en sy hun juffrou (Piet Uys se vrou) van harte aankleef wij sien niet hoe Joubert hun sal weg krijgen”.¹²⁸

William Rowland Thompson van Grahamstad het vir Piet Uys se vriend, Gert Rudolph, borg gestaan dat hy nie sy slawe oorkant die grens sou neem nie. By die koloniale grens gekom, het Rudolph se twee ingeboekte arbeiders, Esau en Jack, besluit om hulle werkgewer te vergesel, waar Rudolph hulle toe gehuur het. Goewerneur Napier

125 C Venter: Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het, 1835-1838 (*Historia*, Mei 1991, pp 22, 24, 27).

126 CO 2778, no 36: Verklaring van Lafheer (ingesluit by F Rawstorne) - regeringsekretaris, 16/11/1837, p 337.

127 SO 6/120 Register of Slaves, Swellendam, T-V, 1816-1835, ongepagineer.

128 CO 2778, no 94: Verklaring van P Pienaar en AG Spies, 16/11/1837, p 337 (ingesluit by F Rawstorne - regeringsekretaris, 23/12/1838).

het Rudolph se verklaring as vals beskou en Rudolph is 'n boete van £ 100-0-0 opgelê.¹²⁹ Esau en Jack het egter self 'n verklaring afgelê dat hulle Rudolph vrywillig vergesel het.¹³⁰

Dit blyk dus dat Piet Uys en sy uitgebreide familie en vriende die bestaande stelsel waarin daar onderskeid tussen blank en nie-blank en werkgewer en werknemer getref is, gesteun het. Klaarblyklik het hy sy arbeiders oor die algemeen goed behandel en was hy in beginsel nie teen die vrystelling van die slawe gekant nie. Tog was hy teen die gelykstellingsbeleid gekant en was dit 'n belangrike faktor wat hom tot emigrasie aangespoor het.

129 LG 73: G Rudolph - G Napier, ongedateer, pp 94-96.

130 LG 73: Verklaring van Jack en Esau voor prokureur E Parker, September 1838, pp 97-98.

HOOFTUK 6

DIE ROSINA-HOFSAAK

Die arrestasie van Piet Uys se vrou in die distrik Uitenhage is nog 'n gebeurtenis rakende sy familie wat in die geskiedskrywing oor die oorsake van die Groot Trek 'n plek verower het. Sowel in die tradisies van die Uys-familie as in die algemene griewekompleks van die Voortrekkers, het die arrestasie van Uys se vrou voortgeleef. CFJ Muller het in 'n artikel in 1972 hierdie onderwerp uitvoerig behandel.¹

Vir die doel van hierdie studie is dit nodig om weer eens aan dié gebeurtenis aandag te gee. Die arrestasie van Alida Uys moet egter nie in isolasie beskou word nie. Die aanloop tot hierdie saak en veral die gebeure waarby Piet Uys se swaer, Petrus Gerhardus Human, en spesiale magistraat Sherwin betrokke was, het 'n rol gespeel wat tot die heftige reaksie van Uys aanleiding gegee het.

6.1 Die Hofsaak teen PG Human

Die vrystellingswet rakende die vrystelling van slawe het voorsiening gemaak dat spesiale magistrate aangestel word wat moes toesien dat die bepalinge van die wet uitgevoer word. Die oud-offisiere van die Britse leër en vloot sou vir hierdie doel aangestel word.

Volgens die Vrystellingswet moes die spesiale magistrate toesig oor die ingeboekte arbeiders hou. Hulle moes ook die uitvoering van die Vrystellingswet en enige aanvullende wetgewing in die verband kontroleer. Hulle is bekleed met volle jurisdiksie ten opsigte van enige oortreding van die bepalinge van die Vrystellingswet wat deur die ingeboekte arbeider of die wetgewer begaan mag word, met die voorbehoud dat

¹ CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 244-245).

die magte van die howe nie hierdeur gekanselleer word nie.

In 'n verdere omskrywing van Ordonnansie 1 van 1835 moes elke magistraat in die distrik waarin hy aangestel is minstens een keer elke ses maande die plase met meer as 20 ingeboekte arbeiders besoek. Twee dae elke week, behalwe wanneer hulle op besoek in die distrik was, moes die spesiale magistrate 'n hofsitting hou om alle klagtes van die ingeboekte arbeiders of die wetgewers te verhoor.² So is kaptein Thomas Cowper Sherwin op 9 Januarie 1835 as spesiale magistraat vir die distrik Uitenhage aangestel.³

Reeds in April 1835 was die ongewilde Sherwin in 'n twis betrokke. Hy het verklaar dat in nege uit tien sake die werkgewer die aangeklaagde was. Daarom het hy gevra dat uitsluitel gegee moes word of die prokureur sake voor die hof van die spesiale magistraat kon behartig.⁴

Die aanklag teen Piet Uys se swaer, Petrus Gerhardus Human, het groot opspraak in die distrik Uitenhage verwek. Die ongewilde spesiale magistraat TC Sherwin het 'n groot rol in dié gebeure gespeel. Dié saak sou Uys se vertroue in die regering se beheer oor die verhouding tussen werkgewer en werknemer verder geskaad het.

Op 6 Junie 1835 het September, 'n arbeider in diens van Petrus Gerhardus Human (van die plaas Goedgeloof in die wyk Tsitsikamma)⁵ drie klagtes by spesiale magistraat Sherwin ingedien. Human het hom die vorige maand gestuur om die tuin nat te lei. September het egter eers sy kinders gaan kos gee. Volgens Human het hy te lank gedraai en het hy sy arbeider met 'n stok geslaan. September was daarna vir twee dae siek. Die derde dag het Human hom opgejaag om te gaan werk. September het ook gekla dat hy onvoldoende voedsel en kleding ontvang het.

2 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe ...*, pp 19, 31-32.

3 CO 4906: J Bell - siviele kommissaris, 16/1/1835, p 33.

4 CO 441, no 43: TC Sherwin - J Bell, 10/4/1835.

5 A 519 vol 37: *The Graham's Town Journal* 1835 January 2 - 1836 April 28, 15/10/1835, p 161.

September het verder getuig dat hy gedurende Maart 1835 van Human se huis afwesig was. Ten tyde van sy afwesigheid het Human sonder toestemming vyf van sy dragtige koeie verkoop. Met sy terugkeer het Human aangebied om September vir die verlies van sy koeie te betaal of om hom vyf ander koeie te gee. Hy het egter geen vergoeding ontvang nie.

Daarop het September 'n klagte teen Human gaan lê. Met sy terugkeer het Human vir September, sy vrou en vier kinders van die plaas gejaag. Die drie oudste meisies moes egter agterbly om te werk.

Theunis en Geertruyda Potgieter, die bure van Human, het vir Human getuig. Volgens Theunis Potgieter het Human sy arbeider agt dae gegee om 'n ander werkgewer te vind. Geertruyda Potgieter het getuig dat die ingeboekte arbeiders voldoende voedsel en kleding ontvang het.

Sherwin se uitspraak was dat Human vir borgtog kon kwalifiseer voordat hy voor die Hooggeregshof moes verskyn. Sherwin het verklaar dat hy 'n vreemdeling in Uitenhage was en nie geweet het watter inwoners oor die vermoë beskik het om borgtog te betaal nie. Daarom moes resident-magistraat Van der Riet beslis oor die borgtog wat Human moes betaal.⁶

Volgens Sherwin het hy vir Human onder toesig van 'n sersant na Van der Riet gestuur. Tot sy verbasing moes hy vasstel dat vrederegter JG de Villiers egter geweier het om borgtog toe te staan. Sersant John Fleetwood het getuig dat ene mnr Alcock vir hom en Human na Van der Riet se kantoor vergesel het. Sowel resident-magistraat Van der Riet, as vrederegter JG de Villiers het geweier om vir Human borgtog toe te staan. Daarop het sersant Fleetwood en Human na Sherwin teruggekeer.⁷

6 CO 3983: Verklaring van September, 6/6/1835, pp 249-255; Vergelyk CO 441: Verklaring van September, 6/6/1835, ongepagineer.

7 CO 441, no 61: TC Sherwin - J Bell, 8/6/1835.

Volgens die prokureur-generaal het Sherwin die saak verkeerd gehanteer. Sherwin moes die drie klagtes van September afsonderlik hanteer het en self uitspraak oor die eerste twee (die klagtes van aanranding en onvoldoende voedsel en kleding) gelewer het.

Sherwin het wel korrek opgetree deur die derde klag, naamlik die verkoop van September se koeie, na die Rondgaande Hof te verwys. Daar was egter geen bewys dat Human wel die koeie verkoop het nie. Sherwin moes 'n voorlopige ondersoek gedoen het. Indien daar voldoende getuienis was, moes Sherwin self borgtog aan Human toegestaan het. Hy het hoogs onreëlmstig opgetree deur die saak na die resident-magistraat en die vrederegter te verwys. Hulle het korrek opgetree aangesien hulle oor geen jurisdiksie beskik het om in te meng nie.⁸

Van sersant Fleetwood en Sherwin se klerk, Van Schoor, is verneem dat vrederegter De Villiers vir Human aangemoedig het om nie borgtog te betaal nie en liever tronk toe te gaan. De Villiers sou dan Human se saak behartig.⁹

Daarop het Human se prokureur, JJF Roselt, in September voor die Rondgaande Hof 'n saak teen Sherwin aanhangig gemaak. Sherwin het die regering versoek om regshulp aan hom te verleen.¹⁰ Prokureur-generaal Oliphant het laat weet dat daar nie aan hierdie versoek van Sherwin voldoen kon word nie. Sherwin sou vir sy eie verdediging voorsiening moes maak.¹¹

8 CO 439, no 50: A Oliphant - regeringsekretaris, 23/6/1835, pp 175-178; Vergelyk CO 5176: J Bell - TC Sherwin, 23/6/1835, pp 425-427.

9 CO 441, no 65: TC Sherwin - J Bell, 27/6/1835; Vergelyk CO 3983: J Fleetwood - TC Sherwin, 1/8/1835, p 256.

10 CO 3983: TC Sherwin - J Bell, 15/8/1835, pp 257-258; Vergelyk CO 441, no 77: TC Sherwin - J Bell, 15/8/1835.

11 CO 5176: J Bell - TC Sherwin, 21/8/1835, p 450; Vergelyk CO 441, no 77: TC Sherwin - J Bell, 15/8/1835.

Op 24 September het regter Menzies voor die Rondgaande Hof ten gunste van Sherwin uitspraak gelewer.¹² In die saak tussen die ingeboekte arbeider, September, en Human omtrent die vyf koeie wat Human sou verkoop het, is eersgenoemde deur die jurie skuldig bevind. September is op 5 Oktober tot vier maande tronkstraf en 39 houe gevonniss.¹³

Moontlik het Sherwin nie kans gesien om self 'n beslissing te vel teen die klagtes wat September ingedien het nie as gevolg van die toenemende teenstand wat hy van die inwoners van die distrik Uitenhage ontvang het. Reeds op 1 Junie 1835 het die spesiale magistraat vir goewerneur D'Urban versoek om vanweë gesondheidsredes sy setel na Port Elizabeth te verskuif. Sherwin het gemeld dat hy sedert sy aankoms groot weerstand van die inwoners ontvang het. Die eerste keer dat hy 'n werkgewer 'n boete opgelê het, het dit groot ontevredenheid onder die inwoners veroorsaak. Sy sosiale lewe het daaronder gely, aangesien hy nog nooit 'n uitnodiging van enige persoon ontvang het nie. Slegs siviele kommissaris Van der Riet het hom een maal uitgenooi om die Swellendamse burgers te ontmoet.¹⁴ Op 7 Julie 1835 het goewerneur D'Urban toestemming verleen dat Sherwin na Port Elizabeth kon verskuif.¹⁵

Sherwin was daarvan oortuig dat die koloniste hulle kragte teen hom saamgesnoer het. Hy het selfs verneem dat 'n sameswering teen hom beplan is.¹⁶ 'n Polisiebeampte, Cornelius B Slevik, het getuig dat Bernardus Rens aangevoer het dat hy Sherwin sou wegjaag indien hy by sy plaas opdaag. Rens sou nie omgee om 'n boete van £ 40-0-0 te betaal indien hy vir Sherwin 'n pakslae gee nie. Die inwoners sou in elk geval sy boete vir hom betaal het. Rens het ook gedreig dat Sherwin liefds nie na sonder op

12 CO 441, no 91: TC Sherwin - J Bell, 24/9/1835; Vergelyk CO 441, no 92: TC Sherwin - J Bell, 28/9/1835.

13 A 519 vol 37: *The Graham's Town Journal* 1835 January 2 - 1836 April 28, 15/10/1835, p 161.

14 CO 441, no 57: TC Sherwin - B D'Urban, 1/6/1835.

15 GH 26/85: B D'Urban - lord Glenelg, 22/11/1837, p 123; Vergelyk CO 5176: B D'Urban - TC Sherwin, 7/7/1835, pp 435-436.

16 CO 441, no 60: TC Sherwin - J Bell, 8/6/1835.

straat moes verskyn nie.¹⁷

Die regering het die standpunt gehuldig dat die koloniale wette voldoende beskerming aan Sherwin behoort te bied. Indien Sherwin hom aan die dreigemente sou steur, sou hy homself as ongeskik bewys vir die pos waarin hy aangestel is.¹⁸

Goewerneur D'Urban het persoonlik ondersoek ingestel na die oorsake van die vyandigheid jeens Sherwin. Hy het in November 1837 tot die gevolgtrekking gekom dat Sherwin aan geen probleme blootgestel is wat buite die normale veld van alle spesiale magistrate val nie. Hy was van mening dat Sherwin nie oor die nodige hoedanighede beskik het wat die aard van sy taak vereis het nie.¹⁹

Piet Uys het van bogenoemde gebeure kennis gedra en dit het hom hewig ontstel. Dit word bewys deur die memorie wat hy op 4 Augustus 1835 uit Grahamstad, terwyl hy nog op kommando was, aan D'Urban geskryf het. Uys het daarop gewys dat die arbeiders die gewoonte aangekweek het om hulle werkgewers se dienste te verlaat om 'n klag by die magistraat te lê. Op grond van die verklaring word die werkgewer gedagvaar om voor die magistraat te verskyn. Totdat borg betaal is, word die werkgewer gevange gehou soos wat met Human gebeur het voordat hy die klag as vals kon bewys.²⁰

Sherwin het van hierdie stelling van Uys kennis geneem en in 'n brief aan goewerneur D'Urban daarna verwys. Sherwin het daarop gewys dat hy in die saak wat Human teen hom aanhangig gemaak het, vrygespreek is.²¹

-
- 17 CO 441, no 65: Verklaring van CB Slevik voor TC Sherwin - J Bell, 27/6/1835; Vergelyk CO 441, no 57: TC Sherwin - B D'Urban, 1/6/1835.
 - 18 CO 5176: J Bell - TC Sherwin, 18/6/1835, pp 424-425.
 - 19 BJ Liebenberg: *Die Vrystelling van die Slawe ...*, p 35.
 - 20 CO 3983: PL Uys - B D'Urban, 4/8/1835, pp 237-242.
 - 21 CO 441, no 92: TC Sherwin - B D'Urban, 28/9/1835.

6.2 Klagtes teen Ingeboekte Arbeiders

Piet Uys het nou sterker as leier en spreekbuis van die inwoners van die distrik Uitenhage na vore getree. Ter illustrasie hiervan dien die saak waarby die weduwee Van Vuuren van Uitenhage betrokke was.

Die bejaarde weduwee het 'n klagte teen die gedrag van haar ingeboekte arbeiders ingedien. Daarteenoor het die arbeiders weer gekla dat hulle nie voldoende voedsel en klere ontvang het nie.²² Daarop is mev Van Vuuren deur spesiale magistraat Sherwin met £ 6-8s beboet. Sy het egter geweier om te betaal²³ en het op 7 Oktober 1835 versoek dat die saak heropen word.²⁴ Prokureur Roselt het vasgestel dat die weduwee se arbeiders wel tronkstraf opgelê is, maar dit is nooit volvoer nie. Daarop het van haar arbeiders 'n klagte gelê dat hulle nie voldoende voedsel en klere ontvang het nie.

Sherwin het mev Van Vuuren skuldig bevind ten spyte daarvan dat sy te kenne gegee het dat sy getuies kon roep wat die klagtes teen haar kon weerlê. Aangesien sy nie die boete wou betaal nie het Sherwin gedreig om haar te laat opsluit.

Roselt het voorts gemeld dat Piet Uys op 7 Oktober 1835 te Grahamstad 'n versoekskrif aan die goewerneur oorhandig het waarin hy vir mev Van Vuuren in die bresse getree het.²⁵

Sherwin het in 'n brief sy optrede verdedig en bygevoeg dat hy beledigings moes verduur as hy op straat verskyn. Nogtans was dit nie so erg as dié wat hy voorheen in die dorp Uitenhage moes verduur nie.²⁶

Die Uys-egpaar het ondertussen self probleme met hulle ingeboekte slavinne

22 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 6/8/1835, pp 330-337.

23 CO 441, no 81: TC Sherwin - J Bell, 2/9/1835.

24 CO 3983, no 71: S van Vuuren - B D'Urban, 7/10/1835, p 324.

25 CO 3983: JJF Roselt - regeringsekretaris, 3/11/1835, pp 325-327.

26 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 5/11/1835, pp 328-329.

ondervind. Mevrouw Uys se paadjie het spoedig met dié van Sherwin gekruis.

Die Registrateur en Beskermheer van Slawe, GJ Rogers, het al op 31 Desember 1827 opgemerk dat die wet wat slavinne betref nie vir voldoende straf voorsiening gemaak het nie. Dit het groter ongehoorsaamheid onder die slavinne veroorsaak. Volgens Rogers kon die slavinne in die Kaapkolonie beter behandeling verwag as wat die Engelse vroue-arbeiders in Brittanje te beurt geval het.²⁷

In 1830 het Rogers weer verklaar dat, hoewel lyfstraf nie wenslik is nie, die slavinne te ligte strawwe opgelê is vir die aard van hulle oortredings. Die vermindering van voedsel en huishoudelike aanhouding vir kort tydperke het nie die gewenste uitwerking gehad nie. Die gevolg was uiters ongehoorsame gedrag. Slawe het soms doelbewus diefstal gepleeg en onmiddellik skuld erken. Deur opgesluit te word, is die slawe-eienaar van die slaaf se arbeid ontnem en het hy dus skade gely.²⁸

'n Maatreël wat vir die slawe-eienaars 'n bron van irritasie was, was die regulasie van Augustus 1830 wat bepaal het dat elke slawe-eienaar 'n strafboek moes aanhou waarin hy duidelik moes opteken watter strawwe hy aan sy slawe toedien.²⁹ Alle slawe-eienaars moes dus twee maal per jaar reise na die magistraatskantore onderneem om die strafboek aan die slawebeskermmer voor te lê. Dit het baie tyd in beslag geneem en het die slawe-eienaars ernstig gegrief.³⁰

Die reeds genoemde ongegronde aanklag van Jacobus Uys sr se slavin, Lena, dat sy twee seuns, Piet en Jacobus, met haar seksuele omgang gehad het, het tot Piet Uys se ergernis bygedra.³¹

27 SO 2/11, no 73: GJ Rogers - R Bourke, 31/12/1827, pp 189-199.

28 SO 3/20a Confidential Reports, Protector of Slaves 1829-1834: Observations of the Protector of Slaves for the Report between June and December 1830, ongepagineer.

29 MAS Grundlingh: Vyftig Jaar Britse Bestuur, 1806-1854 (Van der Walt, Wiid en Geyer, reds: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p 177).

30 SO 3/20a Confidential Reports, Protector of Slaves 1829-1834: Observations of the Protector of Slaves for the Report between June and December 1830, ongepagineer.

31 SO 3/20 Reports of the Protector of Slaves 1833-1834, ongepagineer; Vergelyk 1/Uit 9/2 Journals 1833-1834, 24/2/1834, ongepagineer.

In sy brief van 4 Augustus 1835 het Uys gekla oor die ongehoorsame en opstandige gedrag van die ingeboekte arbeiders in die distrik Uitenhage. Hy het daarop gewys dat die bestaande wette onvoldoende voorsiening vir strafuitoefening gemaak het. Hoewel herhaalde klagtes tot die regering gerig is, het dit op dowe ore geval. Hy het versoek dat die regering moes optree om behoorlike beskerming aan die inwoners te verleen.

Hoewel Uys namens sy medeburgers hierdie vertoë aan die hoogste gesag in die Kolonie gerig het, het sy eie ervaring tog deurgeskemer. Hy het beklemtoon dat die Uitenhaagse burgers nie langer hulle gewone bedrywighede met sulke onbeteuelbare arbeiders kon voortsit nie. As voorbeeld het hy verwys na 'n ingeboekte slavin wat beveel is om 'n baksel brood in die oond te sit en dan, ten einde aan die persoon in bevel doelbewus aanstoot te gee, die deeg weg te gooi. Dit is gedoen in die wete dat sy nie gestraf kon word nie. As 'n verdere voorbeeld het Uys genoem dat ingeboekte arbeiders transportwaens vir hulle eie rekening oorlaai het, want hulle het geweet dat dit ook straffeloos kon geskied. Na die beste van sy wete het ingeboekte arbeiders hulle daarop toegespits om bevele te veronagsaam.

Uys het betekenisvol opgemerk dat sy vrou 'n klagte by die magistraat ingedien het. Die ingeboekte slavin is slegs gewaarsku. Met haar vertrek het die slavin vir mevrou Uys meegedeel dat sy daarvan oortuig was dat sy nie gestraf kon word nie.

Piet Uys het in sy memorie ook gemeld dat een van sy ingeboekte slavinne tydens sy afwesigheid gedurende die Kersfees van 1834 sy vrou ingelig het dat sy 'n algemene opstand van slawe verwag het. Sy sou egter nie vir mev Uys enige leed aandoen nie. 'n Ander ingeboekte arbeider het blykbaar in die omgewing rondgegaan en die woord versprei dat die slawe hulself moes voorberei aangesien hy hulle eersdaags bymekaar sou bring. Uys het groot gevaar in hierdie nuwe vyand gesien, aangesien hy en sy medeburgers nie in staat was om hulle te beheer nie.

Volgens Uys was daar in die wyke Gamtoosrivier en Tsitsikamma ongeveer 300

ingeboekte arbeiders wie se gedrag so ongehoorsaam en wetteloos was dat die burgers ongeneë was om hulle plase te verlaat wanneer hulle besigheid in die dorp wou doen. Die inwoners het vir hulle gesinne se veiligheid gevrees sou die mans skielik opgekommandeer word.³²

Daar is 'n sterk aanduiding dat dit hulle huisbediende, Rosina, was wat die lewe vir hom en sy vrou begin moeilik maak het, en dat dit veral 'n lastige probleem begin word het juis toe Uys weg van sy huis was.³³

Die goewerneur het die siviele kommissaris opdrag gegee om spoedig en volledig oor die klagtes van Uys te rapporteer. Hy was veral begerig om meer inligting oor die genoemde gerugte van 'n slawe-opstand te kry en ook of so 'n opstandige gees wel bestaan het. Volgens die goewerneur was die bestaande wetgewing doeltreffend genoeg om die slawe te dissiplineer. Nogtans moes die siviele kommissaris vasstel of daar enige tekortkominge in die wetgewing was.³⁴ Ook spesiale magistraat Sherwin is om sy kommentaar gevra.³⁵

Sherwin het verklaar dat hy op 3 Julie die Uyse se plaas besoek het. Hy het 19 ingeboekte arbeiders (waarskynlik Piet Uys se vader s'n) daar aangetref. Hy het bevind dat daar voldoende grond bestaan het om Rosina te straf. Ongelukkig was daar geen sluitblokke op die werf beskikbaar nie. Volgens die wet was hy boonop nie gemagtig om haar in eensame aanhouding aan te hou nie. Sy enigste alternatief was om 'n konstabel teen 'n aansienlike uitgawe op 'n sesdaagse reis te stuur om Rosina na die Uitenhaagse tronk te vervoer. Hy het haar 'n weeklange tronkstraf opgelê. Alida Uys sou beswaar aangeteken het omdat sy nie van haar slavin se dienste gebruik kon

32 CO 3983: PL Uys - B D'Urban, 4/8/1835, pp 237-242; Vergelyk CO 2755: PL Uys - B D'Urban, 14/8/1835, pp 541-542.

33 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 251-252); Vergelyk CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 11/8/1835, pp 243-248.

34 GH 34/5, no 45: W Smith - JW van der Riet, 6/8/1835, pp 44-45; Vergelyk CO 2755: W Smith - JW van der Riet, 6/8/1835, pp 538-540.

35 GH 34/5, no 44: W Smith - TC Sherwin, 6/8/1835, pp 44-45.

maak nie. Sy het gevoel dat sy vir die oortreding van Rosina gestraf is.

Daarop het Sherwin al die ingeboekte arbeiders voor hom laat verskyn. In skerp taal het hy hulle op hulle opstandigheid gewys. Die ingeboekte slavinne het hom egter uitgelag. Sherwin het daarop gewys dat hy met besoeke aan plase orals klagtes teen slavinne moes aanhoor, terwyl daar net twee klagtes teen die mans was. Sherwin was daarvan oortuig dat die bestaande wetgewing nie voldoende was om die ingeboekte arbeiders tot groter gehoorsaamheid aan te spoor nie. Die meeste het tronkstraf bo arbeid in diens van die werkgewer verkies.³⁶

Siviele kommissaris Van der Riet het geantwoord dat talle persone van die distrik Uitenhage wel oor die gedrag van hulle ingeboekte arbeiders gekla het. Hy het nie kennis gedra van enige opstand wat sedert die vorige Kersfees onder die ingeboekte slawe gedreig het nie. Die saak moes egter na die vrederegter vir verdere ondersoek verwys word. Volgens Van der Riet was die bestaande regulasies wel voldoende om ingeboekte arbeiders wat oortree het tot verantwoording te roep. Die groot afstande van tot 30 uur per perd wat dienshere gereeld met minder as twee arbeiders na die naaste magistraat moes aflê, was egter 'n ernstige grief gewees. Die siviele kommissaris het verder voorgestel dat indien die uitspraak van die spesiale magistraat nie aanvaar word nie, die dienste van die Rondgaande Hof oorweeg moes word.³⁷ Van der Riet het op 12 Augustus 1835 sy verslag aan die regeringsekretaris gestuur.³⁸

Geen ondersoek het egter plaasgevind wat tot 'n bevredigende oplossing vir die inwoners van die distrik Uitenhage gelei het nie.³⁹ Presies 'n maand na Uys se bovermelde memorie is 'n verdere petisie deur JJ Uys (sy vader of broer) en Jacobus Moolman na die Kaapse regering gestuur.

36 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 11/8/1835, pp 243-248.

37 CO 3983: JW van der Riet - W Smith, 11/8/1835, pp 259-264.

38 CO 2755, no 117: JW van der Riet - regeringsekretaris, 12/8/1835, p 537.

39 CFJ Muller: Die Arrestasie mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 252).

Daarin is weer gekla oor die gedrag van die ingeboekte arbeiders in die distrik. Die burgers se gesinne het swaar gely deur die skade en vernietiging van hulle eiendom as gevolg van die optrede van die ingeboekte arbeiders. Vanweë die gebrek aan owerheidsgesag was die inwoners te bevrees om hulle plase te verlaat, ten spyte daarvan dat hulle vir kommandodiens opgeroep is.

Die petitionarisse het die goewerneur versoek om aan plaaslike owerhede opdrag te gee om die orde te herstel en gehoorsaamheid af te dwing met die wette wat so noodsaaklik vir die welsyn van die gemeenskap is. Hulle het dit benadruk dat verskeie oproepe op die regering gedoen is om in te gryp, maar geen gehoor is daaraan gegee nie.

Uys en sy mede-petisionarisse het gekla dat die spesiale magistraat nie aan hulle 'n regverdige geleentheid gebied het om hulle saak te stel ter verdediging van die valse beskuldigings wat die ingeboekte arbeiders teen hulle gemaak het nie. "Totale ruïnering" het die inwoners in die gesig gestaar, asook die bedreiging van lewe en eiendom as gevolg van die arbeiders se wettelose gedrag. Arbeiders is toegelaat om sonder passe rond te swerf.⁴⁰

Dié versoekskrif is op 11 September 1835 na die Uitvoerende Raad verwys.⁴¹ Daar skyn dit dood te geloop het, want geen rekord bestaan van 'n antwoord aan die petitionarisse nie.⁴²

Uit bogenoemde is dit duidelik dat daar by Uys oor 'n lang periode heelwat griewe jeens die ingeboekte arbeiders, en veral teenoor die oud-slavin, Rosina, geakkumuleer het. Die klagte van Rosina teen Piet en Alida Uys, die arrestasie van laasgenoemde en die hewige reaksie wat dit uitgelok het, moet dus teen die agtergrond van die reeds

40 CO 3983, no 59: PL Uys, JJ Uys en J Moolman - B D'Urban, 4/9/1835, pp 235-236.

41 GH 34/6 Index and Register to Frontier Book 1835, ongepagineer.

42 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 252).

gespanne gemoedere beskou word.

6.3 Die Klagte van Rosina

'n Dag nadat Piet Uys sy tweede klagskrif oor die gedrag van die ingeboekte arbeiders aan die regering gerig het, het hy op 5 September vir Rosina voor spesiale magistraat Peter McRosty in Grahamstad gebring. Uys het haar daarvan aangekla dat sy weggeloop het.

Rosina het op 8 September 1835 'n verklaring voor die spesiale magistraat afgelê. Volgens haar het sy reeds kort na die Kersfees van 1834 na Uitenhage gegaan om 'n klag van aanranding teen mev Uys aanhangig te maak. Aangesien die spesiale magistraat nie op daardie stadium in Uitenhage beskikbaar was nie, is sy aangesê om eers huis toe te gaan.

Rosina het aangevoer dat Alida Uys haar werk gegee het wat sy nie betyds kon afhandel nie. Daarop het mev Uys haar gewurg. Sy is herhaalde kere gewurg as sy nie haar werk bevredigend gedoen het nie. As gevolg daarvan het sy weggeloop. Dan voeg sy by dat agt dae voordat Piet Uys op kommando gegaan het, hy haar drie keer probeer wurg het omdat sy nie waswater sou gebring het en hom goeie môre gesê het nie.

Rosina het eers verklaar dat sy nie kon sê of Alida Uys haar probeer doodwurg het of slegs probeer het om haar seer te maak nie. Later in dieselfde verklaring het sy aangevoer dat Uys en sy vrou haar albei wou doodwurg. Carolina, die ingeboekte slavin van Cobus Uys, was haar enigste ooggetuie. Piet Uys het op sy beurt ontken dat sy vrou Rosina ooit gewurg het. Rosina het haar wel aan ongehoorsame en parmantige gedrag skuldig gemaak.⁴³

43 CO 441, no 82: P McRosty (verklaring van Rosina ingesluit) - W Smith, 8/9/1835; Vergelyk 1/Ay 9/62: P McRosty - W Smith, 8/9/1835 en CO 3983: TC Sherwin (die verklaring van Rosina ingesluit) - B D'Urban, 29/10/1835, pp 290-295.

Omdat Rosina van haar werkgewer weggeloop het, is sy tot tien dae tronkstraf met harde arbeid gevonnis. McRosty het egter aanbeveel dat sy hiervan vrygeskeld word. Volgens hom was die rede waarom sy weggeloop het, naamlik dat sy aangevoer het dat sy gewurg is, 'n voldoende verskoning. Hy het aanbeveel dat die saak na die spesiale magistraat van Uitenhage vir verdere ondersoek verwys word. Intussen moes Rosina na 'n plek gestuur word waar sy maklik gevind kon word wanneer haar klag weer aangehoor word.

In die kantlyn van die dokument word gemeld dat Rosina ook haar klagte by die spesiale magistraat van die distrik Uitenhage ingedien het. Sy het egter gedros voordat uitspraak gelewer is. Dit het haar onder verdenking geplaas dat sy 'n vals verklaring afgelê het.⁴⁴

Ook die goewerneur het aanbeveel dat die saak na spesiale magistraat Sherwin vir 'n volledige ondersoek verwys word. Die uitslag moes aan hom gerapporteer word. Aangesien Rosina die klaer was, het die goewerneur geen nodigheid gesien dat sy in die tronk aangehou word nie. Nietemin moes sy onmiddellik na haar werkgewer teruggestuur word, aangesien Uys op haar dienste aanspraak kon maak.⁴⁵

6.4 Die Eerste Lasbrief

Spesiale magistraat Sherwin is op 11 September 1835 gelas om 'n volledige ondersoek te doen en aan die goewerneur terug te rapporteer.⁴⁶ Sherwin het dié brief op 12 September 1835 ontvang.⁴⁷

Sherwin het eers meer as 'n maand later 'n konstabel, George Turner, met 'n lasbrief na die Kromrivier gestuur. Daarvolgens is Piet Uys en sy vrou aangesê om voor die

44 1/Ay 9/62: P McRosty - W Smith, 8/9/1835; Vergelyk CO 441, no 82: P McRosty - W Smith, 8/9/1835.

45 GH 34/5, no 94: W Smith - P McRosty, 8/9/1835, pp 94-95.

46 1/Ay 9/62: P McRosty - TC Sherwin, 11/9/1835.

47 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 5/11/1835, pp 296-298.

spesiale magistraat in Port Elizabeth te verskyn. Op pad na die Uyse op 15 Oktober by die mond van die Gamtoosrivier, het die pontoperateur, Gert van Rooyen, geweier om die konstabel oor te neem. Volgens Turner het Van Rooyen die konstabel se geld (wat hy hom eers verplig het om te betaal) later neergegooi, die konstabel beledig en terselfdertyd al die Engelse en die regering vervloek. Hoewel die konstabel dit beklemtoon het dat hy op regeringsdiens was, moes hy onverrigter sake na Port Elizabeth terugkeer. Dit skyn dus asof Van Rooyen doelbewus probeer voorkom het dat die ongewilde spesiale magistraat van Port Elizabeth sy onpopulêre lasbrief op die Uyse sou bestel.⁴⁸

Hierdie reaksie van Van Rooyen, eienaar van die plaas Loeriesfontein, kon moontlik aangevuur gewees het deur die kompetisie wat daar tussen hom en die Britse setlaar, Edward Martin, ontstaan het om die publiek oor die Gamtoosrivier te vervoer. Persone soos Jurie Johannes Human, Pieter Hendrik Potgieter en Van Rooyen het jare lank reeds persone oor die rivier vervoer.

Martin het in 1826 ook met dié bedryf begin. Die wedywing tussen Martin en die Afrikanerboere het so toegeneem dat op 12 en 13 Augustus 1833 vyf toue van Martin se pont stukkend gesny is en onder andere regter Menzies se wa in die slag gebly het.⁴⁹

Martin het aansoek gedoen om eksklusiewe regte om persone oor die rivier te vervoer, maar dit is nie toegestaan nie.⁵⁰ Van Rooyen en Martin het albei toestemming gehad om uitspanplekke by die Gamtoosrivier op te rig.⁵¹ Van Rooyen is in 1834 met £ 100-0-0 beboet omdat hy drank sonder 'n lisensie daar verkoop het.⁵²

Dat daar wel 'n gevoel tussen die Afrikaners en die Engelse was, word bewys deurdat

48 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober (*Historia*, Desember 1972, p 255); Vergelyk CO 3983: TC Sherwin - B D'Urban, 29/10/1835, pp 290-295.

49 CO 3965, no 54: E Martin - waarnemende goewerneur Wade, 28/9/1833; Vergelyk CO 8514: JJ Human, PH Potgieter - R Bourke, 26/8/1828.

50 CO 4327 Register of Memorials Received 1833-1834, 28/9/1834, ongepagineer.

51 CO 3966, no 12: G van Rooyen - waarnemende goewerneur Wade, 28/12/1833.

52 CO 3973, no 100: G van Rooyen - B D'Urban, 1/4/1834.

Martin op 26 November 1834 gekla het dat die Afrikaners eerder van Van Rooyenhulle se dienste gebruik gemaak het en hy dus aansienlike skade gely het.⁵³

6.5 Die Tweede Lasbrief

Na die insident tussen Van Rooyen en Turner was Sherwin verplig om 'n tweede dagvaarding te laat uitreik, en 'n ander konstabel, naamlik Richard Tee, daarmee af te vaardig. Die lasbrief het mev Uys beveel om oor vyf dae in Port Elizabeth te verskyn. Op die 21ste Oktober het Tee teruggekeer met 'n briefie van Alida Uys waarin sy verklaar dat haar man afwesig was op kommando en dat sy geen vervoer het nie. Toe Sherwin die konstabel ondervra het oor die waarheid van hierdie verklaring, het hy hom meegedeel dat daar twee of drie waens op Uys se werf was. Sherwin se klerk, HJ Weston, het gesertifiseer dat die konstabel hom meegedeel het dat daar twee waens en 'n kar op die werf was. Volgens Piet Uys sou sy vrou bygevoeg het dat daar slegs 'n kreupel kind teenwoordig was. Sy sou dadelik aan die dagvaarding gehoor gee sodra haar man tuis kom.⁵⁴

Richard Tee is sedertdien in Oktober 1835 tot sersant bevorder.⁵⁵ Dit sou waarskynlik Piet Uys se ontsteltenis vererger het. Tee het aangevoer dat Alida Uys geen aanduiding gegee het dat daar 'n siek kind by die huis was nie. Sy sou ook nie te kenne gegee het dat die rede waarom sy nie kon saamgaan nie was omdat daar niemand was wat na die huis kon omsien nie. Haar skoonvader en skoonmoeder was wel tuis, aldus Tee.⁵⁶

Sherwin het bygevoeg dat daar verskeie gevalle voorgekom het waar die betrokke partye soortgelyke verskonings gemaak het, terwyl ander eenvoudig net nie by die hof

53 CO 3972, no 49: E Martin - B D'Urban, 26/11/1834.

54 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 5/11/1835, pp 296-298; Vergelyk CO 3983: Bylae Dokument A, TC Sherwin - B D'Urban (ingesluit die verklaring van HJ Weston), 16/11/1835, p 303 en CO 3983, no 644: PL Uys - B D'Urban, 2/11/1835, pp 280-283.

55 LG 547: TC Sherwin - A Stockenstrom, 14/8/1837, p 143.

56 CO 3983: Verklaring van R Tee, 16/11/1835, p 302.

opgedaag het nie. Die gevolg was dat geen verhore kon plaasvind nie en geregtigheid nie kon geskied nie. Aangesien sulke voorvalle so gereeld voorgekom het, het Sherwin vir die eerste keer besluit om 'n lasbrief uit te reik om Alida Uys na Port Elizabeth te bring. Hoewel so 'n lasbrief ongerieflik kon wees vir persone wie se teenwoordigheid summier opgeëis is, kon hy dit nie onder die omstandighede vermy sonder om sy plig op 'n growwe wyse te versaak nie.⁵⁷

Voorsien van 'n lasbrief het Richard Tee om ongeveer eenuur namiddag op Sondag 25 Oktober, 'n dag voor die lasbrief verstryk het, by die plaas Brakfontein opgedaag. Die plaas was twee dagreise te perd van Port Elizabeth geleë.⁵⁸

Met sy aankoms het die konstabel Piet Uys se moeder ontmoet. Hy het haar die doel van sy besoek verduidelik, naamlik dat hy Piet Uys se vrou kom soek het na aanleiding van die beskuldiging wat Rosina teen haar aanhangig gemaak het. Moontlik het daar kommunikasieprobleme tussen Alida Uys en Richard Tee ontstaan. Dit is nie seker of mev Uys Engels en of Tee Hollands kon verstaan nie. Vir mev Uys was dit duidelik dat dit wel oor die veelbesproke Rosina gegaan het, aangesien sy volgens Tee heelwat oor haar gedrag te sê gehad het.

Terwyl Tee navraag na Alida Uys gedoen het, het 'n jong man (die seun van Piet Uys, waarskynlik die sestienjarige Jacobus Johannes) binnegekom. Tee het hom versoek om hom na sy moeder te begelei. Volgens Tee het Alida Uys hom gevra om te sit. Daarop het Tee so ordentlik as moontlik die doel van sy besoek aan haar verduidelik sonder om die lasbrief te toon. Dié twee het blykbaar ook nie mekaar se taal goed gevolg nie. Die grootste probleem het steeds die gebrek aan 'n vervoermiddel blyk te wees.⁵⁹ Alida Uys het waarskynlik met vervoer gesukkel aangesien Piet Uys self

57 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 5/11/1835, pp 296-298.

58 CO 3983, no 644: PL Uys - B D'Urban, 2/11/1835, pp 280-283; Vergelyk CO 3983: Verklaring van R Tee, 7/11/1835, pp 300-301.

59 CO 3983: Verklaring van R Tee, 7/11/1835, pp 300-301; Vergelyk CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 245-249).

verklaar het dat hy voor sy vertrek op kommando twee waens aan persone wie se waens gesteel is, geleen het.⁶⁰ Tee het verklaar dat hy die nodige vervoer sou voorsien, maar Jacobus Uys het aangebied dat hy 'n wa en span osse sou leen. Tee het hom na Jacobus Moolman vergesel. Daar het Tee vir Uys se vader, 'n ouderling, op sy terugkeer van 'n kerkdiens, ontmoet. Hy het onderneem om sy skoondogter die volgende dag na die pad te bring om Piet Moolman se wa (waarskynlik Petrus Johannes) te ontmoet wat na Port Elizabeth sou afreis.

Daarna het hulle na die Uyse se huis teruggekeer. Die aand het Jacobus Uys sr en sy skoondogter vir die dagvaarding gevra. Tee het verklaar dat hy dit nie kon gee nie aangesien hy dit moes gebruik om die nodige vervoer vir haar te kry. Alida Uys het dit daar gelaat, maar dit skyn asof sy nie wou glo dat daar 'n wettige lasbrief vir haar inhegtenisname uitgereik is nie. Tee kon nie verstaan dat Alida Uys, omdat sy 'n siek kind in die huis gehad het, soos later sou blyk, onwillig was om met hom te vertrek nie. Aangesien dit 'n Sondag was en hulle vir Piet Uys self binnekort terug verwag het, was haar familie nog verder onwillig om haar te laat gaan.

Die Maandagmôre is 'n kar en vier perde gereed gemaak. Teen ongeveer tienuur het Piet Uys se vader aangekondig dat hy nog twee perde wil aanvra en dan self na Port Elizabeth sou meegaan. Aangesien die kar dan te klein sou wees, was hy voornemens om 'n ander kar by Wessel Hendrik Moolman te probeer leen. Hy het so gedoen en hulle reis het begin. Tee het op sy eie vooruit gery tot by die pont aan die Gamtoosrivier waar hy gestop het totdat die kar opgedaag het.

Die volgende môre, terwyl hulle by die ponteenaar, Gert van Rooyen se huis vertoef het, het Alida Uys vir Tee versoek om sy lasbrief voor te lees. Tee het aan die versoek voldoen. Piet se vader het verneem dat sy seun waarskynlik te Uitenhage was en het voorgestel dat hulle eers daarheen moes gaan. Tee het dit nie teengestaan nie en vir Jacobus Uys meegedeel dat daar genoeg tyd was. Tee sou op Uys se woord steun om

60 CO 3983, no 644: PL Uys - B D'Urban, 2/11/1835, pp 280-283.

op die vasgestelde tyd by Port Elizabeth te wees.

Jacobus Uys en sy skoondogter het toe die Dinsdagmôre voortgery. Tee het 'n tyd lank gewag en hulle toe op hierdie roete na die Baai gevolg. By Uitenhage het hy toevallig vir Piet Uys in Kerr se winkel raakgeloop, maar geen woord met hom gewissel nie.⁶¹ Samuel Kerr het as saalmaker vir die burgermagte tydens die Sesde Grensoorlog diens gedoen.⁶² Daar is reeds daarop gewys dat Piet Uys in September 1835 op 'n strawwe kommandoveldtog teen die Xhosa gegaan het en dat hy 'n belangrike rol in dié verband gespeel het.⁶³ Sowat 'n maand later het goewerneur D'Urban aan Uys verlof verleen om na sy huis terug te keer.⁶⁴ Die goewerneur het Uys se bydrae op die pas afgelope kommando hoog waardeur en hom in Grahamstad persoonlik gespreek.⁶⁵

Op 23 Oktober het Uys vanaf Grahamstad op pad huis toe vertrek. By die mond van die Gamtoosrivier is hy tot sy uiterste verwarring en verbasing meegedeel dat sy vrou deur 'n polisieman by haar woonhuis gearresteer is en as 'n gevangene na Port Elizabeth onderweg was.

Daarop het Uys onmiddellik teruggery en sy vrou sowat twee uur van Uitenhage ingehaal. Van haar het hy verneem wat alles met haar en sy familie tydens sy afwesigheid gebeur het.⁶⁶ Of hy toe reeds besef het dat hy ook deur Rosina van aanranding beskuldig is, weet ons nie. Vanselfsprekend is hy saam met die kar na spesiale magistraat Sherwin by Port Elizabeth om sy vrou te help verdedig.⁶⁷

61 CO 3983: Verklaring van R Tee, 7/11/1835, pp 300-301; Vergelyk CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 247-248).

62 CO 3979, no 86: S Kerr - B D'Urban, 31/10/1835.

63 *The Graham's Town Journal*, 24/9/1835, Vol IV, no 196.

64 CO 3983, no 644: PL Uys - B D'Urban, 2/11/1835, pp 280-283.

65 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 253-254).

66 CO 3983, no 644: PL Uys - B D'Urban, 2/11/1835, pp 280-283.

67 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 254-256).

Die Uyse het weer eens vooruit gery. Tee het hulle ingehaal waar hulle op die pad uitgespan het. Piet Uys het vir Tee gevra of hy 'n regeringsamptenaar was waarop Tee dit bevestig het. Daarna het Tee die Uyse verlaat om op hulle eie na die Baai te gaan.⁶⁸

6.6 Die Verhoor

Alida Uys was in werklikheid vanaf Sondag 25 Oktober tot Donderdag 29 Oktober onder Richard Tee se arres. Die saak daarenteen is baie vinnig verhoor, heel waarskynlik nog op Donderdag 29 Oktober of op Vrydag 30 Oktober, toe al die getuies teen en vir Rosina teenwoordig was. Een en almal het teen haar getuig. Uit die gedetailleerde bronne wat vir die verhoor van Rosina en die daaropvolgende ondersoek gebruik is, blyk duidelik in watter situasie sommige grensboere hulle bevind het wanneer ingeboekte arbeiders moedswillig klagtes by spesiale magistrate ingedien het.⁶⁹

Rosina het op 29 Oktober 1835 die beëdigde verklaring wat sy op 8 September afgelê het, voor spesiale magistraat Sherwin herhaal.⁷⁰ Carolina, wat eers as 'n ingeboekte slavin van Cobus Uys en daarna van Piet Uys beskryf is, is deur Rosina as 'n ooggetuie van die beweerde aanranding genoem. Dit is wel bekend dat Piet se vader 'n slavin met die naam Carolina gehad het.⁷¹

Carolina het getuig dat sy een keer gesien het dat Alida Uys vir Rosina in die gesig geklap het toe Piet Uys op kommando was. Dit was as gevolg van Rosina se parmantigheid gewees. Sy het nooit gesien dat mev Uys vir Rosina gewurg het nie. Rosina of die ander bediendes het nooit vir Carolina vertel dat Alida Uys haar gewurg het nie. In haar beëdigde verklaring het Carolina ontken dat sy ooit gesien het dat Piet

68 CO 3983: Verklaring van R Tee, 7/11/1835, pp 300-301.

69 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober, 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 254-256).

70 CO 3983: TC Sherwin (ingesluit die verklaring van Rosina) - B D'Urban, 29/10/1835, pp 290-295.

71 SO 7/31 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Uitenhage 1816-1829, ongepagineer.

Uys vir Rosina mishandel. Sy het ook nie van enige van die ander bediendes gehoor dat dit gebeur het, of dat Rosina dit ooit aan haar vertel het nie. Carolina het verder getuig dat Rosina se gedrag teenoor Piet en Alida Uys baie swak was. Sy was ook baie nalatig in haar werk.⁷²

Volgens die herinneringe van Piet se broer, Johannes Zacharias Uys in 1894 het Alida Uys die magistraat gevra waarom sy soos 'n misdadiger gevange geneem is ten spyte daarvan dat sy geen misdaad gepleeg het nie. Die magistraat het haar gevra of sy weet met wie sy praat en of sy daarvan bewus was dat hy op die stoel van Moses sit.

Daarop het Jacobus Uys die magistraat meegedeel dat sy skoondogter geen kennis van die stoel van Moses gehad het nie, maar wel hy. Hy het gesê dat die stoel van Moses regverdig en onpartydig was, maar hoe die magistraat op die stoel sit, die weet hy nie. Daarop het die magistraat niks gesê nie, en die saak het voortgegaan.⁷³

Piet Uys se vader het daarna onder eed verklaar dat hy in dieselfde woning as sy seun en skoondogter gewoon het. Volgens hom het Uys en sy vrou Rosina nooit in sy teenwoordigheid mishandel nie. Hy het ook nooit gehoor dat Rosina deur hulle gewurg is nie. Ook hy het melding van Rosina se slegte gedrag gemaak en dat sy onwillig was om haar werk te doen. Piet Uys het op sy beurt ook die aanklag van Rosina teen hom skriftelik ontken.

Hierna het Sherwin vir Rosina skuldig bevind dat sy 'n kwaadwillige aanklag teen Alida Uys aanhangig gemaak het. Sy is gevangenisstraf met harde arbeid vir 'n maand opgelê en moes die Maandag, Woensdag en Saterdag van die eerste week in kettings deurbring.⁷⁴

72 CO 3983: TC Sherwin - B D'Urban, 29/10/1835, pp 290-295.

73 Losse mededeling van Johannes Zacharias Uijs (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 295-296).

74 CO 3983: TC Sherwin - B D'Urban, 29/10/1835, pp 290-295.

6.7 Teenstand teen Sherwin

Na afloop van Sherwin se hofverrigtinge - moontlik op Vrydag 30 Oktober of Saterdag 1 November - het die Uyse na Uitenhage vertrek.⁷⁵ Die gevoelens van die Uyse en baie inwoners van die distrik Uitenhage teen die spesiale magistraat het hoog geloop. Die Sondag was Piet Uys, sy vader en broer, Jacobus, onder die 58 petisionarisse wat in 'n petisie aan goewerneur D'Urban hulle teenkanting teen Sherwin se verskuiwing van sy setel in Uitenhage na Port Elizabeth uitgespreek het.

Dit sou tot groot ongerief van die meeste inwoners sowel as arbeiders wees as gevolg van die groot onkoste wat aangegaan en afstande wat afgelê moes word. Die meeste inwoners het nader aan die dorp Uitenhage gewoon. Baie inwoners het meer as 240 km van Uitenhage gewoon en sou dan 'n ekstra 30 km na Port Elizabeth moes aflê. In Uitenhage kon die burgers by vriende en familie tuisgaan, terwyl hulle hul in Port Elizabeth tot herberge moes wend. Dit was nie in die openbare belang om die magistraatsetel na Port Elizabeth te verskuif nie en dit moes volgens die petisionarisse teen die spesiale magistraat se persoonlike motivering opgeweeg word.⁷⁶

Op 12 November het Sherwin weer eens melding gemaak van die hoë mate van vyandigheid en vooroordeel wat daar teen hom in die distrik Uitenhage geheers het.⁷⁷ Die spesiale magistraat het op 18 November gereageer op die redes wat die petisionarisse aangevoer het waarom die magistraatsetel in Uitenhage moes wees. Hy het onder andere aangevoer dat die grensboere op hulle besoek aan Port Elizabeth eerder in hulle waens as in herberge tuisgegaan het. Die paar slawe-eienaars wat meer as 20 slawe besit het, het ewe ver van Uitenhage as van Port Elizabeth gewoon.⁷⁸

75 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 275).

76 CO 3983, no 58: 58 Petisionarisse van die distrik Uitenhage - B D'Urban, 2/11/1835, pp 227-230.

77 CO 3982, no 80: TC Sherwin - B D'Urban, 12/11/1835.

78 CO 3982, no 91: TC Sherwin - W Smith, 18/11/1835.

Roselt, die prokureur van Uys, het dié petisie van die inwoners van die distrik Uitenhage grotendeels ondersteun. Hy het bygevoeg dat by die dorp Uitenhage daar voldoende water en weiveld vir die osse was. Vanaf Uitenhage na Port Elizabeth was daar geen uitspanplek nie en feitlik geen beskikbare water vir agt van die twaalf maande nie. Daar was sowat 280 werkgewers en 1 300 ingeboekte arbeiders in die distrik Uitenhage waarvan slegs sowat 11 dienshere en 80 arbeiders naby Port Elizabeth gewoon het. Hy het afgesluit deur te sê dat Sherwin kon woon waar hy wil, maar die magistraatsetel moes op Uitenhage wees.⁷⁹

Die goewerneur het op 3 Desember 1835 vrederegter Armstrong se mening omtrent dié aangeleentheid gevra.⁸⁰ Die vrederegter het op 4 Desember aanbeveel dat daar werklik geen rede bestaan het waarom die spesiale magistraat nie in Port Elizabeth gesetel kon wees nie.⁸¹ Daarop het die goewerneur op 4 Maart 1836 bekend gemaak dat hy nie aan die memorialiste se versoek kon voldoen nie.⁸² Sherwin het ook gesukkel om die nodige vervoer te bekom om ondersoek na klagtes in te stel. Hieruit kan ons aflei dat die Afrikanerboere doelbewus nie hulle waens, perde en osse tot Sherwin se beskikking wou stel nie.⁸³

Op dieselfde dag toe die Uyse mede-ondertekenaars van 'n petisie teen Sherwin se verskuiwing na Port Elizabeth was, het Piet Uys nog 'n memorie aan die goewerneur gerig. Aangesien hy nou oor alle persoonlike feite in verband met sy vrou se arrestasie beskik het, het hy 'n striemende aanval op spesiale magistraat Sherwin geloods.⁸⁴ Daarin het hy verklaar dat Sherwin op die mees ongeoorloofde wyse denkbaar opgetree het. Die wet het aan hom geen gesag verleen om sy optrede te regverdig nie. Uys het verder gemeld dat die wrede en onderdrukkende optrede van die spesiale magistraat 'n hoë mate van opgewondenheid en negatiewe gevoelens by hom gewek

79 CO 3983: JF Roselt - B D'Urban, ongedateer, pp 231-234.

80 A 519 vol 22: B D'Urban - A Armstrong, 3/12/1835, pp 30-31.

81 CO 3982: A Armstrong - B D'Urban, 4/12/1835.

82 CO 4329 Register of Memorials Received 1835-1836, pp 425-426.

83 CO 452, no 4: TC Sherwin - regeringsekretaris, 9/1/1836.

84 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 257).

het. Uys het as gevolg van die onwettige en onregverdige optrede van Sherwin vergoeding van die regering verwag.⁸⁵

Twee dae later het goewerneur D'Urban, wat van Januarie tot Desember 1835 op besoek aan die oosgrens was, in 'n brief aan Sherwin navraag oor hierdie saak gedoen. 'n Dag later, op 5 November 1835, het Sherwin teruggeskryf. Hy het verklaar dat hy nie die wet oortree het soos wat Uys te kenne gegee het nie. Hy het die hoop uitgespreek dat die goewerneur sou insien dat hy nie die wet buitengewoon streng toegepas het nie. Volgens Sherwin is hy ingelig dat Uys se beweerde grief 'n beplande set van hom was. Indien die goewerneur fout met Sherwin se hantering van die saak sou vind, sou Uys dit as grond vir verdere optrede teen hom gebruik deur hom by die Rondgaande Hof aan te kla.⁸⁶

Kort daarna het prokureur Roselt namens Uys 'n klag teen Sherwin opgestel. Op 16 November het Sherwin verdere inligting aan die goewerneur verskaf ten einde die klag teen hom te weerlê. Hy het vir D'Urban verseker dat hy slegs op die inligting deur sy oud-konstabel verskaf, gereageer het. Hy sou graag 'n verdere redelike uitstel in die dagvaarding van Alida Uys wou toegestaan het. Sherwin het verklaar dat geen melding van Alida Uys se siek kind gemaak is nie. Indien Alida Uys se bewering dat sy weens 'n siek kind en 'n gebrek aan vervoer nie toe kon afreis na Port Elizabeth nie, korrek was, het hy sy spyt daaroor uitgespreek dat die toepassing van die wet so swaar op haar gerus het. Hy kon nie meer die lasbrief wat op Alida Uys gedien is, voorlê nie, want dit is deur sy vorige klerk uit sy rekordboek gesny. Daarmee het die ander stukke ook verdwyn. Uit die spesiale magistraat se verdere opmerkings blyk dit dat hy nooit die Hollandse teks van die nota aan Alida Uys begryp het nie. 'n Ander klerk sou weer pogings om Alida Uys se verskonings uit Hollands te vertaal, vernietig het. Gevolglik kan nie alleenlik afgelei word dat taalprobleme tot misverstande aanleiding gegee het nie, maar dat sekere betekenisvolle amptelike stukke kort daarna verlore

85 CO 3983, no 644: PL Uys - B D'Urban, 2/11/1835, pp 280-283.

86 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 5/11/1835, pp 296-298.

gegaan het.⁸⁷

Teen die einde van November 1835 kon die goewerneur uiteindelik sy indrukke van die hele saak rakende die arrestasie van Piet Uys se vrou op skrif stel en op 28 November in 'n amptelike brief uit Port Elizabeth aan Piet Uys meedeel. Hy het nie bevind dat die spesiale magistraat onderdrukkend of ekstreem opgetree het nie. Hy het egter opgemerk dat dit 'n aanstootlike wet vir die inwoners was. Die gevolg was dat die uitwerking daarvan op 'n onregverdige wyse aan die ampsdraers toegeskryf is.⁸⁸

Teen die einde van November of begin Desember 1835 het Piet Uys goewerneur D'Urban se antwoord op sy klagte teen spesiale magistraat Sherwin ontvang. Terselfdertyd het hy vir Rosina terug uit die tronk verwag nadat haar vier kinders deur sy vrou versorg moes word. Hoewel hy en sy vrou albei deur Sherwin van aanranding vrygespreek is, het hy nog sterk oor die buitengewone optrede teen sy vrou gevoel. Boonop is sy naam in die gedrang gebring terwyl hy op kommando sy vaderland verdedig het. Soos tevore gebeur het, is Uys dus in sy persoonlike hoedanigheid en as ontluikende leier van die Uitenhaagse grensboere in die arbeidsprobleme met ingeboekte slawe gedompel. Nou was hy éérs daarby gemoeid. Die goewerneur het self nou erken dat die wet rakende die ingeboekte arbeiders aanstootlik was. Dit het juis die grensboere se standpunt onderskryf.

Vir die grensboere het hierdie arbeidswet dus vernedering en skande meegebring. Op materiële gebied het die wet 'n sekuriteitsimpak gehad. Die grensboere moes dikwels hulle familie onbeskermd op plase agterlaat en lang ritte na die howe onderneem. Verder moes hulle dan die ingeboekte arbeiders se arbeid ontbeer.

Hierdie toestand kon slegs draaglik wees indien die spesiale magistraat wat dit moes

87 CO 3983: TC Sherwin - W Smith, 16/11/1835, pp 285-288; Vergelyk CO 3983: Verklaring van R Tee, 16/11/1835, p 302; CO 3983: Verklaring van H Weston (dokument A), 16/11/1835, p 303 en CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 257-258).

88 CO 3983: Memorandum van B D'Urban, 28/11/1835, p 284.

toepas, versigtig en taktvol optree. Sherwin se optrede kan egter allermens as taktvol beskryf word.⁸⁹

Wat moontlik tot die Uyse se gevoel van gegriefdheid kon bygedra het, was die feit dat Richard Tee se oudste seun op daardie stadium gevangenisstraf van drie jaar op Robbeneiland uitgedien het.⁹⁰ Uit 'n verklaring van die distriksaanklaer van Uitenhage, JG de Villiers, kan afgelei word dat ook sersant Richard Tee vir 'n tydperk gevangene in Port Elizabeth was. Die Uyse kon gevoel het dat met so 'n rekord hy nie die geskikte persoon was om Alida Uys in hegtenis te neem nie. De Villiers was op daardie stadium ook in 'n geskil met Sherwin betrokke.⁹¹

Uit 'n aansoek wat onder andere deur Jacobus Philippus Moolman, Piet Uys, sy ooms, Hans Jurie en Petrus Johannes Moolman, en sy swaer, Petrus Gerhardus Human, op 5 Desember 1835 te Uitenhage aan die siviele kommissaris gerig het, blyk dit dat Uys verder betrokke in die organisering van protesbewegings geraak het.⁹²

Hulle het toestemming gevra om op 15 Januarie 1836 'n openbare bespreking op die plaas Zeekoerivier van Wessel Hendrik Moolman te hou. Die vergadering sou handel oor die talle griewe wat die Uitenhaagse grensboere met betrekking tot die ingeboekte arbeiders gehad het. Die gevoel van die publiek moes getoets word en voortvloeiend daaruit sou 'n memorie aan die goewerneur voorgelê word.⁹³

Dit skyn asof Piet Uys nog nie op daardie stadium finaal besluit het om te trek nie. Hy het persoonlik op 'n besondere goeie voet met goewerneur D'Urban verkeer. Daarom

89 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, pp 258-259).

90 CO 3983, no 55: R Tee - B D'Urban, 16/11/1835, pp 202-204.

91 CO 2762, no 106: JG de Villiers - J Bell, 25/6/1836.

92 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 260).

93 CO 2755: P L Uys - JW van der Riet, 5/12/1835, p 844.

sou hy hom nogmaals namens sy Uitenhaagse medeburgers tot die goewerneur wend.⁹⁴ Die siviele kommissaris het op 7 Desember sy brief na die regeringsekretaris verwys.⁹⁵

Vyf dae later het die waarnemende regeringsekretaris W Smith namens D'Urban uit Uitenhage geantwoord dat hy nie graag so 'n vergadering wou verbied nie. Hy het die aansoekers daarop gewys dat hulle griewe wou lug oor regulasies wat deur die Britse regering neergelê is. Daaruit kon die goewerneur niks goeds sien voortspruit nie. Dit kon tot 'n situasie lei wat die uitbetaling van vergoeding vir die vrygestelde slawe kon belemmer. Indien die petisionarisse steeds wou voortgaan, sou die goewerneur sy toestemming verleen. Die goewerneur het egter sekere voorwaardes neergelê. Die verrigtinge op die vergadering moes gematigd wees, beperk tot die doelstelling om 'n petisie vir die Britse owerheid voor te berei en laastens moes alles op 15 Januarie 1836 afgehandel wees.⁹⁶

Sir Benjamin D'Urban was korrek in sy vertolking dat die Britse regulasies wat die hantering van die ingeboekte oud-slawe beheer het, deel was van die breëre Britse beleid teenoor die Kaapkolonie. Die memorie wat uit die openbare vergadering sou voortspruit, sou geen invloed op die Britse beleid kon hê nie.⁹⁷

Piet Uys het intussen ook met sy hofsaak teen Sherwin voortgegaan. Dat hy wel vroeëre sukses met die hofsaak gehad het, blyk uit die kommentaar wat die redakteur van *De Zuid-Afrikaan* na Uys se dood daaroor gelewer het.⁹⁸

Die verhoor het op 28 Maart voor regter John Wylde van die Rondgaande Hof te Uitenhage plaasgevind. Uys het geëis dat die relevante dokument voor die hof gelê

94 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 260).

95 CO 2755, no 181: JW van der Riet - W Smith, 7/12/1835, pp 846-847.

96 A 519 vol 17: W Smith - JW van der Riet, 10/12/1835, pp 162-163; Vergelyk GH 34/5, no 263: W Smith - JW van der Riet, 10/12/1835, p 231.

97 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 261).

98 JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part I, 1498-1843*, p 92.

moes word. Die spesiale magistraat het die aansoek teengestaan.⁹⁹ Uys het £ 100-0-0 as vergoeding van Sherwin geëis.¹⁰⁰ Aangesien Uys se prokureur blykbaar nie kon opdaag nie, het die regter opdrag gegee dat die saak voor die Hooggeregshof moes dien. Die regter het ten gunste van Uys sy beslissing gevel. Sherwin moes die regskoste ter waarde £ 8-3s-3d betaal. Volgens Sherwin was Uys genoodsaak om alle verdere aanklagte teen hom te laat vaar.¹⁰¹

6.8 Sherwin se Regskoste

Volgens die redakteur van *De Zuid-Afrikaan* is Sherwin se regskoste later op bevel van die goewerneur uit die distrikskas betaal. Daarop sou Uys verbaas uitgeroep het dat sy klagte net soos enige ander is. Indien hy 'n uitspraak in sy guns kry, word die onkoste uit die distrikskas betaal. Indien sy saak misluk, moet hy driedubbeld die koste betaal. Hy het gevra of hulle dit as gelyke behandeling van alle partye beskou. Uys het verklaar dat hy verkies om tussen barbare te woon, waar sy lewe afhang van die krag van sy wapens. Op daardie punt het hy stilgebly en uitgestap.¹⁰² Dit is onseker of bogenoemde relaas op 'n persoonlike mededeling van Uys aan die redakteur of 'n tweedehandse verslag berus het.¹⁰³

Hoewel Uys onder die indruk verkeer het dat die regering Sherwin se regskoste betaal het, het dit waarskynlik nie gebeur voordat Uys die Kolonie verlaat het nie.

Sherwin het op 7 April 1836 'n versoek gerig dat die regering sy uitgawes moes betaal. Die regter het hom in privaatheid meegedeel het hy nie self die koste hoef te dra nie.¹⁰⁴

99 CO 452, no 29: TC Sherwin - regeringsekretaris, 7/4/1836; Vergelyk JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part I, 1498-1843*, p 92.

100 IS Uys: Her Majesty's Loyal and Devoted Trekker Leader: Petrus Lafras Uys (*Natalia*, Desember 1988, pp 30-40).

101 CO 465, no 17: TC Sherwin - B D'Urban, 11/3/1837; Vergelyk JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part I, 1498-1843*, p 92.

102 JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part I, 1498-1843*, p 92.

103 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 260).

104 CO 452, no 29: TC Sherwin - regeringsekretaris, 7/4/1836.

Regeringsekretaris John Bell het wel op 22 April magtiging aan siviele kommissaris Van der Riet verleen om John Chabaud (die prokureur van Sherwin) se rekening te vereffen.¹⁰⁵

Sherwin het vir Chabaud onder die indruk gebring dat die koloniale regering wel die £ 8-3s-3d wat Sherwin aan hom verskuldig was, sou betaal. Chabaud het op 20 Mei 1836 gevra op wie se gesag toestemming verleen is dat die regering sy geld sou betaal.¹⁰⁶ Sherwin het net die volgende dag weer 'n versoek tot die regering gerig om verantwoordelikheid vir sy regskoste te aanvaar.¹⁰⁷

Sherwin moes vir Chabaud oortuig het, want op 3 Junie 1836 het ook die prokureur versoek dat die regering sy rekening moes vereffen.¹⁰⁸ Siviele kommissaris Van der Riet het hierdie versoek eers op 7 Oktober 1836 na die regeringsekretaris verwys.¹⁰⁹ As gevolg van administratiewe probleme deur die registrateur van die Rondgaande Hof is die geld egter nie betaal nie.¹¹⁰

'n Erg gefrusteerde prokureur Chabaud het nou toenemende druk op Sherwin begin uitoefen. Op 11 Januarie 1837 het Chabaud weer vir Sherwin versoek dat sy rekening vereffen moes word.¹¹¹ Drie dae later het Sherwin op sy beurt weer die regering versoek om sy regskoste te betaal.¹¹² Chabaud het nou gedreig om Sherwin te vervolg en op 23 Februarie het Sherwin nog eens 'n beroep op die regering gedoen om te reageer.¹¹³

Op 3 Maart 1837 het regeringsekretaris Bell vir Van der Riet laat weet dat, as gevolg

105 CO 2762: J Bell - JW van der Riet, 22/4/1836; Vergelyk CO 4909: J Bell - JW van der Riet, 3/3/1837, p 10.

106 CO 452: J Chabaud - TC Sherwin, 20/5/1836.

107 CO 452, no 49: TC Sherwin - JW van der Riet, 21/5/1836.

108 CO 2762: J Chabaud - JW van der Riet, 3/6/1836.

109 CO 2676, no 157: JW van der Riet - regeringsekretaris, 7/10/1836.

110 CO 465, no 17: TC Sherwin - B D'Urban, 11/3/1837.

111 CO 465: J Chabaud - TC Sherwin, 11/1/1837.

112 CO 465, no 6: TC Sherwin - regeringsekretaris, 14/1/1837.

113 CO 465, no 14: TC Sherwin - regeringsekretaris, 23/2/1837.

van 'n maatreël van die minister van kolonies, die magtiging wat aan hom verleen is om Chabaud se rekening te betaal, teruggetrek is. Die regering het steeds onderneem om die rekening te betaal, maar eers moes die minister van kolonies toestemming verleen. Sherwin moes intussen self die rekening betaal en dan 'n versoek met 'n verduideliking van die omstandighede aan die regering rig dat hy vergoed moes word.¹¹⁴ Op die vooraand van Piet Uys se verhuising na Natal het Sherwin op 11 Maart 1837 verklaar dat hy die £ 8-3s-3d self betaal het en die goewerneur versoek dat sy eis om terugbetaling aan lord Glenelg voorgelê word.¹¹⁵

Moontlik vanweë die geweldige teenkating wat spesiale magistraat Sherwin van sy mede-amptenare en van die grensboere ontvang het, het hy op 11 Maart 1837 'n jaar lank verlof gevra om na Engeland te gaan. Hy moes na sake gaan omsien na sy moeder se afsterwe.¹¹⁶

Die goewerneur was gemagtig om slegs ses maande verlof aan hom toe te staan. Slegs die minister van kolonies kon dié tydperk van verlof verleng.¹¹⁷ Sherwin het sy aansoek op 1 April 1837 herhaal en sommer versoek dat die regering sy reisonkoste gedeeltelik betaal.¹¹⁸ Dit is nie toegestaan nie met die gevolg dat Sherwin weens die te hoë uitgawe sy aansoek om verlof teruggetrek het.¹¹⁹

6.9 Die Herinneringe leef voort

Die arrestasie van sy vrou en die aanklag teen hom sou Piet Uys, sy familie en vriende nog lank in die herinnering geroep het.¹²⁰ As Voortrekkerleier het Uys in hierdie verband op 7 Augustus 1837 van oorkant die Oranjerivier aan die goewerneur geskryf

114 CO 4909: J Bell - JW van der Riet, 3/3/1837, p 10.

115 CO 465, no 17: TC Sherwin - B D'Urban, 11/3/1837.

116 CO 465, no 16: TC Sherwin - B D'Urban, 11/3/1837.

117 CO 5177: B D'Urban - TC Sherwin, 17/3/1837, p 331.

118 CO 465, no 28: TC Sherwin - regeringsekretaris, 1/4/1837.

119 CO 465, no 31: TC Sherwin - regeringsekretaris, 15/4/1837.

120 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 261).

en verklaar dat alle huishoudelike regte van die werkgewers in hulle huise en op hulle plase weggeneem is. Dit het daartoe gelei dat die ingeboekte arbeiders so ongehoorsaam geword het dat die burgers blootgestel was aan die verlies van eiendom en selfs hulle lewens.

Hulle het ook nie die reg gehad om hulle te verdedig teen diegene wat op hulle onkoste geleeft het nie. Ingeboekte arbeiders kon na goeë dunde na 'n magistraat gaan en sonder getuies 'n vals eed aflê. Daarop is die grensboere op dieselfde wyse as moordenaars deur wit en swart konstabels gevange geneem en voor die hof gedaag. Die grensboer se reputasie het hierdeur groot skade gely. Indien hulle teenstanders die saak verloor het, is hulle koste deur die regering betaal en daarvoor moes die grensboer jaarliks swaar aan belasting betaal. Indien die grensboer skuldig bevind is, moes hyself die boete betaal of hy is tronk toe gestuur.

Dan het Uys gemeld dat die goewerneur goed bewus was van die behandeling wat hy gedurende die afgelope Sesde Grensoorlog ontvang het. Terwyl hy in die teenwoordigheid van die vyand was en sy eiendom onbeskermd gelaat was, is hy aan sulke uitdagende behandeling blootgestel. Dit het ook 'n groot invloed op die ander inwoners uitgeoefen.¹²¹

Die Voortrekker-Volksraad het in November 1838 in antwoord op goewerneur Napier se uitnodiging van 21 Mei 1838 aan die Voortrekkers om na die Kolonie terug te keer, soos volg gereageer: Die oorsake van die emigrasie was van 'n persoonlike en openbare aard. Onder die persoonlike oorsake het die Volksraad met een volstaan, naamlik die onwettige arrestasie van Alida Uys, terwyl haar eggenoot op kommando was.¹²²

Hierdie herinnering het nog veel langer in die geheue van die Uys-familie bly voortleef.

121 A 519 vol 7: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837, pp 34-37.

122 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 262).

Soos reeds genoem het Piet se broer, Johannes Zacharias Uys, in 1894 op 75-jarige leeftyd sy herinneringe oor die gebeurtenis aan GA Odé, die staatsgeskiedskrywer van die Suid-Afrikaanse Republiek, meegedeel. Tydens die arrestasie van Piet Uys se vrou was hy 16 jaar oud.¹²³

Uit Johannes Uys se relaas spreek die emosionele skok wat die gebeure op die Uyse se gemoed in 1835 aan die Kromrivier gemaak het baie duidelik. Hoewel Piet Uys natuurlik meer as ses maande tevore reeds van sy besoek aan Natal teruggekeer het, moes die arrestasie van sy vrou onder dié omstandighede hom hewig ontstel het. Uit die herinneringe van Johannes Zacharias Uys straal na 60 jaar nog die geskokte reaksie van die Uys-familie oor die brutale houding van die bode en die vervreemdende optrede van die magistraat. En in so ver dit 'n rol gespeel het om Piet Uys te laat wegtrek, was die familietradisie korrek.¹²⁴

123 Losse Mededeling van Johannes Zacharias Uys (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 295-296).

124 CFJ Muller: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Desember 1972, p 263).

HOOFSTUK 7

DIE OORSPRONG VAN DIE GROOT TREK EN DIE UYS-KOMMISSIE

Die verkenningstog wat in 1834 onder leiding van Piet Uys na Natal plaasgevind het, word as 'n hoogtepunt in die voorbereidingswerk van die Groot Trek beskou. CFJ Muller het in sy *Die Oorsprong van die Groot Trek* 'n deeglike blik gewerp op die leidende rol wat Piet Uys in daardie gebeure gespeel het. Vir die doel van hierdie studie is dit noodsaaklik dat hierdie sleutelgebeurtenis in die geskiedenis van die Groot Trek, asook die rol wat Uys in die propagering van die trekgedagte gespeel het, van naderby bekyk word.

7.1 Vroeë Jag- en Handelstogte

Reeds gedurende die 18de eeu het Afrikanerboere jag- en handelstogte noordwaarts deur die Transkei onderneem. So is Transkeise roetes na Natal deur die voorvaders van die Voortrekkers verken en die inligting is mondeling aan hulle nageslagte oorgedra. Jacob van Reenen, die ondernemende Kaapse "Patriot" en skatryk veeboer-koopman, het reeds in 1782 aan die Oostenrykse keiser, Joseph II, voorgestel dat onder die Oostenrykse vlag 'n nedersetting aan die Natal-Zululandse kus aangelê word. Van dié voorstel, wat lank geheim gehou is, het niks gekom nie. Dit onderstreep egter die feit dat Afrikaners lank voor die Groot Trek reeds in die suidooskus van Afrika belang gestel het.¹

John Barrow, die Britse amptenaar, reisiger en privaatsekretaris van die Kaapse goewerneur, lord Macartney, het in 1797 voorspel dat die grensboergemeenskap uiteindelik die kettings van die moederstaat van hulle sou afwerp en wegtrek.²

1 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 17.

2 M Streak: *The Afrikaner as Viewed by the English, 1795-1854*, p 147.

Die verkenning wat die Britse vloot in 1822 onder kaptein WF Owen langs die suidooskus gedoen het, het die nuuskierigheid van die Kaapse handelaars gaande gemaak. Met die doel om nuwe markte langs die suidooskus te gaan soek en veral die handelsmoontlikhede in ivoor te ondersoek, het die *Salisbury* onder die kapteinskap van James Saunders King die volgende jaar na Natal vertrek.³ Aan boord was onder andere Francis George Farewell.

Farewell was so beïndruk met die kolonisasie moontlikhede van Natal dat hy met sy terugkeer 'n groep Afrikaans- en Engelssprekende Kapenaars oorreed het om hom na Port Natal te vergesel.⁴ Luitenant King het intussen na Engeland vertrek om steun vir die voorgenome Britse kolonisasie van Natal te werf.⁵ In ongeveer Mei 1824 het die eerste geselskap onder leiding van Henry Francis Fynn in Port Natal aangekom.⁶ Farewell het kort daarna gearriveer.⁷ Op 17 Augustus 1824 het Farewell die Britse vlag by Port Natal gehys en die gebied wat hy van Shaka gekry het as eiendom van die Britse kroon verklaar.⁸ 'n Aantal nedersetters het besluit om terug te keer en het op 7 September 1825 Algoabaai bereik. Die skip *Julia* het kort daarna, op haar tweede vaart van Port Natal, gesink.⁹ Slegs Farewell, Fynn, Joseph Powell, John Cane, Henry Ogle en Thomas Halstead van die oorspronklike groep het in Natal agtergebly.¹⁰ Intussen het luitenant King in 1825 van Engeland teruggekeer. Saam met Nathaniel Isaacs het hy met die *Mary* op 30 September 1825 by Port Natal gearriveer.¹¹

Grensboere soos Piet Uys, wat hom teen 1826 in die distrik Uitenhage bevind het, sou sekerlik van die vestiging van die Engelse handelaars by Port Natal kennis geneem het.

3 GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 88.

4 J Malherbe: *Port Natal. A Pioneer Story* p 13.

5 WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 45.

6 O Geyser: Die lastige Bure op die Noordgrens (*Historia*, 1967, p 225); Vergelyk WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 46.

7 GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 88.

8 C Venter: *Die Groot Trek*, p 7.

9 GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 89; Vergelyk T Rowell: *Natal and the Boers*, p 21.

10 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 108.

11 J Malherbe: *Port Natal. A Pioneer Story*, p 16; Vergelyk WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 46 en G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 127.

Op 4 Mei 1828 het die *Elizabeth and Susan* met onder andere King, Farewell en Isaacs in Port Elizabeth anker gegooi. Aan boord was ook twee van Shaka se kapteins, Sotobe en Bosenboser.¹² Op 8 Oktober 1828 het John Cane met nog 'n afvaardiging van Shaka in Grahamstad gearriveer.¹³ Sulke nuus sou ook die ore van beweeglike en wakker grensboere soos Piet Uys bereik het. Ook die inligting wat hierdie geselskappe oor Natal versprei het, sou nie by hom verbygegaan het nie.

Dit is bekend dat natuurkundiges, jagters, handelaars, sendelinge en lede van amptelike ekspedisies in die eerste twee dekades van die 19de eeu in die noordelike binneland van Suid-Afrika reeds tot by Lithako (teenswoordig Maropeng naby Kuruman) en omstreke besoek afgelê het.

In die jare twintig het nog meer en betekenisvoller jag- en handelstogte na die woongebiede van die Tswana gevolg. So byvoorbeeld het AG Bain en JB Biddulph in 1826 die Molopo oorgesteek en ver noord van Mosega gereis om die moontlikhede van die ivoorhandel te ondersoek. Die Skot David Hume was in 1830 selfs noord van die Limpopo.

In ongeveer 1827 het Robert Scoon en William McLuckie die oorsprong van die Maricorivier bereik en op uitnodiging van Mzilikazi die woongebied van die Ndebele in 1829 besoek. Scoon en McLuckie was die eerste blankes wat Mzilikazi in sy kraal besoek en handelware vir ivoor geruil het. Hulle wedervaringe is in 1830 in die Kaapkolonie gepubliseer en het aansienlike belangstelling uitgelok.¹⁴

12 WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, pp 50-51; Vergelyk G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, pp 142-143 en CO 4888: J Bell - JW van der Riet 15/5/1828, pp 206-207.

13 GE Cory: *The Rise of South Africa 1820-1834 II*, p 365.

14 JC Visagie: 'n Besoek aan Mzilikazi in 1830 (*Historia*, Mei 1992, pp 9-10); Vergelyk P Becker: *Path of Blood. The Rise and conquests of Mzilikazi. Founder of the Matabele tribe of Southern Africa*, pp 93-95.

Scoon het bes moontlik ook met Piet Uys kennis gemaak.¹⁵ Die openbaarmaking van sulke jagtogte en veral berigte oor die verkryging van ivoor in die woongebiede van die Tswana en die Ndebele van Mzilikazi het weer avontuurlustige jagters soos Hans (Dons) de Lange, die Meyers, Besters en Greylings van die wyk Oos-Rietrivier in die distrik Somerset se belangstelling gewek.

Die Meyers en De Lange sou ook kennis geneem het van die gereelde jagtogte wat George Rennie van die wyk Baviaansrivier onderneem het. Tesame met ervare olifantjagters van die Tarka, soos Diederik Johannes Muller, Johannes Christiaan Muller, Stephanus Muller, Piet Jordaan, Johannes Erasmus en Zacharias de Beer, het Rennie se togte die aantrekkingskrag van 'n winsgewende ivoorhandel ingehou. Verder was dit 'n voorbeeld waar Afrikanergrensboere die relatief nuwe roete deur Xhosaland na die Natalse grens sonder gevaar of teenstand afgelê het. Berigte en persoonlike mededelings van Rennie en die Muller-broers se suksesvolle togte in 1826 en 1829 na onderskeidelik die Mbashe- en Mzimvuburivier sou die Meyers en hulle bure se horisonne van nuwe en opwindende jagvelde aansienlik verbreed het.¹⁶

Op 16 Mei 1828 het vyf Engelssprekendes onder die leiding van die distriksgeneesheer van Albany, dr Cowie, en Benjamin Green toestemming gevra om die grense van die Kolonie oor te steek.¹⁷ Die ekspedisie het Grahamstad in 1828 verlaat. Hulle het Natal besoek en van daar na Delagoabaai vertrek waar dr Cowie en Green gesterf het.¹⁸ Ook hierdie ekspedisies sou die nuuskierigheid van die Afrikanerboere oor dié landstreke geprikkel het.

15 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 14.

16 JC Visagie: 'n Besoek aan Mzilikazi in 1830 (*Historia*, Mei 1992, p 11); Vergelyk CO 293, no 203; G Rennie - R Plasket, 19/8/1826, pp 911-912.

17 CO 4893: J Bell - Commandant of the Frontier, 16/5/1828, p 249.

18 GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 95; Vergelyk CFJ Muller: Robert Scoon. 'n Vroeë Suid-Afrikaner (*Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal*, November 1972, p 14).

Dit is reeds bekend dat Piet Uys teen 1828 om grond in die wyk Onder-Boesmansrivier aansoek gedoen het.¹⁹ Hy het minstens sedert 1834 saam met Gerhard Jacobus Rudolph op die plaas Rietvalley in dié wyk gewoon.²⁰

7.2 Die Oorsprong van die Trekgedagte

Die gereelde togte wat na die binneland plaasgevind het, sou die energieke en rustelose Piet Uys se belangstelling gaande gemaak het. Op 30 Januarie 1829 het luitenant-kolonel Henry Somerset aan die koloniale sekretaris laat weet dat hy op daardie dag 'n aansoek van Gert Rudolph, Cobus Moolman en Piet Hins(?), gerespekteerde inwoners van die distrik Uitenhage, ontvang het om olifante in die binneland te gaan jag.²¹ Die regeringsektaris het op 6 Februarie vir kol Somerset laat weet dat die drie applikante by die siviele kommissaris aansoek moes doen.²² Dieselfde dag is siviele kommissaris Campbell van die distrik Somerset en Albany in kennis gestel dat die aansoek goedgekeur is. Die voorwaarde was dat die applikante hulle van twis en inmenging met die inheemse bevolking moes weerhou. Drie ander groepe, waaronder G Rennie, JC, SJ en DJ Muller het terselfdertyd toestemming ontvang om die grens van die Kolonie oor te steek.²³ Daar bestaan geen verdere inligting oor en of hierdie beoogde tog na die binneland wel plaasgevind het nie. Tog is daar aanduidings dat hierdie onderneming meer as net 'n gewone jagtog kon wees. Heel waarskynlik kon die trekgedagte toe reeds by Uys posgevat het en kon een van die oogmerke wees om die binneland van Suid-Afrika te verken.

Die volgende jaar het nog 'n belangrike ekspedisie van vroeg Maart tot einde September uit die Oos-Rietrivier na die binneland plaasgevind. Hierdie ekspedisielede het onder andere uit Cornelis Meyer, sy broer Willem Petrus (Piet) Meyer, sy skoonseun Abraham Carel Greyling, laasgenoemde se broer Pieter Jacobus Greyling,

19 LBD 47: PJ Kemp - GL Cole, 19/10/1829.

20 *The South African Commercial Advertiser*, 5/8/1837, Vol XIII, no 1059.

21 CO 366, no 21: H Somerset - J Bell, 30/1/1829, pp 101-103.

22 CO 5111: J Bell - kol H Somerset, 6/2/1829, p 50.

23 1/Ay 8/18, no 18: J Bell - D Campbell, 6/2/1829.

Johan Hendrik (Hans Dons) de Lange, sy twee swaers, Paul Dirk en Willem Abraham Bester, Philip Rudolph Botha, JC Steyn en Hans Steyn, bestaan. Dan het minstens twee bediendes en vier Griekwas van Boetsap die tog meegemaak. Die lede het jag en handeldryf as die doel van die ekspedisie aangegee.

Die geselskap het deur die Oranjerivier na Boetsap gereis. Van daar het hulle na Groot Tswaing (vandag die dorp Stella) koers gevat. Hulle het tot sover noord as die teenswoordige Mafikeng en Gaborone deurgedring. Hans de Lange, die broers Bester, PR Botha en die twee Steyns het ook 'n besoek aan die kraal van Mzilikazi agter die Magaliesberg gebring.²⁴

Die vraag bestaan of daar 'n verband tussen die voorgenome reis van Uys en sy vriende in 1829 en die effens latere togte van onder andere die Meyers en De Lange gelê kan word. Aanduidings van 'n verband tussen Rudolph, Moolman en Uys se beplande tog in 1829 en die uitgebreide reis van die Meyers en hulle jagmaats in 1830 kan 'n betekenisvolle bydrae tot ons kennis van die ontstaan en ontwikkeling van die trekgedagte lewer.

Navorsing het bevestig dat daar wel 'n skakeling tussen die Uys-tog van 1829 en die Meyer-De Lange-togte van 1830 was. Eerstens is dit so dat Piet Uys se vriend, Gert Rudolph en laasgenoemde se broer, Jacobus Andries Rudolph, met niggies van die broers Meyer getroud was. Tweedens het die Meyer-De Lange-tog van 1830 vir groter opgewondenheid in die distrik Uitenhage gesorg as in die wyk Oos-Rietrivier van die distrik Somerset waar die meeste toggangers gewoon het. Die Uitenhagers het selfs 'n handtekeninglys rondgestuur vir persone wat daarin belang sou stel om hulle in die noorde te vestig. Dit is 'n sterk aanduiding dat sekere inwoners van Uitenhage, soos die Rudolfs en Piet Uys met groot afwagting op die terugkoms van die Meyers en De Lange se ekspedisie gewag het. Die positiewe verslag van die Meyers oor die

24 JC Visagie: 'n Besoek aan Mzilikazi in 1830 (*Historia*, Mei 1992, pp 13-20); Vergelyk Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, pp 33-34).

vestigingsmoontlikhede in die noordelike binneland het daartoe gelei dat die Uitenhagers tot aksie oorgegaan het

Die Uitenhagers het waarskynlik so geesdriftig gereageer omdat hulle die Oos-Rietrivierekspedisielede geken het, van laasgenoemde se planne geweet het en omdat die reisverslag moontlik die bevindinge van die Uys-Rudolph-tog van 1829 bevestig het. Hulle het nou gevoel dat die tyd gunstig was om tot die volgende stap oor te gaan, naamlik om vas te stel of genoeg persone vir so 'n binnelandse nedersetting gemonster sou kon word.

Daar het dus heel waarskynlik in 1829 'n reis deur Piet Uys en sy vriende na oorkant die koloniale grens plaasgevind. Moontlik het hulle diep die noordelike binneland ingedring. Daar was waarskynlik vóór en beslis ook ná die reis 'n skakeling tussen hulle en die Meyers. Uys-hulle se tog het dan die grondslag van die daaropvolgende ekspedisie in 1830 gelê.

Die 1830-ekspedisie was nie net 'n gewone jagtog nie. Vanuit die gevolge kan gesien word dat 'n bymotief reeds aanwesig was. Die trekgedagte was sekerlik nie die oorheersende motivering vir die 1830-ekspedisie nie. Tog kan daar min twyfel wees dat die trekgedagte reeds met die ekspedisie se vertrek in Maart 1830 in hierdie persone se gedagtes gebroei het. Die gedagte om 'n nuwe permanente woonplek iewers in die noordelike binneland van Suid-Afrika te soek, het heel waarskynlik reeds sy oorsprong tydens die tog van Piet Uys en sy mede-toggangers in 1829 gehad.

Die ontstaan van die trekgedagte in die oosgrensdistrikte suid van die Winterberg beteken nie dat dit ongeveer dieselfde tyd ook elders bestaan het nie. Dit kon onafhanklik ook elders ontstaan het.²⁵

25 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 42-44.

7.3 Verdere Verkenning en Belangstelling

Die trekgedagte het die volgende jare bly voortbestaan, terwyl die mate van gegriefdheid teenoor die Britse regering ook toegeneem het. So het Piet Retief in Augustus 1832 gesuggereer dat hy eerder in 'n woeste land sou gaan leef as om met die Britse owerheid te twis.²⁶

Dit het gelyk of prominente Engelssprekendes en handelaars in die jare dertig van die 19de eeu met toenemende verwagting na die kolonisasie van Natal uitgesien het. Die gereelde togte van hierdie persone na en van Port Natal kon vir Piet Uys aangespoor het om self die moontlikhede van hierdie landstreek te gaan ondersoek.

So byvoorbeeld het James Collis, 'n handelaar van die Oos-Kaap, in Julie 1830 'n handelsekspedisie na Natal onderneem.²⁷ Hy het in Januarie 1831 teruggekeer²⁸ en 'n versoek tot die goewerneur gerig om die Britse gesag na Port Natal uit te brei.²⁹ Collis het in 1832 weer op 'n handelsekspedisie na Natal gegaan.³⁰

Melding is in die koerante gemaak van die groot hoeveelhede ivoor en velle wat handelaars soos die Cawoods - Samuel, James en Joshua - in 1832 in Natal bekom het.³¹ H Ogle se aankoms in Grahamstad met 'n wa vol ivoor van Port Natal in September 1832, het ook die belangstelling gewek.³² Vanselfsprekend sou ondernemende Afrikanerboere soos onder andere Piet Uys in die moontlikhede belang gestel het wat dié streek volgens berigte gehad het.

Die Kaapse regering het in Desember 1831 reëlings met dr Andrew Smith, 'n mediese

26 JB Peires: *The British and the Cape, 1814-1834* (R Elphick and H Giliomee, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, p 505).

27 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 157.

28 CO 3950, no 129: J Collis - J Bell, 7/1/1831, pp 502-505.

29 CO 5302: J Bell - J Collis, 15/1/1831, p 235.

30 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 167.

31 *The South African Commercial Advertiser*, 2/6/1832, Vol VIII, no 519; Vergelyk G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 167.

32 *The South African Commercial Advertiser*, 6/10/1832, Vol VIII, no 555.

amptenaar van die Kaapse garnisoen getref. Dit het verband gehou met 'n besoek aan Natal en ook die Zulukoning, Dingane. Die doel was om inligting oor plaaslike aangeleenthede in te win asook om die kolonisasie-moontlikhede te ondersoek.³³

In *The Graham's Town Journal* van 24 Augustus 1832 het 'n brief van dr Smith verskyn wat dieselfde jaar 'n besoek aan Dingane in Natal gebring het.³⁴ Smith het uitgewei oor die goeie moontlikhede wat Natal as 'n vestigingsgebied ingehou het. 'n Jongman, Hermanus Barry, wat dié tog meegemaak het, het Natal as 'n besonder gunstige gebied vir kolonisasie voorgestel.³⁵ Dr Smith se reis het soveel opgewondenheid veroorsaak dat 'n openbare vergadering deur die Literary and Scientific Institution op 24 Junie 1832 gehou is. 'n Komitee is gestig om maatreëls vir 'n voorgestelde verkenningstog deur dr Smith na Sentraal-Afrika te tref.³⁶

Kort daarna het Willem Petrus Meyer en Hans de Lange in November 1832 op 'n tog na Natal vertrek. Hulle het verklaar dat hulle Natal besoek het om die gebied te verken met die oog om die handel uit te brei.³⁷

Dr Smith se reis kon 'n waardevolle hulp gewees het, maar die beplanning van Meyer en De Lange se tog het reeds vroeër 'n aanvang geneem. In die jare twintig het die Duitse natuurkundige, Ludwig Krebs, hom in die wyk Baviaansrivier gevestig. Krebs het self reise na oorkant die grens onderneem soos byvoorbeeld sy besoek aan die Swart-Kei so vroeg as 1826.

Krebs het van Meyer en De Lange se voorgenome tog na Natal te hore gekom. Dit is 'n aanduiding dat hulle lank voor die tyd reeds voorbereidings getref het. Moontlik het Krebs die roetebeskrywing van dr Smith aan hulle bekend gestel en het hy dit vir hulle

33 H Fynn: *The Diary of Henry Francis Fynn* (edited by J Stuart and D MckMalcolm), p 215.

34 *The Graham's Town Journal*, 24/8/1832, Vol I, no 35; Vergelyk *The Graham's Town Journal*, 15/6/1832, Vol I, no 25.

35 R Kirby, ed: *Andrew Smith and Natal*, p 5.

36 *The Graham's Town Journal*, 27/7/1832, Vol I, no 31.

37 CO 3964, no 89: JH de Lange en WP Meyer - TF Wade, 9/8/1833.

vertaal of laat vertaal. Hy het Meyer versoek om vir hom allerhande natuurkundige spesimens in Natal te versamel. Krebs sou heelwat tyd moes bestee om hulle die kuns van preservering te leer.

Heel moontlik het De Lange en die Meyers in die laat jare twintig ook met die energieke Duitser, Eduard Seidensticker, kennis gemaak. Hy het ook in die Natuurkunde belang gestel, en wou graag 'n plaas aan die Koonaprivier in die wyk Oos-Rietrivier bekom. Seidensticker het heelwat kennis oor Mzilikazi versamel en teen die einde van 1831 het hy die Ndebele-koning persoonlik ontmoet.³⁸

Seidensticker, wat ook versamelwerk vir Ludwig Krebs gedoen het, het daarna verder noord gereis waar hy vermoor is.³⁹ Hoewel die Meyers en Hans de Lange moontlik nie met Seidensticker in die Oos-Rietrivier kennis gemaak het nie, is dit wel denkbaar dat Krebs sy vriend se kennis van die binneland aan die Afrikanerboere oorgedra het.

Die kennis wat Piet Meyer en Hans de Lange tydens hulle uitgebreide binnelandse reis na Mzilikazi in 1830 opgedoen het, sou hulle met hulle tog van November 1832 tot Februarie 1833 na Natal met groot vrug kon gebruik. Die verkenningselement was in albei reise te bespeur. Die Meyers en hulle reisgenote het die boerdery-moontlikhede van die noordelike binneland oorweeg en daarop besluit dat verdere verkenning nodig is. Daarom is die tog na Natal onderneem.

'n Leiersfiguur soos Piet Retief het self enige maande na Meyer en De Lange se terugkeer saam met sy skoonseun, Lucas Petrus Johannes Meyer en vier Greylings, die goewerneur se toestemming gevra om diere in die binneland te gaan vang met die doel om dit in die Kolonie van die hand te sit. Hulle aansoek was egter nie suksesvol nie, maar 'n Philip Rudolph Botha het in die tweede helfte van 1833 die grens oorgesteek en Natal besoek. Dit was waarskynlik dieselfde Botha wat die 1830-tog meegemaak

38 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 27-28.

39 Pamela ffolliott en R Liversidge: *Ludwig Krebs. Cape Naturalist to the King of Prussia 1792-1844*, p 78.

het. Heel waarskynlik sou van sy ou jagmaats hom vergesel het.

Die jag van wild was sekerlik 'n belangrike motief, maar die volgorde waarin hierdie jagtogte plaasgevind het en die aansoeke om die grens oor te steek, toon 'n sekere planmatigheid. Die verkenningselement met die oog op permanente verhuising was ook sterk aanwesig.⁴⁰

Hierbenewens het ook die Kaapse handelaars vroeg in 1834 toenemende vertoë tot die Britse regering gerig vir die uitbreiding van die Britse gesag na Port Natal.⁴¹ In afwagting op 'n positiewe reaksie van die Britse regering het 'n groep handelaars, waaronder James Collis en Dick King, hulle in April 1834 na Natal begewe.⁴²

Die inligting wat dr Smith tydens sy tog oor die voortreflikheid van Natal ingesamel het, het hy in Mei 1834 beskikbaar gestel.⁴³ Hoewel die vertellings van die Engelse handelaars die Afrikaner-grensboere soos Piet Uys se belangstelling gewek het, was dit veral hierdie positiewe verslag van dr Smith oor Natal wat vir Uys tot aksie sou aanspoor.⁴⁴ Die verslag het ook daartoe gelei dat 190 handelaars en inwoners van die Kaap 'n petisie aan koning William IV gerig het om maatreëls te tref om Port Natal te beset.⁴⁵

Hierdie petisie is op 17 Junie 1834 deur die goewerneur na die Britse minister van kolonies verwys.⁴⁶ Reeds op 10 November 1834 het minister T Spring Rice aan

40 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 28, 52-53.

41 *The Graham's Town Journal*, 23/1/1834, Vol III, no 109; Vergelyk *The South African Commercial Advertiser*, 29/1/1834, Vol X, no 692.

42 P Becker: *Rule of Fear. The Life and Times of Dingane King of the Zulu*, p 153.

43 R Kirby, ed: *Andrew Smith and Natal*, pp 157-173; Vergelyk H Fynn: *The Diary of Henry Francis Fynn* (edited by J Stuart and D MckMalcolm), p 216.

44 H Cloete: *Five Lectures on the emigration of the Dutch Farmers...*, p 61; Vergelyk AJ du Plessis: *Die Republiek Natalia*, p 21.

45 R Kirby, ed: *Andrew Smith and Natal*, pp 152-173; Vergelyk H Fynn: *The Diary of Henry Francis Fynn* (edited by J Stuart and D MckMalcolm), p 216.

46 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 169; Vergelyk WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa* p 60.

D'Urban laat weet dat die regering nie aan die versoek kon voldoen nie.⁴⁷ In Maart die volgende jaar is die versoek amptelik as gevolg van finansiële oorwegings verwerp.⁴⁸

Daar kan tot die gevolgtrekking gekom word dat die teenwoordigheid van die Engelse handelaars by Port Natal vir Piet Uys geensins ontstel het nie. Trouens, hy sou hulle teenwoordigheid aldaar verwelkom het. CFJ Muller is tereg van mening dat Piet Uys waarskynlik nie 'n tipiese Voortrekker geword het wat sy bande met die Kaapse regering wou verbreek nie.⁴⁹ Die gegriefdheid wat Uys na die inhegtenisname van sy vrou ervaar het, was veel eerder teen die Britse regering se beleid en arbeidswetgewing gemik en nie soseer teen die goewerneur of die Engelssprekendes as sodanig nie. Uys het gevoel dat die goewerneur simpatie met die grensboere se probleme gehad het. Die goewerneur was egter verplig om die beleid en opdragte van die Britse regering uit te voer.

Op 24 Januarie 1838 het Uys as Voortrekker sy lojaliteit teenoor goewerneur D'Urban uitgespreek.⁵⁰ Die grensboere en Voortrekkers het dikwels in hulle versoeke hulle lojaliteit teenoor die goewerneur uitgespreek. Dit is hoflikheidshalwe gedoen en hulle wou hom daardeur heuning om die mond smeer. Tog blyk dit dat Piet Uys, anders as die meeste ander Afrikanerboere, na aan die Engelssprekendes in die distrik Uitenhage beweeg het. Volgens die herinneringe van Piet Uys se oudste seun, Jacobus Johannes in 1879, sou Uys talle vriende onder die Engelse gehad het, en veral onder die militêre wat nie onder filantropiese invloed was nie.⁵¹

Die Uyse het van hierdie Engelse handelaars wat Natal besoek het persoonlik geken. Benjamin Norden, 'n Joodse handelaar wat met die 1820-Setlaars na die Kaap gekom

47 GH 1/102, no 1482: T Spring Rice - B D'Urban, 10/11/1834, pp 65-67.

48 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 169; Vergelyk WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 60.

49 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 275.

50 CO 3999, no 103: PL Uys - B D'Urban, 24/1/1838, pp 470-471.

51 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 275.

het en hom in Grahamstad gevestig het, het in Januarie 1836 Natal besoek. Hy was vergesel van die Amerikaanse handelaars, Adams en Champion. Hy was baie beïndruk met Natal.⁵² Norden het reeds in 1832 blyke van belangstelling in Natal getoon.⁵³

Dit is bekend dat Piet en sy broer Jacobus Uys gereeld perde vir wedrenne in Grahamstad en Uitenhage ingeskryf het. So byvoorbeeld was Jacobus Uys juis in 1832 in 'n hofgeding met kaptein T Damont voor die Rondgaande Hof in Grahamstad betrokke. Dit het gehandel oor 'n prysooreenkoms wat voor 'n wedren tussen Uys en ene Jan Woest aangegaan is. Norden het 'n saal as prys vir 'n perdewedren geskenk. Volgens die getuienis wat Norden tydens die hofsak gelewer het, kon afgelei word dat hy aan Uys goed bekend was.

Ook uit die getuienis wat C Maynard tydens die genoemde hofsak gelewer het, kan die gevolgtrekking gemaak word dat hy die Uyse persoonlik geken het.⁵⁴ Die firma van die Maynards het op 'n gereelde basis 'n winsgewende handel in veral ivoor tussen Grahamstad en Port Natal bedryf.⁵⁵ Benjamin Norden en Maynard het op 14 Augustus 1835 die goewerneur versoek dat die handel langs die ooskus met Port Natal uitgebrei moes word.⁵⁶

Maynard was die skoonseun van die Britse setlaar, Alexander Biggar, wat sedert 1828 sowat 20 kilometer wes van Grahamstad gewoon het. In Mei 1836 het Biggar na Natal vertrek waar sy seun, Robert, reeds sedert Mei 1834 gevestig was.⁵⁷

Alexander Biggar was waarskynlik aan Piet Uys bekend. Hy het hom in Mei 1837 sterk ten gunste van die koms van die Afrikaner-emigrante uitgespreek. Op 2 Mei het

52 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, pp 186-187; Vergelyk DJ Kotze: *Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Zoeloes (1835-1838)*, p 64.

53 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 167.

54 *The Graham's Town Journal*, 18/10/1832, Vol I, no 43.

55 DJ Erasmus: *Rethinking the Great Trek: New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836*, p 24.

56 CO 3981, no 18: C Maynard en B Norden - B D'Urban, 14/8/1835, pp 74-75.

57 HC Pauling: Biggar, Alexander Harvey (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 76).

hy in 'n brief aan 'n Grahamstadse vriend verklaar dat die handelaars te Port Natal na die aankoms van die Afrikaners voornemens was om hulle eie interne regering te vorm.⁵⁸

Indien dit dan wel so was dat Piet Uys die teenwoordigheid van die Engelse handelaars in Natal nie teengestaan het nie, kan ons aanvaar dat in gesprekke dié onderwerp aangeroei is. Die Engelse handelaars kon dus vir Uys beïnvloed het om eerstehandse kennis van dié gebied op te doen.

7.4 Die Lede van die 1834-Verkenningskommissie

Teen 1834 het die emigrasiegedagte al so posgevat dat verskeie togte na die binneland onderneem is om die landstreke met die oog op moontlike vestiging te ondersoek. 'n Verkenningstog wat vermelding verdien is dié onder Johannes Andries Pretorius na die huidige Namibië. Pretorius en sy seun, Willem Jurgen, het in die wyk Winterveld van die distrik Graaff-Reinet gewoon. Die kommissie het teen die einde van 1834 vertrek en vroeg in 1835 weer teruggekeer. Hierdie kommissie het ongunstig oor die noordweste gerapporteer. Dan het daar ook 'n verkenningstog onder ene Scholtz na die Noord-Transvaal plaasgevind waar die familie van Coenraad de Buys aangetref is. Die verkenningstog onder leiding van Piet Uys na Natal in 1834 kan as die laaste fase van verkenning van die binneland voor die Groot Trek bestempel word.⁵⁹

Op 19 Julie 1834 het Piet Uys, Petrus Lafras Moolman, Jacobus Moolman en Gerhard Rudolph formeel van goewerneur D'Urban verlot gevra om die koloniale grens oor te steek. Hulle wou met die aangrensende volkere handel dryf.⁶⁰ Die geselskap wou moontlik doelbewus as 'n handelsekspedisie deurgaen omdat hulle met van die swart groepe in gesprek wou tree.⁶¹

58 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, pp 199-202.

59 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 271-272, 303.

60 CO 3975: PL Uys, J Moolman, PL Moolman en G Rudolph - B D'Urban, 19/7/1834, pp 10-12.

61 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 275.

Uys se broer, (Swart) Dirk Cornelis, was ten tyde van die verkenningstog 20 jaar oud en sy broers het hom later eerstehands omtrent hulle reis ingelig. Op 80-jarige leeftyd kon Dirk Uys aan die geskiedskrywer Odé meedeel dat sy broer grond gesoek het aangesien die Kolonie vir hom te nou geword het.⁶²

Nadat soveel vertel is oor Port Natal, wou Uys persoonlik gaan kyk hoe dié land en sy mense werklik was. Hy wou eerstens vasstel of die Kaapse grensbewoners in Natal plase kon kry waarop hulle veilig en suksesvol kon boer. Piet Uys het reeds van Dingane kennis geneem en daar was steeds die moontlikheid van 'n Britse kolonisasie van Port Natal. Soos vir alle grensboere sou nuwe jagvelde ook 'n aantrekkingskrag gewees het. Uys was ook bewus van die winsgewende handel wat daar gedryf kon word.⁶³

Die aansoekers het beloof om hulle goed te gedra en die goewerneur versoek om hulle aansoeke na siviele kommissaris Van der Riet te verwys. Die goewerneur het op sy beurt versoek dat versigtig met sulke sensitiewe aangeleenthede omgegaan moes word. Uys-hulle se aansoek is op 1 Augustus na die siviele kommissaris verwys wat verslag moes lewer aangaande die respektabelheid en werklike bedoelings van die aansoekers. Die siviele kommissaris het op 15 Augustus 'n gunstige aanbeveling gemaak. Die goewerneur het sy goedkeuring op 27 Augustus 1834 verleen sonder dat volledige inligting vir die doelstellings van die geselskap voorsien is.⁶⁴ As 'n gerespekteerde en hooggeagte persoon in regeringskringe, is dit heel verstaanbaar dat Uys sonder moeite amptelike goedkeuring vir sy verkenningstog gekry het.

Dit is betekenisvol dat slegs vier persone aansoek om verlof gedoen het, maar dat soveel ander hulle by die geselskap aangesluit het. Hans de Lange en Willem Petrus Meyer sou waarskynlik nie weer verlof gekry het om op so 'n reis te gaan nie. Indien

62 Dirk Uys: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 270, 277).

63 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 281.

64 CO 3975: PL Uys, J Moolman, PL Moolman en G Rudolph - B D'Urban, 19/7/1834, pp 10-12; Vergelyk CO 4327 Register of Memorials 1833-1834, ongepagineer en CO 5734, no 29: Agenda and Schedules. Schedule of Papers submitted to Governor 1834, 30/7/1834.

die werklike getal mense wat uiteindelik saamgegaan het, nl sowat 20 blanke mans, een blanke vrou en net soveel nie-blankes verlof gevra het vir 'n tog wat bykans ses maande sou duur, het dit die risiko meegebring dat die regering die verlof sou weier. Dan sou dit vir hulle baie moeiliker gewees het om die Kolonie in die geheim te verlaat. Die kommissielede sou in elk geval op hulle pad na Port Natal handelaars, jagters, sendelinge en ander reisigers raakgeloop het. Dus sou hulle nie hulle teenwoordigheid buite die koloniale grens geheim kon hou nie.

Die insiatief en leiding vir die verkenningstog het sover vasgestel kon word, van Uys self uitgegaan. Dit is slegs Willem Jurgen Pretorius se herinneringe wat 50 jaar later aangeteken is wat probeer voorgee dat die Natalse kommissie deel van 'n breedbeplande skema was. Van al die belangrike getuies is dit slegs Pretorius wat Uys se naam as leier weggelaat het. As uitgesproke individualis wat die belange van die Uitenhaagse beesboere op die hart gedra het, sou Piet Uys glad nie geredelik instruksies van die ander grensboere aanvaar het om ooreenkomstig 'n plan deur hulle uitgewerk, Natal te besoek nie. Dis egter wel moontlik dat Uys vooraf die gesoute verkenner Hans de Lange en Piet Meyer geraadpleeg het en hy deur hulle van advies bedien is.

Dit is moeilik om die presiese samestelling van die Uys-kommissie vas te stel. Benewens Piet Uys, is Jacobus Philippus Moolman en Gerhard Rudolph, die neef van Gert Maritz, reeds oorbekend.⁶⁵

Die Petrus Lafras Moolman wat een van die vier aansoekers was, kon een van die minstens vier Petrus Lafrasse in die distrik Uitenhage gewees het.⁶⁶ Daar kan egter nie met sekerheid vasgestel word wie die Petrus Lafras was wat die tog meegemaak het nie. Petrus Lafras, die broerskind van Jacobus Philippus Moolman, het wel na Natal geëmigreer.⁶⁷ Moontlik was dit hy wat die tog meegemaak het.

65 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 273-277.

66 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, pp 587-588.

67 B Cilliers: *Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal*, pp 378-379.

Johannes Stephanus Maritz, die latere voorsitter van die Natalse Volksraad en die ouer broer van die latere Voortrekkerleier, Gert Maritz, en sy seun Salomon Maritz het volgens oorlewering ook die tog meegemaak. Volgens HB Thom dui sy teenwoordigheid die verband tussen Gert Maritz en die Uys-kommissie aan.⁶⁸ Piet Uys se suster, Dina Maria, was met Frans Ignatius Maritz getroud.⁶⁹ Hy was 'n jonger broer van Gert en Johannes Stephanus Maritz.⁷⁰ Gert Maritz het op 3 April 1834 die doopplegtigheid van 'n dogter van Frans Maritz en Dina Uys in die wyk Onder-Boesmansrivier bygewoon.⁷¹ Die moontlikheid bestaan dat Gert Maritz die geleentheid gebruik het om met die Uyse en ander inwoners van die wyk Onder-Boesmansrivier oor die verdere verkenning van die binneland gesprek te voer.

Hoewel daar nie bewys kan word dat Gert Maritz deel gehad het in die beplanning van die verkenningstog nie, het hy dus wel van die voorgenome tog kennis gedra. Trouens, Maritz en sy vrou het ook op 6 Augustus 1834, 'n maand voor die vertrek van die kommissie, as doopgetuies by die doopplegtigheid van sy broer Salomon Maritz, en Magdalena PCS Scheepers opgetree. Bogenoemde Johannes Stephanus Maritz het drie dae vroeër ook 'n kind laat doop en Gert sou waarskynlik die plegtigheid bygewoon het.⁷² Die twee broers sou beslis die voorgenome tog na Natal bespreek het. Gert Maritz kon selfs van die ander kommissielede ontmoet het.

Volgens oorlewering het Adriaan Moolman, 'n seun van Jacobus Philippus Moolman, sy vader vergesel.⁷³ Adriaan Izaak Moolman was op daardie stadium 15 jaar oud.

Dit is bekend dat Piet Uys se broer, Jacobus, en sy vrou, Gertruida Johanna, hulle ondersteuning aan Piet gegee het en hom vergesel het. Sy was die enigste blanke vrou wat die tog meegemaak het. Hulle jongste broer, die 15-jarige Johannes Zacharias, het

68 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 280; Vergelyk Dirk Uij: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekermense I*, pp 275-279).

69 G 10 6/1 Huweliksregisters, Uitenhage, 29/9/1826, p 54.

70 B Cilliers: *Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal*, pp 332-333, 338.

71 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 3/4/1834, p 314.

72 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 6/8/1834, 3/8/1834, p 315.

73 Dirk Uij: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekermense I*, pp 275-276).

hom by sy twee ouer broers aangesluit.⁷⁴

As gevolg van die moeilike en gevaarlike roete na Port Natal, was 'n ervare en bekwame gids noodsaaklik. Daarom het Hans de Lange, wat op daardie stadium naby Louis Tregardt in Gcalekaland gewoon het, ook saamgegaan. Hy het Natal reeds in November 1832 besoek. Sy 15-jarige seun, Adriaan, het hom vergesel. De Lange se vriende, Piet (Willem Petrus Meyer) en Michiel Meyer het ook vir De Lange vergesel. Die teenwoordigheid van Piet Meyer en De Lange dui weer eens op die vroeë skakeling tussen Uys se tog in 1829 en De Lange en Meyer se reise in 1830 en 1832.

Evert Frederik Potgieter, 'n buurman van Karel Landman in Olifantshoek, wat in 1838 sy bekende sertifikaat aan die Retief-Dingane-traktaat sou heg en ook Volksraadslid in Natal sou word, was wel 'n lid van die Uys-kommissie. Ook Cornelis Tobias Vermaak (een van die minstens drie Cornelis Vermaaks wat in die wyk Onder-Boesmansrivier gewoon het) en ene Gert Knoetze het saamgegaan.⁷⁵

Volgens oorlewering het ook 'n Christiaan Schalkwijk, Jacobus van Tonder en Matthys Human en sy seun (ook Matthys) die tog meegemaak.⁷⁶

Daar het dus altesaam 20 blanke mans en een blanke vrou saamgegaan met ongeveer 'n gelyke getal gekleurde arbeiders en minstens 14, maar moontlik 16 ossewaens met heelwat voorrade en handelsware. Veral Piet Uys het 'n aantal goeie ryperde saamgeneem en noodwendig moes 'n aansienlike aantal trekosse ook saamgegaan het.

74 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 280; Vergelyk Dirk Uijs: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 275-276) en *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879).

75 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 279-281; Vergelyk Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 35).

76 Dirk Uijs: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 275-276); Vergelyk Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 35).

7.5 Die Reis na Natal

Nadat die goewerneur die voorgenome reis op 27 Augustus 1834 toegestaan het, sou die brief die geselskap eers vroeg in September 1834 bereik het. Die reënseisoen, met die moontlikheid van vol riviere in die Transkei en Natal sou binnekort aanbreek.⁷⁷

Op 8 September het Uys se geselskap na Natal vertrek.⁷⁸ Aangesien net vier persone amptelik verlof gekry het om die Kolonie te verlaat, het die lede van die Uys-geselskap aan die begin en einde van hulle tog waarskynlik apart gereis. Lede van die Uys-kommissie het moontlik in aparte groepies, of as enkelinge, noordooswaarts vanuit die suide beweeg en in Gcalekaland, of dieper die Transkei in, by mekaar aangesluit om hulle onder Piet Uys se algemene leiding te plaas.⁷⁹ Piet Meyer en twee ander kommissielede het tesame met 'n Khoi-bediende, Jantjie Armoed, die grens wederregtelik op 6 Oktober 1834 oorgesteek. Jantjie Armoed is deur twee ander Khoi net oorkant die grens in hegtenis geneem omdat hy die grens sonder 'n pas oorgesteek het. Meyer en sy metgeselle is toegelaat om voort te gaan.⁸⁰

Kaptein AB Armstrong van die Cape Mounted Rifles het op 9 November 1834 van die Klipplaatsendingstasie gerapporteer dat vk Groepe van die Katriviernedersetting drie waens by die Katberg voorgekeer het. Veldkornet Groepe het vertel dat een van hierdie waens met ploë en wingerdstokke gelaai was wat moontlik vir Tregardt bedoel was. Hierdie persone was voornemens om hulle by die 12 waens van Piet Uys, Gert Rudolph, Moolman en hulle geselskap aan te sluit. Die name van hierdie lede van die Uys-kommissie is nie bekend nie. Uys-hulle het op daardie stadium waarskynlik al by Port Natal aangekom.

77 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 274-281; Vergelyk CO 2755: JG de Villiers (verklaring van PL Uys ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 348-360.

78 CO 2755: JG de Villiers (verklaring van PL Uys ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 348-360.

79 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 286; Vergelyk JC Visagie: *Die Katriviernedersetting 1829-1839*, p 209.

80 JC Visagie: *Die Groot Trek. 'n Verdere Perspektief (Kleio, Mei 1975, p 44).*

Die Uys-geselskap het die koloniale grens noordoos van die Katrivierpas oorgesteek en vandaar kon hulle oor die Klipplaatrivier naby die sendingstasie Shiloh gaan, en daarna oor die Swart- en die Wit-Keirivier. Om Louis Tregardt se woonplek te bereik, moes hulle die Indwerivier bereik.⁸¹

Tregardt het teen 1834 aan die Ndwanarivier, 'n sytak van die Indwe, gewoon.⁸² Hans de Lange het op daardie stadium naby Tregardt oorkant die Wit-Keirivier gewoon. Tregardt het groot belangstelling in Natal as 'n nuwe tuiste getoon.⁸³ Teen die middel van September 1834 het ten minste Piet en Jacobus Uys en Jacobus Moolman by Tregardt aan die Indwerivier aangedoen.⁸⁴

Volgens die herinnering van Uys se broer, (Swart) Dirk Cornelis, het die geselskap hierna in die rigting van die Transkeise kus gereis waar hulle ongehinderd deur Hintsa en Faku se gebied gegaan het. Uys het vir Hintsa ontmoet wat die gebied vanaf die Tsomo- tot die Mzimvuburivier aan Uys aangebied het. Daarop sou Uys daarheen getrek het om dié gebied te besigtig. Uys het egter vir Faku, die kaptein van die Mpondo, daar aangetref. Faku het die gebied vanaf die Mbashe tot aan die Mzimvubu aan Uys gebied. Uys het navraag oor die gebied oorkant die Mzimvubu gedoen waarop Faku geantwoord het dat hy in die onbewoonde deel tot aan die Mkomanzi kon gaan woon. Uys het vir Faku meegedeel dat hy ook dié deel wou gaan besigtig. Faku was ingenome hiermee aangesien Uys dan 'n buffer tussen hom en Dingane kon vorm.

Daarop het Uys verklaar dat indien die gebied groot genoeg is sodat baie mense daar kon woon, sou hy soveel mense daar vestig dat Dingane geen bedreiging meer vir Faku sou inhou nie. Uit (Swart) Dirk Uys se getuienis kan dus afgelei word dat Piet Uys

81 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 286; Vergelyk JC Visagie: *Die Katriviernedersetting 1829-1839*, p 209.

82 JC Visagie: Jan en Breggie Pretorius van die Tregardt-trek (*Kronos*, 1988, p 19).

83 CO 2749, no 100: D Campbell - waarnemende regeringsekretaris, 12/9/1834.

84 1/Ay 8/85: L Tregardt - D Campbell, 4/11/1835, p 365.

deur Xhosaland na Natal gegaan het.⁸⁵

Die Uys-geselskap sou volgens Henry Cloete, die eertydse lid van die Wetgewende Raad van die Kaapse regering en die latere Britse kommissaris in Natal in 1843, min of meer dieselfde roete na Natal gevolg het as wat tevore deur dr Andrew Smith gevolg is.⁸⁶ Met Hans de Lange as gids sou die geselskap die kusroete vermy het. Hierdeur het hulle probeer verhoed dat handelaars en sendelinge wat dikwels daar gereis het, verslae aan die koloniale owerhede stuur oor persone wat onwettig die koloniale grens oorgesteek het. Tensy die Uys-geselskap heelwat langs die pad versuim het om te jag, handel te dryf, te verken en met die swartmense te gesels, moes hulle voor die einde van Oktober 1834 by Port Natal aangekom het. Kaptein Allen Gardiner het drie maande na Uys-hulle die Kolonie verlaat en het langs die moeilike kusroete daarin geslaag om Port Natal binne ses weke te bereik.

7.6 Die Besoek aan Natal

Die geselskap sou eers na Port Natal gaan, want daar kon hulle die grootste konsentrasie blankes aantref om aan hulle waardevolle inligting oor die stand van sake in en om Natal te gee.

Uys sou 'n hele aantal Britse nedersetters by Port Natal aantref. Hieronder was Ogle en 'n groot groep van 30 persone wat met die steun van die vooraanstaande Grahamstadse handelaars in April 1834 vertrek het om 'n vaste nedersetting by Port Natal te stig. Benewens bekende nedersetters soos John Cane, James Collis, Richard en William Wood en Richard King, sou Piet Uys ook weer ou bekendes van die distrik Uitenhage, soos Robert Biggar, daar ontmoet het.

85 Dirk Uijs: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 276-278); Vergelyk CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 287-288 en IJ Breytenbach: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 88).

86 H Cloete: *Five Lectures on the emigration of the Dutch Farmers...*, p 62.

Van hulle kon maklik belangrike inligting oor aangeleenthede en die vooruitsigte in Natal en Zululand gekry word. Uit die groot troppe olifante het die jagters duisende kilogram ivoor verkry. Daarby het die Port Natallers met Dingane en sy Zuluryk 'n ongereelde handelsverkeer gevoer en duisende ponde ivoor na die Kaapkolonie uitgevoer. Piet Uys het Port Natal dus as 'n handelspos aangetref waar Kaapse handelsware opgeberg is en waarheen sekere ware uit die Kaapkolonie gestuur kon word sodat die afgesonderde Britse setlaars in staat gestel is om sekere Westerse minimum-standaarde te handhaaf. Uys het gevind dat noord van Natal 'n ongereelde verkeer met Delagoabaai en die Portugese hawens onderhou is.

Volgens die Britse setlaars het Dingane 'n wispelturige en willekeurige houding teenoor die Port Natalse nedersetting gehad. Hy het die handel gedomineer en dit verbied en weer geopen soos hy dit in die belang van die Zuluryk geag het. Dit het die Zulukoning blykbaar glad nie aangestaan dat van die Zulu-vlugtelinge onder blanke beskerming in en om Port Natal gewoon het nie.

Volgens oorlewering kon Piet Uys aanvoel dat die setlaars te Port Natal enige blanke versterking uit die Kolonie sou verwelkom. Afrikanerboere wat plase daar sou soek, sou te meer welkom wees. Met so 'n toevoeging van die getal blankes kon die nedersetting tot 'n meer gebalanseerde Kolonie uitgebou word. Die Afrikanerboere kon landbou- en veeteeltprodukte aan die Britse setlaars lewer wat op hulle beurt weer ingevoerde handelsware aan die Afrikaners kon voorsien. Sekere boerderyprodukte sou selfs oorsee verkoop kon word om 'n beter gevestigde en florerende handelsverkeer van uit Port Natal te skep. Die ekonomiese vooruitgang kon deur 'n militêre versterking opgevolg word. Dan kon die Britse regering makliker sy gesag oor dié geweste uitbrei. 'n Nuwe Britse kolonie onder beskerming van die Britse leër, sou tot 'n groot handelsopbloei lei. Grondpryse sou ook skerp styg. Hierdie moontlikhede moes vir Piet Uys as Uitenhaagse boer en vriend van die Britse offisiere opgeval het.

Uys sou 'n uiters gunstige indruk van die gebied sowat 160 kilometer suid, wes en noord van Port Natal gekry het. Natal was baie aantrekliker as die distrikte Uitenhage en Albany. Sy subtropiese plantegroei en sy rykdom aan dierelewe was vir dié jagter-avonturier 'n groot aantrekkingskrag. Uit die handel en boerdery kon 'n goeie bestaan gevoer word. Volop nie-blanke arbeid was beskikbaar en die filantropiese beleid het nog nie daar posgevat nie. Uys sou die moontlikhede van 'n handelsgebied om en agter Port Natal dadelik raaksien waardeur 'n uitgestrekte binneland met bykans onbeperkte potensiaal bereik kon word.

Gedurende die sowat drie maande wat die verkenningsgeselskap in Natal was, kon heelwat gesien en gedoen word. Kaptein Allen Gardiner het kort daarna onder die inwoners van Natal verneem dat Uys-hulle die hele Natal deeglik ondersoek het.

Die handelaar-jagters by Port Natal het ook in Uys en sy geselskap belang gestel. Volgens die handelaar John Bertram se mededelings aan *The Graham's Town Journal* van 6 Februarie 1835 het die Uys-kommissie 'n geruime tyd voor 16 Desember 1834 in Natal aangekom. In 'n brief gedateer 16 Desember 1834 het hy verklaar dat Port Natal 'n geruime tyd reeds die onderwerp van bespreking onder die Afrikaner en Engelse koloniste was.⁸⁷

Volgens die mededeling van Bertram was die lede van die kommissie van mening dat hulle beeste goed op die Natalse weivelde sou aard. Sommige lede van die verkenningsgeselskap het hulle voorneme om hulle daar te vestig te kenne gegee.⁸⁸ Kaptein Allen Gardiner het 'n soortgelyke mededeling aan goewerneur D'Urban gedoen.⁸⁹

Na samesprekings met ou en nuwe kennisse woonagtig in en naby Port Natal, is besluit

87 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 288-293, 298.

88 CFJ Muller: Veertig jaar uit die lewe van die Voortrekkerleier Karel Landman (*Historiese Studies*, Maart 1943, p 19).

89 GH 26/72: AF Gardiner - B D'Urban, 24/11/1835, pp 53-62.

om in die wildryke landstreek tussen die Baai en die Thukela te gaan jag. Dit was 'n geleentheid om met velle, horings en ivoor vir die hele ontdekkingsreis te betaal. Dit is nie bekend hoe suksesvol die jagekspedisie was nie.

Van die Khoi-bediendes wat die kommissie meegemaak het, het ook selfstandige jagtogte onderneem. Volgens die herinneringe van Jacobus Uys, die oudste seun van Piet Uys, het sommige van die Khoi gewere gevra om te gaan jag en daarmee na die Kolonie weggeloop. Hy het bygevoeg dat hulle moontlik van die aanval van die Xhosa op die Kolonie bewus was.⁹⁰

Sommige kommissielede was so beïndruk met Natal dat hulle selfs plase vir hulle afgebaken het. Die Amerikaanse sendeling, Champion, het op 5 Januarie 1836 vertel dat hy en mede-sendelinge dr Newton Adams en Aldrin Grout op die oostelike oewer van die Tongatirivier oorgestaan het op 'n plek wat die vorige jaar deur 'n vrome en gerespekteerde Afrikaner wat saam met die Uys-kommissie daar was, vir 'n plaas uitgesoek is. Volgens die latere grondstukke in die Natalse Argief, kon dié persone Jacobus van Tonder of CT Vermaak gewees het.⁹¹

Natal sou ook 'n goeie indruk op Piet Uys gemaak het. Volgens Ransford sou hy opgewonde uitgeroep het dat slegs die hemel mooier as Natal sou wees.⁹² Geen bevestiging vir hierdie uitlating van Uys kon egter gevind word nie.

Piet Uys het, soos talle belangrike besoekers aan Natal, probeer om die Zulukoning te spreek. Sommige lede van die Uys-geselskap het in die onbewoonde gedeeltes aan die suidekant van sy ryk belang gestel. Ander het weer in die jag en handel belang gestel. Daarom is dit heel waarskynlik dat Uys pogings sou aanwend om met Dingane in gesprek te tree.

90 *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879); Vergelyk CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 293,298.

91 DJ Kotzé: *Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Zoeloes (1835-1838)*, pp 55, 64.

92 O Ransford: *The Great Trek*, p 30.

Oor die sukses van sy pogings is baie uiteenlopende herinneringe deur getuies, meestal op 'n baie hoë leeftyd, nagelaat. Van die betroubaarste herinneringe is verskaf deur Jacobus Uys, die oudste seun van Piet Uys, wat destyds 15 jaar oud was. Hoewel hy nie die tog meegemaak het nie, was hy as sy vader se regterhand heelwat in sy geselskap en kon so betroubare inligting van hom verkry.

Jacobus Uys het op 4 September 1879 in *The Friend of the Free State* 'n basies korrekte verhaal self in sy moedertaal op skrif gestel. Hy het verklaar dat die geselskap tot op die grens van Zululand aan die Thukela gevorder het, maar die rivier nie kon oorsteek nie. Daarop is 'n boodskap aan Dingane (Uys het verkeerdelik Shaka gebruik) gestuur wat laat weet het dat die land beskikbaar was. Hy het alle stamme daaruit verjaag en toestemming verleen dat Piet Uys en sy volgelinge daar kon gaan woon.⁹³

Die verhaal wat Piet Uys se broer, Dirk, op 80-jarige leeftyd aan Odé vertel het, is enigszins verwarrend. Nietemin is sy getuienis, volgens Preller, deur Uys se jonger broer, Johannes Zacharias, op 75-jarige ouderdom bevestig. Laasgenoemde was natuurlik wel mee na Natal en kon dus uit persoonlike ervaring eerstehandse inligting verskaf.⁹⁴

Volgens Dirk Uys het sy broer, vergesel van Jacobus Moolman, vir Dingane in sy hoofstad ontmoet en met hom oor grond onderhandel. Dingane sou al sy onbewoonde grond aan Uys afgestaan het. Hy wou nie 'n geskrewe kontrak sluit alvorens Uys en sy volgelinge hulle eers in die gebied kom vestig het nie. Om sy mondelinge belofte gestand te doen, het Dingane op 'n gyselaar aangedring waarop Uys sy broer, Johannes Zacharias, aangebied het.

93 *The Friend of the Free State*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401 (JJ Uys: Emigrante Boer van de Zulugrens en Transvaal uit Natal, 14/8/1879); Vergelyk CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 294-295.

94 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 294-295; Vergelyk Dirk Uys en Johannes Zacharias Uys: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 275-294 en pp 292-296).

198A

Johannes Zacharias Uys

Dirk Uys het hom tydens die onderhoud weerspreek. Volgens laasgenoemde is Dick King en 'n aantal Zulu van die Mvotirivier afgevaardig om Dingane te besoek om namens Uys oor grond te onderhandel. Met hulle terugkeer het King die tyding gebring dat Dingane bereid sou wees om grond af te staan, maar hy wou eers vir Piet Uys self ontmoet. Dingane sou van sy Zulukapteins en 100 Zulu-soldate saamgestuur het om Uys veilig na hom te bring. Uys was egter siek aan die koors en na tien dae is 'n vergadering met die vier kapteins gehou om te besluit wie in sy plek na Natal sou gaan. Volgens Dirk Uys het sy broer, Johannes, aangebied om te gaan. Vanweë die vol Thukela kon hulle nie die rivier oorsteek nie. Mondelinge boodskappe is daarop aan die Zulu aan die oorkant van die Thukela gestuur om Dingane in te lig dat hulle vanweë die vol rivier nie kon oor kom nie. Dingane sou uiteindelik 'n boodskap gestuur het dat hy al die grond tussen die mond van die Thukela en die Mzimvubu en die gebied tussen die Drakensberg en die see aan Uys afgestaan het. Dirk Uys het verder verklaar dat vir 12 dae lank oor en weer boodskappe gestuur is. Piet Uys sou naby Port Natal die nuus van sy broer in die teenwoordigheid van die vier kapteins verneem het. Piet Uys sou ook 'n mooi ryperd aan Dingane geskenk het.⁹⁵

Uit bogenoemde blyk dit dat Jacobus, Piet se seun, en sy broer, Dirk, albei aangevoer het dat Uys vanweë die vol Thukela nie vir Dingane kon besoek nie. Teenstrydig hiermee het Dirk Uys elders gemeld dat sy broer Dingane besoek het en Johannes Zacharias as gyselaar aangehou is.

Die Amerikaanse sendeling, eerwaarde George Champion, het wel in sy joernaal (28 Junie 1835) aangeteken dat hy van sy mede-sendeling, dr Newton Adams, verneem het dat 'n geselskap Afrikaners by Dingane besoek afgelê het. Van Dingane is toestemming verkry om in Natal te kom woon op plase deur hulle uitgesoek. Champion het dié berig in 'n skrywe van 15 Julie 1835 aan Anderson in Boston herhaal. Hierdie notering berus egter op tweede of derdehandse inligting waarvan die

95 Dirk Uijs: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekermense I*, pp 278-282).

aard die kontemporêre bron onder verdenking bring.⁹⁶

Ook Louis Jacobus Nel het aangevoer dat Uys vir Dingane besoek het en dat sy broer, Johannes, by Dingane agtergebly het.⁹⁷

Piet Uys se jongste broer, Wessel Hendrik (gebore op 19.3.1824),⁹⁸ se seun JJ Uys, het in 1897 na aanleiding van al die misverstande aan die redakteur van die *Natal Afrikaner* geskryf. Hy het sy oom, naamlik vir Johannes Zacharias by Utrecht besoek en sy getuienis oor hierdie aspekte van die Uys-kommissie neergeskryf.

Hy het verklaar dat Piet Uys en twee lede van sy kommissie Dingane besoek het en hom gevra het om Natal aan hom te gee. Dingane het ingewillig mits Uys en sy mense daar kom woon. Piet Uys het ingestem en sy broer, Johannes Zacharias, as waarborg by Dingane agtergelaat. Dingane het vir Johannes 12 dae lank aangehou waarna hy hom terug na die kommissie gestuur het wat reeds op pad huis toe was. Die lede van die kommissie sou met groot vreugde huiswaarts gekeer het. Daarna is 'n verslag oor hulle bedrywighede voorgelê waarna Piet Retief en sy volgeling later na Natal getrek het.⁹⁹

Op 16 Desember 1915 het Thys Uys, 'n kleinseun van die gemelde Dirk Uys, die *De Volkstem* van 24 Desember 1915 meegedeel dat toe Piet Uys Natal van Dingane ontvang het, het hulle ooreengekom dat hulle wedersyds oortreders sou uitlewer om gestraf te word. Thys Uys het Piet Uys se latere strafekspedisie teen Mzilikazi voorgestel as 'n poging deur hom om Dingane se beeste aan laasgenoemde terug te besorg. Intussen het Piet Retief en sy mense vir Dingane besoek. Die doel was om Piet Uys voor te spring om die grond te kry en leier te word. Retief het hom as "Piet" bekend gestel en die kontrak met Dingane is onderteken. Retief kon egter nie 'n

96 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 296.

97 LJ Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 36).

98 G 10 4/1 Doopregisters, Uitenhage, *19/3/1824, ≈16/1/1825, p 361.

99 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 296-297; Vergelyk I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 41-42.

korrekte weergawe van Uys se ooreenkoms met Dingane gee nie. Dingane het voorts aan Retief gesê dat hy nie soos Piet Uys lyk nie. Dingane het gesê dat Retief 'n skelm is en sy land wou steel. Daarop het Dingane uitgeroep dat hulle as towenaars doodgemaak moes word.

Dingane sou twee boodskappers na Piet Uys gestuur het om hom mee te deel dat Piet Retief dood is. Uys het Dingane daarvan beskuldig dat hy hom nie by die ooreenkoms gehou het nie en dat hy Retief moes gevang het en aan hom uitgelewer het. Daarom sou Uys nou vir Dingane kom straf het. Volgens Thys Uys sou dit tot Piet Uys se deelname aan die slag van Italeni gelei het.¹⁰⁰

Familiebande en sienings van familieleden het 'n invloed op die laat negentiende eeuse en vroeg twintig eeuse vertolkings van die Uys-kommissie gehad. Muller merk tereg op dat Odé verkeerde afleidings gemaak het toe hy onderhoude met Uys se familieleden gevoer en neergeskryf het. Die Uys-kommissie het, anders as die twee ander verkenningsskommisies, met 'n uiters gunstige verslag teruggekeer. Die familieleden met wie Odé onderhoude gevoer het, het besef dat Uys se kommissie groter prominensie sou geniet indien daar voorgegee word dat Piet Uys Natal van Dingane ontvang het. Daardeur is probeer verseker dat Piet Uys, ten koste van die ander leiers, 'n belangrike plek as leier in die vroeë geskiedenis van die Groot Trek sou kry.¹⁰¹

Nogtans het hierdie vertolkings in die Uys-familie se herinneringe bly voortleef. Twee agter-agterkleinseuns van Piet Uys, naamlik Petrus Lafras en Dirk Cornelis (agterkleinseuns van Jacobus Uys) het in 1967 in 'n artikel gemeld dat hulle oorgrootvader wel by Dingane besoek afgelê het.¹⁰² Die gemelde Wessel Uys se dogter, Lettie, sou op 93-jarige leeftyd ook aangevoer het dat Piet persoonlik by Dingane was en dat Johannes Zacharias agter gebly het. Na twee dae sou Dingane

100 Thijs Uys: Korrespondentie. Piet Uys - Piet Retief - 1838 (*De Volkstem*, 24/12/1915, Deel XLIII, no 4338).

101 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 296-298.

102 PL en DC Uys: Die Voortrekker Uys-familie van 1704 (*Historia*, 1967, p 277).

besluit het om hom terug te stuur.¹⁰³ Ian Uys het tereg tot die gevolgtrekking gekom dat die mondelinge oorleweringe uit 'n oordrewe familietrots gespruit het. Die aanvaarbare siening is dat Piet Uys nie die Thukela oorgesteek het nie en dat Johannes Zacharias nie as gyselaar aangehou is nie.¹⁰⁴

7.7 Terug na die Kolonie

Die nuus van die Xhosa-aanval in Desember 1834 op die Kolonie het Uys se geselskap moontlik gedurende Januarie 1835 bereik. Die onrus oor die veiligheid van hulle familie en besittings het hulle laat besluit om so vinnig as moontlik huiswaarts te keer.

Die Uys-kommissie se roete terug word gedeeltelik deur kaptein Allen Gardiner beskryf in die reisjoernaal van sy terugreis agt maande later op Uys se waspore. Teen die einde van September, nadat Gardiner tevergeefs die Drakensberg probeer oorsteek het om, soos die Uys-kommissie, die oorloggeteisterde gebied te vermy, het hy in die binneland wes van Port Natal, langs die bolope van die Mkomanzi, die heuwelagtige graslande bereik. By die verlate Izinhlanguanadorpies het Gardiner op die waspore van die lede van die Uys-kommissie afgekom wat, soos later sou blyk, hier van die gewone pad weggeswaai het. Gardiner-hulle het kamp opgeslaan naby 'n tak van die Mkomanzi aan die voet van die berge en verder op die spore voortgereis, suidwes van die latere Pietermaritzburg. Nog 'n tak van die Mkomanzi is oorgesteek en toe die Mkomanzi self. Daar is verby dorpie gereis waar goedgesinde vlugteling van Dingane hulle gevestig het. Van daar het hulle 'n berg probeer oorsteek wat so steil was dat selfs 14 osse nie 'n gelaai wa daar kon uittrek nie. Ook Uys se swaargelaai waens sou moeilik daar uitgegaan het. Die Uys-kommissie was genoodsaak om met 'n ompad die berge oor te steek. Van daar, oor 'n moeilike pad, het die Uys-kommissie 'n drif hoog op die Mzimkhulu oorgesteek. Ook langs hierdie pad kon Gardiner die waspore van die Uys-kommissie waarneem. Hiervandaan het die

103 JW Prinsloo: Geskiedenis van die Voortrekker Uys-familie (*Historia*, Maart 1968, p 34).

104 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 41-42.

Uys-kommissie die Drakensberg gesien. Die Uys-geselskap het suidweswaarts die Mzimkhulu oorgesteek. Uys het die roete deur die bolope van die Mzimvubu na die suidweste gevolg. Langs hierdie binnelandse kortpad het hulle in die rigting van Hintsase nuwe woonplek in Gcalekaland gereis. Teen die middel van Maart het hulle daar aangekom.¹⁰⁵

Dit is moontlik dat van die kommissielede reeds vroeër arriveer het. *The Graham's Town Journal* van 13 Februarie 1835 het berig dat 'n geselskap van Port Natal op 8 Februarie met twee waens via die Katrivierroete na die Kolonie teruggekeer het. Die 11de Februarie is dié groep by die Elandsrivier deur die Xhosa omsingel. Een van die grensboere het na Fort Adelaide ontsnap en 'n patrollie is onder kaptein Armstrong uitgestuur. Die vyf ander grensboere het weggekruipt en ongeskonde daarvan afgekom, hoewel hulle osse weggevoer is. Die watente, beddegoed en ander goedere op die waens is toe reeds deur die Xhosa aan die brand gestee, maar die waens is nie self beskadig nie. Geen name word genoem nie, maar die moontlikheid bestaan dat dit die lede van die Uys-kommissie kon wees. Hulle het vermoedelik in Gcalekaland uitmekaar gegaan en elkeen het afsonderlik (of in groepies) sy eie koers na die Kolonie ingeslaan.¹⁰⁶

Piet Uys het weer by Hintsase 'n besoek afgelê waar hy vriendelik ontvang is. Hintsase het volgens Dirk Uys selfs wagte na die grense van sy gebied gestuur om die kommissielede te waarsku om as gevolg van die oorlog nie die grensboere na die Kolonie te volg nie.¹⁰⁷ Hintsase het vir Uys omtrent die oorlog ingelig. Hy het hulle probeer oortuig dat hy op vriendskaplike voet met die Britse regering wou verkeer. Uys-hulle het twee dae daar deurgebring. Met hulle vertrek het Hintsase verskeie osse en 'n paar perde aan hulle voorsien.¹⁰⁸ Hy het selfs 100 man onder sy seun, Sarhili, beskikbaar gestel om hulle langs 'n omweg in 'n noordwestelike rigting na die Kolonie

105 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 299-300.

106 *The Graham's Town Journal*, 13/2/1835, Vol IV, no 164 (The Affairs of the Frontier-Kafir Irruption); Vergelyk JC Visagie: *Die Katriviernedersetting 1829-1839*, pp 209-210.

107 Dirk Uys: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 282).

108 *The South African Commercial Advertiser*, 1/4/1835, Vol XI, no 814.

te bring.¹⁰⁹

Uys sou op sy beurt weer 'n donker rooibruin halfopregte Engelse perd aan Hintsa geskenk het. Dit was met dié perd waarmee Hintsa later van kol Harry Smith weggejaag het en hy uiteindelik doodgeskiet is.¹¹⁰

Die Uys-kommissie het op 'n psigologiese moment by 'n strategiese plek aangekom. Hintsa was besig om in die oorlog betrokke te raak en het vir Uys die geleentheid gebied om eerste oor die stand van Xhosa-denke in die Kolonie te rapporteer. Die uitbreek van die Sesde Grensoorlog het persone soos Louis Tregardt genoodsaak om in skuiling te gaan en 'n geleentheid af te wag om na Delagoabaai te emigreer. Tregardt het vir Uys en De Lange terug verwag en het moontlik gedurende Maart of April 1835 'n verslag van die Uys-kommissie ontvang. Uit die verslag moes die hawens op die suidooskus van Afrika aanlokliker as ooit gelyk het. Moontlik het die nuus van die Engelse handelaars in Natal vir Tregardt laat besluit om Port Natal te vermy en eerder na Delagoabaai te reis. Tregardt het egter ses maande daarna noordwaarts begin trek. Dit kan dui op 'n direkte verband tussen die verkenning van die Uys-kommissie en Tregardt se daadwerklike optrede.

Geen lid van die Uys-kommissie het hom by Tregardt se trek aangesluit nie. As gevolg van die oorlog het die Uys-geselskap huis toe gegaan om die veiligheid van hulle gesinne te verseker.¹¹¹

Vier dae na hulle besoek aan Hintsa het hulle Kogelbouts-kop wes van die Klaas Smitsrivier in die Kolonie bereik. Daar sou 'n grenswag hulle veiligheid verder verseker het.¹¹²

109 Dirk Uijts: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 283); Vergelyk *The South African Commercial Advertiser*, 1/4/1835, Vol XI, no 814.

110 CB Bisset: *Sport and War or Recollections of Fighting and Hunting in South Africa from the years 1834 to 1867*, p 23.

111 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 301-302; Vergelyk JC Visagie: Jan en Breggie Pretorius van die Tregardt-trek (*Kronos*, 1988, p 20).

112 Dirk Uijts: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 283).

Moontlik het sommige lede van die kommissie op pad huis toe met Hendrik Potgieter by Kommandodrif en met Retief suid van die Winterberg in verbinding getree. Dit is egter so dat baie grensboerleiers op daardie stadium kommandodiens verrig het. Daarom is dit onwaarskynlik dat Piet Uys reeds tydens sy terugkeer die Afrikanergrensboerleiers oor die bevindinge van sy verkenningstog ingelig het. Toe hy later as veldkornet op kommando gegaan het, sou hy meer geleentheid gehad het om sy bevindinge met ander grensboere te deel.¹¹³

Uys het eers na Grahamstad gegaan en het daar in die laaste week van Maart 1835 die goewerneur gespreek en hom van sy ervarings en sy indrukke oor Hintsas meegedeel. Kolonel Harry Smith het daarop aan Uys verlof toegestaan om eers huis toe te gaan nadat Uys sy bereidwilligheid verklaar het om op kommando te gaan.¹¹⁴

Op die lang tog huiswaarts het een na die ander lede van die Uys-geselskap afskeid geneem totdat net die Uyse en die Moolmans en moontlik ook Matthys Human oorgebly het om met die pont die Gamtoosrivier oor te steek en na hulle onderskeie plase te gaan.

Met die terugkeer van die Uys-kommissie is die laaste fase van verkenning deur Afrikaners voor die aanvang van die Groot Trek afgesluit. Met die terugkeer in Maart 1835 van die Uys-kommissie na die suidelike Oosgrensdistrikte was voldoende inligting bekend, daar sowel as in die noordelike distrikte, om die trekgedagte finaal 'n konkrete vorm te laat aanneem.¹¹⁵

113 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, p 302.

114 *The South African Commercial Advertiser*, 1/4/1835, Vol XI, no 814; Vergelyk CO 2755: JG de Villiers (verklaring van PL Uys ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 348-364.

115 CFJ Muller: *Die Oorsprong van die Groot Trek*, pp 303, 306.

HOOFSTUK 8

OP TREK

8.1 Die Trekgedagte groei

Navorsing het al voorheen aangetoon dat Piet Uys self nog nie tot die trekgedagte bekeer was nadat hy in Maart 1835 uit Natal teruggekeer het nie. Sommige lede van sy verkenningsskommissie in die distrik Uitenhage het kort na hulle terugkeer uit Natal hulle gunstig teenoor dié landstreek uitgespreek. 'n Bekende Britse setlaar, Thomas Bowker, het 24 jaar later voor 'n komitee getuig dat hy goewerneur D'Urban op 'n toer deur die distrik Uitenhage vergesel het. Hiertydens het Bowker 'n groepie grensboere ontmoet wat pas van die verkenningsskommissie teruggekeer het. Hulle het te kenne gegee dat dit nutteloos was om langer in die Kolonie te bly. Hulle was besonder beïndruk met Natal as 'n vestigingsplek. Bowker het gereken dat dié groepie grensboere almal die Kolonie sou verlaat.¹

Die uitlatinge wat twee van die kommissielede, Petrus Lafras en Jacobus Philippus Moolman, oor hulle voorgenome emigrasie na Natal gemaak het, het so byna vir Piet Uys in die verleentheid gestel.² Ene David Jacob Engela, 'n transportryer van Port Elizabeth, het voor kaptein Francis Evatt getuig dat volgens Geertruida Christina Ferreira, die vrou van Ignatius Ferreira van die plaas Kruisfontein, die twee Moolmans haar meegedeel het dat hulle van plan was om spoedig na Natal te emigreer.³ Kaptein Evatt het Engela se verklaringe in so 'n ernstige lig beskou dat hy die "Clerk of the Peace" (vrederegter), JG de Villiers, daaromtrent ingelig het. Die saak is na siviele kommissaris Van der Riet van Uitenhage verwys. Op 12 Mei 1835 is De Villiers versoek om die beweringe te ondersoek.⁴

1 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 53-54.

2 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 79.

3 CO 2755: JG de Villiers (verklaring van DJ Engela ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 348-352.

4 CO 2755: JG de Villiers - majoor Dutton, 14/4/1835.

Uiteindelik het Engela op 5 Junie 1835 voor siviele kommissaris Van der Riet op Uitenhage verskyn. By die geleentheid is die verklaring wat kaptein Evatt van Engela afgeneem het aan die siviele kommissaris voorgelees. Daarvolgens sou die twee Moolmans, sowel as Piet Uys, die Kaapkolonie wou verlaat vanweë die onvriendelike gevoelens wat hulle teenoor die regering gekoester het. Engela het getuig dat hy Engels nie goed magtig was nie en dat Evatt in elk geval nie sy verklaring weer aan hom voorgelees het nie. In die dokument wat voor Van der Riet voorgelees is, is die naam van Piet Uys by dié van die twee Moolmans gevoeg. Volgens Engela het Evatt gefouteer aangesien hy nie die naam van Uys in die oorspronklike verklaring genoem het nie. Die Moolmans sou vir Geertruida Ferreira meegedeel het dat hulle wou emigreer vanweë die onrustige toestand op die grens, aldus Engela.⁵

Geertruida Ferreira het getuig dat sy Engela by verskeie geleenthede sedert die middel van April 1835 in Port Elizabeth ontmoet het. Engela het telkens na die verkenningskommissie verwys en geïnsinueer dat laasgenoemde se motiewe gedui het op negatiewe gevoelens teenoor die Britse regering. Volgens Geertruida Ferreira het sy rede gehad om te glo dat slegs die teendeel waar was. Die Moolmans het nooit te kenne gegee dat hulle die Kolonie permanent wou verlaat nie. Engela het egter daarop aangedring dat hy die aangeleentheid verder wou ondersoek. Hy wou toesien dat diegene wat Natal besoek het as strafmaatreël kommandodiens tot die einde van die oorlog moes verrig.⁶ Die doel van hierdie strafmaatreël was waarskynlik om te verhoed dat die Moolmans die Kolonie onmiddellik kon verlaat.

Piet Uys het self baie sterk standpunt ingeneem en onder eed getuig dat die lede van sy geselskap nooit enige vyandiggesindheid teenoor die regering uitgespreek het nie. Dit is bekend dat Uys die verkenningsstog onderneem het met die doel om Natal as 'n moontlike vestigingsplek te ondersoek. Waarskynlik om die Britse regeringsamptenare

5 CO 2755: JG de Villiers (verklaring van DJ Engela ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 348-352.

6 CO 2755: JG de Villiers (verklaring van G Ferreira ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 353-356.

te paai het hy verklaar dat dit nie die kommissielede se bedoeling was om na Natal terug te keer nie. Volgens Uys was dit wel waar dat hy by meer as een geleentheid verklaar het dat indien die Britse regering daardie landstreek annekseer, hy geen beswaar sou hê om daar te gaan woon nie. Die voorwaarde was dat hy 'n groot geselskap daar kon vestig en met die uitsluitlike doel om bystand te verleen om beskawingswerk onder die swartmense te doen.⁷

Die saak is op 24 Junie 1835 na die goewerneur verwys.⁸ Dit kan wees dat Engela onskuldige nuusbrokkies eenvoudig met vrugbare raaiwerk aangevul het, maar dit is ewe waarskynlik dat lede van die Uys-kommissie in 'n onbewaakte moment hulle mond verby gepraat het. Toe die saak deur die owerheid in 'n ernstige lig beskou is en die magistraat van Uitenhage dit amptelik ondersoek het, het Engela blykbaar senuweeagtig geraak. Hy het, gelukkig vir Uys en die twee Moolmans, sy eie verklaring agterna in 'n groot mate weerspreek. Die gevolg was dat geen negatiewe gesindheid teenoor die Britse regering by Uys-hulle bewys kon word nie.⁹

Piet Uys het in daardie stadium nog nie daadwerklik begin voorberei om te trek nie. Boonop het Jacobus Uys (Piet se vader of sy broer) vroeg in 1836 nog aansoek om 'n stuk grond aangrensend aan die plaas Brakfontein gedoen.¹⁰ Piet Uys het waarskynlik gehoop dat die talle vertoë wat die Engelse handelaars tot die Britse regering gerig het om Port Natal te annekseer en sodoende handelsmoontlikhede uit te brei, 'n werklikheid sou word. Intussen het hy sake fyn dopgehou en probeer vasstel watter belangstelling daar in sy distrik vir 'n moontlike verhuising na Natal was.

Soos uit die vorige hoofstukke blyk, was Piet Uys nie net leier van die verkenningskommissie na Natal nie. Hy was ook in 'n toenemende mate as ontluikende leier van die Uitenhaagse grensboere gemoeid met arbeidsprobleme wat

7 CO 2755: JG de Villiers (verklaring van PL Uys ingesluit) - militêre sekretaris, 5/6/1835, pp 357-360.

8 CO 2755, no 84: JG de Villiers - majoor Dutton, 24/6/1835, p 344.

9 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 79.

10 CO 3991: Cobus Uys - B D'Urban, circa 1836, pp 120-122.

sedert 1 Desember 1834 met die vrystelling en inboeking van slawe ontstaan het.¹¹

In die eerste maande van 1836 het talle ander inwoners van die distrik Uitenhage, en veral in die Olifantshoekgedeelte van die wyk Onder-Boesmansrivier, gereed gemaak om die Kolonie te verlaat. Die voorbereidings vir die trek is aanvanklik vir die Britse regering geheim gehou. Daarom is min inligting oor die vroegste verwikkelinge in die Olifantshoek bekend. Tog het die plaaslike regering mettertyd van die grensboere se planne bewus geword. Die vroegste aanduiding hiervan blyk uit 'n brief van siviele kommissaris Campbell op 25 Maart 1836 uit Grahamstad aan die Kaapse regeringsekretaris. Campbell het aangevoer dat hy rede het om te vermoed dat voorbereidings onder die inwoners van Olifantshoek getref word om noordwaarts te verhuis. Die doel was om hulle op die onbesette gebied by Port Natal te vestig.¹²

'n Maand later het ene Walter Currie die Olifantshoek besoek. In 'n brief het hy goewerneur D'Urban ingelig dat die meeste huise daar as gevolg van die Sesde Grensoorlog afgebrand was. Currie het nie van een grensboer gehoor wat voornemens was om hulle huise te herbou nie. Sommige het weliswaar al hulle plase verkoop. Daar was dus teen die einde van April 1836 talle Olifantshoekers wat besliste stappe gedoen het om die Kolonie te verlaat en veral na Port Natal te verhuis. Volgens Currie was die voornemende emigrante in noue voeling met die hoof-organiseerders van die Trek.¹³

'n Trekgeselskap van 62 waens was die eerste belangrike groep wat net na die helfte van 1836 die wyk Onder-Boesmansrivier verlaat het.¹⁴ Die stroom van emigrante uit Olifantshoek het so toegeneem dat 'n inwoner van dié gebied, PH Zietsman, 'n latere Volksraadslid en sekretaris van die Volksraad in Natal, op 23 Augustus aansoek

11 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 123.

12 GH 28/14, no 42: D Campbell - regeringsekretaris, 25/3/1836, pp 410-411; Vergelyk CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 72 en LG 230: D Campbell - regeringsekretaris, 25/3/1836, pp 235-242.

13 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, p 72-73; Vergelyk GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifeste*, p 22.

14 JC Visagie: Louis Jacobus Nel: 'n Voortrekker uit die tweede linie (*Kronos*, 1980, p 56).

gedoen het om die nodige dokumente wat hom in staat sou stel om buite die koloniale grens met die emigrante handel te dryf. Hy wou dus op daardie stadium nie emigreer nie, maar het opgemerk dat talle inwoners aan die Oosgrens op pad na Natal was en dat baie uit die Olifantshoek gereed maak om te vertrek. Vir Zietsman was dit duidelik dat die emigrasie uit die Olifantshoek sulke afmetings aangeneem het dat winsgewende handelondernemings in die vooruitsig gestel is.¹⁵

Luitenant-goewerneur Andries Stockenstrom het 'n reis deur die oostelike grensdistrikte onderneem en op 3 November 1836 verklaar dat die inwoners van die Olifantshoek uit vrees vir nog 'n Xhosa-aanval, gereed gemaak het om te emigreer.¹⁶ Drie weke later het *The Graham's Town Journal* berig dat die emigrasie vanuit die Onder-Boesmanskloof en die Olifantshoek toegeneem het.¹⁷

Volgens siviele kommissaris Campbell het hy in Julie 1837 uit 'n betroubare bron verneem dat 'n aansienlike aantal Olifantshoekers van plan was om hulle emigrasieplan ten uitvoer te bring. Die meerderheid Olifantshoekers het reeds hulle plase verkoop.¹⁸

Daar is nie veel bekend van die doen en late van Piet Uys gedurende die jaar voordat ook hy die distrik Uitenhage verlaat het nie. Dit is reeds genoem dat hy op 28 Maart 1836 met sy hofsak teen spesiale magistraat Sherwin voortgegaan het.¹⁹ Op 26, 27 en 29 April 1836 het Piet Uys met sy resiesperd, Bordeaux, aan die wedrenne by die Uitenhage Turfklub deelgeneem.²⁰

15 1/Ay 8/87: PH Zietsman - JW van der Riet, 23/8/1836, pp 371-372; Vergelyk CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 66, 73.

16 LG 616: A Stockenstrom - B D'Urban, 3/11/1836, pp 56-70.

17 *The Graham's Town Journal*, 24/11/1836, Vol V, no 257 (Affairs of the Frontier).

18 GH 26/79: D Campbell - regeringsekretaris, 29/7/1836, pp 140-143; Vergelyk A 519 vol 12: D Campbell - regeringsekretaris, 29/7/1836, pp 21-24 en LG 56: D Campbell - regeringsekretaris, 29/7/1836, pp 5-8.

19 CO 452, no 29: TC Sherwin - regeringsekretaris, 7/4/1836.

20 *The Graham's Town Journal*, 19/5/1836, Vol V, no 230.

Op 5 en 6 Julie 1836 was Uys in Uitenhage waar hy die kwitansie van sy kompensasie-eis gaan afhaal het.²¹ Sy seun, Jacobus Johannes, is op 1 Julie 1836 in die kerk voorgestel.²²

Piet Uys sou waarskynlik die seremonie bygewoon het. Op 4 September 1836 het Uys weer die doopplegtigheid van 'n kind van Petrus Johannes Kemp en Jacoba Frederica Potgieter bygewoon.²³

8.2 Uys verlaat die Kolonie

Piet Uys het waarskynlik in die laaste kwart van 1836 in alle erns met sy voorbereiding vir die emigrasie begin. Volgens GDJ Duvenage het 'n vendusie van sy eiendom in Oktober 1836 plaasgevind.²⁴ Die plaas Brakfontein van Jacobus Uys is op 16 Desember 1836 aan Frederik Hercules Truter jr oorgedra.²⁵ Truter was 'n prokureur van beroep en is op 17 Februarie 1837 in dié hoedanigheid vir Petrus Johannes en Gerrit Philippus Kemp aangestel. Piet Uys het onder andere by dié geleentheid as getuie geteken. Gerrit Kemp was 'n lid van die Uystrek en het sy plaas Kabeljourivier reeds op 4 November 1836 verkoop.²⁶ Hy het ook die plaas Drogerivier in die wyk Gamtoosrivier van Piet Uys gekoop.²⁷ Die plaas Platrug wat Piet Uys en Petrus Johannes Kemp gesamentlik in die wyk Onder-Boesmansrivier besit het, is eers op 31 Maart 1842 aan Petrus Arnoldus Crous en Hendrik Johannes Crous oorgedra.²⁸

Moontlik het Uys nie vroeër met sy trekvoorbereidings begin nie omdat hy deeglik

21 SO 20/50 Receipts for Compensation Claims Paid 1836 June-July, ongepagineer.

22 G 10 5/1 Uitenhage Lidmate-registers, 1/7/1836, p 231.

23 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 4/9/1836, p 249.

24 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifeste*, p 131.

25 DOC 7/1 Returns of Perpetual Quitrent Places Transferred 1821-1841, ongepagineer; Vergelyk LG 547, no 284: FH Truter - A Stockenstrom, 17/11/1837 en LG 547, no 68: JW van der Riet - waarnemende regeringsekretaris, 9/6/1840, p 221.

26 TTD 73 Declarations Received 1836 May - 1837 September, 17/2/1837, ongepagineer.

27 SG 1/1/1/11, no 198: JW van der Riet - WF Hertzog, 3/9/1841; Vergelyk SG 1/1/1/11: JW van der Riet - F Rex, 27/8/1840.

28 DOC 7/2 Returns of Perpetual Quitrent Places Transferred 1842-1843, ongepagineer.

beplan het en insae van die Engelse handelaars van Port Natal gebruik het om seker te maak dat dit vir hom en sy volgelinge voordelig sou wees om na Natal te trek.

Daar is ander aanduidings dat die Uyse teen Oktober 1836 vir emigrasie begin voorberei het. Op 3 Oktober 1836 is 'n plaasvervanger in die plek van Jacobus Uys sr as ouderling benoem nadat hy bedank het.²⁹ Jacobus Uys is reeds op 6 Oktober 1825 as diaken in die gemeente van ds Alexander Smith gekies.³⁰ Uys het as diaken diens gedoen tot en met 5 Oktober 1829 toe hy as ouderling aangestel is. Die rede was dat die uitgestrektheid van die distrik Uitenhage die aanstelling van nog 'n ouderling genoodsaak het.³¹ Op 7 Oktober 1833 het Jacobus Uys as ouderling bedank,³² maar op 6 Oktober 1834 is hy weer in dié hoedanigheid aangestel.³³ Hy het as ouderling diens gedoen totdat hy in 1836 weer bedank het.

Geen predikant van die NG Kerk het die Voortrekkers vergesel nie.³⁴ Dit is heel moontlik dat Jacobus Uys as 'n leier op kerklike gebied alles in sy vermoë sou gedoen het om te probeer om 'n predikant in die hande te kry wat bereid sou wees om sy geselskap te vergesel. Trouens, die inskripsie in die Bybel wat later deur die Britse setlaars aan Jacobus Uys oorhandig is, het onder andere vermeld dat die Uyse geen steen onaangeroer gelaat het om 'n predikant vir hulle trek te probeer verseker nie.³⁵

Jacobus Philippus Moolman, wie se wel en weë as parallellopend met dié van Piet Uys beskou kan word, het ook gereed gemaak om die Kolonie te verlaat. Spesiale

29 G 10 1/1 Notule van die Kerkraad, Uitenhage, 3/10/1836, pp 166-167.

30 CO 4854 Letters Despatched, General Letter Book 1825 September 26 - 1826 February 21, 20/10/1825, p 78; Vergelyk G 10 1/1 Notule van die Kerkraad, Uitenhage, 6/10/1825, pp 66-67.

31 G 10 1/1 Notule van die Kerkraad, Uitenhage, 5/10/1829, pp 109-110; Vergelyk CO 369, no 70: A Smith - J Bell, 14/10/1829, p 545.

32 CO 421, no 96: A Smith - JG Brink, 19/10/1833, p 490; Vergelyk G 10 1/1 Notule van die Kerkraad, Uitenhage, 7/10/1833, pp 141-142.

33 CO 433, no 67: A Smith - regeringsekretaris, 6/10/1834, p 213; Vergelyk G 10 1/1 Notule van die Kerkraad, Uitenhage, 6/10/1834, pp 150-151.

34 O Ransford: *The Great Trek*, p 85; Vergelyk A Dreyer: *Die Kaapse Kerk en die Groot Trek*, p 10.

35 *The Graham's Town Journal*, 27/4/1837, Vol VI, no 279 (The Emigrant Farmers).

magistraat Sherwin het reeds op 25 November 1836 gerapporteer dat die ingeboekte slavin, Manasa, vir Moolman se vrou hoor sê het dat hulle na Port Natal gaan verhuis. Die ingeboekte slawe, Oranthus en Jephta, het op 3 Desember 1836 getuig dat Jacobus Moolman gesê het dat hy voornemens was om na Port Natal te verhuis.³⁶

Die eienaarskap van Jacobus Moolman se plaas Nanaga in die wyk Onder-Boesmanskloof is op 17 Februarie 1837 aan Robert Newcombe oorgedra.³⁷ Op 26 Julie 1837 is bekend gemaak dat MG Human die plaas Dieprivier van JP Moolman gekoop het.³⁸

Moolman het voor Piet Uys die Kolonie verlaat. Volgens die getuienis van die ingeboekte slaaf, Jephta, het Moolman teen die einde van Januarie of in Februarie 1837 die Kolonie verlaat. Hulle het eers in die rigting van die Koonap getrek en vandaar na die Oranjerivier wat hulle oorgesteek het. Iewers ten noorde van die Oranjerivier het hulle volgens Jephta op die koms van Piet Uys gewag.³⁹ Hieruit kan ons aflei dat Moolman en sy familie hulle teen die middel of einde van Maart 1837 reeds oorkant die Oranjerivier bevind het. Dit dui ook daarop dat Piet Uys reeds besluit het om te trek.

Verskeie ander trekgroepe en bekende leiersfigure het terselfdertyd die Kolonie verlaat. Volgens vk CV Buchner se lys van 2 Februarie 1837 het sowat 269 persone Olifantshoek in die loop van 1836 en die begin van 1837 verlaat.⁴⁰ Op 3 Maart 1837 het Buchner nog 'n lys uitgereik van persone wat die wyk Onder-Boesmanskloof tot en met 1 Maart verlaat het. Bekende lede van Uys se kommissie soos Johannes Stephanus Maritz, Evert Potgieter en Gerhardus Jacobus Rudolph se name het onder andere op hierdie lys verskyn.⁴¹

36 LG 58: TC Sherwin (verklarings van Jephta en Oranthus ingesluit) - B D'Urban, 25/11/1836, 3/12/1836 en 5/12/1836, pp 236-238.

37 DOC 7/1 Returns of Perpetual Quitrent Places Transferred 1821-1841, ongepagineer.

38 *The Graham's Town Journal*, 3/8/1837, Vol VI, no 293.

39 CO 465: P McRosty - H Hudson, 29/6/1837; Vergelyk LG 379, no 14: P McRosty - H Hudson, 29/6/1837, pp 33-36.

40 *The Graham's Town Journal*, 2/2/1837, Vol VI, no 267 (List of Emigrants from Olifantshoek and Neighbourhood, 25/1/1837).

41 LG 277: CV Buchner - JW van der Riet, 3/3/1837.

Stephanus Maritz was die leier van sy eie trekgeselskap en hy het in die tweede helfte van November 1836 uit die Onder-Boesmansrivier getrek. Op 23 Desember 1836 het hulle by die Penhoekpas in die Stormberg uitgespan. Teen 10 Januarie 1837 het Stephanus Maritz reeds by sy broer, Gert, en die ander Voortrekkerleiers by Blesberg naby Thaba Nchu aangesluit.

Gert Rudolph en sy broer, Andries, het eers teen Maart 1837 uit die Olifantshoek getrek. Op 14 April 1837 was hulle by die Penhoekpas net noord van die teenswoordige Queenstown. Op 27 April het hulle die Oranjerivier by Buffelsvlei oorgesteek en op 7 Mei die Voortrekkerlaer aan 'n spruit van die Vetrivier ontmoet.⁴² Die plaas Rietvalley of Tygerfontein waarop Piet Uys en Gert Rudolph 'n tyd lank saam gewoon het, is op 24 Julie 1838 op Petrus Johannes Heugh se naam oorgedra.⁴³

'n Ander belangrike trekgeselskap wat die Kolonie teen die einde van Oktober 1837 verlaat het, was dié onder Karel Landman. Verskeie invloedryke persone was onder die ongeveer 177 blankes wat uit die Olifantshoek getrek het.⁴⁴

'n Trekgeselskap, waarskynlik onder leiding van Gert Reynier van Rooyen, het eers later, naamlik op 17 April 1838 uit die Onder-Boesmansrivier vertrek.⁴⁵ Van Rooyen het sy voornemens om te trek al in November 1837 te kenne gegee.⁴⁶ Die veiling van sy plase, Zandvlakte en Gorah naby die teenswoordige Addo-wildreservaat, Rietberg (aan die Suurberg geleë) en Welmanskraal (aangrensend aan die Rietberg) het op 12 Junie 1837 plaasgevind.⁴⁷

42 JC Visagie: Minder bekende Voortrekkerleiers (*Historia*, Mei 1990, p 55); Vergelyk *The South African Commercial Advertiser*, 2/8/1837, Vol XIII, no 1058 (Extracten uit een Journaal gehouden door den heer Barend Rudolph).

43 1/Ay 11/17 Transfer Returns of Land 1828-1853, p 41.

44 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 78,90.

45 JC Visagie: Minder bekende Voortrekkerleiers (*Historia*, Mei 1990, p 56); Vergelyk *De Zuid-Afrikaan*, 18/5/1838, Deel IX, no 433 (De Uitgewekenen Boere).

46 CO 465: TC Sherwin (ingesluit 'n verklaring van Roos) - regeringsekretaris, 17/11/1837.

47 *The Graham's Town Journal*, 25/5/1837, Vol VI, no 283.

Veldkornet HP Meeding het op 21 Maart 1837 verklaar dat Piet Uys hom meegedeel het dat hy gereed was om na Port Natal te vertrek.⁴⁸ Volgens oorlewering het die Uystrek waarskynlik teen die einde van Maart 1837 vanaf die trappe buite die drosdy op Uitenhage met 23 waens vertrek,⁴⁹ maar dit is waarskynlik nie korrek nie. Op 5 April 1837 het Piet se broer, Jacobus, 'n kind in die wyk Gamtoosrivier laat doop. Piet se swaer, Petrus Gerhardus Human, en sy vrou het die plegtigheid as doopgetuies bygewoon.⁵⁰ Dieselfde dag het Piet se suster, Alida Maria (getroud met Christiaan Lodewyk Mey), 'n kind laat doop. Benewens Jacobus Uys jr, het ook Piet se vader en moeder dié geleentheid as doopgetuies bygewoon.⁵¹ Hieruit blyk dit dat die Uyse kort na 5 April 1837 eers uit die wyk Gamtoosrivier vertrek het.

Inderdaad het vk Thomas Ignatius Ferreira op 8 April 1837 laat weet dat die Uystrek op hulle weg na Port Natal nou aan die Swartkopsrivier gestaan het. Indien hierdie lys as korrek aanvaar word, het die trek uit 113 mans, vrouens en kinders bestaan.

Die lede van die trek het uit die volgende persone bestaan: Jacobus Uys sr met sy vrou en drie kinders; Piet Uys en sy vrou en hulle drie kinders, naamlik Jacobus Johannes, Dirk Cornelis en Petrus Lafras; Piet se swaer, Hans Potgieter, en sy vrou en vier kinders; Piet se broer, Cornelis Janse Uys, met sy vrou en een kind; Piet se swaers, Petrus Gerhardus Human jr met sy vrou en agt kinders, Wessel Wessels met sy vrou en vyf kinders, Christiaan Mey met sy vrou en een kind. Dan was daar Louw Badenhorst met sy vrou en tien kinders, Gerrit Kemp met sy vrou en tien kinders, Jacobus Moolman jr met sy vrou en drie kinders en Frederik de Jager met sy vrou en 12 kinders. Die treklede het ook ingesluit Jacobus Uys (Piet se broer) met sy vrou en drie kinders, Jacobus Moolman se seun, Jan, en sy vrou en twee kinders en Adam Reyneke met sy vrou en kind.⁵²

48 LG 277: HP Meeding - JW van der Riet, 21/3/1837, p 193.

49 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifeste*, p 133.

50 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 5/4/1837, p 474.

51 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 5/4/1837, p 237.

52 LG 278: TI Ferreira - JW van der Riet, 8/4/1837, pp 6-9.

Die minderjarige kinders van Jacobus Uys sr was Wessel Hendrik en Johannes Zacharias. Wie die derde kind was wat Ferreira in sy lys aangedui het, is nie bekend nie. 'n Dogter van Jacobus Uys, Susanna Margaretha, was reeds oorlede en Susanna Maria (getroud met Theunis Johannes Eksteen) se name het nie op die lys verskyn nie.⁵³

Hans Jury Potgieter was 'n seun van Beatrix Johanna Potgieter.⁵⁴ Sy was die derde vrou van Piet se oom, Wessel Hendrik Moolman.⁵⁵ Evert Frederik Potgieter, die bekende lid van die Uys-kommissie, was 'n broerskind van Beatrix Potgieter. Bogenoemde Hans Potgieter was met Uys se suster, Catharina Elisabeth getroud.⁵⁶ Petrus Gerhardus Human jr, Christiaan Lodewyk Mey en Wessel Hendrik Wessels, almal swaers van Piet Uys, was onderskeidelik met Johanna Susanna, Alida Maria en Elisabeth Helena, getroud. Frans Ignatius Maritz was ook 'n swaer van Piet Uys en was met bogenoemde Catharina Uys se tweelingsuster, Dina Maria, getroud.⁵⁷ Sy naam het nie op vk Ferreira se lys verskyn nie, maar hy het waarskynlik by Gert Maritz se trek aangesluit.

Nog 'n dogter van Jacobus Uys, Maria Catharina Uys (getroud met Frederik Johannes Scheepers) is reeds op 15 Augustus 1834 op 17-jarige leeftyd in die wyk Onder-Boesmansrivier oorlede.⁵⁸ Jacobus Philippus Moolman se seuns, Jacobus Philippus en Jan Adriaan, was onderskeidelik met Elsje Catharina Potgieter en Sara Salomina Laas getroud.⁵⁹ Adam Johannes Reyneke was met Anna Moolman, 'n dogter van Jacobus Philippus Moolman, getroud.⁶⁰

The Graham's Town Journal van 20 April 1837 het berig dat met spyt verneem is dat

53 JR Uys: *Uys Familie Register*, ongepagineer.

54 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 27/5/1832, p 380.

55 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 588.

56 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families II*, pp 719, 1008.

57 B Cilliers: *Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal*, p 611.

58 MOOC 6/9/2, no 369: Death Notices 1834-1916, 15/8/1834.

59 CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 587.

60 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 18/12/1836, p 21.

216A

Piet Uys se tweeling susters Catharina Elizabeth (get. H. J. Potgieter) en Dina Maria (get. I. Maritz) (Mev. J. W. Prinsloo)

Catharina Elizabeth en Dina Maria Uys

Piet Uys, wat so dapper tydens die Sesde Grensoorlog geveg het, op daardie stadium in die nabyheid van Grahamstad was. Hy was op pad om hom by die ander emigrante aan te sluit. Benewens die meer as 100 lede het die trek uit 23 waens bestaan.⁶¹ Ons kan aanvaar dat op hulle reis deur die distrik Uitenhage daar talle grensboere by die Uystrek aangesluit het.

Die Britse regering was weliswaar teen die emigrasie oor die koloniale grens gekant. Goewerneur D'Urban en prokureur-generaal Oliphant het die mening gehuldig dat wetgewing nie daargestel kon word om die landverhuising te keer nie.⁶² Luitenant-goewerneur Stockenstrom se uitlating dat hy nie bewus was van enige wet wat Britse onderdane verhoed om die Kolonie te verlaat en hulle in 'n ander land te vestig nie en indien so 'n wet bestaan dit onmenslik en onderdrukkend van aard sou wees, het die deure vir emigrasie oopgemaak.⁶³ Hierdie uitlating het as't ware die groen lig aan voornemende emigrante gegee om die Kolonie te verlaat. Dit was moontlik die rede waarom Piet Uys openlik voorbereidings getref het en nie in die geheim die Kolonie verlaat het nie.

The Graham's Town Journal van 20 April het aangekondig dat geld onder die Britse setlaars ingesamel is om 'n Hollandse Statebybel aan die lede van die Uystrek te oorhandig.⁶⁴ Volgens Preller was die Bybel 'n nuwe State-uitgaaf van Jakob en Hendrik Keur van Dordrecht, Holland, circa 1756.⁶⁵

Die teenwoordigheid van die Uystrek in die omgewing van Grahamstad het heelwat reaksie uitgelok. Uys het die bewondering van die Britse setlaars met sy dappere optrede tydens die Sesde Grensoorlog afgedwing. Die Bybel is as 'n gebaar van meelewendheid en meegevoel aan die lede van die Uystrek oorhandig.⁶⁶

61 *The Graham's Town Journal*, 20/4/1837, Vol VI, no 278 (The Emigrant Farmers).

62 A 519 vol 15: B D'Urban - A Stockenstrom, 19/8/1836, pp 24-25.

63 GDJ Duvenage: *Van die Tarka na die Transgariep. Die emigrasie uit die Noordoosgrensdele van die Kaapkolonie, 1835-1840*, p 120.

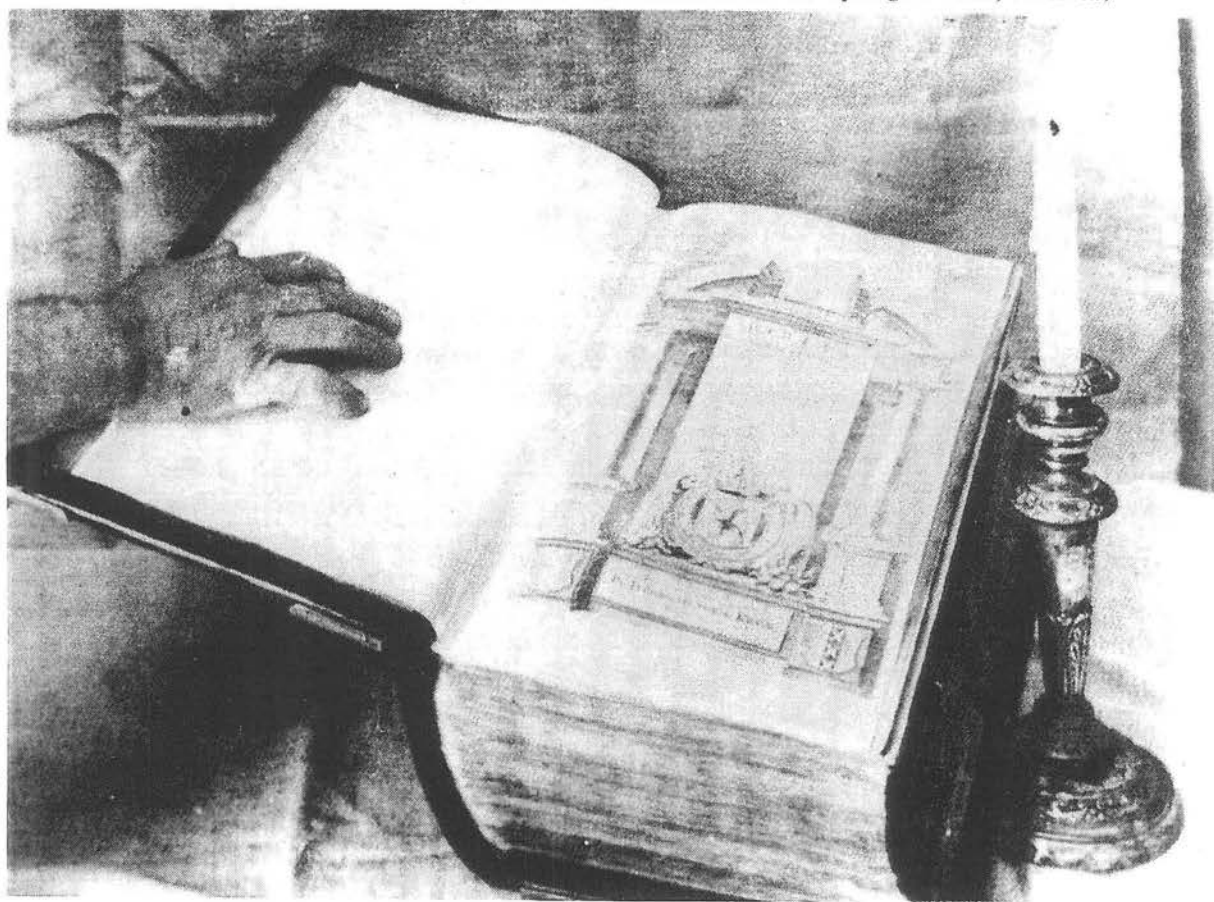
64 AL Harington: *The Graham's Town Journal and the Great Trek, 1834-1843*, p 65.

65 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 43.

66 GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872, II*, p 309.

217A

Die Uys-Bybel
(*Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum, Pretoria*)

Die Uys-Bybel

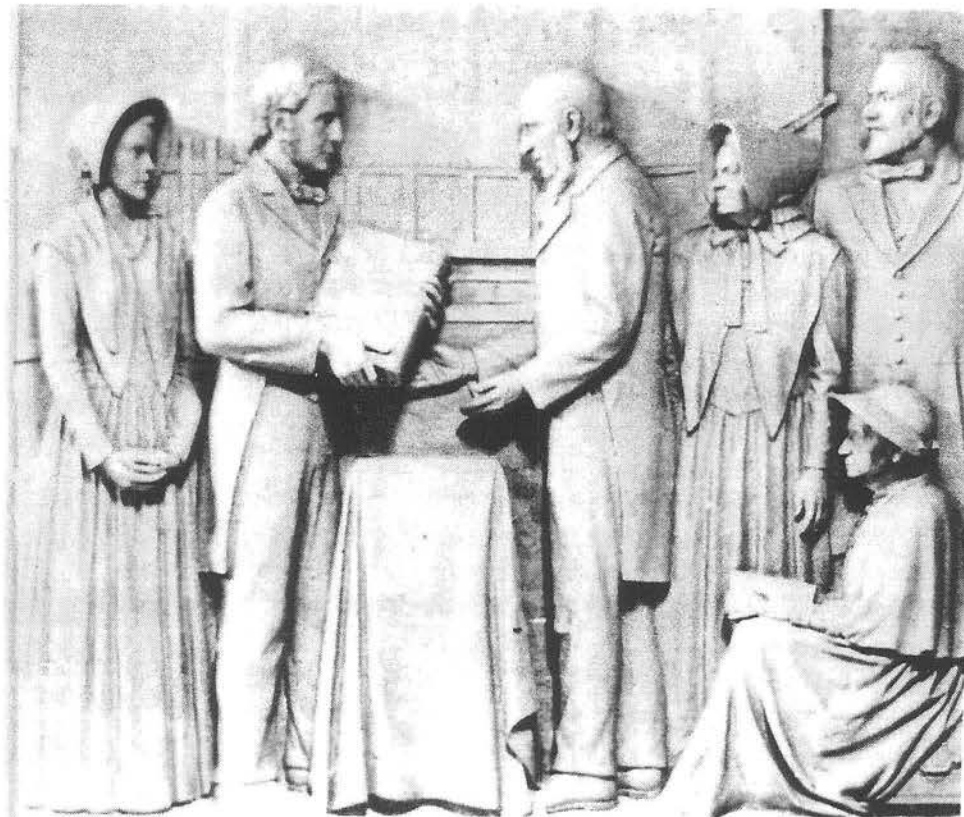
Die Bybel was met Russiese leer gebind en het 100 riksdaalders gekos. Aan die buitekant van die voorste omslag was 'n inskripsie in goue letters: “Geschenk van die Inwoonders van Grahams’ Stad, en nabyheid, aan den Heer Jacobus Uys en zyne weggetrokkene landgenoten”.

Aan die binnekant van die omslag is die volgende inskripsie gedruk: “Dit Heilig Boek is gepresenteerd aan den heer Jacobus Uys en zyn vertrokkene landgenoten, door de inwoonders van Graham’ Stad en omtrek, tot een Vaarwel Gedenkteeken van hun hoogachting en hartelyke leedwezen op hun vertrek. De angstvalligheid welke zy lieden betoond hebben om te trachten een Prediker te verkrygen, en hunne stiptelyke nakoming der heilige instellingen, zyn duidelyke bewyzen dat in hunne wandelingen om een ander land te zoeken, zy zich zullen laten geleiden door de Bevelen in dit Heilig Boek begrepen, en standvastiglyk aankleven aan deszelfs heilige wetten - de strenge Besluiten van den Schepper van het heelal - Den God van alle Natien en Volkeren”.

Die geskenk is deur 'n afvaardiging van ongeveer 100 inwoners van Grahamstad na die Uyslaer geneem. Die lede van die Uysgeselskap het hulle met groot respek ontvang. WR Thompson het die geselskap toegesprek. In sy toespraak het hy weer verklaar dat hulle geld vir die Bybel ingesamel het. Hy het ook sy spyt uitgesprek dat Uys-hulle genoodsaak was om die Kolonie te verlaat. Hy het gewys op die vriendskaplike betrekkinge en gasvryheid wat tussen die Afrikanerboer en die Britse setlaar bestaan het. Thompson het die hoop uitgesprek dat, hoewel hulle geskei sal word, die emigrante in hulle herinneringe onthou sal word. Die Bybel is as die mees gepaste geskenk gekies vanweë die geselskap se herhaalde diep godsdienstige uitsprake. Hy het die wens uitgesprek dat God met hulle sal wees en dat hulle die Evangelie van Jesus Christus onder die volkere van die binneland sou versprei.

Die Bybel is deur T Philips oorhandig en die toespraak van Thompson is deur L Meurant in Hollands vertaal.

218A

Namens die Setlaars oorhandig Thomas Phillips 'n Bybel aan die Trekleier
Jacobus Uys; 'n muurvries in die Voortrekkemonument

Die Oorhandiging van die Bybel aan Jacobus Uys

Jacobus Uys het op sy beurt die afvaardiging vir hulle geskenk en goeie wense bedank. Hulle het onderneem om ooreenkomstig die riglyne van die Bybel te leef en daardeur te wys dat hulle dissipels van Jesus Christus was.

Daarop het Piet Uys self die afvaardiging bedank. Hy het sy spyt uitgespreek om van so baie goeie vriende geskei te word. Hy het die hoop uitgespreek dat, ten spyte daarvan dat hulle deur afstand geskei sou word, hulle so lank as wat hulle lewe in hulle harte verenig sou bly.⁶⁷

Die Uys-Bybel is as 'n kosbare besitting deur die Uys-familie bewaar en is gebruik toe die eerste nagmaaldiens noord van die Oranjerivier gehou is. Die Bybel het ook sy plek onder die Voortrekkergemeenskap ingeneem. Op 11 Junie 1838 het eerwaarde Erasmus Smit in sy dagboek melding gemaak van die Bybel wat by Grahamstad geskenk is.⁶⁸ Die regering van die Suid-Afrikaanse Republiek het die Bybel in 1897 vir £ 15-0-0 van Cornelis Janse Uys gekoop. Die landdros van Vryheid het die Bybel aan die Staatsmuseum van Pretoria oorgedra waar dit in 1920 nog was. Tans is die Bybel in die Voortrekkermonument in Pretoria te sien. Die oorhandiging is gehuldig tydens die Geloftedag van 16 Desember 1957 toe die nakomelinge van die Uyse en die Britse setlaars in Grahamstad bymekaar gekom het.

Hoewel die ou patriarg, Jacobus Uys, as nominale hoof van die trek beskou is, was Piet Uys ongetwyfeld in die praktyk die leier.⁶⁹ Piet Uys word beskryf as “one of the finest types of men that have ever walked the good earth of South Africa”. Hy het rooiblonde hare en blou oë gehad en was lig van gelaatskleur. Hoewel hy kort van humeur was, was hy regverdig in sy optrede teenoor andere. Hy het 'n goeie

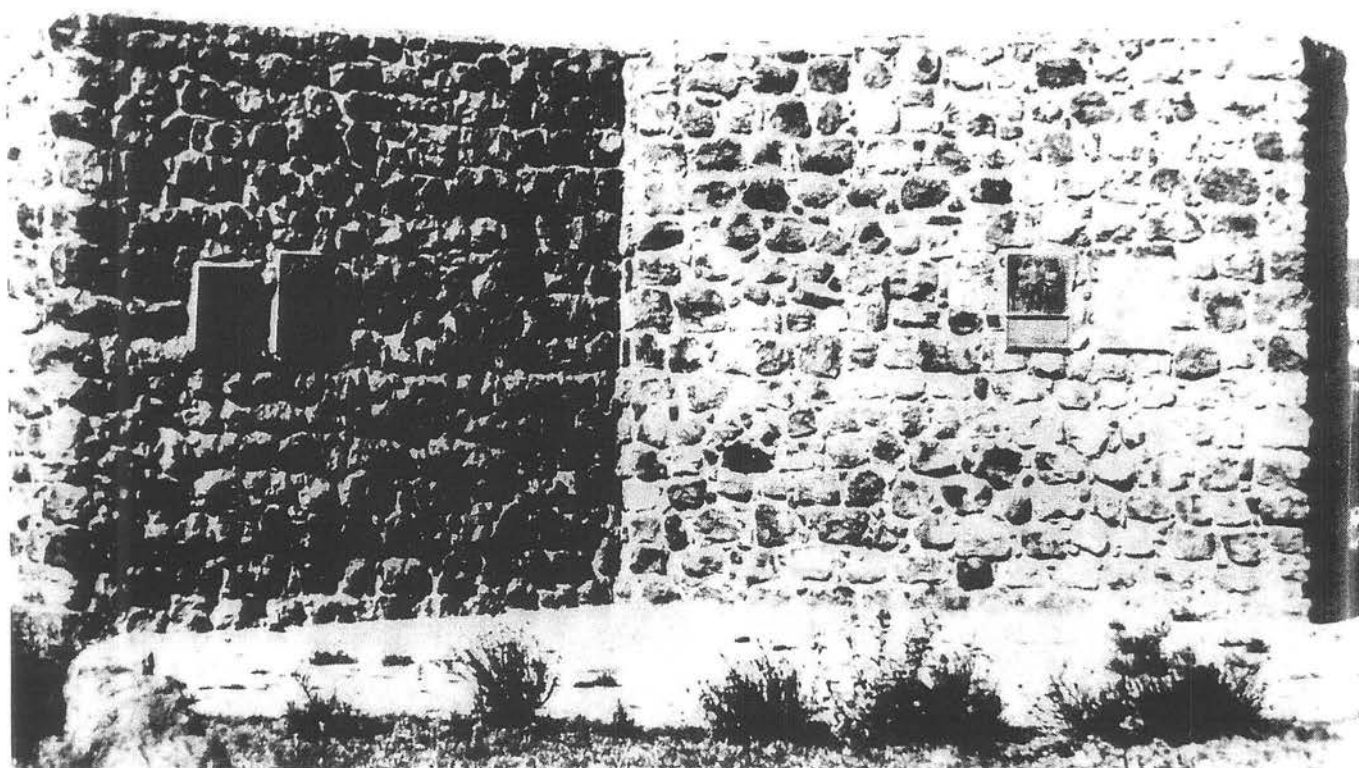
67 *The Graham's Town Journal*, 27/4/1837, Vol VI, no 279 (The Emigrant Farmers).

68 DJ Pretorius: *Die Helde van Italei. Feesboek ter herinnering aan die oorhandiging van die Bybel aan die Voortrekkers onder Jacobus Uys, April 1837*, p 27; Vergelyk IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, pp 42-43; PL Uys en DC Uys: *Die Voortrekker Uys-familie vanaf 1704 (Historia, 1967, p 277)* en JZ Uys: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrektermense I*, p 294).

69 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 170; Vergelyk JZ Uys: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrektermense I*, p 294) en EA Walker: *The Great Trek*, p 139.

219A

Die Bybelmonument te Grahamstad (Rex Reynolds)

Die Bybelmonument te Grahamstad

opvoeding geniet, was dapper en gerespekteer deur almal wat hom geken het. Dit sluit die Afrikaners en Britse setlaars in met wie hy dikwels in aanraking was.⁷⁰ Volgens die herinneringe van Lourens Christiaan de Klerk was Uys kort en geset van lyf en blond met 'n ruie baard. Hy was sag van geaardheid, het graag met mense gesosialiseer en het groot respek afgedwing. Uys het groot respek vir die ouer leiers gehad, maar het gereken dat hy moes toesien dat hulle hulle taak nougeset en goed vervul.⁷¹

Die Uystrek het blykbaar nie langer as 'n week in die omgewing van Grahamstad vertoef nie. In die uitgawe van *The Graham's Town Journal* van 27 April word dié gebeurtenis reeds in die verlede tyd beskryf.⁷²

8.3 Na Thaba Nchu

Vanaf Grahamstad het die trek in die rigting van die Oranjerivier beweeg. Dit is nie seker watter roete Uys gevolg het nie. Indien Karel Landman dieselfde roete as die Uysgeselskap gevolg het, het laasgenoemde waarskynlik langs die bloop van die Visrivier en daarna met die Tarkarivier noordooswaarts beweeg. Daarna het hulle deur Kommandodrif getrek. Die Uystrek het moontlik die Stormberge by Penhoek oorgegaan. Vanaf Penhoek sou hierdie roete oor die latere Jamestown noord na die latere Aliwal-Noord lei.⁷³ Waarskynlik het hulle teen die einde van Mei of vroeg in Junie 1837 die Oranjerivier deurgestaan. 'n Ooggetuie, Alexander Biggar, het op 17 Maart 1838 in 'n brief aan kaptein Evatt verklaar dat hulle met hulle tog deur die Oranjerivier die trek van Piet Uys op Sondag 17 Junie 1837 by Buffelsvlei (Somerset Drift, later Aliwal-Noord) aangetref het. Die lede van die Uystrek het godsdiens gehou en Jesaja 53 vers 3 was die onderwerp van die preek. 'n Gebed is gedoen en daarna is uit Psalm 84 en Gesang 55 gesing en daar is met Gesang 7 afgesluit.⁷⁴

70 A Joelson: *South African Yesterdays*, p 120; Vergelyk GM Theal: *Willem Adriaan van der Stel and other Historical Sketches*, p 279.

71 LC de Klerk: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 266-267).

72 DJ Pretorius: *Die Helde van Italei*, p 24.

73 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 98-99.

74 JH Malan: *Boer en Barbaar*, pp 194-195.

Daarna is voortgetrek tot by 'n sytak van die Modderrivier (naby Thaba Nchu) waar die trek teen Julie 1837 tot stilstand gekom het.⁷⁵ By Thaba Nchu is die Uyse ook vriendelik deur Moroka, kaptein van die Rolong, ontvang.⁷⁶ In die Transoranje het, volgens oorlewering, familie-groepe soos die De Jagers, Moolmans, Venters en Nels by die Uystrek aangesluit sodat die geselskap toe uit 165 mense bestaan het.⁷⁷ Die laer was op die teenswoordige plaas Uysklip, noord van die teenswoordige Dewetsdorp en suidwes van Thaba Nchu geleë.⁷⁸

Volgens die herinneringe van Piet Uys se seun, Jacobus, het sy vader in die winter van 1837 'n besoek aan Moshweshwe, kaptein van die Sotho, op Thaba Bosiu gebring. Moshweshwe sou beloof het om grond in die omgewing van Uysklip aan die emigrante af te staan.⁷⁹ Moshweshwe het die koms van die emigrante as voordelig beskou omdat hulle as 'n buffer teen die aanvalle van die Griekwa en Korana kon dien.

Die Uystrek het etlike maande daar gestaan en deur die toedoen van Jacobus Uys sr is 'n kerk van pale en riete daar gebou. Volgens Piet Uys se jonger broer, Johannes Zacharias, was die kerk sowat 40 voet lank en 18 voet breed. Met die voltooiing van die kerk is die Wesleyaanse sendeling onder Moroka se mense, James Archbell, gevra om dienste daar te lei. Toe hulle later verder trek, het Jacobus Uys 'n groot, plat klip by die kerkdeur geplaas as 'n blywende bewys dat die eerste gereelde godsdiensoefeninge deur die emigrante daar plaasgevind het. Jacobus se voorletters en van, asook die woord "Kerkspruyt" (die naam van 'n sytak van die Modderrivier) is op die klip uitgekerf.⁸⁰

75 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifeste*, p 133; Vergelyk Dirk Uijts: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkerlewe I*, p 286).

76 PJ Nienaber: *Suid-Afrikaanse Pleknaamwoordeboek I*, p 374.

77 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifeste*, p 133; Vergelyk Dirk Uijts: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkerlewe I*, p 286).

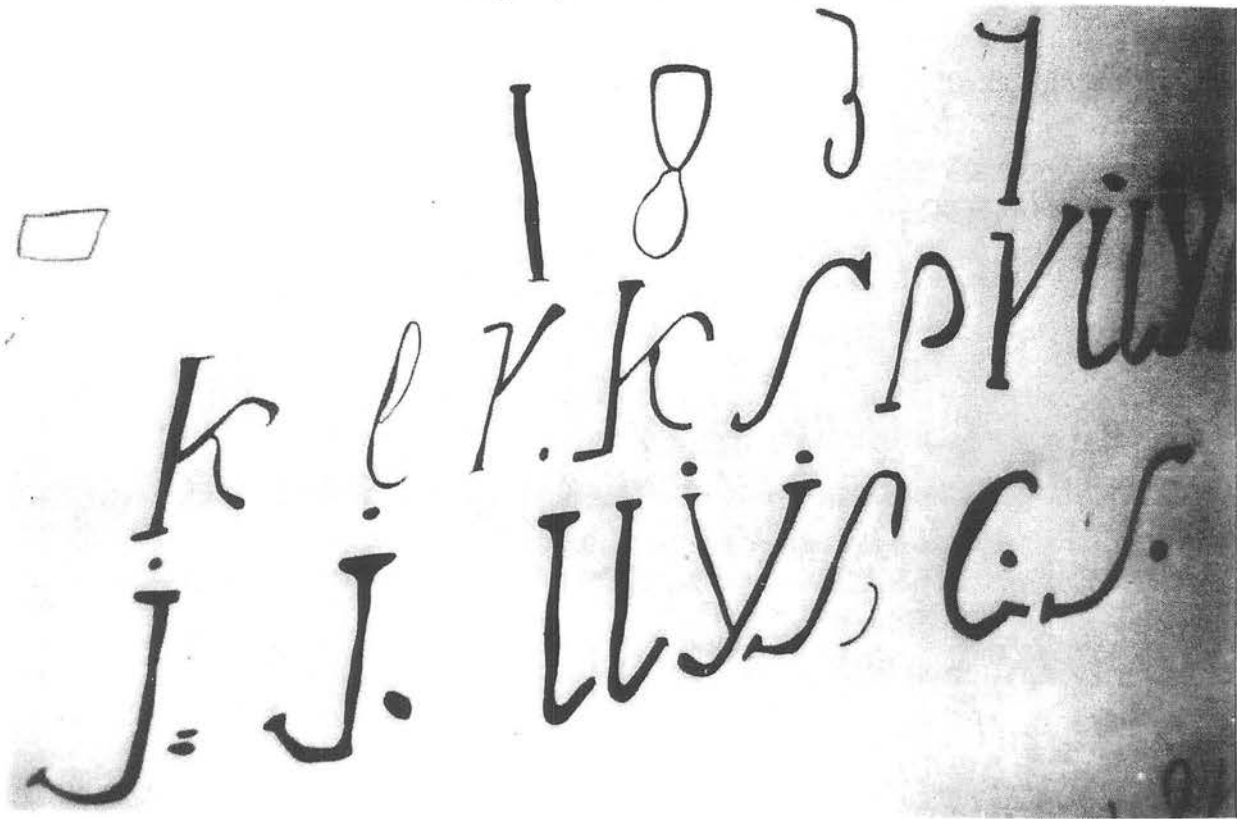
78 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 117.

79 (VAB) FA Steytler-versameling (Item A3.121): JJ Uijts - JN Boshof, 9/3/1858.

80 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 78-79; Vergelyk JZ Uys: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkerlewe I*, p 293) en R Carstens: *Voortrekkerlewe. Agter die skerm op die Groot Trek*, p 152.

221A

Die Uysklip in die Bloemfonteinmuseum (Uys Prinsloo)

Die Uysklip in die Bloemfontein-museum

James Archbell het van die lede van die Uystrek in die huwelik bevestig, kinders gedoop en die Nagmaal bedien.⁸¹ So byvoorbeeld is op 9 Julie 1837 in die laer van Piet Uys 'n kind van Cornelis Janse, naamlik Judith Margaretha, deur Archbell gedoop.⁸²

Benewens die Uyse was daar op daardie stadium ook ander trekgeselskappe by Thaba Nchu. Gert Maritz se trek het alreeds in September 1836 uit Graaff-Reinet getrek en in November by die Blesberg naby Thaba Nchu aangekom. By Thaba Nchu het Maritz die lede van die Potgieter trek ontmoet wat na die slag van Vegkop teen die Ndebele in 'n haglike toestand verkeer het. Hendrik Potgieter het in Desember 1835 uit die Tarka getrek.⁸³ Piet Retief en sy trekgeselskap het in April 1837 by die Voortrekkerlaers aan die Modderivier aangekom.⁸⁴

8.4 Verskille oor Godsdienstige Aangeleenthede

Onenigheid en 'n geskil rondom godsdienstige kwessies het met Uys se aankoms by Thaba Nchu al geruime tyd onder emigrante geledere bestaan. Baie Voortrekkers was nie met eerwaarde Erasmus Smit, 'n oud-sendeling van die Londense Sendelinggenootskap en swaer van Gert Maritz, as leraar tevrede nie. Op Sondag 20 November 1836 het talle emigrante byvoorbeeld na Archbell se gemeente gegaan om daar die erediens by te woon. Net sowat 20 emigrante het Erasmus Smit se aanddiens bygewoon.⁸⁵

81 A Dreyer: *Die Kaapse Families. Die Uyse (Die Kerkbode, 22/8/1934, pp 344-345); Vergelyk PS de Jongh: Die lewe van Erasmus Smit, p 159.*

82 VC 752 Voortrekkers, Baptism 1837-1850, 9/7/1837, pp 1-3.

83 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 1: 1836. Vegkop*, pp 58, 107.

84 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit. Predikant bij de Voortrekkers*, 17/4/1837, p 20.

85 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 106; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 20/11/1836, p 6.

Op 20 Desember 1836 is 'n versoekskrif onder die Voortrekkers rondgestuur om te vra dat Archbell as Voortrekkerleraar aangestel word. Slegs sewe persone het volgens eerwaarde Smit die versoekskrif onderteken.⁸⁶

Ten opsigte van die geestelike bearbeiding van die Voortrekkers was daar twee denkrigtings. Retief en sy mense en heelwat van die Potgietermense was ten gunste van eerwaarde Smit as leraar. Retief was nie geneë om Archbell as Voortrekkerpredikant te hê nie. Maritz en sy volgelinge het egter gereken dat daar 'n ander predikant of nog 'n predikant moes wees. Daarom moes 'n predikant beroep word. Die probleem was dat die Nederduits Gereformeerde Kerk hom amptelik teen die Groot Trek uitgespreek het. Die Kerk het verklaar dat die Voortrekkers hulle teen die wettige landsowerheid verset het en dat die emigrasie teen die wil van God was. Die gevolg hiervan was dat geen leraar van die Nederduits Gereformeerde Kerk saam met die Voortrekkers die Kolonie verlaat het nie.⁸⁷

Nadat Retief tot goewerneur van die emigrante gekies is, is eerwaarde Smit op 21 Mei 1837 met die steun van Retief formeel as Voortrekkerleraar bevestig.⁸⁸ Ten spyte van Smit se aanstelling as predikant het Archbell voortgegaan om die Voortrekkerlaers te besoek en vir die mense te preek. Die kerklike vraagstuk was aktueel en veral oor Smit se aanstelling was daar diepgaande meningsverskil. Dit is bekend dat sommige emigrante, veral die Maritzmense, hulle van Smit gedistansieer het.

Dit blyk dat Piet Uys met sy aankoms en verblyf in die Transoranje in die winter van 1837 sy steun aan eerwaarde James Archbell as predikant verleen het en vir laasgenoemde gevra het om hulle amptelike leraar te word. Hulle het hom £ 100-0-0 sterling vir die eerste drie jaar aangebied en onderneem om 'n kerkgebou op te rig sodra hulle by hulle eindbestemming aankom. Die Wesleyaanse Distriksinode vir

86 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 20/12/1836, 31/12/1836, pp 11-13.

87 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, pp 111, 127, 131.

88 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 153; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 21/5/1837, pp 22-23.

Betsjoeanaland het hierdie aansoek simpatiek oorweeg, maar die Wesleyaanse Sendinggenootskap het dit blykbaar geweier.⁸⁹

Piet Uys het waarskynlik met sy verblyf in Olifantshoek met eerwaarde Erasmus Smit kennis gemaak. Op 27 Oktober 1829 het Frans Ignatius Maritz (Gert Maritz se broer) en Dina Maria Uys (Piet Uys se suster) 'n kind laat doop. Erasmus Smit en sy vrou, Susanna (Gert Maritz se suster) en Jacobus Uys sr het die plegtigheid as doopgetuies bygewoon.⁹⁰ Eerwaarde Smit het tussen 1832 en 1834 self in Olifantshoek gewoon en daar onderwys gegee. Hy het egter geweier om hom as lidmaat van die Nederduits Gereformeerde Gemeente Uitenhage te laat inskryf.⁹¹ Dit is moontlik 'n rede waarom hy nie vir die Uyse as 'n leraar aanvaarbaar was nie.

8.5 Verskille oor Regeringsaangeleenthede en die Trekkrigting

Die Voortrekkers het hulle na hulle aankoms by Thaba Nchu ook op politieke gebied georganiseer. Op 2 Desember 1836 is in die laer van Potgieter by Thaba Nchu 'n algemene vergadering gehou waarop die vergaderde Trekkers 'n bestuursliggaam of Burgerraad van sewe lede gekies het. Potgieter is tot laerkommandant van die verenigde Trek gekies en Maritz tot president van die raad.⁹²

Met Retief se koms in April 1837 was Maritz se laer net noord of noordwes van Blesberg, terwyl Potgieter by die Vetrivier gestaan het. Tussen 1400 en 2000 Voortrekkers was van die Blesberg by die bolope van die Modderrivier oor die bolope van die Vetrivier tot by die Sandrivier versprei. Die meeste het in die omgewing van die Vetrivier (waar die dorp Winburg later aangelê is) uitgespan.

Met Retief se aankoms is gevoel dat 'n nuwe bestuur so spoedig as moontlik gekies

89 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, pp 133, 138-139.

90 G 10 4/1 Doopregisters, Uitenhage, 27/10/1829, p 548.

91 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, pp 102-104.

92 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 99; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 2/12/1836, p 8.

moes word. Op 17 April het 'n vergadering in Maritz se laer plaasgevind. Hiertydens is Retief eenparig tot goewerneur en hoofkommandant of opperbevelhebber verkies. Maritz is tot magistraat ('n benaming van eerwaarde Smit) en "President Rechter van die Raad van Polisie" (ook 'n benaming van Smit) verkies. Maritz het dus as regter of landdros opgetree en is deur sommige lede van die raad as heemrade bygestaan. Maritz was ook voorsitter van die raad. Die Raad van Politie oftewel Politieke Raad (die ekwivalent van die latere Volksraad) het behalwe Retief en Maritz uit ses ander gekose lede bestaan. Potgieter is heeltemal oor die hoof gesien.⁹³ Die Uystrek het in April 1837 nog nie die koloniale grens oorgesteek nie en die Uyse was nie by hierdie verkiesing betrokke nie.

Op 6 Junie 1837 het 'n verdere openbare vergadering by Retief se laer ongeveer ses kilometer van die teenswoordige Winburg plaasgevind. Die nuwe bestuur moes behoorlik gekonstitueer word. Gevolglik is 'n aantal grondreëls opgestel en moes die emigrante 'n eed van getrouheid aan die verkose bestuur aflê.

'n Konsep wat waarskynlik deur private persone opgestel is en aan die goewerneur voorgelê is, is tydens die vergadering voorgelees. Hierdie konsep is goedgekeur en het later as die Nege Artikels bekend gestaan.

Artikel 1 het bepaal dat die Voortrekkers as lidmate van die Nederduits Gereformeerde Kerk hulle van alle Engelse sendinggenootskappe, sonder enige uitsondering, distansieer en verder niks daarmee te doen wou hê nie.

Volgens artikel 2 moes alle ampsdraers in die Voortrekkergemeenskap, of hulle nou deur die volkstem verkies is of deur die raad of goewerneur aangestel is, in die uitvoering van hulle funksies geëerbiedig en gehoorsaam word. As dit nie gebeur nie, sou hulle volgens die bepalings van die goewerneur-in-Rade gestraf moes word.

93 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, pp 127-128; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 17/4/1837, p 20 en PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 108.

Artikels 5 en 6 het bepaal dat diegene wat nie by die vergadering teenwoordig was nie, die volgende dag die artikels onder eed sou moes aanvaar en dat aanvaar word dat diegene wat sonder grondige redes in gebreke bly om dit te doen, dit nie goedkeur nie.

Artikel 7 het verklaar dat almal wat van die Verenigde Laer afskei, self die verantwoordelikheid vir hulle onwettige handelswyse sou moes dra.

Deur die laaste artikel is alle persone wat hulle by die Verenigde Laer wou aansluit, beveel om dadelik die eed van getrouheid aan die grondwet en die regering af te lê.⁹⁴

Hierdie resolusies was nie juis so gestel om die ondersteuners van Uys en Potgieter met die ander Trekkers te versoen nie. Sommige van hierdie resolusies was blykbaar 'n poging om kritiek teen onder andere Uys se teenkanting teen die nuwe regering uit te spreek.⁹⁵

Piet Uys se laer was teen 6 Junie 1837 nog in die omgewing van die Oranjerivier en sy trek het nog nie by die ander laers aangesluit nie. Nêrens word vermeld dat hy die byeenkoms van 6 Junie bygewoon het nie. Uit sy teenwoordigheid by latere byeenkomste blyk dit dat hy hom deeglik by sulke geleenthede laat geld het en hom nie sonder meer aan die ander trekleiers se gesag onderwerp het nie. Hy sou wel op hoogte wees met die besluite wat daar op 6 Junie geneem is. Daarom kan De Jongh se uitspraak aanvaar word dat die Uyse hulle nie aan die Vetrivierse bestuursreëlings onderwerp het nie en nie Retief en Maritz se gesag erken het nie.⁹⁶

Eerwaarde Smit het wel op 24 Augustus vermeld dat Uys aanvanklik die verkose regering gesteun het.⁹⁷ Dit is nie bekend wanneer Uys sy steun aan die regering te kenne gegee het soos wat Smit beweer het nie.

94 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 109-110; Vergelyk HS Pretorius en DW Krüger: *Voortrekker-Argiefstukke 1829-1849* (R 107/37, 5/6/1837, pp 14-16).

95 FAF Wichmann: *Die Wordingsgeskiedenis van die ZAR 1838-1860*, pp 14-15.

96 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 117.

97 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 24/8/1837, p 35.

Piet Uys se afsydige houding teenoor die Voortrekkerbestuur kan moontlik daaraan toegeskryf word dat hy en sy trekgeselskap nie teenwoordig was toe die verkiesing plaasgevind het nie. Hulle het nie daaraan deelgeneem nie en het daarom nie geneë gevoel om hulle sonder meer onder ander Trekkeiers se gesag te plaas nie. Die grensboere het in die 18de en 19de eeu 'n sterk onafhanklike gees ontwikkel. Die Uystrek, soos talle ander trekke, het uit familiegroepe en vriende bestaan wat 'n betreklik hegte eenheid gevorm het. Daarom het so 'n trekgroep nie maklik 'n leier uit 'n ander trekgroep aanvaar nie. Piet Uys wou waarskynlik eers wag totdat al die Trekkers in Natal gevestig is en hom dan vir die daarstelling van 'n Trekkerbestuur beywer. Moontlik was hy ook daarvan bewus dat leiers soos Retief en Maritz bande met die Britse regering wou verbreek. Dit is bekend dat Uys nie dieselfde sentimente gekoester het nie.

Die Uyse se laer het op daardie stadium nog aan die Modderrivier gestaan. In die loop van Junie en Julie 1837 het die Retief-, Maritz- en Potgietermense stadig ooswaarts in die rigting van die Sandrivier beweeg.⁹⁸

Deurentyd het die Voortrekkers oor hulle roete en eindbestemming besin. Hierdie kwessie het egter tot heelwat meningsverskil aanleiding gegee.⁹⁹ Gedurende Mei en Junie 1837 het eerwaarde Smit by herhaling melding gemaak van meningsverskille wat onder die Voortrekkers ontstaan het oor die roete wat gevolg moes word. Byeenkomste wat op 18 en 29 Mei gehou is om die probleem op te los, het klaarblyklik geen vrugte afgewerp nie. Potgieter was vasbeslote om na die Soutpansberg te trek, terwyl Retief, Maritz en Uys Natal toe wou gaan. Uys het met sy verkenningstog na Natal in 1834 dié landstreek as geskik vir vestiging bevind. Daarbenewens het die teenwoordigheid van 'n hawe en die moontlikheid van nuwe markte sy oog op Natal gevestig gehou. Voorts wou Retief die Voortrekkers in 'n verenigde laer Natal toe laat trek, maar Uys en Maritz wou dit nie doen nie. Moontlik

98 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, p 139.

99 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 117.

het die meningsverskille oor die trekroete en die botsende persoonlikhede van die leiers tot Uys en Maritz se besluit bygedra.

Hoewel Uys se laer aan die Modderrivier redelik geïsoleerd van die ander groot laers gestaan het, het hy dus by die twispunte van die ander Trekkeiers betrokke geraak.

Op 28 en 29 Junie is daar weer 'n byeenkoms om oor die trekroete te beraadslaag in Retief se laer gereël. Die Retieflaer het steeds ooswaarts in die rigting van die Sandrivier beweeg. Die byeenkoms vir 29 Junie het egter nie plaasgevind nie omdat Maritz nie opgedaag het nie. Eerwaarde Smit het genoem dat Piet Uys daarop na Maritz gery het. Tot die spyt van almal in Retief se laer het Uys groot teenstand in Maritz se laer ondervind. Om vieruur die middag het Uys, Jan Landman, Moolman en andere weer vertrek. Daar is in Retief se laer met tien geweeskote van hulle afskeid geneem nadat hulle vir hulle besoek en pogings om die algemene welsyn te bevorder, bedank is.¹⁰⁰

Eerwaarde Smit het op 7 en 8 Julie gemeld dat die gevoelens in Maritz se laer nie te gunstig teenoor die goewerneur en homself gestem was nie. Die moeilikheid het waarskynlik voortgespruit uit die feit dat Retief voortgegaan het om ede af te neem. Maritz se standpunt was dat die bevoegdheid om ede af te neem by hom as regter tuisgehoort het. Retief het ook huwelikslisensies uitgereik en Maritz het gevoel dat Retief op sy gebied oortree het.¹⁰¹

Intussen het die laers van Retief en Maritz verder getrek. Teen 8 Julie was albei laers naby die Doornrivier. Drie dae later het Retief reeds die Sandrivier bereik. Uys se laer het steeds aan die Modderrivier gestaan.

100 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 2/5/1837, 8/5/1837, 29/5/1837, 23/6/1837, 28/6/1837, 29/6/1837, 18/8/1837, pp 21-23, 29-30; Vergelyk PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 117.

101 HB Thom : *Die lewe van Gert Maritz*, pp 194-195; Vergelyk PC Coetzee: *Gert Maritz versus Piet Retief. Studie oor Botsende Staatsopvattinge (Historiese Studies*, Maart 1943, pp 159-160).

Die onenigheid oor die roete het van tyd tot tyd weer na vore gekom. Op 14 Julie het Retief na Maritz gery om oor die trekrigting te beraadslaag. Slegs drie dae later het eerwaarde Smit genoem dat daar weer onmin oor dié kwessie was. Op 21 Julie het Retief weer die laer van Maritz besoek om die trekrigting te bespreek.¹⁰²

Retief het reeds op 4 Julie 1837 vyf manne gestuur om 'n geskikte oorgang oor die Drakensberg te soek. Op 28 Julie het hulle met 'n gunstige verslag teruggekeer. Hulle bevinding was dat daar verskeie plekke was waar hulle die Drakensberg sou kon afgaan. Maritz het 'n ander roete oor die Drakensberg voorgestaan.¹⁰³ In die laaste helfte van Julie en Augustus 1837 het die laers van Retief en Maritz ooswaarts langs die Sandrivier opgetrek.¹⁰⁴

Benewens onenigheid oor die trekroete het Uys in Augustus 1837 al meer in konflik met die Trekkerregering gekom. Op 7 Augustus het hy sy bekende brief aan goewerneur D'Urban geskryf. Daarin het hy gemeld dat hy die brief aan die Oranjerivier geskryf het. Aangesien sy laer op daardie stadium aan die Modderrivier gestaan het, het hy waarskynlik bedoel dat hy in die Transoranje was. Hy het gemeld dat daar sowat 3000 emigrante oorkant die Oranjerivier was. Hy het in gesprekke met van die emigrante die oorsake van hulle verhuising vasgestel en sy eie redes in dié verband weergegee. Na hierdie redes is in die voorafgaande hoofstukke verwys.

Uys het sy brief afgesluit deur die goewerneur te verseker dat hy hom steeds nie van die Britse regering wou losmaak nie en dat hulle steeds tot diens van die goewerneur sou wees.¹⁰⁵

Op 14 Augustus 1837 het Piet Uys, JJ Uys, JP Moolman, HJ Potgieter, J Landman en 165 ander emigrante 'n dokument opgestel wat hulle onder hulle mede-emigrante

102 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 8/7/1837, 11/7/1837, 14/7/1837, 17/7/1837, 21/7/1837, pp 31-32.

103 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 117.

104 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 24/7/1837, 14/8/1837, pp 32, 35.

105 CO 3995, no 126: PL Uys - B D'Urban, 7/8/1837.

versprei het. In dié dokument is 14 resolusies aanvaar.

Hulle het die hawe by Port Natal as hulle hawe gekies. Die landstreek aangrensend aan die hawegebied sou ondersoek word in soverre hulle dit nodig vind. Hulle het kommandante as leiers en bestuurders aangestel om die leiding na hulle bestemming te neem. Hulle het hulle afhanklikheid uitgespreek van die Almagtige Heerser van die hemel en aarde en dat hulle by die grondslae van die gereformeerde godsdiens sou hou. Hulle het gehoop op 'n beter en veiliger lewe in die land van hulle bestemming.

Wat betref die daarstelling en uitvoering van die regterlike gesag soos wat dit deur sommige van hulle mede-emigrante beoefen is, het hulle eenparig hulle afkeuring daarvan te kenne gegee. Hulle het onderneem om in die wildernis aan die ou Burgerregulasies getrou te bly en alle geskille wat ontstaan het, sou ooreenkomstig daardie Regulasies hanteer word.¹⁰⁶

Hier het Uys waarskynlik verwys na die regulasies vir die buite-distrikte, met ander woorde plaaslike bestuur wat tydens die Bataafse bewind aanvaar is. Die bestuur in elke distrik is aan 'n landdros opgedra wat deur ses heemrade bygestaan sou word. Die heemrade moes grondbesitters wees wat die voorafgaande drie jaar in die betrokke distrik woonagtig was. Elke distrik is verdeel in 'n aantal veldkornetskappe, en aan die veldkornette is ook 'n bepaalde gedeelte van die openbare bestuur opgedra.¹⁰⁷

Uys en sy mede-emigrante het voorts besluit om hulle nie ondergeskik te stel aan enige wet wat deur 'n paar individue aanvaar is nie, aangesien dit hulle van 'n staat van ballingskap tot 'n staat van slawerny sou laat verval. Hier het Uys verwys na die Nege Artikels wat op 6 Junie 1837 aanvaar is en dit duidelik gestel dat hy hierdie maatreëls verwerp en in der waarheid nie Maritz en Retief se gesag erken het nie.

106 *The Graham's Town Journal*, 12/10/1837, Vol VI, no 302.

107 PJ van der Merwe: *Die Kaap onder Britse en Bataafse Bestuur, 1795-1806* (Van der Walt, Wiid en Geyer, reds: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, p 145).

Wanneer hulle by hulle eindbestemming sou arriveer, moes die emigrante almal byeenkom. Dan sou die nodige regeerders en wette deur openbare stemming daargestel word en sou besluit word wat goed en dienlik vir die land en sy mense is.

Die regterlike aanstellings, dit wil sê Maritz se posisie, en die wette soos wat op daardie stadium vasgestel is, het hulle as van geen waarde beskou nie. Hulle het vertrou dat alle emigrante hierdie sentimente sou deel en hulle as 'n vrye burgergemeenskap sou beskou. Hulle het onderneem om hulle gemeenskap te vestig op dieselfde beginsels van vryheid soos wat deur die Verenigde State van Amerika aanvaar is.¹⁰⁸ Uys se kennis van die regeringstelsel van die VSA het hy waarskynlik tydens sy verblyf in die Kolonie uit die koerante soos *De Zuid-Afrikaan* verkry.

Die feit dat Uys-hulle die Burgerregulasies en verpligtinge wou onderhou en nie die Britse instellings nie, het waarskynlik nie beteken dat hy die Britse gesag verwerp het nie. Hy wou waarskynlik 'n onafhanklike regeringsvorm daarstel, maar steeds onderhewig aan die Britse gesag. Moontlik het Uys 'n begrip van die federale stelsel gehad soos wat dit in die VSA toegepas word en wou hy 'n soortgelyke vorm van regering in Natal daarstel.

Retief het op 24 Augustus hierdie brief van Uys ontvang. Volgens eerwaarde Smit het die inhoud van die brief almal in Retief se laer verbaas en ontstel. Uys het tevore te kenne gegee dat hy die provisionele regering sou erken.¹⁰⁹

'n Vertaalde brief van Retief van 9 September 1837 het op 26 Oktober 1837 in *The Graham's Town Journal* verskyn. Daarop het Uys sy dokument onder een van Retief se laers vir ondertekening laat versprei, maar hulle het dit nie onderteken nie. Uys sou kort tevore tydens 'n byeenkoms plegtig onderneem het om Retief te steun.¹¹⁰

108 *The Graham's Town Journal*, 12/10/1837, Vol VI, no 302.

109 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 24/8/1837, p 35.

110 *The Graham's Town Journal*, 26/10/1837, Vol VI, no 304 (Translation of extracts from a letter written by mr Retief, Sand River, 9/9/1837).

Daar is selfs in die Britse Laerhuis na Uys se resolusies verwys. Daar het in *The Times* van 7 Maart 1838 in Londen 'n uittreksel verskyn van 'n toespraak wat sir William Molesworth in die Laerhuis gemaak het. Molesworth het, benewens die resolusies, ook spesifiek daarna verwys dat Uys 'n nedersetting op dieselfde grondslag van vryheid as dié in die VSA wou vestig.¹¹¹ Molesworth het die Laerhuis waarskynlik gewaarsku dat die Voortrekkers, net soos die Amerikaanse koloniste, hulle vir 'n onafhanklike staat sou beywer en dat die Britse invloed daardeur geknou sou word.

Terwyl die meeste emigrante aan die bloop van die Sandrivier gestaan het, is op 13 September 1837 'n groot volksvergadering by die Tafelkoppige Berge net noord van die teenswoordige Senekal gehou.

Piet Uys en Hendrik Potgieter het ook hierdie vergadering bygewoon. Hiertydens kon die verskille tussen Uys en Potgieter aan die een kant en Retief aan die ander kant nie bygelê word nie. Piet Uys en Potgieter kon nie met Retief 'n ooreenkoms bereik oor die rigting waarin die Trek verder moes gaan nie en daar is toe finaal besluit dat elke leier op sy eie Natal toe sou trek.

Volgens eerwaarde Smit het 'n persoon na afloop van die vergadering vir Uys oor die trekrigting uitgevra. Daarop het Uys geantwoord dat elke groep sy eie koers sou inslaan. Party trekgroep sou die voortou neem en ander sou aan weerskante volg. Geen trekgroep sou agterweë gelaat word nie. Uys het waarskynlik bedoel dat geen trekgroep ondergeskik aan die ander gestel sou word nie. Die ander emigrante was nie met die uitspraak van Uys tevrede nie, aldus Smit.¹¹²

Ofskoon dit nie bekend is wat presies alles bespreek en besluit is nie, is dit duidelik dat daar steeds vry ernstige meningsverskille bestaan het. Die verhouding tussen die onderskeie trekleiers was waarskynlik redelik goed aangesien Potgieter drie dae na die

111 *The Graham's Town Journal*, 17/5/1838, Vol VII, no 331 (Extract from W Molesworth's speech).

112 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 12/9/1837, 13/9/1837, p 37.

vergadering weer 'n besoek aan Retief gebring het om oor laasgenoemde se voorgenome besoek aan Port Natal en Dingane te beraadslaag. Op 1 September het ook Maritz by die goewerneur besoek afgelê, waarskynlik om te groet.

Piet Uys het dikwels van die ander Trekkeiers oor aangeleenthede soos die Voortrekkerleraars, die trekrigting en die Voortrekkerbestuur verskil. Dit blyk dat hy as gevolg van hierdie verskille tot die verdeeldheid in Voortrekkergeleedere bygedra het. Daar kan van Uys se lewe in die Kolonie afgelei word dat hy nie 'n twisgierige en wispelturige persoonlikheid was nie. Uit Uys se korrespondensie met die Kaapse regering blyk dit egter duidelik dat hy nie geskroom het om sy standpunte oor landsake baie sterk te stel nie. Daarom is dit nie vreemd dat hy tydens die trek ook nie sou huiwer om standpunt in te neem oor sake waarvoor hy sterk gevoel het nie. Uys het Natal reeds vantevore besoek en het sy eie idee oor die trekroete gehad. Hy het 'n bepaalde siening oor die aard van 'n toekomstige Trekkerregering gehad. Uys het die Amerikaanse regeringstelsel as 'n modelregering voorgehou. Hy sou dus 'n sterk demokratiese ingesteldheid gehad het. Daarom het hy hom die vryheid veroorloof om van ander leiers te verskil.

8.6 Vroeëre Optrede teen die Ndebele

'n Ander belangrike kwessie, naamlik die verdere optrede teen die Ndebele is waarskynlik ook op die vergadering van 13 September bespreek.¹¹³ Die Ndebele het op 21 Augustus 1836 'n verrassingsaanval op die jagkamp van vk Stephanus Petrus Erasmus geloods. Erasmus se kamp was aan die noordelike oewer van die Vaalrivier en min of meer suid van Potchefstroom toe dit aangeval is.¹¹⁴ Twee dae later het die Ndebele die emigrante behorende aan die Potgieter trek noord van die Vaalrivier bokant die sameloop van die Mooi- en Vaalrivier aangeval.¹¹⁵

113 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, pp 170-172; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 16/9/1837, 18/9/1837, pp 37-38.

114 WJ Markram: *Stephanus Petrus Erasmus: Grensboerpionier en Voortrekker, 1788-1847*, pp 201-203.

115 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 32, 35-36.

Die Ndebele het verdere aanvalle op die emigrante geloods. So byvoorbeeld het die slag van Vegkop op 20 Oktober 1836 plaasgevind waartydens AH Potgieter die emigrante aangevoer het. Daarna het die emigrante in Januarie 1837 'n veldtog onder leiding van Gert Maritz en Hendrik Potgieter teen die Ndebele by Mosega geloods. Piet Uys het op daardie stadium nog nie die Kolonie verlaat nie en was nie by dié gebeure betrokke nie.

Verskeie redes kan aangevoer word waarom die emigrante na die slag van Mosega in Januarie 1837 besluit het om nog 'n kommando uit te stuur. Tydens die slag van Mosega het die emigrante vir Mzilikazi 'n groot nederlaag toegedien. Mosega het gewys dat hulle in 'n aanval teen die Ndebele opgewasse was.

Die buitvee wat die emigrante na Thaba Nchu teruggebring het, was nie genoeg om die beroofde mense te vergoed vir die verliese wat hulle gely het nie. Die kommando het ook nie daarin geslaag om die vermiste kinders van Bronkhorst en Liebenberg wat na bewering deur Mzilikazi gevange gehou is, terug te kry nie.

Mzilikazi het nie aangebied om vrede te sluit nie.¹¹⁶ Die oorlogstoestand het voortgeduur en niemand het presies geweet wat laasgenoemde in die skild voer nie. Nadat die kommando by Thaba Nchu terug was, het die emigrante hulle nie veilig gevoel nie.¹¹⁷

Gerugte het voortdurend die ronde gedoen dat Mzilikazi voorbereidings getref het om die emigrante weer aan te val. Daar het 'n gevoel onder die emigrante bestaan dat Mzilikazi nog nie vir al sy oortredings teenoor die emigrante gestraf is nie.¹¹⁸ Sodra daar genoeg hulp van nuwe groepe emigrante verkry kon word, moes finaal met hom afgereken word.¹¹⁹

116 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 100, 156, 191.

117 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 17/2/1837, p 19.

118 JJ Uys: Mededeling oor di Familie Uys (DF du Toit: *Di Geskiedenis van ons Land in di Taal van ons Volk*, p 191).

119 FP van Gass: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 12, 16).

Die begeerte om Mzilikazi se grondgebied te verower was nie 'n belangrike oorsaak van die tweede kommando nie. Die emigrante het op daardie stadium nie voornemens gehad om hulle in die Marico te vestig nie.

Waarskynlik onder Retief se invloed was daar sprake dat die emigrante bereid was om Mzilikazi nog 'n kans te gee. Volgens briewe gedateer 17 en 21 April 1837 sou daar voorwaardes gestel word dat indien Mzilikazi bereid was om alles terug te gee wat hy by die emigrante buitgemaak het, hy ongehinderd gelaat moes word.

Intussen is die geledere van die emigrante baie versterk deur nuwe aankomelinge uit die Kolonie en nog steeds het daar meer en meer emigrante bygekom. In daardie omstandighede is geoordeel dat die tyd ryp vir optrede teen Mzilikazi was. Op 13 Mei 1837 is daar langs 'n spruit van die Vetrivier besluit om op 1 Junie 'n kommando van 500 man teen Mzilikazi uit te stuur.

'n Gedeelte van die Korana, die Griekwa-kaptein Pieter Dawids, en verder ook nog Moroka, Tawana en Sikonyela het dadelik aangebied om die kommando te steun. Die aangebode hulp het Retief egter geweier. Gerugte dat die Korana en die Griekwas ook 'n kommando teen die emigrante op die been gebring het, het veroorsaak dat die kommando nie op die bestemde tyd vertrek het nie.

Ook Dingane se Zulu het teen die einde van Mei 1837 uitgetrek en teen die einde van Junie met die Ndebele slaags geraak. Die beskikbare getuienis dui daarop dat Mzilikazi na die Voortrekkers se aanval by Mosega verder noord verskuif het en dat die Zulu vir Mzilikazi agter die Magaliesberg by Pilane aangeval het.¹²⁰

Kort hierna het die Griekwa-rebel, Jan Bloem, wat kaptein van 'n bende Korana in die omgewing van Hebron langs die Vaalrivier was, ook die Ndebele aangeval. Moilwe,

120 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 178, 180, 192, 194; Vergelyk (TAB) SS 463 Keate Award: Kobejan, 5/6/1871, p 524.

die Hurutshe kaptein, wat naby Taung aan die Hartsrivier gewoon het, het hulp aan Bloem verleen.¹²¹ Die aanval het by die destydse sendingstasie Mabotsa, naby die Botswana-grens en nie ver van die teenswoordige Lobatse af nie, plaasgevind. Die Ndebele het 'n deel van hulle gesteelde vee herwin waarop Jan Bloem die Ndebele weer aangeval het.

Die Griekwas by Philippolis het op 12 Junie 1837 besluit om ook 'n aanval op die Ndebele te loods. Roof was klaarblyklik 'n belangrike oogmerk van hierdie kommando.

Andries Waterboer, die Griekwas se kaptein by Griekwastad, was heftig teen so 'n aanval gekant. Pieter Retief het die Griekwa-kapteins in 'n brief van 18 Julie 1837 teen so 'n onderneming gewaarsku.

Blykbaar het 'n klompie van Kok se mense tog in Augustus 1837 besluit om saam met Pieter Dawids by Potgieter se voorgenome tweede kommando teen Mzilikazi aan te sluit. Hierdie kommando is egter uitgestel en Retief was in elk geval daarteen gekant dat die Griekwas die kommando sou vergesel. Volgens 'n brief van 20 Augustus in *The Graham's Journal* het 'n kommando Griekwa en Korana tog by Retief se laer verby getrek om 'n aanval op die Ndebele te loods. Daar is getuienis wat daarop dui dat die kommando waarskynlik heelwat later as Augustus 1837 uitgetrek het. Die Voortrekkers het tevergeefs probeer om die Griekwas van hulle planne te laat afsien.¹²²

Die sendeling P Wright het op 10 Oktober gemeld dat die ekspedisie van Philippolis vertrek het en teen die einde van September 1837 teruggekeer het.¹²³ Jan Bloem en

121 R Kent Rasmussen: *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*, p 130; Vergelyk (TAB) 463 Keate Award: Jan Pienaar (Xovisie), 10/6/1871, pp 559, 561 en GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifest*, p 149.

122 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 184-189; Vergelyk GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifest*, p 150.

123 CO 464 Letters Received from Consistories, Clergymen and Missionaries 1837, 10/10/1837, pp 254-259; Vergelyk R Kent Rasmussen: *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*, p 130.

Jan Isaak, wat deur kaptein Abraham Kok as sy plaasvervanger aangestel is, was die gesamentlike aanvoerders van die kommando. Die kommando het met die Ndebele langs die rivier by Loaly, anderkant Montsioa se woonplek (dit wil sê Moshaneng) slaags geraak.¹²⁴

Hierdie Griekwa- Korana-kommando teen die Ndebele was, nes die vorige een onder Jan Bloem en Moilwe, teen die buiteposte gemik. Die buitmaak van vee was 'n belangrike doelstelling en nie een was van groot militêre betekenis nie.¹²⁵

Volgens die getuienis van Jan Pienaar, die skoonseun van Jan Bloem, het 'n kommando onder Pieter Dawids en Piet Uys gekom nadat die Griekwa-Korana-kommando die Ndebele by Loaly aangeval het.¹²⁶

'n Ander getuie, ook genaamd Jan Pienaar (Xovisie) het op sy beurt verklaar dat hy kort voor hulle kommando uitgetrek het, verneem het dat Potgieter en Pieter Dawids met 'n kommando uit was en dat laasgenoemde aan Kok geskryf het dat hy en sy mense saam met Potgieter moes gaan.¹²⁷

Hierdie getuienis is waarskynlik nie korrek nie. Daar is geen ander getuienis wat daarop dui dat Uys of Potgieter deel van die Griekwa-Korana-kommando was nie. Daar kan wel afgelei word dat Uys en Potgieter van hierdie kommando bewus was en dat daar moontlik voelers uitgesteek is om 'n gesamentlike kommando uit te stuur.

8.7 Die tweede Strafkommando teen die Ndebele

In 'n brief gedateer 9 September 1837 het Retief te kenne gegee dat die voorgenome Voortrekker-kommando teen Mzilikazi sou uitgaan. Hy het sy voornemens te kenne

124 (TAB) SS 463 Keate Award: Jan Pienaar, 13/4/1871, p 88, Jan Pienaar (Xovisie), 10/6/1871, pp 559-562 en PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 188.

125 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 189.

126 (TAB) SS 463 Keate Award: Jan Pienaar, 13/4/1871, p 88.

127 (TAB) SS 463 Keate Award: Jan Pienaar (Xovisie), 10/6/1871, p 561.

gegee om op 16 September met 'n kommissie na Natal te vertrek om 'n besoek aan Port Natal en daarna aan Dingane te bring.¹²⁸

Namate Retief Natal genader het en voorbereidings vir die besoek aan Natal en die oortog oor die Drakensberg begin tref het, hoe meer het die Ndebele-kwessie vir hom op die agtergrond getree. Retief het toe besluit om voorlopig op sy eie na Natal te trek terwyl Potgieter besluit het om eers teen Mzilikazi op te trek. Alhoewel Uys en Maritz vasbeslote was om na Natal te trek, het hulle besluit om eers die Potgieter-mense te help om die Ndebele te verslaan.¹²⁹ Die energieke en pragmatiese Piet Uys het ten spyte van sy verskille met die ander Trekkeiers nie gehuiwer om hulp te verleen waar dit nodig was nie.

Toe die groot volksvergadering van 13 September 1837 plaasgevind het, was Uys se laer nog steeds in die omgewing van Thaba Nchu.¹³⁰ Volgens die herinneringe van IJ Breytenbach het Uys se laer gedurende die winter van 1837 aan die Modderrivier (net wes van Thaba Nchu) gestaan en tot die somer daar gebly. Toe Uys en sy kommando na Suikerbosrand vertrek het, het sy laer daar agtergebly.¹³¹

Onmiddellik na die vergadering het die trek begin verdeel. Die dag na die vergadering het Retief se mense in die rigting van Natal begin trek. Op 6 Oktober het Retief sy laer aan kommandant A Greyling toevertrou en is hy weg na Port Natal.

Potgieter en Maritz het na die vergadering van 13 September noord getrek onder andere met die oog op die voorgenome kommando. Hulle het die Vaalrivier oorgesteek en die gebied waarop Mzilikazi aanspraak gemaak het, binnegegaan.

128 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 196.

129 D Uys: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 286); Vergelyk IJ Breytenbach: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 89-90).

130 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 196.

131 IJ Breytenbach: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 89-90); Vergelyk CJ Uys: Jan Gerritze Bantjes (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 52).

By Suikerbosrand het hulle in afsonderlike laers gestaan. Potgieter se laer het by Lagerspoort sowat 16 kilometer suid-suidoos van die latere dorp Heidelberg gestaan.

Piet Uys is na die volksvergadering op 13 September terug na Thaba Nchu. Volgens die herinneringe van Uys se seun, Jacobus, het sy vader vroeg in Oktober die Sothokaptein, Moshweshwe, ontmoet. Laasgenoemde sou die grond in die omgewing van die Kerkspruit aan Uys en sy nageslag afgestaan het.¹³² Op 19 Oktober het Uys sy eie verdrag met Moroka gesluit. Retief het op 20 November 1837 'n afskrif van die Uys-Moroka-verdrag van Gert Maritz van Suikerbosrand (gedateer 17 November 1837) ontvang.¹³³ Dit was 'n vredes- en vriendskapsverdrag. Ter herinnering aan hierdie verbond het eerwaarde James Archbell 'n gedenkklip opgerig en die name van die verbondsluiters daarop uitgekap. Hierdie klip van sandsteen is later deur die toedoen van president Reitz na die Nasionale Museum in Bloemfontein geneem en daar bewaar. Die plek waar die verbond gesluit is, is sowat 64 kilometer van Bloemfontein, naby Dewetsdorp op die Wepenerspoorlyn en 'n spoorweghalte genaamd Uysklip het daar ontstaan.¹³⁴

Uys het na die sluiting van die verdrag sy trek in die omgewing van Thaba Nchu laat bly en met 'n kommando perderuiters en waens na Suikerbosrand vertrek en by Potgieter en Maritz aangesluit.¹³⁵

Volgens die herinneringe van IJ Breytenbach en B Oosthuizen het die meerderheid Voortrekkers by Lagerspoort tydens 'n openbare vergadering besluit om na Natal te trek.¹³⁶ Breytenbach het ook gemeld dat Uys by Suikerbosrand 'n voorlesing van sy

132 (VAB) FA Steytler-versameling (Item A3.121): JJ Uys - JN Boshof, 9/3/1858.

133 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 196-197.

134 PJ Nienaber: *Suid-Afrikaanse Pleknaamwoordeboek I*, p 374; Vergelyk JH Redelinghuys: *Die Afrikaner-Familienaamboek*, p 273; A Dreyer: *Die Kerkbode*, 22/8/1934, pp 344-345; PL Uys en DC Uys: *Die Voortrekker Uys-familie vanaf 1704 (Historia, 1967, p 278)* en I Uys: *Her Majesty's Loyal and Devoted Trekker Leader: Petrus Lafras Uys (Natalia, December 1988, p 36)*.

135 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 197.

136 IJ Breytenbach en B Oosthuizen: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrektermense III*, pp 91, 145).

verslag oor Natal gedoen het. Hierdie verslag is deur Jan Bantjes opgestel.¹³⁷ Geen verdere getuienis van die bestaan van 'n rapport wat Uys oor Natal opgestel het, kon opgespoor word nie.

Volgens Duvenage bestaan die moontlikheid dat Piet Uys nie op Suikerbosrand by die res van die kommando aangesluit het nie. Die moontlikheid bestaan dat hy die roete van die eerste kommando reguit na Marico kon gevolg het. Daar was voldoende gidse beskikbaar wat die weg kon aanwys.¹³⁸ Aangesien IJ Breytenbach en Barend Oosthuizen te kenne gegee het dat Uys wel na Suikerbosrand gegaan het en hy waarskynlik verder met Maritz en Potgieter oor die veldtog teen Mzilikazi wou beraadslaag, is dit waarskynlik dat hy nie reguit na die Marico sou gereis het nie.

Volgens die herinneringe van Dirk Uys het Piet Uys, terwyl hy nog by sy laer naby Thaba Nchu was, aan Retief laat weet dat hy nie na Dingane moes gaan voordat hy (Uys) van die veldtog teen Mzilikazi teruggekeer het nie.¹³⁹ Moontlik wou Uys voorkom dat Retief hom voorspring en tot 'n vergelyk met Dingane oor die verkryging van grond kom.

Dit blyk dat daar by Suikerbosrand ook onmin was oor wie die leiding van die kommando moes neem. Die Ierse smous en setlaar, John Montgomery, het die Voortrekkers besoek met die doel om skuld in te vorder en handel te dryf. Hy het Maritz se kommando na die Suikerbosrand vergesel. Montgomery het 'n tyd lank in die distrik Uitenhage gewerk waar hy met Piet Uys bevriend geraak het.

Volgens Montgomery het gerugte die ronde gedoen dat Piet Uys die kommando sou aanvoer. Dit het Maritz aangevuur om 'n aantal dreigemente teenoor Uys te uiter.

137 IJ Breytenbach: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 89-90); Vergelyk CJ Uys: Jan Gerritze Bantjes (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 52).

138 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifestes*, pp 169-170.

139 Dirk Uys: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 286); Vergelyk PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 198-199.

Uys het gereageer en met sy manne beraadslaag met die doel om Maritz omver te werp, aldus Montgomery.

'n Mag van 150 man is byeengebring en na Maritz se tent gestuur. Vergesel van ene Jan Joubert het Montgomery na Potgieter se laer gery om die twis te probeer ontlont. Potgieter wou egter nie inmeng nie. Daarop het Montgomery vir Uys oorreed om vir Maritz tot 'n tweegeveg uit te daag aangesien hulle twis tot 'n breuk tussen die burgers sou lei. Maritz was nie bereid om in 'n tweegeveg met pistole betrokke te raak nie. Daarop het Montgomery vir Maritz oorgehaal om die saak met Uys uit te praat. Volgens Montgomery het die twee mans na 'n hewige woordewisseling tot bedaring gekom nadat Maritz se vrou tee ingebring het en die tabaksak omgestuur is. Daar is besluit dat Uys en Maritz die bevel oor hulle eie manskappe sou voer.¹⁴⁰ Hoewel dié weergawe van Montgomery oordrewe klink, weerspieël dit nogtans die gespanne verhoudinge wat tussen hierdie leiers bestaan het.

Gert Maritz het wel voorbereidings getref om die kommando te vergesel, maar hy het siek geword. Hy het agtergebly en bevel oor die agtergeblewe laers aan die Suikerbosrand gevoer.¹⁴¹

Op grond van die beskikbare getuienis blyk dit dat Potgieter en Uys as leiers van trekke ook die leiding met die kommando geneem het. Uys het vanselfsprekend bevel oor sy eie mense gevoer en moontlik ook oor ander Voortrekkers wat hy van Thaba Nchu met hom saamgebring het. Uys het op daardie stadium 'n sterk onafhanklike houding ingeneem. Hy het vrywillig hulp aan die kommando verleen¹⁴² en geen direkte belang by Potgieter se twis met Mzilikazi gehad nie. Uys het blykbaar tot die gevolgtrekking gekom dat dit tot die emigrante se voordeel sou strek indien die destabiliserende invloed van Mzilikazi in die Transgariëp en Transvaal geneutraliseer

140 A Giffard: *The Reminiscences of John Montgomery*, pp 122-123.

141 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 174.

142 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 199-202.

word.¹⁴³ Daarom het hy aangedring om die bevel met Potgieter te deel.

Teen die einde van Oktober 1837 het Andries Pretorius en sy broers met 'n paar perdewaens by die Voortrekkers aan die Suikerbosrand besoek afgelê. Hulle het toestande met die oog op moontlike emigrasie kom ondersoek.¹⁴⁴ Op 9 November, toe Uys en Potgieter se kommando al weg was, was Pretorius en sy metgeselle nog by Suikerbosrand en het gewag op die kommando se terugkeer. Pretorius se aandeel in die veldtog teen Mzilikazi was tot die bewaking van die laer by Suikerbosrand beperk.

Dit is nie op grond van die beskikbare bronne moontlik om die presiese datums vir die vertrek en terugkoms van die tweede Voortrekkerkommando teen Mzilikazi te gee nie.

Die kommando is eers ná Uys se aankoms by Suikerbosrand uitgestuur. Uys kon Thaba Nchu op die vroegste op 19 Oktober verlaat het om by Potgieter se kommando te gaan aansluit. Hy het op daardie dag die verdrag met Moroka gesluit. Dit sou hom waarskynlik 11 tot 12 dae geneem het om met sy kommando, waarby daar waens was, die Suikerbosrand te bereik. Moontlik het hy teen die einde van Oktober, maar waarskynlik eers vroeg in November daar aangekom. Die kommando het waarskynlik vroeg in November uitgetrek.

'n Aantal swartmense uit Thaba Nchu het ook die veldtog meegemaak.¹⁴⁵ Volgens die Barolongkaptein, Machabe (Matlaba) het Potgieter gevra dat van die swartmense by Thaba Nchu hom moes vergesel. Machabe het toe drie van sy broers met 20 man gestuur.¹⁴⁶ Volgens Moroka het Machabe se broer, Mongala, 'n raadslid van Moroka, vir Piet Uys vergesel.¹⁴⁷ Volgens Sarel Cilliers, wat hierdie ekspedisie meegemaak het,

143 I Uys: *Rear Guard. The life and times of Piet Uys*, p 79.

144 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, pp 174-175.

145 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, pp 203-204, 206-207; Vergelyk *The Graham's Town Journal*, 14/12/1837, Vol VI, no 311 (Emigrant Farmers).

146 (TAB) SS 463 Keate Award: Matlaba, 1/6/1871, p 507.

147 (TAB) SS 463 Keate Award: Moroka, 4/5/1871, p 239.

het daar sowat 330 man teen Mzilikazi uitgetrek.¹⁴⁸

Die beskikbare bronnegetuie oor die tweede kommando is maar baie min en fragmentaries. Die eerste vermelding van die kommando in *The Graham's Town Journal* vind 'n mens 'n jaar na die gebeurtenis en dan net as 'n terloopse verwysing in 'n brief van die Amerikaanse sendeling wat handel oor besoeke van die emigrante-afvaardiging aan Dingane. Hierdie brief het oorspronklik in die *Christian Herald* verskyn. Dit is deur die *Mediator* oorgeneem en *The Graham's Town Journal* het dit daaruit aangehaal sonder enige kommentaar oor die kommando teen Mzilikazi.¹⁴⁹

Die beskikbare bronne is te onvolledig om die spesifieke roete van die tweede kommando te bepaal. Volgens die oorleweringe wat tot die skrywers Potgieter en Theunissen se beskikking was, het die kommando vir 'n groot deel dieselfde roete as die vroeëre Mosega-ekspedisie gevolg, naamlik tot by Hartbeesfontein in die distrik Klerksdorp waar die waens en 30 man agtergelaat is. Daarvandaan het Potgieter en Uys met die kommando na Marico getrek.

Dit is onduidelik wat “vir 'n groot deel dieselfde pad” presies beteken. Volgens die herinneringe wat die Gronums ingesamel het, is die kommando by Kommandodrif deur die Vaalrivier en vandaar het hulle noordwes na Hartbeesfontein geswaai. As hierdie gegewens korrek is, is dit wel moontlik dat Uys en Potgieter se afdelings by Kommandodrif of by Hartbeesfontein ontmoet het. Dan is daar sin in Duvenage se afleiding dat Uys van Thaba Nchu reguit na Kommandodrif getrek het. Daar bestaan egter geen dokumentêre bewyse vir sodanige bewerings nie, hoe logies dit ook al mag klink.¹⁵⁰

148 Sarel Cilliers: Journaal (HJ Hofstede: *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*, p 53); Vergelyk (TAB) Preller-versameling 100: Sarel Cilliers, Doornkloof, 14/2/1866, p 129.

149 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 207-208.

150 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifest*, p 170; Vergelyk C Potgieter en NH Theunissen: *Kommandant-Generaal Hendrik Potgieter*, pp 84-88.

Volgens die herinneringe van IJ Breytenbach het die kommando met waens van Suikerbosrand af vertrek. Voordat dit Marico bereik het (waarskynlik dan by Kommandodrif of Hartbeesfontein), is die waens agtergelaat. Vandaar het die perdekommando verder gereis.¹⁵¹

Potgieter en Theunissen het 'n redelik volledige beskrywing van die roete van die kommando en die gevegsterrein gegee. Aangesien die herkoms van die gegewens nie op 'n bevredigende wyse weergegee word nie, kan die besonderhede nie sonder meer aanvaar word nie.

Dit is op grond van die beskikbare getuienis nie moontlik om met enige mate van sekerheid 'n presiese beskrywing te gee van die terrein waarop die tweede kommando met die Ndebele slaags was nie. Die getuienis dui egter daarop dat die eerste gevegte in Groot-Marico iewers noord of noordwes van die teenswoordige Zeerust moes begin het en dat die kommando die Ndebele daarvandaan min of meer met die vallei van die Groot-Maricorivier of in die rigting van die Limpopo gedryf het.¹⁵²

JC Voigt het in sy *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa*, wat in 1899 verskyn het, heelwat besonderhede oor die terrein en die gevegte en die vegmetodes van die emigrante en die Ndebele gegee. Ook hierdie skrywer het die herkoms van sy gegewens glad nie verantwoord nie.¹⁵³

Dit is moeilik om vas te stel presies waar die groot slag plaasgevind het. Volgens Rasmussen het die kommando die Ndebele sowat 80 km noordoos van Mosega ontmoet by 'n plek wat later as Maaierskop bekend gestaan het.¹⁵⁴ Uit die beskikbare getuienis blyk dit dat die botsing sowat drie kilometer wes van die Groot-Maricorivier

151 IJ Breytenbach: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 90).

152 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, pp 210, 224-225; Vergelyk C Potgieter en NH Theunissen: *Kommandant-Generaal Hendrik Potgieter*, pp 87-94.

153 JC Voigt: *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa (1795-1845) II*, pp 24-28; Vergelyk PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 223.

154 R Kent Rasmussen: *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*, p 132.

en omtrent 80 kilometer noord-noordoos van Mosega by 'n kop genaamd Silkaatskop plaasgevind het.¹⁵⁵

Potgieter en Theunissen was daarvan oortuig dat die eerste geveg teen Mzilikazi op 4 November 1837 plaasgevind het.¹⁵⁶ Rasmussen het ook aangedui dat die emigrante die Ndebele op 4 November ontmoet het.¹⁵⁷ Van der Merwe het afgelei dat Uys nie voor die einde van Oktober of vroeg November by Suikerbosrand kon gewees het nie. Daarom kon die eerste geveg nie al op 4 November 1837 plaasgevind het nie.¹⁵⁸

Volgens die herinneringe van Hermanus Jacobus Potgieter het daar oor 'n tydperk van 'n aantal dae en nagte kleiner gevegte tussen die kommando en die Ndebele ontstaan. Bedags het die kommando die vee van die Ndebele afgeneem. Snags het die Ndebele dit weer teruggeneem. Die kommando het snags so na as moontlik aan mekaar gebly uit vrees dat die Ndebele hulle sou aanval. Daarom is die vee onbeskermd gelaat. Piet Uys het met 'n plan vorendag gekom om die gebuite vee te behou. Waar die Maricorivier 'n paar skerp draaie gemaak het, het die kommando in die geskikste een die gebuite vee gejaag. Die draai is met takke en doringstruie afgesluit. 'n Aantal kommando's is agtergelaat om die vee te beskerm.¹⁵⁹ IJ Breytenbach het bevestig dat die vee in die draai van die rivier aangehou is.

Dit is onseker hoe lank die veldtog geduur het. Volgens IJ Breytenbach,¹⁶⁰ Hermanus Potgieter¹⁶¹ en AH Potgieter jr¹⁶² het die gevegte onderskeidelik twee dae lank, 'n aantal dae en drie dae lank geduur. Rasmussen het tot die gevolgtrekking gekom dat die gevegte nege dae lank geduur het. Op 12 November het die kommando van Tweedepoort, ongeveer 40 km noord van Mizilikazi se voormalige vesting Gabeni,

155 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 213.

156 C Potgieter en NH Theunissen: *Kommandant-Generaal Hendrik Potgieter*, p 87.

157 R Kent Rasmussen: *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*, p 132.

158 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 213; Vergelyk GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifest*, pp 169-170.

159 HJ Potgieter: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 45).

160 IJ Breytenbach: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 90).

161 HJ Potgieter: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 45).

162 AH Potgieter jr: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 23).

teruggekeer.¹⁶³ JGJ van Vuuren het aangedui dat die veldtog nege dae lank geduur het. Die beskikbare getuieis dui daarop dat die veldtog 'n aantal dae geduur het en dat verskeie skermutselinge plaasgevind het.

Daar is wel eenstemmigheid dat geen kommandolid gesneuwel het nie. Dit het Retief na die terugkeer van die kommando aan Dingane geskryf en dit word deur verskeie ander getuies bevestig. Volgens Retief, wat goed op hoogte van sake sou wees, het daar sowat 500 Ndebele gesneuwel.¹⁶⁴

Die Ndebele het tot noord van die Limpoporivier gevlug en hulle in die huidige Zimbabwe gaan vestig. Die oorwinning het die weg gebaan vir die vestiging van die emigrante tussen die Vaal- en die Limpoporivier.¹⁶⁵

8.8 Die Verdeling van die Buit

Volgens Retief se brief aan Dingane het die kommando sowat 3 000 beeste buitgemaak.¹⁶⁶ Die verdeling van die buitvee het by Deelkraal¹⁶⁷ aan die Gatsrand plaasgevind.¹⁶⁸ IJ Breytenbach het getuig dat Gert Maritz die terugkerende kommando by Deelkraal ontmoet het.

By Deelkraal het 'n twis oor die verdeling van die buitvee tussen Maritz en Potgieter ontstaan. Potgieter wou eers die mense vergoed wat in Oktober 1836 by Vegkop beroof is en daarna die oorblywende beeste onder almal verdeel. Maritz het 'n gelyke verdeling onder almal voorgestaan.

163 R Kent Rasmussen: *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*, p 132.

164 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 218.

165 P Becker: *Path of Blood. The Rise and conquests of Mzilikazi. Founder of the Matabele tribe of Southern Africa*, p 178; Vergelyk CF Lion Cachet: *De Worstelstrijd der Transvalers*, pp 145, 152.

166 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 218.

167 B Oosthuizen en IJ Breytenbach: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 146, 91); Vergelyk (TAB) SS 4059 Odé-stukke: Susanna Maria Maritz, p 26.

168 HJ Potgieter: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 45).

Piet Uys se simpatie het by Potgieter gelê. Hy en Potgieter wou hulle by die besluit van die Krygsraad by Suikerbosrand hou. Uys sou gesê het dat, as daar rusie moes wees oor die verdeling van die vee, en die beroofde mense nie vergoed sou word nie, dan wou hy en sy volgelinge geen vee hê nie en kon die ander die buit maar hou. Daarop het Maritz toegegee.¹⁶⁹

Verskeie redes kan aangevoer word waarom Uys hom agter Potgieter geskaar het. Uys was nie 'n getuie van die verdeling van die buit wat na die slag van Mosega op 8 Februarie 1837 plaasgevind het nie. Tydens daardie verdeling is die beroofde mense van buitvee voorsien. Maritz het nie die tweede kommando meegemaak nie, terwyl Potgieter en Uys skouer aan skouer geveg het en hulle bande verstewig het. Boonop het Uys reeds in Augustus 1837 Retief en Maritz se bestuursmaatreëls verwerp. Daarom is dit nie vreemd dat hy Potgieter se kant gekies het nie.¹⁷⁰

Volgens HJ Potgieter het Potgieter en Uys as leiers elk tien osse van die kommando gekry en Uys nog tien as skadevergoeding. Andries Pretorius het twaalf osse ontvang. Diegene wat by Vegkop groot verliese gely het, het deur Uys se bemiddeling agt of tien osse ekstra gekry. Daarna is die res van die buit gelykop onder almal verdeel.¹⁷¹

Dit is nie duidelik waarom Uys en sy mense skadevergoeding ontvang het nie aangesien hulle nie deur die Ndebele aangeval is nie. Die getuie het vermoedelik bedoel dat Uys vergoeding vir kommandodiens ontvang het. HJ Potgieter het egter Barend Oosthuizen en IJ Breytenbach se mededeling bevestig dat 'n twis oor buitvee by Deelkraal plaasgevind het. Daar kan dus aanvaar word dat die gebeurtenis wel plaasgevind het.

Die kommandoede het na die afloop van die verdeling van die buitvee vroeg in Desember na Suikerbosrand teruggekeer. Maritz het onmiddellik na die terugkeer van

169 IJ Breytenbach: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 91).

170 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, pp 140, 178.

171 HJ Potgieter: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 45-46).

die kommando sy laer by Suikerbosrand opgebreek. Die Potgietertrek het voorlopig by Suikerbosrand agtergebly.

Op 15 Desember het Erasmus Smit die aankoms van Piet Uys en Andries Pretorius by Retief se laer aan die Thukela vermeld. Hulle het met twee perdewaens en 'n ossewa gereis. Die reis vanaf Suikerbosrand kon sowat agt dae geduur het. Soos gebruikelik het hulle mekaar met snaphaanskote verwelkom.¹⁷²

Daar kan aanvaar word dat Uys heelwat inligting oor Natal aan Pretorius verskaf het. Heel moontlik het Uys deur middel van sy gesprekke 'n bydrae gelewer wat Pretorius laat besluit het om te emigreer. Die feit dat Uys van Suikerbosrand na die Thukela gegaan het en nie eers na sy eie laer naby Thaba Nchu nie, is 'n aanduiding dat hy nie nou gras onder sy voete wou laat groei nie. Hy sou voortaan op vestiging in Natal fokus.

172 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 207, 219, 242; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 15/12/1837, p 50.

HOOFSTUK 9

NA NATAL

9.1 Bylê van Geskille

Soos reeds genoem het Retief op 27 November 1837 van sy eerste besoek aan Port Natal teruggekeer. Op 16 Desember, 'n dag na Uys en Pretorius se aankoms, het ook Maritz in Retief se laer gearriveer. Volgens eerwaarde Smit het hulle gekom om Retief se hand te versterk. Smit het verwys na 'n moeilikheidmaker wat groot opgewondenheid in Retief se laer veroorsaak het. Heel waarskynlik het hy hier na Uys se aankoms verwys.

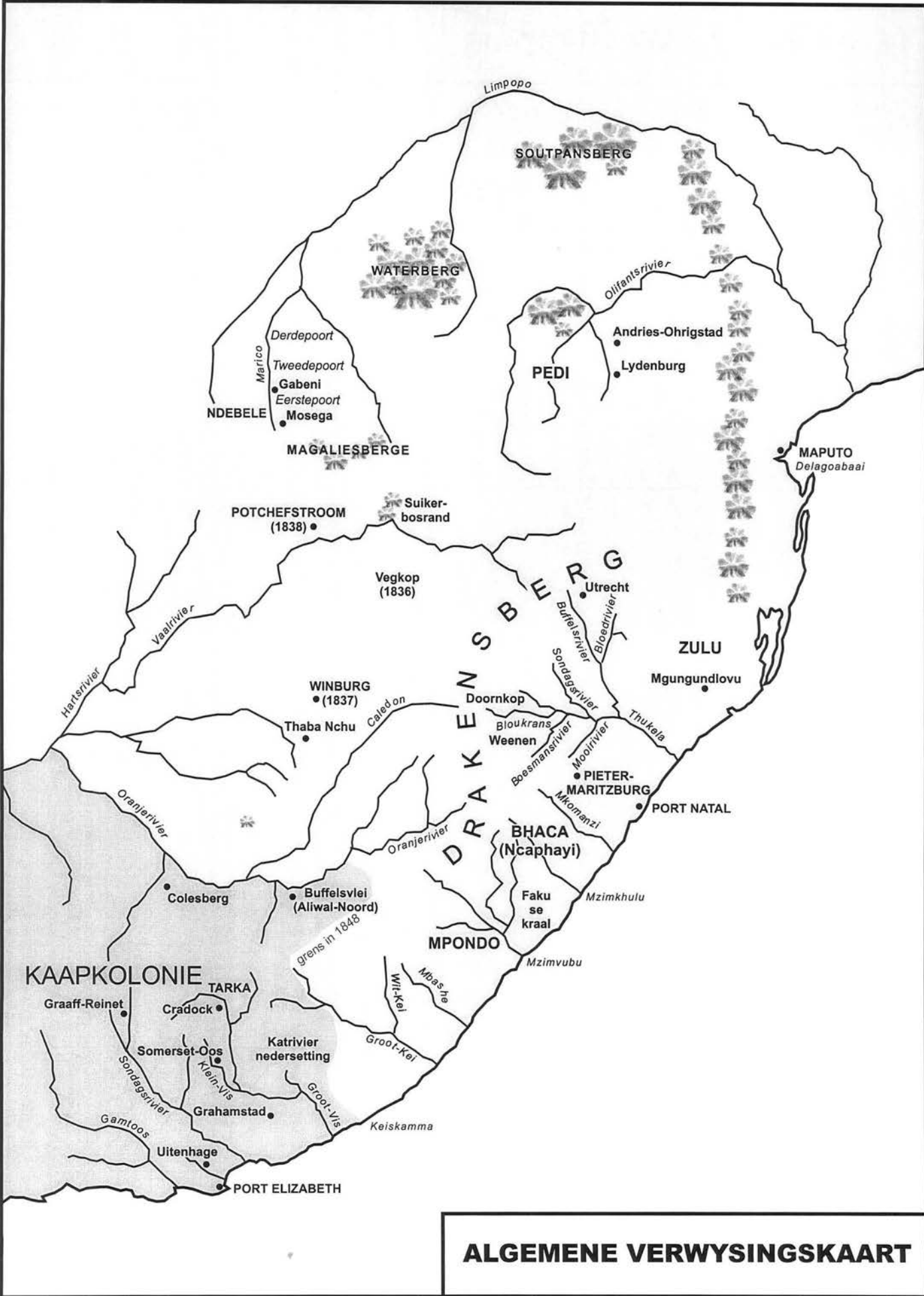
Op 18 Desember het Retief kennis gegee van 'n groot vergadering wat om drie-uur die middag sou plaasvind om die aansienlike verskille tussen die twee leiers (verwysend na Uys en Retief) by te lê.

Die volgende dag het Barend Liebenberg namens 'n aantal persone 'n memorie aan Retief oorhandig wat deur eerwaarde Smit voorgelees is. 'n Aantal emigrante het hierdeur hulle blydschap te kenne gegee oor die geskille wat die vorige dag bygelê is en die versoening wat bewerkstellig is. Hulle het ook hulle begeerte uitgespreek dat, net soos wat hulle op 6 Junie 1837 gedoen het, ook Piet Uys die eed van getrouheid aan die goewerneur moes aflê. Almal wat in die toekoms by hulle geledere wou aansluit, sou dieselfde moes doen. Piet Uys het hierop sy toestemming verleen en beloof om die eed van getrouheid aan die goewerneur af te lê sodra hy sy trek nader gebring het.

Op 22 Desember 1837 het Bart, Piet en Willem Pretorius op 'n tog na Port Natal vertrek.¹ Pretorius en sy geselskap het waarskynlik vroeg in Januarie na die Kolonie teruggekeer.²

1 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 27/11/1837, 28/11/1837, 16/12/1837, 18/12/1837, 19/12/1837, 22/12/1837, pp 47-48, 50-51.

2 *The South African Commercial Advertiser*, 14/3/1838, Vol XIV, no 1122 (The Emigrant Farmers, 7/1/1838).

9.2 Retief na Dingane

'n Kommando het op 26 Desember 1837 uitgetrek om die gesteelde vee van Dingane by Sikonyela te gaan haal. Retief het op 28 Desember by hierdie kommando aangesluit. Op 11 Januarie het eerwaarde Smit die terugkoms van Retief vermeld. Op 16 Januarie 1838 is tydens 'n vergadering besluit dat Retief met 200 man 'n opvolgbesoek aan Dingane sou bring. Teen 20 Januarie het die Potgieters ook in die laer arriveer. Vyf dae later het Retief op hierdie tog vertrek. Eerwaarde Smit het gemeld dat Retief 'n dag voor sy vertrek 'n onaangename brief ontvang het.³ Wat die strekking van hierdie brief was, is onbekend. Volgens Preller kon die brief moontlik deur Uys geskryf gewees het.⁴

Bogenoemde brief verwys waarskynlik na 'n brief wat Piet Uys vanaf Justinus Berg op 24 Januarie 1838 aan goewerneur D'Urban geskryf het. Daarin het hy die goewerneur ingelig dat ooreenkomstig *The South African Commercial Advertiser* hy verneem het dat Retief nie lojaalgesind teenoor die goewerneur en die Britse regering was nie. Uys het hom van Retief se doen en late gedistansieer. Hy het onderneem om op hoogte te kom van enige sinistere planne wat Retief teen Haar Majesteit se regering kon hê. Hulle het hulle as dienaars van die goewerneur beskou en wou graag onder die goewerneur se beskerming staan en in sy guns bly. Die goewerneur kon op hulle staatmaak en te enige tyd van hulle dienste gebruik maak.

Dit is aan James Howell, Uys se agent in Port Elizabeth, oorgelaat om die brief aan die goewerneur te besorg. Howell het die Uyse se laer ook enkele weke tevore besoek en kon die goewerneur verdere inligting verskaf.⁵

Regeringsekretaris John Bell het op 8 Maart 1838 ontvangs erken van die brief wat

3 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 26/12/1837, 28/12/1837, 16/1/1838, 20/1/1838, 24/1/1838, 25/1/1838, pp 52, 54-56.

4 GS Preller: *Piet Retief*, p 168.

5 CO 3999, no 63: PL Uys - B D'Urban, 24/1/1838, pp 470-471.

Uys van die Justinus Berg geskryf het. Die goewerneur het Uys se uitsprake hoog op prys gestel. Voordat die goewerneur op Uys se brief kon reageer, wou hy eers van Uys weet wie die ander emigrante se agent is na wie Uys verwys het. Die goewerneur wou weet waar die Justinus Berg geleë is en of die emigrante die gebied daar rondom tydelik of op 'n permanente basis beset het. Hy wou ook vasstel of dit hulle voornemens was om verder te trek nadat hulle die gebied verlaat het.⁶

Dit is nie seker wat Uys daartoe beweeg het om hierdie brief te skryf nie. Moontlik was hy bewus van die voorgenome tog van Retief na Dingane en het dit nie sy goedkeuring weggedra nie. Uys, wat Natal in 1834 met 'n verkenningsskommissie besoek het, kon gevoel het dat hy 'n groter aanspraak op Natal gehad het. Moontlik het hy nie daarvan gehou dat Retief oor grond met Dingane onderhandel het nie en hy in die proses dalk uitgeskuif word. Uys het dit nie oorweeg om Retief na Dingane te vergesel nie. Hy sou dan 'n ondergeskikte rol moes vertolk. Moontlik het hy nie vir Dingane vertrou nie. Sy trek het in iedere geval nog by Thaba Nchu gestaan.

Ook Gert Maritz het sy bes probeer om vir Retief oor te haal om nie na Dingane te gaan nie. Maritz het voorgestel om in Retief se plek na Dingane te gaan. Retief het daarop vir Maritz beskuldig dat hy daardeur voorkeur op Natal wou hê.⁷ Moontlik het ons hier te doen met 'n wedloop vir aansien en prestige wat tussen die leiers plaasgevind het.

Retief se gevolg na Dingane het uit 71 blankes (waaronder vier seuns) en ook 30 nie-blanke agterryers bestaan.⁸ Die moord op Retief en sy mense het op 6 Februarie 1838 plaasgevind.⁹ Die historikus Felix Okoye het aangevoer dat Dingane nie vir Retief om die lewe gebring het omdat hy die emigrante as 'n bedreiging na hulle oorwinning oor

6 CO 5304: J Bell - J Howell, 8/3/1838, pp 154-155; Vergelyk CO 3999: J Bell - J Howell, 8/3/1838, pp 472-473.

7 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, pp 199-200.

8 GDJ Duvenage: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 3: 1838. Die Gelofte*, pp 46, 182-183.

9 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 208.

die Ndebele beskou het nie. Veel eerder het hy sy oë op die ongeveer 200 perde en vuurwapens van die emigrante gehad. Retief het nie die wapens en perde wat hy van Sikonyela afgeneem het aan Dingane oorhandig nie. Die handelaars by Port Natal wou ook nie wapens aan Dingane verkoop nie.¹⁰

Op 17 Februarie het die Zulu die mense tussen die Bloukrans- en Boesmansrivier aangeval. Tesame met die bediendes het meer as 400 mense omgekom. Die emigrante het ten tye van die aanval baie verspreid gestaan. Dit was ten spyte van die feit dat hulle deur Retief gemaak was om bymekaar te bly.

Retief se laer was op daardie stadium steeds by Doornkop. Die Zulu het hulle nie daar aangeval nie.¹¹ Gert Maritz se laer, saam met die Rudolfs, het naby die teenswoordige Estcourt aan die Boesmansrivier gestaan. Digby was ook Sarel Cilliers se mense. Tussen Groot- en Klein-Moordspruit het verskeie klein geselskappies gestaan.¹² Maritz se laer is wel deur die Zulu aan die noordelike en suidelike walle van die Boesmansrivier aangeval.¹³

9.3 Oproep om Hulp

Onmiddellik na die aanval van die Zulu op die emigrante het Gert Maritz na die Voortrekkers wat elders was, boodskappe gestuur om hulle in te lig oor wat gebeur het en hulp te vra. Hendrik Potgieter en Piet Uys het die boodskappe ontvang. Alreeds op 23 Februarie het die mense by Doornkop verneem dat Uys spoedig met sy laer na hulle toe sou kom. Eerwaarde Smit het gebid dat die reis van Uys voorspoedig mag wees.¹⁴

10 FNC Okoye: Dingane: A Reappraisal (*Journal of African History*, 1969, pp 234-235).

11 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Joernaal van Anna Elizabeth Steenkamp), p 463.

12 AJ du Plessis: *Die Republiek Natalia*, p 127.

13 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 216; Vergelyk EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal*, p 45.

14 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, p 153; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 23/2/1838, p 61.

Ook Potgieter wie se laer aan die bolope van die Thukela gestaan het, se hulp was byderhand. Aangesien Uys en Potgieter oor taamlike groot getalle manskappe beskik het, het Maritz veral na hulle koms uitgesien.¹⁵

Die Potgieters en Gert Rudolph het op 21 Februarie 1838 in Retief se laer aangekom om 'n vergadering by te woon oor wat die mense te doen staan. Hans de Lange het reeds op 20 Februarie gearriveer.

Eerwaarde Erasmus Smit het op 23 Februarie in sy dagboek aangedui dat 'n brief vanuit die Liebenbergskloof ontvang is dat Uys van die emigrante se omstandighede verneem het en spoedig bystand sou verleen. Hieruit kan ons aflei dat Uys toe in die omgewing van die Liebenbergskloof gekamp het.¹⁶ Volgens die herinneringe van CMG Rudolph was Uys toe aan die Sandrivier,¹⁷ terwyl JH Malan beweer het dat Uys se trek aan die Liebenbergskloof uitgekamp het.¹⁸ IJ Breytenbach het verklaar dat Uys vanaf Thaba Nchu na die Sandrivier beweeg het. Vandaar het hulle langs die Witberge en deur die Liebenbergskloof na die suidekant van Nelsonskop tot aan die Meulrivier getrek waar die paaie wat na Suikerbosrand en na Natal lei, in mekaar geloop het. Uys het dus op Retief se spore gevolg.¹⁹ Louis Jacobus Nel het getuig dat die families Uys, Nel en De Jager haastig by Uys se Kuile naby Bethlehem bymekaargekom en daarvandaan na Natal getrek het.²⁰

'n Boodskapper genaamd Van der Schyff wat met 'n brief rakende die Zulu-aanval na die Kolonie onderweg was, het die trek van Uys raakgeloop.²¹ Uys het op 1 Maart

15 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 226; Vergelyk PJ Coetser: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 40).

16 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 20/2/1838, 21/2/1838, 23/2/1838, pp 60-61.

17 CMG Rudolph: *Geskiedenis van di Voortrekkers in Natal* (DF du Toit: *Di Geskiedenis van ons Land in di Taal van ons Volk*, p 198).

18 JH Malan: *Boer en Barbaar*, p 304.

19 IJ Breytenbach: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 91-92).

20 LJ Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 65).

21 *The Graham's Town Journal*, 12/4/1838, Vol VII, no 326 (Extracts from letters, 28/3/1838); Vergelyk *The Moderator*, 24/4/1838, Vol II, no 69 (Extracts from letters, 28/3/1838).

1838 in Retief se laer by Doornkop gearriveer. Eerwaarde Smit het die hoop uitgespreek dat alle emigrante nou as 'n verenigde mag sou saamwerk om met God se hulp die vyand te verslaan.²² Intussen het Maritz op 25 en 26 Februarie om veiligheidsredes nader aan Doornkop getrek.²³ Doornkop lê regs van die pad wanneer van die teenswoordige Frere na Winterton gery word.²⁴

Piet Uys het waarskynlik met 'n groepie vooruit na Doornkop gereis aangesien hy en sy broer, Jacobus, op 7 Maart 1838 weer na hulle eie laer teruggekeer het om dit nader aan die Retieflaer te bring.²⁵ Uys se laer het op daardie stadium tussen die Thukela en Doornkop gestaan.

Maritz se laer het van die Boesmansrivier na Strydpoort in die omgewing van die teenswoordige Chieveley-stasie naby Doornkop versit. Op 18 Maart het Hendrik Potgieter se laer opgebreek. 'n Gedeelte daarvan het by die Retieflaer by Doornkop aangesluit, terwyl die ander hulle by Maritz op Strydpoort gevoeg het. Maritz het wyd en syd om hulp gevra. Hy het swaar op die hulp van Potgieter en Uys gesteun.²⁶

Volgens eerwaarde Smit het Uys as gevolg van die Zulugevaar teen 21 Maart sy laer nader aan die Retieflaer gebring om by hulle aan te sluit.²⁷ Op 2 April 1838 het Retief se laer Doornkop verlaat en na twee uur se trek by die Bloukransrivier aangekom. Aan die oewer van die rivier het hulle laer opgeslaan. Oorkant die rivier en reg teenoor hulle was die laer van Jan du Plessis en Jacobus Potgieter wat as die Dubbele Laer bekend gestaan het. Die plek waar Retief, Du Plessis en Jacobus Potgieter se laers opgerig was, is naby die teenswoordige Frerestasie en op die plaas wat later Du Plessislaer genoem is.

22 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 1/3/1838, p 62.

23 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 140.

24 JC Visagie: Louis Jacobus Nel: 'n Voortrekkerleier uit die tweede linie (*Kronos*, 1980, p 84).

25 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 7/3/1838, p 62.

26 EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal*, pp 45-46, 52; Vergelyk *De Zuid-Afrikaan*, 27/4/1838, Deel IX, no 430 (Extract uit eenen brief door Mejuffrouw SC Schmidt aan haren zoon der Hr SG Schmidt, van Uitenhage, 24/3/1838).

27 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 21,22/3/1838, p 64.

Uys se trek wat pas aangekom het, was in die sogenaamde Modderlaer byeen. Dié laer was onderkant die drif, waar die pad van Estcourt na Loskop deur die Bloukransrivier gaan.²⁸

Gerugte van moontlike Zulu-aanvalle het in hierdie onsekere tyd die ronde gedoen. So het die laer van Maritz op 21 Maart aan die laer van Piet Uys laat weet dat die Zulu besig was om deur die rivier te kom. Uys se laer het laat weet dat nog geen Zulu deur die rivier gekom het nie. Hans de Lange het met moeite die rivier oorgesteek om met twee of drie man verkenningwerk te doen. Op 22 Maart het berigte uit Maritz en Uys se laer die Retieflaer bereik dat geen Zulu gewaar is nie behalwe twee groot krale oorkant die rivier. Die rivier was egter te vol om oor te steek.²⁹

9.4 Leier van die Strafkommando

Die behoefte aan 'n persoon of liggaam om leiding aan die Voortrekkers te gee, was baie groot. Leiers soos Maritz, Uys en Potgieter het nie die ondersteuning van al die Voortrekkers gehad nie. Onder daardie omstandighede is die Natalse Volksraad van 24 lede gekies om op alle terreine leiding te gee. Hierdie wetgewende liggaam het dan op 'n krisismoment in die geskiedenis van die Groot Trek ontstaan.

Piet Uys en sy geselskap het soos reeds bekend nie die Vetrivierse bestuursreëling erken nie. Hulle het op 14 Augustus verklaar dat wanneer hulle in Natal gevestig is, en alle Trekkers daar byeen is, hulle beoog om deur die openbare stem daartoe oor te gaan om hoofregeerders te kies en aan te stel, behoorlike wette te maak en oor die algemeen te beraadslaag oor wat nodig en nuttig vir die land en mense is. Na Retief se dood en Uys se aankoms by Doornkop op 1 Maart 1838 was 'n reorganisasie dringend nodig. Nou kon die Uys-mense hulle plan ten uitvoer bring. Ongelukkig besit ons

28 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 100-101; Vergelyk HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 232; PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 141; HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 2/4/1838, p 66 en Gedenkskrif van Anna Steenkamp (Preller, red: *Voortrekkermense II*, p 40).

29 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 21,22/3/1838, p 64.

geen inligting oor Uys se moontlike aandeel in die totstandkoming van die Volksraad nie. Hierdie Natalse Volksraad het tussen 17 Februarie en 28 Maart (waarskynlik op 28 Maart) ontstaan.³⁰

Teen die end van Februarie 1838, en veral ná die aankoms van Uys op 1 Maart 1838, was die voorgenome kommando teen Dingane 'n besonder belangrike onderwerp van bespreking onder die emigrante. Die vooruitsigte wat so 'n kommando gebied het, het baie emigrante weer moed laat skep. Daar het egter nog baie voorbereidingswerk voorgelê.³¹

Op 28 Maart 1838, dieselfde dag toe die Volksraad waarskynlik ontstaan het, is 'n volksvergadering gehou om die voorgenome veldtog teen Dingane te bespreek.³² Ook die leierskapkwessie het hiertydens na vore gekom. Maritz, Potgieter en Uys was die vernaamste kandidate. Uys was 'n dapper man met wilskrag en deursettingsvermoë en sy volgelinge, versterk deur familiebande, sou niemand anders wou hê nie. Potgieter weer het 'n militêre reputasie onder sy volgelinge gehad. Potgieter en Uys was die aanvoerdere tydens die suksesvolle tweede kommando teen Mzilikazi. Dit kon wees dat Uys, Potgieter en baie ander emigrante vir Maritz as regsman en burgerlike administrateur gesien het en nie as militaris nie. Op die vergadering van 28 Maart is Maritz dan tot weesheer benoem en het hy sy ander ampte behou.³³

Maritz het wel aangebied om as bevelvoerder op te tree, maar Uys het protes aangeteken. Hy het homself as Maritz se gelyke beskou en boonop wou sy familieleden nie onder Maritz dien nie. Toe Maritz sterk teenkanting van Uys ondervind het, het hy sy aanspraak laat vaar.³⁴

30 HJ van Aswegen: *Die Natalse Volksraad (1838-1845)*, pp 21-23.

31 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 228.

32 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 28/3/1838, p 65.

33 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 233; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 28/3/1838, pp 65-66.

34 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 409.

Voorts was dit Maritz wat die dringende beroep om hulp uitgestuur het. Uys het dadelik gehoor gegee. Uys het geen ongerief of opoffering vir homself en sy mense ontsien nie en oor 'n groot afstand gekom om te help. Maritz en die ander voorste Trekkers het dus gevoel dat hulle iets aan Uys verskuldig was.³⁵

Eerwaarde Smit het wel die indruk geskep dat Uys deur die algemene volkstem tot “Generale Veldkommandant” gekies is. Die wetgewende liggaam het opdrag gegee dat Uys die ander veldkommandante, waaronder Hendrik Potgieter, sou raadpleeg.³⁶ Volgens Thom het Smit nie self hierdie vergadering bygewoon nie. Hy is verkeerd ingelig, of hy het sy segsman verkeerd verstaan.³⁷ Volgens PJ van der Merwe het eerwaarde Smit verwys na Jacobus Potgieter wat 'n onderkommandant van Uys was.

Van der Merwe het verder daarop gewys dat Smit hierdie gedeelte wel reg gehoor het, maar dat Hendrik Potgieter na Uys se aanstelling geweier het om onder Uys te dien.³⁸ PJ Coetser het ook getuig dat Uys aanvanklik as bevelvoerder aangestel is.³⁹ WJ Pretorius se getuienis het met Coetser s'n ooreengestem en ook hy het bygevoeg dat Hendrik Potgieter toe geweier het om onder Uys te dien.⁴⁰

JH Malan het ook tot die gevolgtrekking gekom dat Potgieter nie tevrede was om onder Uys te dien nie. Daarop het die wetgewende liggaam besluit dat al die kommandante gesamentlik geraadpleeg moes word. Die algemene indruk het steeds bly staan dat Uys die “Generale Kommandant” was.⁴¹

35 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 234.

36 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 28/3/1838, pp 65-66; Vergelyk JH Hatting: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 165).

37 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 235.

38 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 251-252; Vergelyk J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 409.

39 PJ Coetser: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 41); Vergelyk AD Cilliers: *Verhale omtrent die Voortrekkers* (DF du Toit: *Di Geskiedenis van ons Land in di Taal van ons Volk*, p 211).

40 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Narrative of Willem Jurgen Pretorius 1834-1839), p 233.

41 JH Malan: *Boer en Barbaar*, p 305.

Iemand het voorgestel dat Piet Uys en Hendrik Potgieter gesamentlik bevelvoerders moes wees en gelyke status geniet. Dié voorstel het byval gevind en toe Uys en Potgieter wel daartoe instem, is die kwessie opgelos. Maritz het wel gewys op die nadele van verdeelde beheer en het gepleit dat een bevelvoerder aangewys moes word. Die meerderheid het hom egter nie gesteun nie.⁴²

'n Week na die vergadering was eerwaarde Smit steeds onder die indruk dat Piet Uys die “Generale Veldkommandant” was. Dit wil voorkom of eerwaarde Smit die aangehaalde inskrywing in sy Dagboek op persoonlike waarneming geskoei het. Daar kan tot die gevolgtrekking gekom word dat Uys tot minstens 4 April nog die enigste oorhoofse kommandant vir die komende veldtog teen Dingane was. AH Potgieter is blykbaar eers tussen 4 en 6 April as mede-aanvoerder aangestel.⁴³

Op 4 April het Piet Uys in die Retieflaer aangekom. Op advies van sy mede-emigrante het hy vir Lukas Meyer as onder-oorlogskommandant aangestel in die plek van Pieter (waarskynlik Stephanus Petrus) Erasmus wat bedank het. Die meeste mense was van mening dat Erasmus nie moes bedank het nie.⁴⁴

Lukas Meyer was waarskynlik Lukas Johannes Meyer, die broer van Cornelis Meyer van die wyk Oos-Rietrivier wat in die laat 1820's en vroeë 1830's toenemend gegrief teenoor die Britse regering geraak het. Soos reeds in 'n vorige hoofstuk vermeld, het die Meyers 'n belangrike rol in die ontstaan van die trekgedagte gespeel en het hulle ook kontak met die Uyse van die distrik Uitenhage gehad. Lukas Johannes Meyer was 'n swaer van Hans Dons de Lange⁴⁵ wat op sy beurt aan die Uyse goed bekend was.

42 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 234.

43 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, p 63.

44 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 4/4/1838, p 66.

45 JC Visagie: *Die Trek uit Oos-Rietrivier*, pp 44, 59; Vergelyk B Cilliers: *Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal*, p 364.

9.5 Die Strafkommando vertrek

Op die sesde April was die kommando, altesame sowat 347 man in totaal,⁴⁶ gereed om te vertrek. Met die oog op die versorging van die kommando lede en die perde het die kommando in twee verdeel. Een groep het in die oggend vertrek en die ander in die namiddag om later in die veld weer bymekaar aan te sluit. Eerwaarde Smit het vir elke groep 'n kort godsdiensoefening gelei.⁴⁷ Dit was 'n perdekommando en waens is blykbaar nie saamgeneem nie.⁴⁸ Die bagasie, voorrade en ekstra ammunisie is alles op handperde gelaai.⁴⁹

Volgens eerwaarde Smit was die groep wat die oggend vertrek het baie opgeruimd en vol Christelike vrolike moed. Die mense wat uit sy eie laer die namiddag vertrek het, was aangedaan en bedruk.⁵⁰ Hierdie laasgenoemde kommando waarvan eerwaarde Smit gepraat het, het waarskynlik net uit Uys-, Maritz- en Retief-mense bestaan.⁵¹ Volgens JH Malan het die Potgieter-groep die oggend en die Uys-groep die middag vertrek.⁵² Hierdie Potgieter-groep verwys waarskynlik na Jacobus Potgieter wat 'n onderkommandant van Uys was.

Kommandant Hendrik Potgieter en sy mense het eers by 'n drif deur die Thukela by die ander aangesluit.⁵³

Die kommando het 'n noordoostelike rigting ingeslaan Zululand toe. Aangesien dit 'n

46 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 409; Vergelyk *De Zuid-Afrikaan*, 18/5/1838, Deel IX, no 433 (De Uitgeweken Boeren).

47 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 6/4/1838, pp 66-67; Vergelyk HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 235.

48 Louis Jacobus Nel: *Herinneringe* (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 65).

49 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 251.

50 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 6/4/1838, pp 66-67; Vergelyk PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 252.

51 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 252; Vergelyk PJ Coetser: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 41).

52 JH Malan: *Boer en Barbaar*, p 305.

53 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 252; Vergelyk PJ Coetser: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 41).

perdekommando was, kon die kommando vinnig vorder.⁵⁴ Die kommando het op 7 April by die Wasbank aangekom. Daar het Jacobus Moolman volgens oorlewering vanweë 'n hoofpyn 'n doek wat in asyn geweek was om sy kop gedraai.⁵⁵

Marthinus Jacobus Oosthuizen het getuig dat die kommando op Sondag 8 April 1838 by die Sondagsrivier aangekom en die dag daar deurgebring het. Die 9de April het hulle naby Rorkesdrif deur die Buffelsrivier gegaan.⁵⁶

Die kommando het Zululand min of meer uit 'n westelike rigting binnegeval.⁵⁷ Die kommando het ongestoord tot diep in Zululand voortgetrek. Iewers in Zululand het die kommando op groepe Zulu afgekom wat voor die kommando uitgetrek het. Volgens die getuienis van Jacobus Boshof het die kommando reeds op die derde dag sedert hulle vertrek die Zulu gewaar. Die oggend van die vyfde dag het die kommando in 'n groot kom beland. Die terrein was buitengewoon ongunstig. Verdere vordering is bemoeilik deur diep dongas met steil walle wat teen die kante van die berge afloop en wat plek-plek met nou voetpaadjies gekruis kon word.⁵⁸

9.6 Uys val aan

Aan die oorkant van die kom was daar 'n nou deurgang wat na Dingane se hoofstat, Mgungundlovu gelei het. Dit het geloop oor 'n nek en deur 'n aantal rotse in die vorm van 'n halfsirkel al op die kruin van die omringende berge. Aan weerskante van hierdie deurgang, ongeveer 'n halfuur te perd van Mgungundlovu, het 'n afdeling van die Zulu-leër die kommando op die rotse ingewag. 'n Derde van die Zulu-leër het 'n ent daarvandaan in 'n hinderlaag gelê. Hulle moes die kommando van agter aanval indien

54 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 235.

55 JC Vermaak: Danskraal en die Gelofte (*Historia*, September 1957, pp 138-139).

56 Aletta Oosthuizen (Rudolph): Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, brief van MJ Oosthuizen - M Beukes, 19/12/1897 ingesluit, p 130); Vergelyk DJ Kotzé: Dirkie Uys (*Dapper Kinders van Suid-Afrika*, p 53).

57 HC de Wet: Waar het Piet Uys en sy Seun Dirkie geval? (*Historia*, Junie 1959, p 75).

58 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 410.

laasgenoemde die moeilike gevegsterrein binnedring en die hoofmag aanval.⁵⁹ Die drie regimente is gesamentlik op 6 000 tot 7 000 man geskat.⁶⁰

Volgens die Boshof-verslag het die kommando nadat dit deur 'n aantal dongas is, by 'n spruit net onder 'n hoogtetjie tot stilstand gekom. Daar is toe beraadslaag oor wat hulle te doen staan. Ten spyte van die getalsoorwig aan die kant van die Zulu en die moeilike terrein is besluit om dadelik aan te val. Daar is besluit dat Uys die Witskilde-regiment reg voor die kommando - wat die talrykste was en uit ervare veterane van die Zulu-leër bestaan het - sou aanval. Potgieter sou die mag aan die linkerkant van die deurgang aanpak.⁶¹ Met die oog daarop is die kommando toe verdeel. Ongeveer 150 manne het Uys gevolg en omtrent net soveel het by Potgieter agtergebly. Sowat 20 man uit elke groep is onder Jacobus Uys agtergelaat om die pakperde wat aan mekaar vasgebind is, op te pas.⁶²

Volgens die sendeling Owen sou die kommando van die derde groep Zulu geweet het en moes Jacobus Uys hulle dophou, maar nie eerste aanval nie.⁶³ Owen het sy inligting van 'n Skot, waarskynlik William Cowie, gekry wat op 21 April met vyf Voortrekkers by Port Natal aangekom het. Daar bestaan egter geen bevestiging hiervan nie. Op grond van die ander getuienis moet aanvaar word dat die kommando nie van die derde Zulu-regiment geweet het nie.⁶⁴ Die Voortrekker PM Fouché het uitdruklik verklaar dat Uys nie van die regiment agter hulle bewus was nie.⁶⁵

59 *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333; Vergelyk WC Harris: *The Wild Sports of Southern Africa*, pp 311-312 en J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845*, I, p 357.

60 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 252.

61 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845*, I (Journal of J Boshof), p 410; Vergelyk PJ Coetser: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 41) en JH Hatting: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 165).

62 JH Hatting: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 165).

63 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845*, I, p 357; Vergelyk HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 18/4/1838, 2/5/1838, p 69 en GH 28/13, no 58: E Parker - maj S Charters, 16/8/1838, p 486 (brief van K Landman, 16/5/1838 ingesluit).

64 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 253.

65 FJ du T Spies: *Die Herinneringe van Voortrekker PM Fouché* (*Historia*, Junie 1960, p 118).

Volgens die latere getuienis van SW Burger is daar besluit dat Potgieter en Uys gelyktydig sou aanval.⁶⁶ Johannes Cilliers het getuig dat indien een van hulle in die moeilikheid beland, die ander hom te hulp sou snel. Volgens die kontemporêre brief van Jacobus Boshof blyk dit dat Potgieter en Uys uitmekaar is sonder dat die aanvalsplan verder behoorlik bespreek is.⁶⁷

Uys en sy kommando het sonder om te huiwer die moeilik begaanbare berg voor hom bestyg en tot ongeveer 20 meter van die Zulu gevorder. Die Zulu was in drie groepe verdeel wat die een agter die ander op 'n paar meter afstand van mekaar geplaas was. Hulle het op hulle hurke gesit en agter hulle groot skilde geskuil. Die emigrante het van hulle perde afgespring en voordat die Zulu hulle kon storm, op bevel van Uys gelyktydig begin skiet.⁶⁸ Volgens WG Nel het sy broer, Pieter Nel, op bevel van Uys die Zulu-aanvoerder geskiet.⁶⁹ Die eerste sarsie het 'n dodelike uitwerking gehad. Voordat hulle van die skok kon herstel, het die emigrante weer geskiet. Na die derde sarsie het die Zulumag in alle rigtings die berg af gevlug. Hierdie aanval het slegs 'n paar minute geduur, maar die Zulu het groot verliese gely.

9.7 Noodlottig gewond

Toe die Zulumag vlug, het Uys en sy kommando hulle op 'n onverskrokke, maar ook roekelose wyse agtervolg en op die vlugtende Zulu gevuur. Spoedig was Uys se mag in klein groepies versprei en het van die persone wat 'n groot groep Zulu agtervolg het, in die moeilikheid geraak. Hulle was later heeltemal omsingel. Een van die kommandoede het van sy perd afgeval.⁷⁰ Volgens PM Fouché was dit Frans

66 SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 93).

67 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 253; Vergelyk J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 410.

68 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 410; Vergelyk SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 93) en Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, pp 66-67).

69 WG Nel: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 6).

70 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 410; Vergelyk SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, pp 93-94) en Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 67).

Labuschagne wie se perd flou was toe hy 'n assegaai in die heup gekry het.⁷¹ Uys het tot sy redding gekom en met ongeveer 15 vrywilligers die Zulu bestorm en hulle oor 'n gebroke terrein in 'n nou kloof agterna gesit. Hy was nie daarvan bewus dat hulle in 'n hinderlaag gelei word nie.⁷² Volgens Louis Jacobus Nel het ongeveer 30 man vir Uys gevolg.⁷³ PM Fouché het getuig dat Uys met 20 man weggebreek het en in die nou kloof aangeval is.⁷⁴

Uys het daarin geslaag om diegene wat in die moeilikheid was te bevry. Kort nadat Uys omgedraai het om na sy kommando terug te keer, het 'n groot Zulumag wat in die slote en gras rondom hom weggekruip het, opgespring en aangeval. Uys en sy vrywilligers se terugtog is bemoeilik deur slote wat vertraging meegebring het. Dit het die Zulu die geleentheid gebied om hulle heeltemal te omsingel. Uys-hulle was genoodsaak om deur die Zulu te probeer ontsnap.⁷⁵ In dié proses het sewe manne wat by Uys was gesneuwel. Uys self en sy seun, Dirk, het nog ongedeerd voortgeveg.

Uys het hom teen 'n loodregte krans in die bedding van 'n spruit vasgery en daar is hy dodelik gewond. Hy het 'n oomblik stilgehou om die vuursteen van sy geweer skerp te maak, of te verstel. Dit het die Zulu wat in die lang gras geskuil het die geleentheid gebied om hom aan te val. 'n Zulu-kryger het sy assegaai gegooi en Uys is in die sy getref.⁷⁶ Die gewonde Piet Uys het dadelik die assegaai uitgetrek en vir Jan Meyer wie se perd buite aksie gestel is agter op sy eie perd gelaai en probeer wegjaag.⁷⁷

71 FJ du T Spies: Die Herinneringe van Voortrekker PM Fouché (*Historia*, Junie 1960, pp 118-119).

72 *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333.

73 Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 68).

74 FJ du T Spies: Die Herinneringe van Voortrekker PM Fouché (*Historia*, Junie 1960, pp 118-119).

75 *De Zuid-Afrikaan*, 18/5/1838, Deel IX, no 433.

76 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), pp 410-411; Vergelyk T Rowell: *Natal and the Boers*, p 98; HJ Potgieter: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 49) en JH Hatting: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 167).

77 *The Graham's Town Journal*, 7/6/1838, Vol VII, no 334; Vergelyk J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 411; HJ Potgieter: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 49); SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 95 en AB Oosthuizen (Rudolph): Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 131).

Uys het geweldig pyn verduur en sy wond het baie gebloei. Spoedig het hy van bloedverlies sy bewussyn verloor en van sy perd afgeval. Sy vriende het hulle leier gelawe en toe hy bykom weer op sy perd gehelp.⁷⁸ Volgens die navorser HC de Wet het Dirkie sy vader te hulp gesnel nadat hy die eerste keer van sy perd geval het.⁷⁹ Benewens Dirkie was ook Jacobus Moolman, Jan Moolman en Jan Meyer by Uys.⁸⁰

Volgens Boshof se verslag het daar weerskante van Uys 'n man gery en hom op sy perd vasgehou. So het hulle 'n hele ent voortgesukkel. Uys het twee keer flou geword en van sy perd afgeval. Die bloedverlies en gepaardgaande uitputting het hom laat besef dat hy nie verder kon voortgaan nie. Hy het toe gevra om op die grond neergelê te word.

Uys het sy metgeselle meegedeel dat hy gaan sterwe en dat dit niks sou baat om hom verder te probeer saamneem nie. Hy het hulle beveel om hulle eie lewens te probeer red, dapper te veg en God voor oë te hou. Sy vriende het besef dat hulle verseker gedood sou word indien hulle langer vertoef. Hierop het Uys se metgeselle so vinnig moontlik van hulle sterwende leier probeer wegkom.

Dirk Uys het saam met die paar manne wat by sy vader was, weggejaag. Op 'n afstand van ongeveer 100 meter, toe hy al buite gevaar was, het hy omgekyk. Hy het gesien dat die Zulu rondom sy vader was en dat sy vader sy kop ophig. Hy het sy perd omgeruk, die Zulu bestorm en ongeveer drie doodgeskiet voordat hy by sy vader doodgesteek is.⁸¹ JH Steenkamp, wat aan die geveg deelgeneem het, het bevestig dat Jan Meyer vir onder-kommandant Jacobus Potgieter meegedeel het dat Dirk Uys hom

78 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 411; Vergelyk HJ Potgieter: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense III*, pp 49-50).

79 HC de Wet: Waar het Piet Uys en sy Seun Dirkie geval? (*Historia*, Junie 1959, p 83).

80 WG Nel: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense IV*, p 8); Vergelyk Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 69).

81 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 411; Vergelyk HJ Potgieter: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense III*, pp 49-50); DP Bezuidenhout: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense III*, p 161) en SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense IV*, p 95).

meegedeel het dat hy by sy vader wou sterf.⁸²

In sommige berigte wat jare na die gebeurtenis opgeteken is, is verskeie weergawes van die verhaal van Dirkie Uys se dood vertel.⁸³ Volgens JW (Hannetjie) Prinsloo, 'n agterkleinkind van Piet Uys se broer, Wessel Hendrik, het laasgenoemde se twee dogters, Johanna Friend en Bettie Vermaak, beweer dat Dirkie se beendere later sowat 1,6 km van sy vader s'n gevind is.⁸⁴ Groter waarde moet egter geheg word aan die voorgemelde skriftelike oorlewering van Jacobus Boshof wat die emigrante 'n paar maande na die dood van Uys besoek het. Boshof het hulle klaarblyklik noukeurig uitgevra. Boshof se verklaring is buitendien deur later opgetekende Voortrekkergetuienis ondersteun.

Ongeveer vier van die vrywilligers wat by Uys was, het weer daarin geslaag om by die res van die kommando uit te kom. Hulle is egter in die rug aangeval, waardeur hulle terugtog afgesny is en hulle in die nou en moeilike kloof vasgekeer is. Daar is hulle heeltemal omsingel. Die kommando het dadelik probeer om deur die aanvallers te breek. 'n Hewige geveg het plaasgevind, maar die emigrante kon nie daarin slaag om die Zulu af te weer nie. Daarop het hulle hul geweervuur alles op een punt in die omringende groep Zulu gekonsentreer en met groot moeite het hulle daarin geslaag om vir hulle 'n pad oop te skiet en te ontsnap.

Daarna is die geveg vir 'n geruime tyd nog voortgesit. Die Zulu het die vlugtende Uys-kommando agtervolg. Die kommando het af en toe stilgehou, op die Zulu geskiet en 'n hele aantal doodgeskiet. Daar is 'n paar onsuksesvolle pogings deur Landman en andere aangewend om die pakperde en bagasie terug te kry. Daarna het die kommando probeer om so gou as moontlik by die laers te kom. Die Zulu-agtervolging het ongeveer twee uur geduur, maar omdat die kommando te perd was,

82 HC de Wet: Die Hattingh-skets van die Slagveld van Piet Uys (*Historia*, Junie 1960, p 110).

83 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 254.

84 JW Prinsloo: Geskiedenis van die Voortrekker Uys-familie (*Historia*, Maart 1968, pp 34-35).

het hulle voorgebly.⁸⁵

Nadat die Zulu die agtervolging gestaak het, het ongeveer sewe Zulu nog steeds agter die kommando aangekom. Hulle was moontlik spioene wat moes vasstel waar die kommando die nag sou oorbly. Een van hulle het op 'n perd gery wat voorheen aan Retief behoort het. Hulle het die kommando die hele dag agtervolg. Teen sononder is hulle almal doodgeskiet deur sewe kommandoede wat hulle in 'n mielieland voorgelê het.⁸⁶ Dit was die laaste skote wat dié dag geval het. Selfs daarna het die kommandoede nog aangehou ry. Volgens sommige kommandoede het hulle teen middernag vir die eerste keer afgesaal.⁸⁷ JH Hatting het getuig dat hulle vir 'n wyle teen skemeraand by Biggarsberg anderkant die Buffelsrivier afgesaal het.⁸⁸

9.8 Potgieter se Optrede

Jacobus Boshof het 'n redelik uitvoerige beskrywing van Potgieter se optrede tydens die slag van Italeni gegee. Volgens Boshof het Potgieter nie gelyktydig met Uys aangeval nie. Hy het wel voorbereidings vir 'n aanval getref deur alle tuine en slote in die omgewing te laat deursoek.

Toe Potgieter merk dat Uys met sy eerste aanval die Zulu op die vlug laat slaan het, het hy ook teen die berg begin opbeweeg. Halfpad het hy opdrag gegee dat sy kommando moes omdraai. Hulle het na die vallei teruggekeer en daar gewag. Sommige het begin kla en vir Potgieter gevra wat hulle te doen staan.

Later het sowat 16 of 18 kommandoede teen die berg opbeweeg. Hulle het op die

85 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 412; Vergelyk HJ Potgieter: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense III*, pp 48-49).

86 *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333; Vergelyk WC Harris: *The Wild Sports of Southern Africa*, p 313; J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I*, p 358 en WG Nel: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense IV*, p 10) en SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense IV*, p 95).

87 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 256.

88 JH Hatting: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense I*, p 168).

Zulu geskiet, maar kon hulle nie verdryf nie. Daarop het die Zulu tot die aanval oorgegaan. Potgieter-hulle het vir veiligheid gevlug en nie verder geveg nie.

Die vluggende kommando is deur die Zulu agtervolg en die perderuiters het gesukkel om deur die slote te beweeg. Hiertydens is Joseph Kruger gedood toe hy van sy perd afgeklim het en op die Zulu geskiet het. Toe hy weer op sy perd wou klim, het die dier hom afgegooi. Hy het aan die stert van 'n ander man se perd probeer vashou, maar die perd het hom in die maag geskop. Daarop het die Zulu hom ingehaal en gedood.⁸⁹

Daar is ander bronne wat Boshof se weergawe ondersteun. Volgens die sendeling Owen het Potgieter se mense slegs 16 skote op die Zulu geskiet en toe gevlug. Volgens 'n mededeling van Jacobus Uys aan kaptein Garden 15 jaar na die slag, het Potgieter se kommando nie soos dié van Uys die Zulu aangeval en verdryf nie. Net 16 man het die Zulu aangeval en geskiet. Hulle het toe teruggeval na die groep wat onder Potgieter by die spruit bly staan het. Daarna het die hele kommando gevlug. Hulle het hulle eie pakperde met ekstra ammunisie, wat hulle laat agterbly het onder die berg waar hulle van Uys af weg is, saamgeneem. Ook Uys se pakperde het hulle laat agterbly. Soos reeds genoem het dit in die hande van die Zulu geval.⁹⁰

Volgens die herinneringe van WG Nel, wat deel van die Uys-kommando was, het lede van die Potgieter-kommando hulle vertel dat hulle by die eerste aanraking met die Zulu slegs 12 skote geskiet het en toe gevlug het.⁹¹ Louis Jacobus Nel het aangevoer dat 16 skote afgevuur is.⁹² MJ Oosthuizen het verklaar dat Potgieter-hulle geen skoot geskiet het nie, maar onaktief duskant 'n spruit bly staan het. Toe het Potgieter self en tien

89 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), pp 410-411; Vergelyk JH Malan: *Boer en Barbaar*, p 311; AH Potgieter jr: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 28) en Aletta B Oosthuizen: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, brief van MJ Oosthuizen - M Beukes, 19/12/1897 ingesluit, pp 131-132).

90 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 257.

91 WG Nel: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 9).

92 Louis Jacobus Nel: Herinneringe (EG Jansen: *Uit die Voortrekkertyd*, p 68).

man die Zulu bestorm. Hulle kon niks uitrig nie en moes vlug.⁹³ Hatting het ook getuig dat Potgieter die eerste aanval gelei en met 25 man teen die koppie uitgejaag het. Die Zulu-oormag was te groot en hulle moes die aftog blaas.⁹⁴

Uit SW Burger en Johannes Cilliers se verklarings kan afgelei word dat Potgieter se kommando na een sarsie gevlug het.⁹⁵ Volgens AH Potgieter jr het sy vader se kommando tot sowat 50 meter van die Zulu gekom. Hulle het stilgehou en op die Zulu begin skiet. Die Zulu het dadelik stormgeloop en die kommando was verplig om op die vlug te slaan.⁹⁶

Willem Jurgen Pretorius wat blykbaar onder Uys geveg het, het later verklaar dat Potgieter net soos Uys die vyand teruggedryf het, maar dat hy hulle nie agtervolg het nie. Hy het toe omgedraai en is deur die Zulu agtervolg.⁹⁷ Volgens die herinneringe van PJ Coetser het die Potgieter-kommando wel geskiet, maar hulle het op hulle perde gebly.⁹⁸

Daar bestaan nie eenstemmigheid oor die oorsaak van Potgieter se vlug nie. Sommige bronne wek die indruk of gee te kenne dat dit uit lafhartigheid geskied het. Dit is egter nie te rym met wat oor die algemeen van Potgieter se loopbaan bekend is nie.⁹⁹

Volgens 'n berig in *The Graham's Town Journal* het die Zulu deur te skree en op hulle skilde te slaan die perde laat skrik en groot verwarring veroorsaak.¹⁰⁰ JH Steenkamp het aangevoer dat Potgieter teen 'n groot groep Zulu opgetrek het wat besig was om

93 Aletta B Oosthuizen (Rudolph): Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, brief van MJ Oosthuizen - M Beukes, 19/12/1897 ingesluit, pp 130-131); Vergelyk SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 94).

94 JH Hatting: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 167).

95 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 257.

96 AH Potgieter jr: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, pp 27-28).

97 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Narrative of Willem Jurgen Pretorius, 1834-1839), pp 233-234.

98 PJ Coetser: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, pp 42-43).

99 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 258.

100 *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333; Vergelyk GS Preller, red: *Voortrekkermense VI* (Joernaal van J Boshof, 31/8/1838, p 21).

hom te omsingel. Ook JHB de Beer en JH Hatting het beweer dat Potgieter verplig was om voor 'n oormag die aftog te blaas.

Ander het weer beweer dat Potgieter se kommando deur die Zulu teruggedryf is en dat hulle van die perde af geskiet het in plaas van om eers af te klim. Volgens JH Hatting het die twee bevelvoerders elk hulle eie bevele gegee en as gevolg daarvan het daar 'n misverstand gekom.¹⁰¹

Daar bestaan ook teenstrydige weergawes met betrekking tot die terugtog van die kommando. Uit Boshof se getuienis kan afgelei word dat slegs Joseph Kruger van die vluggende kommando op die Zulu geskiet het. Willem Jurgen Pretorius het beweer dat Potgieter 'n agterhoede-geveg aan die gang gehou het. Hy het vertel dat die Zulu nie die perdekommendo kon inhaal nie. Potgieter het herhaaldelik stilgehou en op die Zulu geskiet en 'n hele aantal gedood.¹⁰² AH Potgieter jr en JH Steenkamp het albei verklaar dat die vluggende kommando op die Zulu geskiet het.¹⁰³

PJ Coetser se siening het hiermee ooreengestem.¹⁰⁴ Marthinus Jacobus Oosthuizen en sy neef M Oosthuizen het albei verklaar dat die terugvallende kommando op die Zulu geskiet het.¹⁰⁵ Uit bogenoemde getuienis kan afgelei word dat dit nie net Joseph Kruger was wat op die Zulu geskiet het nie.

Toe Uys-hulle in 'n geveg met die Zulu gewikkel geraak het, het Potgieter nie hulp aan Uys verleen nie. Volgens PJ Coetser het Potgieter se vluggende kommando verbygetrek sonder om te skiet terwyl Uys se kommando in die moeilikheid verkeer

101 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 258; Vergelyk JH Hatting: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 167).

102 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof en Narrative of Willem Jurgen Pretorius, 1834-1839), pp 233-234, 410.

103 AH Potgieter jr: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 28); Vergelyk PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 259.

104 PJ Coetser: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 43).

105 Aletta B Oosthuizen (Rudolph): *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense III*, brief van MJ Oosthuizen - M Beukes, 19/2/1897 ingesluit, p 131).

het.¹⁰⁶ SW Burger het selfs beweer dat Potgieter hulp aan Uys se mense geweier het. Gert Rudolph was volgens oorlewering die eerste van Uys se mense wat deurgebreek het. Hy het na Potgieter gejaag en hom gevra om te gaan help. Potgieter se mense het egter voortgery.¹⁰⁷

JH Hatting het verklaar dat die Uys-kommando genoodsaak was om te vlug, aangesien die voorste deel van die Potgieter-kommando alreeds so ver voor was dat dit onmoontlik was om al die kommandoede bymekaar te kry om 'n nuwe aanval te loods.¹⁰⁸ Volgens Boshof moes die lede van die Uys-kommando hulle pogings staak om die pakperde en bagasie terug te kry, aangesien Potgieter nie hulp verleen het nie en deurgaans op die voorpunt terug laer toe was.¹⁰⁹

Op grond van die verskillende kontemporêre en latere bronne is dit duidelik dat Potgieter se kommando moes teruggeval het voordat Piet Uys en sy seun gesneuwel het. Dit is moontlik dat Potgieter nie geweet het dat Uys en die vrywilligers by hom in die moeilikheid was nie.

Sommige getuienis het later laat blyk dat die Zulumag wat vir Potgieter op die vlug laat slaan het, vervolgens hulle aanval op die Uys-groep gerig het. Hierdie mag sou dan vir Uys en sy seun se dood verantwoordelik gewees het.

Volgens JH Steenkamp was dit 'n derde *impi* wat vir Uys in 'n hinderlaag gelei het en nie die groep wat vir Potgieter aangeval het nie. Die derde *impi* het in diep slote en tamboekiegras weggekruip, ongeveer 500 meter van die plek waar Uys voor die begin van die slag van die ander kommandoede weggebreek het. Uys het die derde *impi* nie opgemerk nie, hoewel hy in hulle nabyheid verbygetrek het. Steenkamp se verklaring word deur 'n kontemporêre mededeling van die sendeling Owen ondersteun wat weer

106 PJ Coetser: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 42).

107 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 259; Vergelyk SW Burger: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 95).

108 JH Hatting: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 167-168).

109 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 412.

op die getuienis van 'n ander ooggetuie berus.¹¹⁰ Volgens Owen het die *impi* wat Potgieter se kommando agtervolg het, wel later teruggekeer en saam met die ander twee *impi*'s Uys se kommando omsingel. Hy het egter verklaar dat Piet Uys, sy seun en die ander voor die tyd al gesneuwel het. Ook Boshof het bevestig dat dit die derde *impi* was wat in 'n hinderlaag gelê het wat Uys se terugtog begin afsny het, terwyl die tweede *impi* nog met Potgieter se kommando besig was.¹¹¹

In die lig van die beskikbare gegewens kan die gevolgtrekking gemaak word dat Potgieter - of dit nou uit vrees, versigtigheid, hardkoppigheid of 'n gebrek aan goeie oordeel was - maar 'n halfhartige aanval op die Zulu van stapel gestuur het. Toe die Zulu terugslaan, het Potgieter teruggeval sonder om enige noemenswaardige teenstand te bied. Moontlik kon die slag van Italeni van 11 April 1838 anders verloop het as Potgieter gelyktydig met Uys en met dieselfde vasberadenheid en krag as Uys aangeval het. Aan die anderkant ontstaan die vraag of Uys net soveel militêre insig as moed aan die dag gelê het en of Potgieter nie miskien met goeie reg die wysheid van Uys se optrede kon betwyfel het nie.

9.9 Oorsake en Gevolge van Italeni

Die kommando van Uys en Potgieter het wel die Zulu gevoelige verliese toegedien. Sommige het gereken dat daar tussen 500 en 700 Zulu geval het.¹¹² Die *De Zuid-Afrikaan* het die getal gesneuweldes op ongeveer 1 000 vasgestel.¹¹³

Aan die emigrante se kant het daar tien man gesneuwel, naamlik Piet Uys, Dirk Cornelis Uys, Pieter Nel (Louis se seun), Louis Nel (Louis se seun), Theunis Nel (Louis se seun), Jacobus Malan (Dawid se seun), Johannes Malan, Dawid Malan, Frans

110 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, pp 259-260.

111 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of Rev F Owen en Journal of J Boshof), pp 357, 410.

112 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 260.

113 *De Zuid-Afrikaan*, 18/5/1838, Deel IX, no 433.

Labuschagne en Joseph Kruger.¹¹⁴

Ondanks die gevoelige verliese wat die Zulu toegedien is, het die kommando die veldslag verloor. Hulle het self die naam Vlugkommando aan hierdie kommando toegeken.¹¹⁵

Verskillende oorsake is vir die nederlaag van die kommando gegee. Willem Jurgen Pretorius het die mislukking van die kommando aan die tweedrag onder die aanvoerders toegeskryf. Die gevolg daarvan was dat Uys die Zulu in een rigting en Potgieter-hulle in 'n ander rigting aangeval het. Geen gesamentlike aanval is egter geloods nie.¹¹⁶

Gert Maritz het die nederlaag van die kommando aan die verraad van 'n Zulugids toegeskryf wat hulle in 'n nou kloof gelei het waar 'n groot groep Zulu hulle ingewag het.¹¹⁷ HJ Potgieter was van mening dat die kommando nie versigtig genoeg was nie omdat die Zulu hulle ongehinderd tot vlak by die koningskraal laat naderkom het. Hulle was geensins te wagte dat die Zulu hulle in 'n hinderlaag sou lei nie en was nie daarop voorberei nie.¹¹⁸

Die *The South African Commercial Advertiser* was van mening dat die emigrante van beter moes geweet het. Na die moord op Retief en sy geselskap en die daaropvolgende nagtelike verrassingsaanvalle op die mense aan die Boesmans- en Bloukransrivier moes hulle beter voorberei gewees het. Die twee bevelvoerders het hulle ten spyte van hierdie waarskuwings nog in 'n hinderlaag laat lei. Daarom was hulle nie opgewasse om Dingane in sy eie land aan te durf nie.

114 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of J Boshof), p 412; Vergelyk WG Nel: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense IV*, p 8); M Nathan: *The Voortrekkers of South Africa*, p 234 en GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 111.

115 WG Nel: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense IV*, p 11).

116 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Narrative of Willem Jurgen Pretorius, 1834-1839), p 233.

117 PJ van der Merwe: Die Matebeles en die Voortrekkers, p 261.

118 HJ Potgieter: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekermense III*, p 47).

'n Baie belangrike oorsaak van die nederlaag was dat die slag van Italeni op 'n onbekende en moeilike terrein plaasgevind het. Die terrein was nie vir hulle tradisionele gevegsmetodes met 'n perdekommando geskik nie. Daarteenoor het die Zulu die terrein baie goed geken en kon hulle die terrein tot hulle voordeel teen 'n gewapende perdekommando gebruik.

Die emigrante was gewoond aan oorlogvoering teen die swartmense op die Kaapse oosgrens en die betreklik maklike oorwinnings teen die Ndebele kon daartoe bygedra het dat hulle die militêre krag, moed en krygsvernuf van die Zulu grootliks onderskat het.¹¹⁹

Tussen agtuur en nege-uur op die aand van 12 April het die eerste twee manne van die Vlugkommando by die laer van Piet Greyling (Retief) aangekom en vertel dat die strafkommando deur die Zulu verslaan is. Reg deur die nag het nog lede van die kommando by die onderskeie laers aangekom. Op 13 April het die gesamentlike laer van Jan du Plessis en Jacobus Potgieter deur die Bloukransrivier na die laer van Piet Greyling getrek. Die volgende dag het die gesamentlike laers na Piet Uys se laer getrek waar Jacobus Uys jr nou die leiding in die Modderlaer geneem het.¹²⁰

Die Modderlaer was wes van Doornkop aan die bologe van die Bloukransrivier, 'n entjie onderkant die huidige brug oor die Bloukransrivier, op die pad van Estcourt na Loskop.¹²¹ Volgens die herinneringe van JH Hatting was daar toe sowat 500 waens bymekaar.¹²² Daar was toe net twee laers, te wete Modderlaer en dié van Gert Maritz, albei aan die bologe van die Bloukransrivier naby Doornkop. Dáár het die twee laers

119 PJ van der Merwe: *Die Matebeles en die Voortrekkers*, p 261.

120 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 12, 13, 14/4/1838, p 68; Vergelyk EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal*, p 41 en LC de Klerk: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, pp 229-230).

121 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 143.

122 JH Hatting: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 170).

'n paar weke lank bly staan.¹²³ Kort daarna het Karel Landman en sy geselskap ook by Modderlaer aangekom. Hy is as laercommandant oor al die laers aangewys.¹²⁴

'n Gees van verslaendheid, bedruktheid en vrees het toe onder die emigrante geheers. Deur die toedoen van die Zulu is hulle nog 'n leier ontnem. Uit vrees vir die opmars van die seëvierende Zulu het al hoe meer mense dit oorweeg om oor die Drakensberg terug te keer. Sommige wou selfs na die Kolonie terugkeer.¹²⁵

Die partygevoelens het na die ramspoedige veldtog weer ontvlam. Potgieter het die skuld vir die nederlaag gekry en is van lafhartigheid beskuldig. Hendrik Potgieter het nooit werklik in Natal belang gestel nie. Hy het besluit om Natal te verlaat en hom by die mense anderkant die Drakensberg aan te sluit.¹²⁶

9.10 Samewerking met die Engelse

'n Saak wat meer aandag verdien is die kwessie of daar sprake van 'n samewerkingsooreenkoms tussen die emigrante en die Britse setlaars by Port Natal was. Die rol van die Uys-mense, en by name ook van Piet Uys, is hier van belang.

Die dood van Retief se tolk, Thomas Halstead, en die moord op Carl Blanckenberg se 17 gekleurde handelaars deur Dingane het daartoe bygedra dat die setlaars by Port Natal besluit het om Dingane aan te val. Ook het die Zulu-vlugtelinge by Port Natal hulle oë op die kuddes van Dingane gehad. Dié Zulu-vlugtelinge was gereeld aan die plundertogte van Dingane se magte blootgestel.

Dit was veral kaptein Allen Gardiner se Zulu wat by Hambanathi (Gardiner se tweede sendingstasie aan die mond van die Tongathirivier) onder hierdie strooptogte gely het.

123 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 143.

124 PS de Jongh: *Die lewe van Erasmus Smit*, p 154; Vergelyk FP van Gass: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekermense I*, p 36).

125 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 143.

126 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, pp 236-237.

Gardiner het hulle egter verbied om aan enige veldtog teen Dingane deel te neem.

Voorts het die Britse setlaars en Zulu-vlugtelinge by Port Natal besef dat hulle aan Dingane se genade oorgelewer sou wees indien laasgenoemde daarin slaag om 'n volslae oorwinning oor die emigrante te behaal. Dit was die Britse setlaar, Alexander Biggar wat sy seun, George Biggar en Dick King gestuur het om die emigrante langs die Bloukransrivier teen 'n aanval van Dingane te waarsku.¹²⁷

Alexander Biggar, wat tydens sy verblyf in die Oos-Kaap waarskynlik reeds vir Piet Uys ontmoet het, se ander seun, George, het in die Voortrekkerlaer aan die Bloukransrivier gesterf tydens die Zulu-aanval wat op die moord van Retief en sy manskappe gevolg het. Hoewel sy vader en moeder geglo het dat hy deur die Zulu gedood is terwyl hy besig was om die Liebenberglaer te verdedig, is hy in werklikheid deur 'n Voortrekker geskiet wat onder die indruk verkeer het dat hy die Zulu behulpsaam was. Die dood van sy seun het waarskynlik vir Biggar gemotiveer om teen die Zulu op te trek.¹²⁸

Alexander Biggar het in 'n brief aan kaptein Evatt in die Kolonie aangedui dat 'n gesamentlike Engelse- en Zulumag reeds op 13 Maart 1838 in die rigting van die emigrante begin beweeg het. Volgens Biggar wou hulle nie by die emigrante aansluit nie, maar met hulle saamwerk.¹²⁹ Die sendeling Owen het ook verklaar dat die Engelse by Port Natal op 13 Maart formeel oorlog teen Dingane verklaar het.

Owen het na die moord op Retief-hulle na Port Natal gegaan. Owen het hom op Gardiner se eerste sendingstasie, Berea, gevestig op voorwaarde dat die gesamentlike mag van die Engelse en emigrante in hulle sending suksesvol sou wees.¹³⁰ Owen was

127 AE Cubbin: *The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838* (*Historia*, November 1988, pp 64-65).

128 HC Pauling: Biggar, Alexander Harvey (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 76).

129 GE Cory: *The Rise of South Africa 1838-1846 IV*, p 59; Vergelyk JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part II, 1498-1843*, 17/3/1838, pp 7-9.

130 AE Cubbin: *The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838* (*Historia*, November 1988, pp 64, 66).

dus daarvan bewus dat die emigrante en Engelse ooreengekom het om met mekaar saam te werk.

Op 14 Maart 1838 het twee emigrante, naamlik Jan Hammes en Jan Bantjes na Port Natal gegaan om by die Amerikaanse sendelinge te verneem wat van Retief en sy mense geword het. Hammes, Bantjes en nog drie Engelsmanne genaamd John Stubbs, Robert Dunn en Blanckenberg het op 18 Maart teruggekeer met die nuus dat Retief-hulle vermoor is. Die Engelse van Port Natal was met 'n Zulumag van 1200 man gereed om die emigrante teen Dingane te help.

Eerwaarde Erasmus Smit het op 23 Maart 1838 gemeld dat Robert Dunn in die laer van Greyling was. Vandaar het hy na die laer van Gert Maritz vertrek om by John Stubbs en Blanckenberg aan te sluit. Die doel van die Engelse se besoek was om die emigrante in hulle veldtog teen Dingane te help. Op 25 Maart het die reisigers weer vertrek en hulle is deur Lourens Badenhorst (b2c10d3), afkomstig van die distrik Swellendam, na Port Natal vergesel.¹³¹

Volgens die handelaar, DC Toohey, het Jacobus Uys, Karel Landman, William Cowie en nog 'n onbekende persoon vir Badenhorst na Port Natal vergesel. Volgens Toohey het die afvaardiging met die Engelse by Port Natal oor hulle onderlinge verhoudinge onderhandel ingeval Dingane verslaan word. Die emigrante het beloof om die grondtoekennings van die Town Committee te eerbiedig.¹³² Indien dit so was dat Jacobus Uys die ekspedisie meegemaak het, is dit 'n verdere aanduiding van die onderlinge samewerking wat tussen die Uys-mense en die Port Natallers bewerkstellig is.

131 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 14, 18, 23, 25/3/1838, pp 63-64; Vergelyk CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 19.

132 DJ Kotzé, red: *Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Zoeloes (1835-1838)*, p 194.

Bogenoemde Lourens Badenhorst se vader (b2c10) het as 'n lid van die Uystrek met sy vrou en tien kinders uit die Oos-Kaap getrek. Hy het op daardie stadium op die plaas Kabeljaauwsrivier in die wyk Gamtoosrivier gewoon.¹³³

Badenhorst sr (b2c10) is op 13 Julie 1830 met Maria Magdalena Eksteen getroud.¹³⁴ Piet Uys en sy vrou het op 10 Februarie 1837 die doopplegtigheid van 'n seun van hierdie egpaar bygewoon.¹³⁵ Maria Eksteen was die weduwee van wyle James Howell¹³⁶ met wie sy in 1808 in die huwelik getree het.¹³⁷

'n Seun van laasgenoemde egpaar, naamlik James Howell jr was ook aan die Uyse goed bekend. James jr was, soos reeds genoem, Piet Uys se agent in die Kolonie. Die brief waarin Uys sy lojaliteit aan die Britse regering betuig het en verder beloof het om Retief se aksies onder die goewerneur se aandag te bring, is deur Howell aan die koloniale regering deurgestuur.¹³⁸

Dit blyk uit bogenoemde dat Lourens Badenhorst sr 'n goeie vriend van die Uyse was. Daarom is dit heel moontlik dat Badenhorst se seun, Lourens jr (b2c10d3) aan die Uyse bekend was. Moontlik het die Uyse reeds tydens hulle verblyf in die distrik Swellendam met hom kennis gemaak. Volgens 'n Britse setlaar by Port Natal het Piet Uys reeds op 1 Maart 1838 vir Lourens Badenhorst jr afgevaardig om besit van die Baai en omliggende landstreek te neem.¹³⁹

Die besonderhede van die gesprek tussen Badenhorst en die Engelse is nie bekend nie. Volgens die Amerikaanse sendeling, eerwaarde Daniel Lindley, het Badenhorst hom

133 LG 278: TI Ferreira - JW van der Riet, 8/4/1838, pp 6-9; Vergelyk CC de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I*, p 19.

134 G 1 13/7 Huweliksregisters, Kaapstad, 13/7/1830, p 188; Vergelyk SO 2/6, no 784: C Zastron - assistant registrar of Slaves, 10/12/1830, pp 98-99.

135 G 10 4/2 Doopregisters, Uitenhage, 10/2/1837, p 73.

136 G 1 13/7 Huweliksregisters, Kaapstad, 13/7/1830, p 188.

137 CO 4825: C Bird - ?, 27/3/1808, p 86.

138 CO 3999, no 63: PL Uys - B D'Urban, 24/1/1838, pp 470-471.

139 GH 28/13, no 58: E Parker - S Charters, 16/8/1838, pp 486-489 (brief van K Landman, 16/5/1838 ingesluit); Vergelyk GE Cory: *The Rise of South Africa 1838-1846 IV*, pp 66-67.

meegedeel dat die Engelse by Port Natal niks te vrees het nie en met hulle werk kon voortgaan. Hy het wel gemeld dat 'n kommando teen die Zulu uitgestuur sou word en 'n aantal sou agterbly om die vrouens en kinders te beskerm.¹⁴⁰

Volgens Henry Ogle, een van die leiers van die Port Natalse Engelse, het hy met die emigrante ooreengekom dat die setlaars kuslangs na die Zulu sou opruk. Die emigrante sou dan die boonste roete volg.¹⁴¹ Hierdie verklaring van Ogle is deur JH Hatting bevestig.¹⁴²

Die gesamentlike Zulu- en Engelse mag het teen die einde van Maart 1838 uitgetrek. Die Port Natalse mag kon as gevolg van vol riviere nie by die emigrante aansluit nie. Kort nadat die Port Natalse mag die Mgeni oorgesteek het, het daar 'n dispuut ontstaan oor wie van Cane of Ogle se groepe die kommando sou lei. Cane se groep het geseëvier, maar in die proses is 50 Zulu beseer.

Die Port Natallers het die Mangalazi-krale van Sotsbe en Nombanga by Utunjambili naby die teenswoordige Kranskop aangeval. Die meeste mans van dié kraal was reeds weg vir hulle veldtog teen Uys en Potgieter se kommando.¹⁴³ Sowat 3 000 - 7 000 stuks beeste is gebuit en 'n hele aantal vrouens en kinders is gevange geneem.¹⁴⁴ Uit die brief van Lindley¹⁴⁵ en 'n opmerking deur Owen¹⁴⁶ kan afgelei word dat roof 'n belangrike oogmerk van hierdie kommando was.

Op 1 April het die Port Natalse nedersetting ook nuus ontvang dat kaptein Gardiner se

140 DJ Kotzé, ed: *Letters of the American Missionaries 1835-1838* (Lindley - dr Adams, 3/4/1838, no 61), p 242.

141 AE Cubbin: The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838 (*Historia*, November 1988, p 64).

142 JH Hatting: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 180).

143 AE Cubbin: The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838 (*Historia*, November 1988, pp 66-67); Vergelyk G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 225.

144 GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 110.

145 DJ Kotzé, ed: *Letters of the American Missionaries 1835-1838* (Lindley - dr Adams, 3/4/1838, no 61), p 242.

146 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497- 1845)*, p 225.

Hambanathi Zulu op hulle eie die Thukela oorgesteek het met die doel om Dingane se Thukela-krale te beroof. Hulle is egter deur Dingane se magte verslaan. Kaptein Gardiner het op 25 Maart aan boord die *Mary* weer na die Kolonie vertrek, aangesien hy tot die gevolgtrekking gekom het dat die emigrante hom nie sou toelaat om sy werk by Hambanathi voort te sit nie.¹⁴⁷

Uit eerwaarde Lindley se brief van 3 April kan afgelei word dat die Port Natalse kommando op 2 April 1838 teruggekeer het.¹⁴⁸

Dit blyk dus dat daar tussen die Afrikaner-emigrante en die Britse setlaars by Port Natal 'n samewerkingsooreenkoms bestaan het en dat Piet Uys 'n rol in die totstandkoming van so 'n ooreenkoms kon gespeel het. Volgens die historikus WC Holden het die Britse setlaars by Port Natal dit selfs oorweeg om 'n onafhanklike regering met die emigrante te vorm.¹⁴⁹

9.11 Die Port Natallers verslaan

Op 11 April, dieselfde dag toe die slag van Italeni plaasgevind het, het daar nog 'n Port Natalse kommando teen Dingane se Zulu uitgetrek.

Die aanvoerder was Robert Biggar, die seun van Alexander en jonger broer van die gesneuwelde George. Robert Biggar het in Maart in Natal aangekom. Hy was ongelukkig oor die aantal beeste wat hy na die eerste kommando as deel van die buit ontvang het. Boonop wou hy sy broer se dood wreek. Die mag het uit ongeveer 18 setlaars, 30 Khoi en 3000 Zulu bestaan waarvan ongeveer 400 met gewere gewapen

147 AE Cubbin: The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838 (*Historia*, November 1988, p 66).

148 DJ Kotzé, ed: *Letters of the American Missionaries 1835-1838* (Lindley - dr Adams, 3/4/1838, no 61), p 242.

149 WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 62.

was.¹⁵⁰

Op 17 April is hierdie gesamentlike Port Natalse mag deur die Zulu onder bevel van Mpande in 'n hinderlaag gelok en 'n verpletterende nederlaag toegedien.¹⁵¹ Hierdie geveg staan as die slag van Ndondakusuka bekend.¹⁵²

Slegs drie of vier Engelse, 'n paar Khoi en sowat 300 Port Natalse Zulu het dié veldslag oorleef.¹⁵³ Onder die blankes wat gesneuwel het, was Robert Biggar, John Cane, John Stubbs, Carl Blanckenberg, Thomas Carden, John Russel, Richard en William Wood, Henry Batts, John Campbell, Richard Lovedale, William Bottomley en J Clark. Slegs 'n paar Khoi en 'n paar Zulugroepe het oorleef. Dingane se Zulu het drie regimente van 'n duisend soldate elk verloor.

George Duffy, J Brown, Robert Joyce en Richard King het ontsnap om die nuus van die nederlaag aan die oorlewendes by Port Natal te bring.¹⁵⁴

9.12 Beslaglegging van Port Natal

Op 18 April, skaars 'n week na die terugkeer van die rampspoedige Vlugkommando, het Piet Uys se broer, Jacobus, met 'n perdekar na Port Natal vertrek. Volgens eerwaarde Smit was die doel van sy besoek om nuus oor sekere aangeleenthede uit Port Natal te verneem. Hy was vergesel van Lourens Badenhorst, Hans de Lange,

150 AE Cubbin: The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838 (*Historia*, November 1988, pp 67-68); Vergelyk WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 65.

151 H Stander: Die Verhouding tussen die Boere en Zoeloe tot die dood van Mpande in 1872, p 231.

152 HC Pauling: Biggar, Alexander Harvey (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 76).

153 JC Voigt: *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa (1795-1845) II*, p 67; Vergelyk AJ du Plessis: Die Republiek Natalia, p 136.

154 AE Cubbin: The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838 (*Historia*, November 1988, pp 69-70); Vergelyk G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 266; *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333 en GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872, II*, p 373.

Gerrit Viljoen, William Cowie en Jan Joubert.¹⁵⁵

Die doel van Uys-hulle se besoek was waarskynlik om vas te stel wat die Port Natalse kommando teen die Zulu uitgerig het. Dit het geblyk dat hulle tydens hulle vierdaagse reis na Port Natal in die reën moes ry. Die perde se stange het gebreek en hulle moes die reis te voet voortsit. Hulle het die middag van die 21ste April in Port Natal aangekom. Daar het hulle verneem dat die Port Natalse kommando 'n nederlaag toegedien is.

Op die 23ste April het die paar oorlewende setlaars 'n konferensie met die setlaars gehou en maatreëls vir die verdediging van die hawe met hulle bespreek. Jacobus Uys-hulle het beloof om so spoedig moontlik 200 manne daarheen te stuur om die hawe te verdedig. Dieselfde aand het hulle verneem dat Dingane se Zulu in aantog was en reeds by die Mgeni aangekom het.¹⁵⁶

Karel Landman het later in 'n brief gedateer 16 Mei 1838 vanaf Port Natal gemeld dat die Port Natallers 'n geskrewe verklaring uitgereik het dat hulle nie in staat was om hulself te verdedig nie. Daarop het Jacobus Uys en sy geselskap in die naam van die Verenigde Laers besit van Port Natal geneem. Soos reeds genoem het Piet Uys reeds op 1 Maart 'n soortgelyke opdrag aan Lourens Badenhorst gegee, aldus Landman. Hierdie brief is deur JC Potgieter en Jacobus Philippus Moolman as getuies onderteken.

Een van die Britse setlaars het op hierdie oorspronklike dokument onder meer aangedui dat Badenhorst slegs 'n vriend, genaamd Muller, by Port Natal wou besoek en nie die gebied wou beset nie. Hy het verder verklaar dat niks deur die emigrante gedoen is om Port Natal te beskerm nie.

155 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 18/4/1838, 2/5/1838, pp 69, 71-72; Vergelyk GH 28/13, no 58: E Parker - maj S Charters, 16/8/1838, p 486 (brief van K Landman, 16/5/1838 ingesluit).

156 DJ Kotzé, red: *Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Zoeloes (1835-1838)*, p 195; Vergelyk *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333.

Die Britse setlaar, Edward Parker, het verklaar dat hy in besit was van 'n brief wat Piet Uys in hierdie verband aan kol Henry Somerset van die Kaapkolonie geskryf het. Hy was egter nie in staat om hierdie brief aan Charters deur te stuur nie¹⁵⁷ en wat die inhoud van die brief was, is nie bekend nie.

Karel Landman het in die tweede helfte van Oktober 1837 met sy trekgeselskap uit die Olifantshoek getrek. As inwoner van die Olifantshoek was hy aan die Uyse goed bekend. Albei leiers se trekgeselskappe het vroeg in 1838 naby mekaar beweeg¹⁵⁸ en dis moontlik dat Landman daarvan bewus kon gewees het dat Piet Uys vir Lourens Badenhorst en Jacobus Uys opdrag gegee het om Port Natal namens die emigrante te beset.

Die Port Natallers het vermoed dat Dingane spoedig 'n mag sou uitstuur om die hawe aan te val. Gevolglik het al die blankes aan boord die *Comet*, wat 'n paar dae tevore uit die Kolonie gekom het, gegaan. Die *Comet* was toe reeds langer in die Baai as wat oorspronklik beplan is. Die skeepskaptein, kaptein Haddon, was ongesteld en 'n fonds is gestig om Haddon vir ekstra oponthoud te vergoed mits hy bly totdat hulle van die veldtog verneem het.¹⁵⁹

Die Zulu het die sendingstasie Berea op 24 April bereik en die Britse setlaars en die Zulu se krale by Port Natal geplunder, afgebrand en groot verwoesting aangerig. Alle vlugteling in die omliggende bosse is om die lewe gebring.¹⁶⁰ Jacobus Uys en sy geselskap het aan boord die *Comet* die gebeure gade geslaan.

Op die 29ste April het De Lange, Cowie en Viljoen die terugtog na die laers aangepak

157 GH 28/13, no 58: E Parker - maj S Charters, 16/8/1838, pp 482-485 (brief van K Landman, 16/5/1838 ingesluit); Vergelyk GE Cory: *The Rise of South Africa 1838-1846 IV*, p 67.

158 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 93, 101-102.

159 DJ Kotzé, red: Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Zoeloes (1835-1838), p 195; Vergelyk *The Graham's Town Journal*, 31/5/1838, Vol VII, no 333.

160 P Becker: *Rule of Fear. The Life and Times of Dingane*, p 233; Vergelyk GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 113 en JC Voigt: *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa (1795-1845) II*, p 68.

en op 2 Mei weer in die laers aangekom. Jacobus Uys, Jan Joubert, Lourens Badenhorst en 'n paar Engelse handelaars het besluit om nog 'n paar dae te vertoef totdat Dingane se magte na hulle land teruggekeer het.

Op 7 Mei het daar uit die laers van Piet Greyling en Gert Maritz sowat 150 man en 76 waens vertrek om hulp aan Jacobus Uys, sy twee metgeselle en die ander Port Natallers te verleen.¹⁶¹ Die ekspedisie was onder die leiding van Gert Maritz en die nuut verkose kommandant Karel Landman. Hulle wou ook negosieware, proviand, kruit en 'n tienponderkanon vir die emigrante koop.¹⁶²

Landman en Maritz het op 12 Mei 1838 by Port Natal aangekom. In die genoemde brief van 16 Mei het Landman, in sy hoedanigheid as hoofkommandant van die Verenigde Laers, beslag op Port Natal en die omliggende landstreek gelê. Die grense sou met die eerste algemene vergadering van die burgers vasgestel word. William Cowie is as veldkornet aangestel met 'n aantal manne om hom by te staan. Riglyne is neergelê om soveel as moontlik beskerming aan die gebied te verleen.

Die feit dat Piet Uys se vertroueling, Jacobus Philippus Moolman, hierdie brief van Landman as getuie onderteken het¹⁶³ en dit bekend was dat Landman die Port Natal-beleid van Piet Uys ondersteun het, is 'n aanduiding dat daar uitvoering gegee is aan die ideaal wat deur Piet Uys gekoester is. Dit is reeds bekend dat Uys grondgebied in Natal wou bekom waarop die emigrante hulself kon regeer, hoewel hy hom nie van die Britse regering wou afskei nie.

Piet Uys en Landman het voorheen albei in die Olifantshoek gewoon. 'n Besonder gesonde verhouding tussen die Afrikaanssprekende Olifantshoekers en hulle Engelssprekende bure was kenmerkend van hierdie streek. Hoewel daar nie veel

161 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 2,7/5/1838, pp 71-73.

162 H Stander: *Die Verhouding tussen die Boere en Zoeloe tot die dood van Mpande in 1872*, p 231.

163 GH 28/13, no 58: E Parker - maj S Charters, 16/8/1838, pp 486-489 (brief van K Landman, 16/5/1838 ingesluit); Vergelyk GE Cory: *The Rise of South Africa 1838-1846 IV*, p 67.

Engelssprekende families in die wyk Onder-Boesmanskloof self gewoon het nie, was daar 'n gereelde en hartlike kontak met die Britse setlaars van die distrik Albany. Daarom is dit nie vreemd dat Landman met die Engelse by Port Natal onderhandel het en later heelwat vriende onder die Engelssprekendes in Natal gehad het nie.¹⁶⁴ Edward Parker het in Augustus 1838 verklaar dat Landman hom persoonlik meegedeel het dat hy nog 'n lojale onderdaan van die Britse regering was.¹⁶⁵ Daar kan aanvaar word dat Jacobus Uys, wat vroeër ook op Port Natal beslag gelê het, hierdie stappe van Landman gesteun het.

Alexander Biggar is by dieselfde geleentheid as landdros aangestel. As gevolg van neerslagtigheid na die dood van sy twee seuns wou Biggar nie die taak aanvaar nie. In Oktober 1838 is Badenhorst in sy plek as landdros aangestel.¹⁶⁶ Daarna het Biggar saam met JP Muller as agent van die Kaapstadse ondersteuningskomitee vir die emigrante in Natal opgetree.¹⁶⁷

9.13 Twis oor Burgerlike Bestuur

Piet Greyling en Christiaan van der Merwe het op 19 Mei weer na die Verenigde Laers teruggekeer met die nuus dat Jacobus Uys-hulle ongedeerd was. Noodsaaklike lewensmiddele vir die mense in die laers is ook by Port Natal verkry. Op 21 Mei het die meerderheid van die reisigers met die broodnodige lewensmiddele teruggekeer.

Op 25 Mei het 'n algemene vergadering oor die stand van die laers plaasgevind.¹⁶⁸ Hiertydens is onder andere besluit dat Jacobus Boshof instruksies vir amptenare moes opstel wat die burgerlike bestuur sou behartig.¹⁶⁹ Boshof was die eerste klerk van die

164 CFJ Muller: *Leiers na die Noorde*, pp 95, 101.

165 GH 28/13, no 58: E Parker - maj S Charters, 16/8/1838, pp 482-485 (brief van K Landman, 16/5/1838 ingesluit).

166 GM Theal: *History of the Boers in South Africa*, p 115; Vergelyk HC Pauling: Biggar, Alexander Harvey (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 76) en H Stander: Die Verhouding tussen die Boere en Zoeloe tot die dood van Mpande in 1872, p 231.

167 HC Pauling: Biggar, Alexander Harvey (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*, p 76).

168 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 19,21,25/5/1838, pp 73-74.

169 A Böeseken: *Van Oorloë en Vrede*, p 55.

siviele kommissaris van Graaff-Reinet.¹⁷⁰

Die dokumente wat vantevore deur Piet Uys en Gert Maritz opgestel is, het die weg vir die totstandkoming van 'n verteenwoordigende regering voorberei. Die konstitusionele maatreëls van die emigrante na die dood van Piet Uys en Retief is grotendeels deur hierdie pogings van Maritz en Uys beïnvloed. Met die hulp van JN Boshof is twee stelle maatreëls opgestel. Die een stel maatreëls het vir 'n konstitusie vir die Volksraad voorsiening gemaak. Die ander stel maatreëls het die wetgewende gesag gereguleer. Onderskeid is tussen die wetgewende en regterlike gesag getref en daar was nie 'n definitiewe of sterk uitvoerende tak nie.¹⁷¹

Maritz het in 'n brief van 1 Februarie 1838 aan die emigrante van Port Natal weer eens teen die prosedure van eedaflegging te velde getrek soos wat dit na die aanname van die Nege Artikels op 6 Junie 1837 naby die Vetrivier toegepas is. Volgens Maritz het die bevoegdheid om eed af te neem by die regter tuisgehoort en nie by die regeringshoof nie.¹⁷² Maritz het ook gewaarsku teen die gevaar van te veel regeringsmag in regeringshande en hom ten gunste van die stem van die meerderheid van die mense uitgespreek.¹⁷³

Op die vergadering van 4 Junie 1838 is gemeld dat die instruksies vir die burgerlike amptenare reeds opgestel is. Volgens eerwaarde Smit is daar sedert die vergadering van 25 Mei 1838 weer verskeie vergaderings gehou waartydens die kwessie van bestuurlike hervorming herhaaldelik ter sprake gekom het. Baie van die gesprekke het gespruit uit die geskille wat tussen die volgelinge van Uys en Maritz bestaan het. As gevolg van hierdie geskille kon daar ook geen eedsbevestiging plaasvind nie. Jacobus Uys het 'n memorie aan die Raad van 24 lede oorhandig. Daarin het hulle verklaar dat

170 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 247; Vergelyk PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 145-146.

171 A du Toit en H Giliomee: *Afrikaner Political Thought. Analysis and Documents Vol I: 1780-1850*, p 245.

172 HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, pp 193-194.

173 A du Toit en H Giliomee: *Afrikaner Political Thought. Analysis and Documents Vol I: 1780-1850*, p 245.

hulle nie Maritz as magistraat kon aanvaar nie. Op die vergadering van 9 Junie het die Uyse vir 'n eie magistraat vir hulle laer geagiteer.¹⁷⁴ Die Raad het toegegee en volgens JC Chase is Lourens Badenhorst aangestel.¹⁷⁵

Op 11 Junie, toe Boshof weer die voorsitterstoel bekleed het, is daar weer oor bestuursake gepraat. Dieselfde dag het eerwaarde Smit godsdiens gehou uit die Bybel wat deur die Britse setlaars by Grahamstad aan Uys en sy mede-emigrante geskenk is. Die volgende dag, naamlik op 12 Junie, is eenstemmigheid in die laers bereik en is Jacobus Boshof tot president van die Raad van 24 lede gekies.¹⁷⁶

Uit die voorafgaande blyk dit duidelik dat Piet Uys wat die bestuursreëlings van die emigrante betref, 'n onafhanklike houding gehandhaaf het. Sy broer, Jacobus, het op hierdie gesindheid van sy broer voortgebou.

174 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 4,9/6/1838, pp 76-77; Vergelyk JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part II, 1498-1843* (Journal of J Boshof, 1/9/1838), p 33; DCF Moodie: *The History of the Battles and Adventures of the British, the Boers, and the Zulus, etc, in Southern Africa I*, p 548 en *De Zuid-Afrikaan*, 7/9/1838, Deel IX, no 449 (brief van J Boshof).

175 JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part II, 1498-1843* (Journal of J Boshof, 1/9/1838), p 33.

176 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 11/12/1838, pp 76-77.

HOOFSTUK 10

VESTIGING EN NALATENSKAP IN NATAL

Met Uys se dood is die emigrante van 'n belangrike en energieke leier ontnem. Uys het 'n eie standpunt gehad oor die aard wat die Voortrekkerregering in Natal moes aanneem. Hy sou beslis nie 'n afsydige houding ingeneem het nie, maar hom deeglik op staatkundige terrein laat geld het. Moontlik kon hy as bemiddelaar opgetree het om die spanning tussen die Britse regering en die Voortrekkerregering in Natal te verlig. Hy sou sy bes probeer het om die handelskanale tussen Natal en die Kolonie oop te hou en te handhaaf. Uys sou hom moontlik daarvoor beywer het om 'n federale regeringstelsel te vestig waar die Natalse emigrante 'n onafhanklike regering daarstel, maar steeds onderdane van die Britse regering sou bly. Sy mede-emigrante is voorts op militêre gebied van 'n onverskrokke en ervare leier ontnem wat in Natal nie sou gehuiwer het om ook op hierdie terrein 'n bydrae te lewer nie.

Hoewel dit nie vir Piet Uys beskore was om hom in Natal te vestig nie, het sy familieleden wel in Natal en later in die Suid-Afrikaanse Republiek gaan woon. Net soos Piet Uys het baie van hierdie familieleden 'n belangrike rol in die staatkundige, militêre en ander terreine van die samelewing gespeel. Hierdie persone sou die ideale nagevolg het wat Uys in sy lewe gekoester het.

10.1 Die Stand van die Laers

Die dag na die algemene vergadering van 25 Mei 1838 het Jacobus Uys se laer na die Boesmansrivier verskuif.

Op 28 Mei het die ander laers ook verskuif. Teen 30 Mei was daar vier laers aan weerskante van die Boesmansrivier.¹ Ook Gert Maritz se laer het daarheen getrek en

¹ HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 25,28/5/1838, pp 74-75.

sy laer het byna die hele Juniemaand daar naby die ander laers gestaan.² Kommandante Jacobus Potgieter en Jan du Plessis se Dubbele Laer het aan die regteroewer en Hans de Lange en ander se laers het aan die linkeroewer van die Boesmansrivier gestaan.³ De Lange is as laercommandant aangewys en sy laer het as Gatslaer bekend gestaan.⁴

Tussen 19 en 28 Junie het Gert Maritz sy laer verskuif en hom by die Klein-Thukela naby die huidige Estcourt ingerig. Hierdie laer was weldra as die Sooilaer en later as die Saailaer bekend.⁵

Verskeie trekgeselskappe het kort na die vestiging van die laers aan die Boesmansrivier nader aan Port Natal verskuif. Op 23 Oktober is deur kommandant Piet Greyling 'n nuwe dorp aangelê wat deur die Volksraad Pietermaritzburg genoem is. Volgens Gideon Joubert wat Natal in November 1838 besoek het, was Philip Nel en Piet Greyling se laer by Pietermaritzburg. Casper Hendrik Badenhorst se laer het naby Port Natal gestaan. Lourens Badenhorst se laer was ook by die Baai, waarskynlik by Congella. Volgens majoor Charters wat op 4 Desember daar aangekom het, was daar sowat 25 tot 30 man onder Badenhorst daar aanwesig.

By die Mlazirivier, sowat twee uur te perd van Lourens Badenhorst se laer, was daar 'n ietwat groter laer onder Andries de Jager. Die meeste van dié mense was van die distrik Uitenhage en Somerset afkomstig. Badenhorst en De Jager se geselskappe het eintlik onder die opperbevel van Karel Landman gestaan. Landman se laer was by die mond van die Mgenirivier. Jacobus Uys se laer het by die see aan die mond van die Mlazirivier gestaan.⁶

2 EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal*, p 46.

3 PJ Coetser: *Herinneringe* (Preller, red: *Voortrekkermense IV*, p 44).

4 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 147.

5 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 28/6/1838, pp 77-78; Vergelyk HB Thom: *Die lewe van Gert Maritz*, p 249.

6 EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal*, pp 22-24, 32-33, 54-55; Vergelyk GH 28/13: S Charters - G Napier, 12/12/1838, pp 726-733 en CO 2778, no 94: Verslag van GD Joubert, 19/2/1838, pp 308-310.

Jacobus Uys sr, die vader van Piet Uys, het volgens sy sterftেকennis in Junie 1838 in sy laer by Pietermaritzburg gesterf.⁷ Dit is 'n aanduiding dat hy moontlik by Uysdoorns gesterf het.⁸ Uysdoorns was sowat 13 kilometer van Pietermaritzburg geleë.⁹

Dit is moontlik dat Jacobus Uys eers in Juliemaand gesterf het. Edward Parker het gemeld dat Uys in Julie ernstig siek was en dat die Uyse op daardie stadium met 75 waens aan die Mlazirivier gestaan het. Dit was ongeveer 'n dagreis te perd van Port Natal. Nog nader aan Port Natal het nog soveel waens van die Uystrek gestaan. Hulle was besig om te ploeg en te saai.¹⁰

Volgens sy sterftেকennis het Jacobus Uys grond in Natal en vee nagelaat. Hy het ook 'n meul in Swellendam nagelaat wat hy reeds in 1807 gekoop het.¹¹ Die nuus van Jacobus Uys se dood het die ander laers aan die Boesmansrivier op 31 Julie bereik. Dit bevestig die vermoede dat hy wel in Juliemaand gesterf het.

Op 13 en 14 Augustus het die Zulu vir die Gatslaer aangeval wat ten gevolge daarvan Veglaer genoem is. Daarna het hierdie laer na Maritz se Soolaer verskuif. Dié twee laers het toe bymekaar aan die Klein-Thukela gestaan. Maritz se laer het aan die linkeroewer en De Lange, Koos Potgieter en die ander geselskappe het aan die regteroewer van die rivier gestaan. Hierdie verskuiwing het tussen 18 en 29 Augustus 1838 plaasgevind.

7 MOOC 6/9/35, no 7645: Death Notice, 3/1/1845.

8 HC Hopkins: Uys, Jacobus Johannes (*Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*, p 782).

9 CF Lion Cachet: *De Worstelstrijd der Transvalers*, p 190; Vergelyk JH Hatting: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense I*, p 173).

10 *The Graham's Town Journal*, 6/9/1838, Vol VII, no 347 (Extract of a letter from E Parker, July 1838).

11 MOOC 6/9/35, no 7645: Death Notice, 3/1/1845.

Uit eerwaarde Smit se getuienis kan afgelei word dat die laers wat nader aan Port Natal gestaan het nie aangeval is nie. Op 23 September het Gert Maritz gesterf.¹² Gert Rudolph het in sy plek as laercommandant opgetree.

10.2 Die Wenkommando

Die emigrante was daarvan bewus dat hulle nie sterk genoeg was om weer 'n strafkommando teen Dingane uit te stuur nie. 'n Besluit is geneem om drie ekspedisies na die Kaapkolonie te stuur ten einde hulp te vra. Reeds op 10 Augustus het Willem Jurgen Pretorius na Beaufort-Wes, Frans Hatting na Graaff-Reinet en Sarel Cilliers na Nuwe Hantam vertrek.

Andries Pretorius van die distrik Graaff-Reinet wat vroeër in Natal besoek afgelê het, was onder diegene wat sy landgenote gaan help het.¹³ Op 22 November het hy by die laer aan die Klein-Thukela opgedaag.

Die emigrante wat in die laers nader aan Port Natal was, het klaarblyklik na Pretorius se koms uitgesien. Daarom het Landman en ander emigrante van Port Natal reeds op 17 November by die laers aan die Klein-Thukela besoek afgelê.¹⁴ Hulle het waarskynlik gesprekke oor die voorgename veldtog teen Dingane gevoer. Daarna het hulle na hulle eie laers teruggekeer om voorbereidings vir die veldtog te tref.

Pretorius is op 26 November 1838 amptelik as hoofcommandant aangewys. Die Volksraad het sy verkiesing vir die duur van die veldtog bekragtig en hom instruksies gegee om teen Dingane op te tree.

Karel Landman (tweede-in-bevel), Jacobus Potgieter (derde-in-bevel), Pieter Daniël

12 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 31/7/1838, 18-30/8/1838, 23/9/1838, pp 85-87, 90-91; Vergelyk PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 148.

13 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 149-150.

14 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 17, 22/11/1838, p 96.

Jacobs (onder-voorsitter van die krygsraad), Hans de Lange, Stephanus Erasmus en Jacobus Uys is as kommandante aangewys.

Vanaf Soosilaer het die kommando deur die Klein-Thukela en Thukela getrek. Op 28 November 1838 is aan die noordoewer van die Thukela laer getrek.¹⁵ Die kommando het van 28 November tot 3 Desember aan die Thukela gelê om te wag op Karel Landman, Piet Greyling, Jacobus Uys en hulle manskappe wat nog by hulle laers in die rigting van Port Natal was.¹⁶

Dit was gedurende hierdie tydperk dat Pretorius sy begeerte te kenne gegee het om 'n gelofte aan die Here te maak. Sarel Cilliers het egter voorgestel dat daar eers op die koms van Jacobus Uys gewag moes word voordat enige verdere stappe in daardie verband geneem word. Uys het hom by die kommando gevoeg terwyl dit aan die Thukela gestaan het. Hy het hom ten gunste van die aflê van so 'n gelofte uitgespreek.¹⁷ Dit is 'n aanduiding dat Jacobus Uys, as opvolger van sy broer Piet, se mening as leier onder sy mede-emigrante hoog geag is.

Op 3 Desember het Pretorius die laer aan die Thukela laat opbreek en verder getrek. Hulle het nie ver gevorder nie toe hulle Landman se geselskap sien aankom het. Dit was 'n welkome versterking vir die kommando, want benewens Landman se 123 mans, was daar ook twee Engelse, Alexander Biggar en Edward Parker, met ongeveer 60 swartmense van Port Natal.¹⁸

Van die Thukela af het die kommando in die rigting van die huidige Ladysmith getrek. Hulle het deur die Kliprivier getrek en naby die huidige plaas Danskraal no 1020 net noord van Ladysmith oornag.¹⁹ Daar het Jan Bantjes op las van die hoofkommandant

15 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 153-154.

16 HF Schoon, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit*, 29/11/1838, p 97; Vergelyk GS Preller: *Andries Pretorius*, pp 33-34.

17 HJ Hofstede: *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat* (Joernaal van Sarel Cilliers), p 57.

18 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, pp 27-28.

19 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 157.

'n volledige naamlys van die burgers gemaak en vasgestel dat daar, behalwe die kommandante, 464 burgers aanwesig was.²⁰

Op 8 Desember het die kommando deur die Sondagsrivier getrek. Daarvandaan het hulle tot by die Wasbankrivier naby die teenswoordige Dundee getrek. Die volgende dag is die bekende gelofte afgelê dat indien hulle in die komende stryd die oorwinning behaal, hulle 'n kerk sou bou en hulle sowel as hulle nageslag die dag van oorwinning ter ere van God sou vier. Ons kan aanvaar dat Jacobus Uys ook die gelofte afgelê het.

Op 15 Desember het die kommando tot by 'n rivier wat in die Zuluvolksmond as die Ncome bekend was, die latere Bloedrivier, getrek. Hier is laer naby die rivier getrek. Op Sondagoggend 16 Desember het die Zulu aangeval en is die bekende slag van Bloedrivier gelewer waartydens die Zulu verslaan is.

Die volgende dag het die kommando die sowat 80 kilometer in die rigting van Mgungundlovu aangepak. Op 20 Desember het hulle sowat drie kilometer van die hoofstat af gekampeer.²¹ Dieselfde middag het sowat 200 man op 'n patrollie na die stat gery. Sarel Cilliers het vertel dat toe hulle die stat in sig kry, het Jacobus Uys na 'n kraai geskiet. Dit het daartoe gelei dat Dingane binne tien minute daarna sy stat aan die brand gestee het.²²

Sarel Cilliers se weergawe is egter onjuis. Dit was nie Uys se skoot wat die Zulu genoop het om die vuur te stig en op die vlug te slaan nie. Toe die kommando die stat in sig gekry het, was die stat reeds verlate en die deel van die stat waar Dingane se hut was, deur vuur in puin gelê.²³

20 J Bird, ed: *The Annals of Natal, 1495 to 1845, I*, (Journal of J Bantjes), p 442.

21 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 159-166.

22 HJ Hofstede: *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat* (Joernaal van Sarel Cilliers), pp 59-60.

23 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 170-171.

10.3 Stoflike Oorskot van Piet en Dirkie Uys

Volgens die herinneringe van IJ Breytenbach het die emigrante op 18 Desember by Vaalkop laer getrek.²⁴ Hierdie kop is sowat vyf kilometer suid van Mgungundlovu geleë. Die gevegsterrein waar die slag van Italeni plaasgevind het, is sowat vyf kilometer suidwes daarvandaan geleë.²⁵ Van daar het 'n paar emigrante uitgegaan om die oorblyfsels van Piet Uys, die Malans, die Nels en andere op te soek en te begrawe.²⁶

Daar bestaan teenstrydige verklarings in verband met die beendere van Piet Uys. Piet Uys se oudste seun, Jacobus (Kruppel Koos), het in 1879 in *The Friend of the Free State* verklaar dat hy nege maande na sy vader se dood op 11 April 1838 sy vader se bene bymekaar gemaak het en in sy grootvader, Jacobus Uys, se graf aan die Dorpsrivier bokant Pietermaritzburg gaan begrawe het. Hy het spoggerig bygevoeg dat hy 'n lid van die Wenkommando was en naas sy oom, Jacobus Uys, die tweede persoon was wat Mgungundlovu betree het. Hy het bygevoeg dat sy broer, Dirkie, se beendere nooit gevind is nie.

Dit is bekend dat hierdie seun van Piet Uys nie aan die slag van Italeni deelgeneem het nie. Moontlik vanweë 'n minderwaardigheidsgevoel wou hy op 'n gevorderde leeftyd 'n belangriker rol vir homself toe-eien as wat hy werklik verdien het. Die terrein van die slagveld was so moeilik begaanbaar dat 'n mens dit slegs te perd en te voet kon bereik. Daarom sou Kruppel Koos die geselskap nie kon vergesel nie.

Die vraag ontstaan waarom die beendere wat Kruppel Koos met soveel moeite na Sooilaer en later na Pietermaritzburg gebring het nie met die gebruikelike eerbewys weggelê is nie. Daar bestaan geen verdere getuienis dat die beendere van Uys elders begrawe is nie.

24 IJ Breytenbach: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 101).

25 HC de Wet: Waar het Piet Uys en sy seun Dirkie geval? (*Historia*, Junie 1959, p 87).

26 IJ Breytenbach: Herinneringe (Preller, red: *Voortrekkermense III*, p 101).

293A

Jacobus Johannes (Kruppel Koos 1819–1887)
(Voortrekkermuseum, Pietermaritzburg)

Jacobus “Kruppel Koos” Uys

Die beendere wat Kruppel Koos by die Rooisloot wes van Italeniberg gevind het, was sowat 24 kilometer van die plek waar Uys-hulle gesneuwel het. Isak Breytenbach en andere wat die beendere van Piet en Dirkie Uys begrawe het, het daarom nie Kruppel Koos se bewering ernstig opgeneem nie.²⁷ Daar moet in gedagte gehou word dat die geveg by 'n poort sowat vyf kilometer van Mgungundlovu begin het en wes van Italeniberg geëindig het - 'n afstand van sowat 24 kilometer.²⁸

Die grafte van Piet Uys en sy seun is na jarelange navorsing deur HC de Wet ontdek. Hy het bevind dat die grafte op die plaas Rocklands, sowat vyf kilometer van Mgungundlovu geleë was. Die grafte is naby 'n sytak van die Mkumbanespruit en by 'n kliprant aangetref.²⁹

Jacobus Uys (Kruppel Koos) se verhaal het in die herinneringe van sy nageslagte bly voortleef. 'n Seun van laasgenoemde, Dirk Cornelis, het vir sy buurman, Johannes C Vermaak, meegedeel dat Piet Uys by sy vader by Uysdoorns begrawe is. Die silwer onderbaadjieknope en 'n deel van die onderbaadjie was nog herkenbaar. Hierdie kleinseun van Piet Uys het die silwerknope, asook 'n gesang-en woordeboek op 12-jarige ouderdom as geskenk van sy ouma, Alida Maria Uys, ontvang. Dirk Cornelis Uys het verder getuig dat Piet Uys se seun na Mgungundlovu vervoer is en dat sy beendere daarom nooit gevind is nie.³⁰

Bogenoemde kleinseun van Piet Uys was ook in besit van 'n kruithoring wat aan die gesneuwelde Dirkie Uys behoort het. Hierdie kruithoring is omstreeks 1916 of 1917 deur 'n ou Zulu wat die slag van Italeni meegemaak het, aan hom oorhandig. Hierdie getuigenis is bevestig deur Petrus Lafras en Dirk Cornelis Uys, albei agterkleinseuns van

27 HC de Wet: Die grafte van Piet en Dirkie Uys ontdek (*Historia*, 1963, pp 166-169).

28 HC de Wet: Waar het Piet Uys en sy seun Dirkie geval? (*Historia*, Junie 1959, p 86).

29 HC de Wet: Die Hattingh-skets van die slagveld van Piet Uys (*Historia*, Junie 1960, pp 107, 109).

30 (TAB) A 1116 vol 2: JC Vermaak - Steytler, 27/11/1956, pp 1-4.

Kruppel Koos Uys. Hierdie twee Uyse was die kleinseuns van Petrus Lafras Uys³¹ wie se broer, Dirk Cornelis, dié mededeling aan JC Vermaak gemaak het.

Volgens Johanna Friend en Bettie Vermaak, die dogters van Piet Uys se jongste broer, Wessel Hendrik, het hulle vader saam met die kommando gegaan toe daar na Uys se beendere gaan soek is. Wessel Uys was by toe Dirkie se oorblyfsels gevind is. Dirkie se oorblyfsels was meer as 'n kilometer van sy vader s'n aangetref. Dirkie is dus nie lewendig na Mgungundlovu vervoer nie. Piet Uys is volgens hierdie getuienis wel aan die silwerknopies van sy baadjie herken. Dit was handgeslane silwerknopies met 'n ontwerp van vier skerp blaartjies daarop.³²

Volgens HC de Wet het die beendere wat die Uyse gevind het aan 'n agterryer genaamd Johannes behoort. Daarom het die Rooisloot waar die beendere gevind is onder die Zulu as "Johannes se sloot" bekend gestaan. Moontlik het die knopies aan dié agterryer behoort, aldus De Wet.³³

Johannes Vermaak het kommentaar op die bevindinge van HC de Wet gelewer. Volgens hom was die slagveld van Italeni nie vyf kilometer nie, maar ongeveer 24 kilometer van Mgungundlovu af. Vermaak het aangevoer dat Kruppel Koos eers na die terugkeer van die Beeskommando in Februarie 1840 die beendere van sy vader gaan soek het. Kruppel Koos sou die slagveld kon besoek het aangesien hy toe nog nie mank was nie.³⁴ Volgens oorlewering was Jacobus egter al van sy 13de jaar mank nadat 'n wa op hom geval het.³⁵

FP du P Robbertze het in 'n artikel in *Die Vaderland* in 1934 verklaar dat Kruppel Koos in 1879 sy seuns Jacobus (Koos), Dirk en Petrus (Piet) na die graf van Dirkie en sy vader geneem het. Hy het die graf by Rooisloot aangedui. Robbertze het sy

31 PL en DC Uys: Die Voortrekker Uys-familie vanaf 1704 (*Historia*, 1967, pp 278-279).

32 JW Prinsloo: Geskiedenis van die Voortrekker Uys-familie (*Historia*, Maart 1968, pp 34-35).

33 HC de Wet: Die grafte van Piet en Dirkie Uys ontdek (*Historia*, 1963, p 169).

34 (TAB) A 1116 vol 2: JC Vermaak se kommentaar op HC de Wet se artikel, 2/8/1958.

35 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 22.

inligting by ene Piet Meyer ontvang wat dit op sy beurt by Dirk Uys (Kruppel Koos se seun) te hore gekom het.³⁶ In 'n brief wat JC Vermaak in 1956 aan mnr Steytler geskryf het, het hy verklaar dat hy daarvan oortuig was dat Dirk Cornelis en Jacobus Uys (die seuns van Kruppel Koos) nooit die terrein van die slagveld besoek het nie.³⁷

Op grond van bogenoemde inligting kan ons aflei dat die oorleweringe van Piet Uys se nakomelinge hoofsaaklik op die getuienis van Dirk Cornelis (Kruppel Koos se seun) gebaseer is. Aangesien HC de Wet self die slagveld besoek het en jarelank navorsing in hierdie verband gedoen het, blyk dit dat sy gegewens aanvaar kan word. Die beendere wat Kruppel Koos begrawe het, was waarskynlik nie Piet Uys s'n nie. Die grafte van Piet en Dirkie Uys lê waarskynlik op die kliprant langs die sytak van die Mkumbanespruit op die plaas Rocklands waar HC de Wet dit aangedui het.

10.4 Uys se Boedel

Piet Uys se seun Jacobus is op 2 Oktober 1841 as eksekuteur van sy vader se boedel aangestel.³⁸ Volgens die sterftekenis en likwidasierekening het Piet Uys roerende- en nie-roerende eiendom ter waarde van £ 112-10s asook kontant ter waarde van £ 100-0-0 in die distrik Swellendam besit, sowel as perde ter waarde van £ 103-14s-9d wat op 8 Januarie 1842 deur Joseph Barry verkoop is.³⁹

Piet Uys se oom en skoonvader, Dirk Cornelis, is op 21 Augustus 1841 op die ou familieplaas Wydgelegen in die wyk Potberg in die distrik Swellendam oorlede.⁴⁰ Hy het vir Piet Uys as een van sy erfgename benoem.⁴¹ Uys het 'n negende aandeel in die plaas Tarentaal in die wyk Potberg en 'n agtiende aandeel in die plaas Wydgelegen van

36 (TAB) A 1116 vol 2: FA Steytler-versameling (FP du P Robbertze: Slagveld van Itala in *Die Vaderland*, 14/12/1934).

37 (TAB) A 1116 vol 2: JC Vermaak - Steytler, 27/11/1956, p 3.

38 CFJ Muller: *Die Groot Trek in Beeld. Visuele dokumente uit en oor die Groot Trek*, p 75.

39 MOOC 6/9/29, no 6024: Death Notice, 12/4/1843; Vergelyk MOOC 13/1/110, no 49: Likwidasie- en Verspreidingsrekeninge, 14/10/1843.

40 MOOC 6/9/24, no 5089: Death Notice, 21/8/1841.

41 MOOC 13/1/105, no 4: Likwidasie- en Verspreidingsrekeninge, 23/9/1841.

Dirk Cornelis Uys gehad. Piet Uys se aandeel op die plase Wydgelegen en Tarentaal is op 30 Augustus 1843 vir £ 44-8s-11d aan sy seun, Jacobus (Kruppel Koos) verkoop.

Piet Uys het tot en met sy dood ook een agste van elk van die plase Spitskop en Driefontein in die wyk Potberg besit. Op 30 April 1843 is Uys se een agste deel van die plaas Driefontein aan sy swaer en neef, Dirk Cornelis, verkoop. Die een agste gedeelte van die plaas Spitskop is aan Gabriël Francois de Wet en Pieter Arnoldus Crous verkoop.

Die balans van sy likwidasië- en verspreidingsrekening het sowat £ 1355-9s beloop nadat alle uitgawes afgetrek is. Daarvolgens het Uys se weduwee, Alida Maria, £ 362-8s geërf. Sy oorlewende seuns, Petrus Lafras en Jacobus Johannes, het elk £ 181-45s geërf.⁴²

10.5 Britse Anneksasie van Port Natal

Die emigrante was met hulle terugkeer na die veldtog teen Dingane verras om te verneem dat goewerneur George Napier 'n afdeling Hooglanders gestuur het om van Port Natal besit te neem.⁴³

Majoor Samuel Charters het op 4 Desember 1838 met 'n Britse troepemag in Port Natal geland. Tweede in bevel was kaptein Henry Jervis. Op 16 Desember, die dag waarop die slag van Bloedrivier plaasgevind het, is die Britse vlag by Port Natal gehys.⁴⁴

42 MOOC 13/1/110, no 49: Likwidasië- en Verspreidingsrekeninge, 14/10/1843.

43 O Geyser: Die Bantoebeleid van Theophilus Shepstone, 1845-1875, p 5.

44 J Meintjes: *The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa*, pp 180-181.

Charters het die besonderhede omtrent die emigrante se veldtog teen Dingane probeer inwin. Die enigste betroubare inligting wat hy ontvang het, was afkomstig van 'n brief wat hy van Jacobus Uys van die Mlazirivier ontvang het.⁴⁵

Die Engelsman, Edward Parker, is deur majoor Charters daarvan beskuldig dat hy as lid van die Wenkommando teen die Zulu geveg het.⁴⁶ Parker het daarop geantwoord dat hy in die hoedanigheid as Britse agent opgetree het. Daarom het Maritz se mense 'n bevel vir Parker se arrestasie uitgereik. Deur die bemiddeling van Jacobus Uys is hierdie bevel nooit uitgevoer nie. Parker het bygevoeg dat Uys 'n goeie vriend was en nog steeds lojale onderdane van die Britse regering was.⁴⁷ Hierdie uitspraak dui moontlik daarop dat Parker sy eie bas wou red. Tog is dit weer eens 'n aanduiding dat die Uyse nie anti-Britse sentimente gekoester het nie.

Majoor Charters het op 2 Februarie 1839 na die Kaap teruggekeer en die bevel is deur kaptein Jervis oorgeneem.

10.6 Die Beeskommando

Deur bemiddeling van Jervis het die afgevaardigdes van Dingane in Maart 1839 met Andries Pretorius-hulle samesprekings gevoer. Die emigrante was bereid om vrede met Dingane te sluit indien hy die weggevoerde beeste en ander artikels wat sy weermag gebuit het, sou teruggee en die grondooreenkoms met Retief sou bevestig. Die Thukela sou die grens tussen die emigrante en die Zulu vorm. Die Zulu-afgevaardigdes het die voorwaardes aanvaar.

Na 'n onderhoud met die Volksraad op 15 Oktober 1839 is toestemming aan Mpande verleen om hom tussen die Thukela- en Mvotirivier te vestig. Die emigrante het onderneem om Mpande te beskerm terwyl Mpande belowe het om die emigrante in

45 GH 28/14: S Charters - G Napier, 5/1/1839, pp 66-78.

46 GH 28/14: S Charters - E Parker, 14/1/1839, pp 518-520.

47 GH 28/14: E Parker - S Charters, 17/1/1839, pp 521-526.

enige aanval teen Dingane te steun.⁴⁸

Dingane het in gebreke gebly om die geroofde beeste aan die emigrante terug te besorg.

In Januarie 1840 het ongeveer 400 berede burgers onder Andries Pretorius en 4000 Zulu onder Mpande Zululand binnegedring. 'n Paar dae later het Mpande se mag met Dingane s'n slaags geraak. Van Dingane se regimente het na Mpande oorgeloop. Pretorius se mag was nie by die stryd betrokke nie, maar Mpande het daarin geslaag om Dingane vernietigend te verslaan.⁴⁹ Jacobus Uys was as 'n kommandant ook 'n lid van hierdie kommando, bekend as die Beeskommando.⁵⁰ Hy het 'n noue ontkoming gehad toe hy op 6 Februarie met klippe bestook is toe die Zulu vanuit 'n rotsskeur groot klippe in die kommando se rigting geslinger het.⁵¹

Op 14 Februarie 1840 het Pretorius se kommando aan die oewers van die Mfolozi vergader. Pretorius het namens die Volksraad hulle soewereiniteit verklaar oor die gebied wat strek tussen die Thukela en die Swart-Mfolozi na die Drakensberge. Dit het St Luciabaai ingesluit en die kuslyn tussen die Swart-Mfolozi en die Mzimvuburivier.

Intussen het die Britse troepe Port Natal op 24 Desember 1839 verlaat. In 'n afskeidsbrief aan die emigrante het kaptein Jervis nietemin verklaar dat die emigrante steeds as Britse onderdane beskou is.⁵²

48 GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872, II*, pp 387, 391-392; Vergelyk J Forsyth Ingram: *Natalia. A condensed History of the Exploration and Colonisation of Natal and Zululand from the earliest times to the present day*, p 21.

49 DCF Moodie: *The History of the Battles and Adventures of the British, the Boers, and the Zulus, etc, in Southern Africa I*, p 453; Vergelyk GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872, II*, pp 312, 395.

50 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 70.

51 J Bird, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (Journal of the Commando under Chief Commandant Pretorius against Dingane), pp 577, 588-589.

52 GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872, II*, p 391; Vergelyk JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part II, 1498-1843* (brief van A Pretorius, 9/1/1839), pp 126-129.

10.7 Grondtoekenning in Natal

Die oorwinning by Bloedrivier het verseker dat die emigrante hulle nou in Natal kon vestig. Kort na die terugkeer van die Wenkommando het die meeste emigrante na die omgewing van Pietermaritzburg getrek.⁵³ In Maart 1839 het Jacobus Uys en Karel Landman se laers nog in dieselfde posisies onderskeidelik aan die Mlazi- en Mgenirivier gestaan.⁵⁴ In Julie 1839 is berig dat families soos die Uyse, Moolmans en Kemps uitgegaan het om te gaan saai en ploeg. Ander families het spoedig hulle voorbeeld gevolg.⁵⁵

Die Volksraad het volgens 'n vasgestelde stelsel grond aan die burgers van die staat toegeken. Die Republiek Natal is in drie landdrosdistrikte verdeel, naamlik Pietermaritzburg, Weenen en Port Natal.⁵⁶ Die aantal plase wat 'n persoon kon kry, het afgehang van wanneer die persoon in Natal aangekom het. Die sogenaamde “voorgetrokkenes” kon twee plase en een erf kry, maar hulle tweede plaas kon eers vanaf 21 Oktober 1839 aangeteken word. Die aantal plase wat 'n “voorgetrokkene” kon kry het ook van sy ouderdom afgehang. Aan ongetroude seuns van 15 en 16 jaar is net een plaas toegeken, terwyl ongetroude seuns van 17 en ouer twee plase kon kry. Die plase was ongeveer 2570 hektaar groot.⁵⁷

Piet Uys was so begeesterd om hom in Natal te vestig dat hy, soos reeds genoem, reeds voor die emigrante se vestiging in Natal aansoek gedoen het om die plaas Melkhoutekraal, aan die oewer van die Mgenirivier geleë. Dit vorm vandag deel van die Umbilo-distrik by Durban. Die grondbrief is op 1 April 1842 aan sy weduwee

53 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 92.

54 *The South African Commercial Advertiser*, 1/5/1839, Vol XVI, no 1240 (Uittreksel uit eenen brief, Congella, Port Natal, 27/3/1839).

55 *De Zuid-Afrikaan*, 6/9/1839, Deel X, no 502 (Port Natal, 15/7/1839); Vergelyk *The Graham's Town Journal*, 6/9/1838, Vol VII, no 347 (Extract of a letter from E Parker, Port Natal, July 1838) en *The Mediator*, 2/11/1838, Vol II, no 101 (A Biggar - JH Wright, 22/9/1838).

56 GM Theal: *History of South Africa from 1795 to 1872*, II, p 398.

57 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, pp 92-93.

Alida Uys toegeken wat sedertdien met Andries Theodorus Spies getroud is.⁵⁸ Alida Uys het op 1 April 1840 die plaas Zeekoeivallei ontvang. Die plaas was aan die Mgenirivier in die Port Natal-distrik geleë.⁵⁹

Die Volksraad het op 12 Augustus 1840 op versoek van die families van Uys en Retief aan hulle die reg toegestaan om aanspraak op 'n plaas aan die duskant van die Thukela te maak. Op dieselfde dag is dan ook aan Piet Uys se broer, Jacobus, twee plase aan die duskant van die Thukela en grond aan die Mzimkulu toegestaan.⁶⁰

Die plaas Doornkloof aan die oorkant van die Mkomanzirivier is op 2 Julie 1840 deur Piet Uys se broer, Dirk Cornelis, gekoop.⁶¹ Dirk Uys en Gerrit Philippus Kemp het ook aansoek om 'n plaas aan die bo-ent van die Lange Fontein gedoen. Die plaas is oorspronklik aan Petrus Johannes Kemp toegeken.⁶² Dit is bekend dat laasgenoemde 'n plaas in die wyk Onder-Boesmansrivier met Piet Uys gedeel het.

Die plaas Wydgelegen of Nieuwe Merwe Poort is in 1840 aan Piet Uys se broer, Cornelis Janse, toegeken.⁶³ Dié plaas is waarskynlik vernoem na die ou familieplaas in die wyk Potberg in die distrik Swellendam.

Intussen het die emigrante voortgegaan om die dorpe Pietermaritzburg en Durban te ontwikkel.⁶⁴ In 1843 was daar reeds 460 erwe in Pietermaritzburg uitgegee.⁶⁵

Die Uyse het verskeie erwe langs mekaar in Burgerstraat in Pietermaritzburg besit. Erf

58 CO 6152 Miscellaneous Papers. Registers of farms occupied in Natal, 1839-1843, ongedateer, ongepagineer; Vergelyk I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 134, 137.

59 CFJ Muller: *Die Groot Trek in Beeld*, p 75.

60 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*, 12/8/1840, p 68.

61 CO 6152 Miscellaneous Papers. Registers of farms occupied in Natal, 1839-1843, ongedateer, ongepagineer.

62 CO 6152 Miscellaneous Papers. Registers of farms occupied in Natal, 1839-1843, ongedateer, ongepagineer.

63 CO 6152, no 25: Miscellaneous Papers. Registers of farms occupied in Natal, 1839-1843.

64 H Cloete: *Five Lectures on the emigration of the Dutch Farmers ...*, p 96.

65 AJ du Plessis: *Die Republiek Natalia*, 1942, p 180.

301A

Andries Theodorus Spies

no 72 in Burgerstraat is oorspronklik deur Piet Uys se weduwee, Alida Maria, gekoop. Sy het dié erf weer aan Hermanus Jacobus Bester verkoop.

Op 26 Oktober 1839 is erf no 73 in Burgerstraat aan Piet Uys se broer, Cornelis Janse, toegeken. As gevolg van die ligging van dié erf het Jacobus Uys dit as deel van sy grond (erf no 71) aan Willem Adriaan Odendaal verkoop. Op dieselfde dag is erf no 75 aan Cornelis Janse toegeken.

Ook op 26 Oktober 1839 is erwe no 76 en 77 onderskeidelik aan Piet Uys se jonger broers, Johannes Zacharias en Wessel Hendrik, toegeken. Dit het geblyk dat erwe no 71 tot 80 op 'n rotsagtige rif geleë was wat die waarde daarvan verminder het.⁶⁶

10.8 Die Uyse se Betrokkenheid in die Openbare Lewe

Dit was nie vir Piet Uys beskore om 'n rol in die openbare lewe in Natal te speel nie. Ons kan aanvaar dat hy wel 'n aktiewe rol sou gespeel het as hy nie so voortydig gesterf het nie. Enkele familieleden van Piet Uys het leiersposisies in Natal bekleed. Laasgenoemde sou waarskynlik van hierdie leiersposisies gevul het indien hy gelewe het. Verskeie familieleden van Piet Uys het in landsake belang gestel en op staatkundige terrein in Natal 'n bydrae gelewer.

So byvoorbeeld is bogenoemde se broer, Jacobus Uys, op 4 Maart 1840 as Volksraadslid ingesweer. Hy het tot en met 3 Januarie 1842 gereeld sittings van die Raad bygewoon, maar is nie weer vir 1842 verkies nie.⁶⁷

Die emigrante in die omgewing van die Drakensberg en die Mkomanzirivier was die slagoffers van 'n reeks diefstalle wat in daardie geweste voorgekom het. Dit was veral die San wat vir hierdie diefstalle verantwoordelik gehou is. In sy hoedanigheid as

66 CO 6151 Miscellaneous Papers. Lists of Town or Building Lots claimed at Pietermaritzburg, Natal, 1839-1843, ongedateer, ongepagineer.

67 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*, 4/3/1840 - 3/1/1842, pp 3-162.

Volksraadslid is op 4 April 1840 aan Jacobus Uys opdrag gegee om die leiding te neem van 'n kommando wat op 20 April teen die San moes uittrek.⁶⁸ Die kommando het die Mkomanzi en Mzimvubu oorgesteek en die vrugbare landstreek wat hulle betree het die name Olifantshoek en Olifantskop gegee.⁶⁹ Op 8 Junie 1840 het Jacobus Uys aan die Volksraad verslag oor hierdie kommando gelewer. Hierdie kommando het nie veel sukses behaal nie.⁷⁰

In die notule van die Volksraad van 28 September 1840 word aangedui dat verskeie klagtes van Jacobus Uys en ander emigrante ontvang is dat hulle aan herhaalde diefstalle van die Bhaca van Ncaphayi blootgestel is.⁷¹ Die gevolg was dat daar op 26 November 1840 260 man onder bevel van Andries Pretorius van Pietermaritzburg uitgetrek het.⁷²

In 1849, na die dood van Jacobus Uys se vrou, Geertruyda, het hy hom aan die Hennopsrivier naby Pretoria in die Transvaal gevestig. Hy is in 1851 met Maria Opperman in Pretoria getroud.⁷³

Piet Uys se ander broer, Cornelis Janse, was aanvanklik ook 'n lid van die Volksraad. Hy het tydens die vredesonderhandelinge met die afgevaardigdes van Dingane op 26 Maart 1839 as president van die Volksraad opgetree.⁷⁴

Piet Uys se vertroueling, Jacobus Philippus Moolman, het vanaf 1839-1841 ook gereeld as 'n Volksraadslid diens gedoen.⁷⁵ Moolman het 'n belangrike rol in die

68 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*, 4/4/1840, p 47; Vergelyk BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, pp 140-141.

69 *De Zuid-Afrikaan*, 14/8/1840, Deel XI, no 551 (Extract uit eene brief van Port Natal, onder dagteekening, 24/6/1840).

70 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*, 8/6/1840, p 54.

71 AJ du Plessis: *Die Republiek Natalia*, p 74.

72 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, p 188.

73 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 145, 147, 198-199.

74 Verslag van F Roos, 13/4/1839 (Preller, red: *Voortrekkermense VI*, p 135).

75 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*, 27/6/1839 - 18/1/1841, pp 3-93.

onderhandelinge met Mpande gespeel waartydens laasgenoemde onderneem het om die emigrante in enige aanval teen Dingane te steun.⁷⁶

Piet Uys se broer, Jacobus, en talle van hulle vriende en geesgenote uit die distrik Uitenhage het meegehelp om die lank gekoesterde ideaal van 'n onafhanklike staat in Natal te verwesenlik.

Die Volksraad het op 14 Januarie 1841 in 'n brief aan goewerneur George Napier die versoek gerig dat hulle as 'n vrye en onafhanklike staat deur die Britse regering erken wil word. Dertien beginsels is neergelê wat as grondslag vir toekomstige samewerking met die Britse regering sou dien. Karel Landman het as president van die Volksraad opgetree en benewens Jacobus Uys het bekendes soos Carel Buchner, Lourens Badenhorst en Jacobus Moolman ook hierdie brief onderteken.⁷⁷ Buchner het op 12 November 1838 toestemming gevra om na Natal te verhuis met die doel om daar 'n handelshuis te open. Hy het verklaar dat hy hom steeds as 'n Britse onderdaan beskou.⁷⁸

Die Uyse het op vele ander terreine 'n belangrike rol in die openbare lewe van Natal gespeel.

Die teenstand wat die Uyse tydens die trek teen eerwaarde Smit se aanstelling as Voortrekkerleraar gebied het, is na hulle vestiging in Natal voortgesit. Die gevoel teen eerwaarde Smit het volgens sy eggenote ernstige afmetings aangeneem. Susanna Smit het in 1843 in haar geskrifte gemeld dat onder andere Jacobus Uys van hulle vernaamste teenstanders was. Eerwaarde Lindley is op 3 Januarie 1840 provisioneel deur die Volksraad as leraar aangestel vir diegene wat hom verkies het. Op 9 Februarie 1841 is ds Lindley as leraar van die gemeente Pietermaritzburg aangestel.⁷⁹

76 H Cloete: *The History of the Great Boer Trek and the Origin of the South African Republics*, p 114; Vergelyk WC Holden: *History of the Colony of Natal, South Africa*, p 96.

77 JC Chase, ed: *The Natal Papers, Part II, 1498-1843* (KP Landman, ea - G Napier, 14/1/1841), pp 166-168

78 LG 73: CV Buchner - Col J Hare, 12/11/1838, pp 105-106.

79 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 196-197, 201.

Die Uyse en ander lede van hulle trek het ook van eerwaarde Lindley se dienste gebruik gemaak. So byvoorbeeld is Cornelis Janse, 'n seun van Jacobus Johannes Uys op 29 Maart 1839 deur ds Lindley gedoop. Piet Uys se swaers, PG Human en Christiaan Lodewyk Mey, Wessel Hendrik Wessels en Hans Potgieter het onderskeidelik op 1 April 1840, 31 Mei 1840, 6 Julie 1840 en 6 September 1840 hulle kinders deur ds Lindley laat doop.⁸⁰

Net soos in die distrikte Uitenhage en Swellendam het die Uyse ook in Natal met groot entoesiasme perde geteel en aan wedrenne deelgeneem. So byvoorbeeld het die Pietermaritzburg-Wedrenklub op 30 en 31 Desember 1844 'n perdewedrenbyeenkoms gehou. Piet Uys se broer, (Swart) Dirk Cornelis, het dié geleentheid as 'n beamppte bygewoon.⁸¹

Die Uyse se assosiasie met die wedrenklub was baie suksesvol. *The Natalier* van 2 Januarie 1846 het gemeld dat Dirk Uys se perde tydens 'n wedrenbyeenkoms beide wedrenne gewen het.

Tydens die geleentheid van die eerste Pietermaritzburgse landboutoonstelling wat op 23 Desember 1851 in die stad gehou is, het Dirk Uys se jonger broer, Wessel Hendrik, beide pryse gewen vir die beste hings en merrie wat *bona fide* in die distrik geteel is. Wessel Uys het sy eie vervoersaak op die been gebring en as goederetransportryer vanaf Port Natal gewerk.

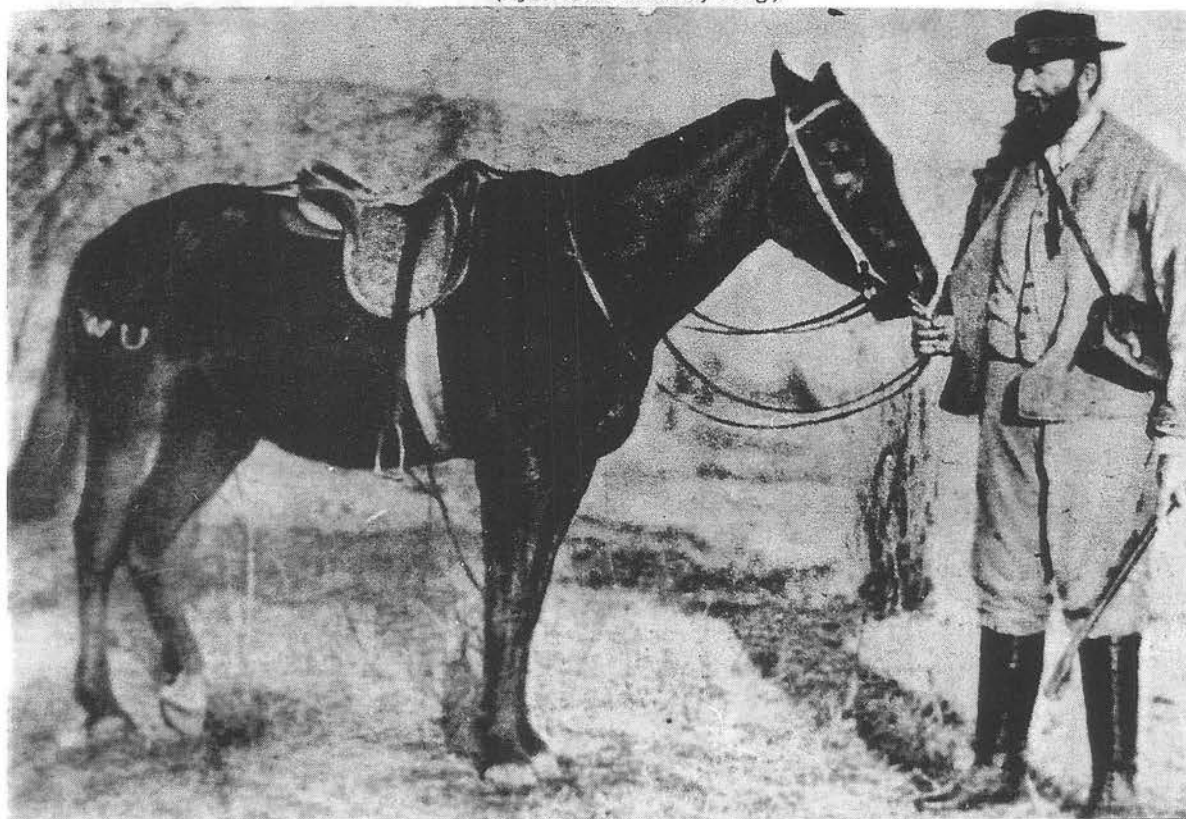
Bogenoemde Dirk Uys word ook as die vader van die Drakensbergse beesras beskou. In 1659 het die Khoi in die Bredasdorp-gebied 'n sekere ras swart beeste besit. Hierdie beeste is gekruisteel met Groningenbulle wat in die vroeë jare 1700 deur Willem Adriaan van der Stel ingevoer is. Die burgers het die kruisras Vaderlanders genoem en van dié beeste met hulle saamgeneem toe hulle getrek het. Swart Dirk het

80 VC 752 Voortrekkers, Baptism, 29/3/1839, 1/4/1840, 31/5/1840, 6/7/1840, 6/9/1840, pp 186-187, 189.

81 G Mackeurtan: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*, p 295.

305A

Wessel Hendrik Uys en sy perd
(*Africanamuseum, Jhbg*)

Wessel Hendrik Uys

hierdie bulle gekruisteel met uitgesoekte Zulu-koeie ten einde daardie tipe Vaderlander wat veral vir die Drakensbergse klimaat geskik sou wees, voort te bring. In Oktober 1947 het die destydse minister van Landbou die Uysbees of Drakensberger amptelike erkenning gegee.⁸²

10.9 Alida Uys hertroud

Soos reeds genoem is Andries Theodorus Spies na die dood van sy eggenote in 1841⁸³ met Piet se vrou, Alida Maria, hertroud.

Spies het volgens oorlewering hardvorig teenoor Alida se oorlewende kinders, Kruppel Koos en Petrus Lafras, opgetree. Daarop het Kruppel Koos die huis verlaat.⁸⁴ Spies het Melkhoutekraal, die plaas van Alida Uys, verkoop. Kruppel Koos het sy stiefvader gedagvaar om die helfte van die plaas of 'n gelykstaande som geld as die regmatige erfdeel van die twee seuns. Kruppel Koos het die saak verloor en die twee seuns is sonder 'n duit gelaat.

Tydens 'n besoek aan Spies se plaas het Kruppel Koos vasgestel dat sy broer Petrus Lafras deur Spies mishandel word. Daarop het hy sy broer met hom saamgeneem en by hom laat bly.

Kruppel Koos en Piet Uys het in Maart 1843 na Kaapstad gegaan om te appelleer teen die beslissing dat Melkhoutekraal aan Theodorus Spies toegeken is. Die appél het misluk, maar op 16 November is aan die minderjarige Piet £ 181-0-0 as skadevergoeding toegeken.⁸⁵

Andries Theodorus Spies, die eggenoot van Alida Uys, het ook 'n belangrike rol in die

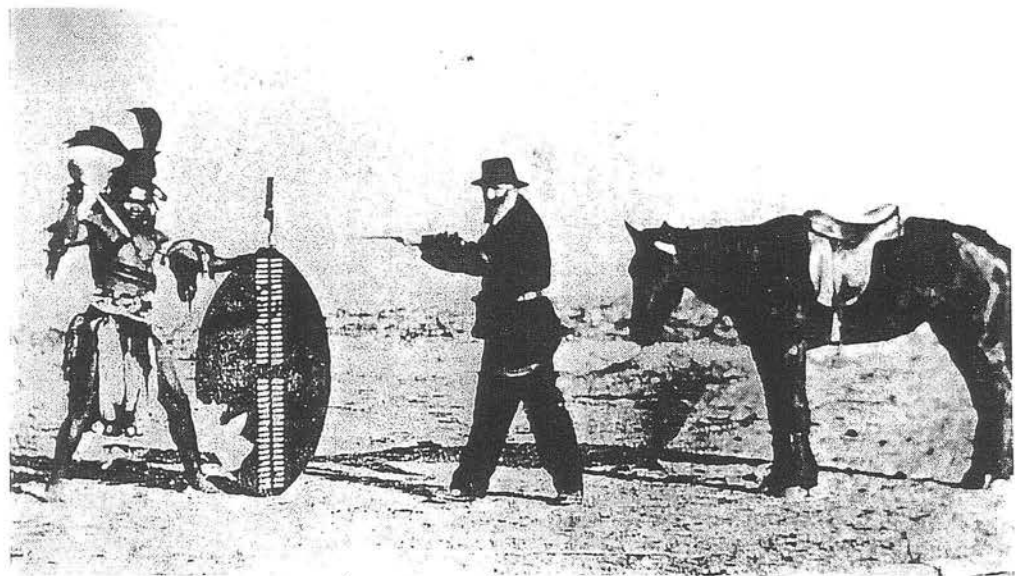
82 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, pp 87, 89, 91-92.

83 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*, 18/6/1841, p 133.

84 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 86.

85 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 137-139.

306A

Dirk Cornelis (Swart Dirk) en 'n Zoele

(Africanmuseum, Jhng)

“Swart” Dirk Cornelis Uys

geskiedenis van Natal gespeel. Spies was oorspronklik van die distrik Swellendam afkomstig en het waarskynlik vir Alida as kind geken. Hy het in 1840 vanuit die Vrystaat na Natal gegaan en was 'n lid van Andries Pretorius se tweede veldtog teen Dingane waartydens laasgenoemde beslissend verslaan is.⁸⁶ Hy is op 13 Augustus 1840 as landdros van Weenen aangestel. Op 28 April 1842 het hy bedank en na die distrik Port Natal verhuis. In Oktober is hy as Volksraadslid aangestel.⁸⁷ Die Volksraad het in April 1843 'n plaas aan Spies toegeken as vergoeding vir sy dienste as landdros van Weenen vir een jaar en nege maande.⁸⁸

Na die anneksasie van Natal deur die Britse troepe het Spies hom aan die Sondagsrivier gevestig.⁸⁹ Die plaas genaamd Goedekeus was naby die Van Tonderspas aan die Biggarsberg geleë.⁹⁰

10.10 Britse Anneksasie en Administrasie van Natal

10.10.1 Anneksasie

In November 1840 is die reeds genoemde ekspedisie onder Andries Pretorius teen Ncaphayi se Bhaca uitgestuur. Die doel was om die emigrante se gesteelde vee terug te neem nadat 'n klagte in daardie verband deur Jacobus Uys (die gesneuwelde Piet Uys se broer) ingedien is. Daarop het die Mpondo-kaptein, Faku, by die Kaapse regering om beskerming aangeklop.

Goewerneur Napier het op 2 Desember 1841 'n proklamasie uitgevaardig waarin die segregasiebeleid van die Volksraad en die emigrante se optrede teen die swartmense

86 GS Preller: *Baanbrekers. Hans Raadslid en 'n vergete Republiek (Die Brandwag, 10/12/1916, p 209).*

87 GS Preller, red: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845, 13/8/1840, 28/4/1842, 4-6/10/1842, pp 69, 203, 218.*

88 CO 6152 Miscellaneous Papers. Registers of farms occupied in Natal (1839-1843), ongedateer, ongepagineer.

89 GS Preller: *Baanbrekers. Hans Raadslid en 'n vergete Republiek (Die Brandwag, 10/12/1916, p 209).*

90 EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal, p 112.*

veroordeel is. Die Republiek Natalia is nie as 'n onafhanklike staat erken nie en 'n troepemag sou gestuur word om Port Natal in besit te neem.⁹¹

Kaptein Thomas C Smith het op 4 Mei 1842 met ongeveer 200 manskappe gearriveer.⁹² Gedurende die nag van 23 Mei het Kaptein Smith uitgetrek om die emigrante se mag by Congella aan te val. Die emigrante het die aanval afgeweer en Smith se kamp beleër.

Volgens nuusberigte wat die Kaapkolonie bereik het, het Jacobus Uys en sy mense nie aan die konfrontasie deelgeneem nie en 'n pro-Engelse standpunt ingeneem.⁹³ Benewens die Uys-familie het ander invloedrykes uit die distrik Uitenhage, soos Karel Landman, ook nie die wapen teen die Britte opgeneem nie. Verskeie ander families het hulle reeds voor die uitbreek van die oorlog aan die Britse gesag onderwerp.⁹⁴

Op 25 Junie 1842 het kolonel Josias Cloete in die *Southampton* met versterking opgedaag en vir kaptein Smith ontset.⁹⁵ Op 15 Julie 1842 het Jacobus Boshof en 11 Volksraadslede 'n formele deklarasie van onderwerping geteken⁹⁶ Op 12 Mei 1843 het Natal amptelik 'n Britse kolonie geword.⁹⁷

Dit is reeds bekend dat Piet Uys hom herhaaldelik tydens sy trek sy lojaliteit teenoor die Britse regering betuig het. Verskeie Engelse was ook van Jacobus Uys se goedgesindheid teenoor die Britse regering oortuig. Hoewel die Uys-mense hulle vir die selfregering van die Afrikaner-emigrante in Natal beywer het, het hulle nie anti-Britse sentimente gekoester nie en wou hulle nie van die Britse gesag en invloed

91 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 121.

92 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 160.

93 *The Graham's Town Journal*, 9/6/1842, Vol XI, no 549 (Port Natal).

94 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 182.

95 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 122.

96 GH 9/1: AJ Cloete - emigrante, 15/7/1842, pp 31-34; Vergelyk AJ du Plessis: *Die Republiek Natalia*, p 200.

97 PS de Jongh: *Sarel Cilliers*, pp 204-205.

losmaak nie. Daarom kan ons aanvaar dat die Uyse aanvanklik die besetting van Natal gelate aanvaar het.

10.10.2 Administrasie

Kommissaris Henry Cloete het tussen 1843 en 1845 die bevel in Natal gevoer. Die Natalse Volksraad is in die oorgangstydperk tussen 1843-1845 toegelaat om wette te maak en het gehoop om onder die Britse bestuur tog 'n mate van selfbestuur uit te oefen.⁹⁸

Die Volksraad het op 5 September 1843 voorgestel om Natal as 'n kolonie apart van die Kaapkolonie op te rig en dat 'n Wetgewende Raad van 12 lede, gekies deur die burgers vir twee jaar, ingestel moes word.⁹⁹ Daar kan aanvaar word dat die Uyse hierdie voorstelle wat daarop gemik was om die Natalse inwoners 'n aandeel in die landsbestuur te gee, heelhartig sou ondersteun het.

Deur 'n proklamasie van 21 Augustus 1845 het die Kaapse goewerneur, Sir Peregrine Maitland, Natal as 'n deel van die Kaapkolonie geannekseer. Hiermee is die wens van die Volksraad dat Natal 'n aparte kolonie moes wees, dus afgekeur.

Op 4 Desember 1845 het die eerste luitenant-goewerneur van Natal, Martin Thomas West, by Port Natal aan wal gestap. Die Volksraad het nou finaal van die toneel verdwyn.¹⁰⁰

Die instroming en plakkery van die Zulu en ander swart groepe in die nuwe Britse gebied en die gepaardgaande veediefstalle gedurende hierdie oorgangstydperk het die Natalse Afrikaners soos die Uyse verontrus. Vir die Uyse was selfbestuur onder die

98 EH Brooks en C de B Webb: *A History of Natal*, pp 48-49.

99 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 124-125.

100 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 222.

Britse kroon 'n belangrike beginsel. Daarom sou die Uyse ongelukkig met hierdie nuwe verwickelinge in Natal gewees het.

Boonop het die regering die grondvraagstuk nie dadelik aangepak nie. Teen die end van 1847 is slegs 18 eiendomsbriewe vir plase uitgereik, hoewel ongeveer 650 memories gedurende die periode 1846-1847 vir grond ontvang is.¹⁰¹

Vir die Uyse sou hierdie onsekerheid oor grondbesit net soos in die Kaapkolonie, 'n ernstige grief gewees het. Na die Britse anneksasie sou hierdie faktor tot die vertroebeling van die verhoudinge tussen die Uyse en die Britse owerheid gelei het.

Die gevolg van hierdie ontevredenheid was dat baie Voortrekkerfamilies Natal verlaat het. Teen 1846 het daar slegs sowat 60 Trekkerfamilies in Natal oorgebly.¹⁰²

10.11 Die Kliprivierse Gebied

Hoewel die Klipriviergebied nie deel was van die grond wat Piet Retief van Dingane verkry het nie, het enkele blanke boere hulle na die terugkeer van die Beeskommando in 1840 daar gaan vestig.¹⁰³ Die Kliprivierarea sluit die driehoekige gebied tussen die Thukela, die Buffelsrivier en die Drakensberg in.¹⁰⁴

Toe Natal in Augustus 1845 as 'n gedeelte van die Kaapkolonie geannekseer is, is bepaal dat die Buffelsrivier as grens beskou sou word. Mpande was nie hiervan bewus nie en het die grenssaak nog as hangende beskou.¹⁰⁵

101 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, pp 125, 148.

102 VS Harris: The Klip River Dutch Community 1843-1899 (*Journal of Natal and Zulu History*, 1984, pp 1-2).

103 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 251.

104 EH Brookes en C de B Webb: *A History of Natal*, p 63.

105 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, pp 154-155.

Mpande se standpunt het vir die Kliprivierboere beteken dat die Britse owerheid geen seggenskap oor hulle het nie. Andries Spies (Alida Uys se eggenoot), Hans de Lange en Petrus Lafras Uys (Spies se stiefseun) het in April 1847 'n koopbrief skriftelik deur Mpande laat bekragtig. Daarvolgens is die Kliprivierarea aan die Kliprivierboere verkoop. Mpande is 1000 riksdalders (R 150-00) vir die Klipriviergebied aangebied en hy het dit aanvaar.¹⁰⁶ In Mei 1847 is 'n Kliprivierse bestuur gekies met Spies as kommandant.¹⁰⁷

Toe luitenant-goewerneur West van die grondtransaksie tussen Spies en Mpande te hore kom, het hy 'n aantal afskrifte van Sir Peregrine Maitland se proklamasie van 21 Augustus 1845 aan Spies gestuur waarin die grense van Natal neergelê is.¹⁰⁸ Spies is gevra om afskrifte van hierdie proklamasie onder die Kliprivierse emigrante te versprei.

Spies het die proklamasie teruggestuur. Dit is 'n aanduiding dat die emigrante van die Klipriviergebied, en waarskynlik ook Petrus Lafras Uys en Kruppel Koos Uys, hulle nie langer as onderdane van die Natalse regering beskou het nie.¹⁰⁹

West het teen die middel van Julie 1847 besluit om vir kaptein HD Kyle en John Shepstone as tolk na Zululand te stuur.¹¹⁰ Mpande het in 'n skriftelike verklaring aan kaptein Kyle erken dat hy die Buffelsrivier as grens aanvaar en verklaar dat hy nie die Kliprivierse gebied aan die emigrante afgestaan het nie.

West het op 3 September 1847 'n proklamasie uitgevaardig wat bepaal het dat alle grondeisers in die Klipriviergebied voor of op 1 Oktober 1847 hulle aansprake in Pietermaritzburg moes kom hernieu. Die inwoners moes hulle plase laat opmeet wat

106 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 252.

107 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 156.

108 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 253.

109 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, pp 157-58.

110 BJ Liebenberg: *Andries Pretorius in Natal*, p 254.

sou beteken dat hulle stilswyend Britse onderdaanskap erken.¹¹¹

Te midde van al die onsekerheid het Kruppel Koos Uys as afgevaardigde van die Kliprivieremigrante op 2 September na Pietermaritzburg gegaan om met luitenant-goewerneur West te onderhandel. Uys het voorgestel dat 'n amptenaar gestuur moes word om hulle klagtes te ondersoek¹¹² en terselfdertyd vas te stel wie Mpande besig was om te bedrieg. Uys was bevrees dat die meeste Afrikanerboere die gebied sou verlaat.¹¹³

Die Uitvoerende Raad het besluit om 'n deputasie bestaande uit Walter Harding, John Shepstone en veldkornet Dewald Pretorius te stuur om ondersoek in te stel en verslag te doen.¹¹⁴ Met Harding se besoek in September 1847 is Kruppel Koos Uys as een van die vier woordvoerders van die Kaapse Afrikaners gekies. Sy broer, Petrus Lafras, was onder diegene wat getuienis afgelê het.¹¹⁵

As 'n uitvloeisel van Harding se besoek is onder andere 'n proklamasie op 25 Oktober 1847 aanvaar. Alle persone wat binne 14 dae na die aankoms van die nuut aangestelde resident-magistraat die eed van getrouheid aan Haar Majesteit aflê, sou van enige politieke of kriminele vervolging onthef word.

Tydelike resident-magistraat JN Boshof wat die Klipriviergebied op 16 November bereik het, het spoedig opgemerk dat die Kliprivierinwoners eerder sou trek as om die eed van getrouheid af te lê.

Kruppel Koos Uys en Petrus Lafras Uys was moontlik so ontnugter deur die gebrek aan effektiewe bestuur deur die Britse regering dat hulle nie die eed van getrouheid

111 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, pp 161-162.

112 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 141.

113 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 162.

114 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 141.

115 EG Jansen: *Die Voortrekkers in Natal*, pp 123-124.

afgelê het nie. Heel waarskynlik was die vrees vir Zulu-strooptogte die deurslaggewende faktor waarom baie Kliprivierboere, en moontlik ook Kruppel Koos en Petrus Lafras Uys, die Drakensberg oorgetrek het en by Platberg in die Vrystaat laer getrek het.¹¹⁶

Bogenoemde twee broers het vir goewerneur Harry Smith met sy besoek in Januarie en Februarie 1848 aan die Transoranje en Natal by Leeuenbergvallei ontmoet en die ou kennis van hulle vader tot by Doornkop vergesel.¹¹⁷ Goewerneur Smith het in 'n proklamasie van 10 Februarie 1848 die gedeelte van die proklamasie van 25 Oktober 1847 herroep wat bepaal het dat die Kliprivierboere die eed van getrouheid moes aflê. Aan grondeisers sou plase toegeken word en plase sou in die hande van die oorspronklike eisers bly. Dit was 'n poging van Smith om die trekkende mense na die Klipriviergebied te laat terugkeer.¹¹⁸

Op 15 Junie 1848 het Kruppel Koos Uys aan goewerneur Smith geskryf dat hy met vyf gesinne Van Tonder en sy broer, Petrus Lafras, van oorkant die Drakensberg na die Klipriviergebied teruggekeer het. Uys het na die Zulu-gevaar verwys, maar geen gehoor is aan sy versoek gegee om die Zulu uit die gebied te verwyder nie. Daarom was hy genoodsaak om op 'n ander persoon se plaas naby die militêre pos by Boesmansrivier te woon. Op dieselfde dag het James Howell 'n soortgelyke brief namens Kruppel Koos aan die goewerneur gerig.¹¹⁹

Smith se maatreëls het egter nie die gewenste uitwerking gehad nie. Die meerderheid emigrante het verkies om te verhuis.¹²⁰ Andries Spies het na die Vrystaat uitgewyk en in Augustus 1848 het hy saam met Andries Pretorius teen die Britse troepe onder bevel

116 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, pp 164-165, 167.

117 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 142, 144.

118 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 172.

119 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 143.

120 MC van Zyl: Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849, p 172.

van sir Harry Smith by Boomplaats opgetrek. 'n Som van £ 500-0-0 is vir sy inhegtenisname uitgelooft.¹²¹

Kruppel Koos Uys het op 22 Oktober 1849 ten behoeve van sy moeder vir Smith versoek dat Spies se plaas aan die Sondagsrivier aan hom toegeken word. Indien die goewerneur nie sy weg kon oopsien om dié versoek te steun nie, het Uys gevra dat Spies sy plaas behou en dat hy vrygeskeld word.¹²²

10.12 Vestiging in Utrecht

In die vroeë 1850's het 'n hele aantal emigrante, veral uit Natal, hulle in die omgewing van die Buffelsrivier gevestig.¹²³ Andries Spies¹²⁴ en sy stiefseun, Petrus Lafras Uys, wat in 1848 met Maria van Niekerk getroud is, het in die vroeë 1850's ook na die Buffelsrivierse kant van die Suid-Afrikaanse Republiek verhuis. Daar het Uys die plase Waaihoek en Wydgelegen besit.¹²⁵

Die Suid-Afrikaanse Republiek het belanggestel in 'n weg deur Zululand na die see in die rigting van St Luciabaai.¹²⁶ 'n Verdrag is op 20 Augustus 1852 deur Mpande onderteken waardeur die gebied tussen die Buffelsrivier en Bloedrivier aan die Suid-Afrikaanse Republiek afgestaan is.¹²⁷ Die grenslyne is egter nie duidelik vasgestel nie en blykbaar het die Buffelsrivierse gebied buite die grens van die Suid-Afrikaanse Republiek geval.¹²⁸

121 GS Preller: Baanbrekers. Hans Raadslid en 'n vergete Republiek (*Die Brandwag*, 10/12/1916, p 210).

122 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 144-145.

123 FJ Potgieter: Die vestiging van die Blanke in Transvaal (1837-1886) met spesiale verwysing na die verhouding tussen die mens en die omgewing, p 54.

124 GS Preller: Baanbrekers. Hans Raadslid en 'n vergete Republiek (*Die Brandwag*, 10/12/1916, p 210).

125 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 144, 149.

126 DW Krüger: Die Weg na die See, p 56.

127 GJ Reynecke: Utrecht in die geskiedenis van die Transvaal tot 1877, p 218.

128 FAF Wichmann: Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek 1838-1860, p 172.

'n Kommissie van vyf lede, waaronder Andries Spies, het op 8 September 1854 ook 'n verdrag met Mpande onderteken waardeur die Buffelsrivierse gebied vir 100 beeste aan hulle afgestaan is. Dit was min of meer dieselfde gebied as wat Mpande in 1852 aan Pretorius verkoop het.¹²⁹ Daarom het die Suid-Afrikaanse Republiek geweier om hierdie grondtransaksie te erken en het die Kliprivierse emigrante as opstandelinge beskou.¹³⁰ Andries Pretorius se seun en opvolger, MW Pretorius, het nie verteenwoordiging aan die mense van die Buffelsrivierse Maatskappy in die Volksraad toegeken nie.

Twee maande na die grondtransaksie van 1854 is 'n gemeente, Utrecht, gestig. Die bevolking was veral gekonsenteer in die omgewing van die plase Schoonstroom en Waaihoek wat as versamelplekke gedien het. Op 15 en 16 Augustus 1855 is besluit om 'n dorp (Utrecht) op Schoonstroom aan te lê.¹³¹

Die Buffelsrivier-nedersetters het na die grondtransaksie met Mpande vir hulleself 'n soort van regeringsvorm daargestel met Andries Spies as landdros.¹³²

In November 1855 het die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek 'n provisionele regering met JC Steyn as landdros en J Klopper as kommandant erken. Sodoende het daar twee landdroste of regerings teenoor mekaar in die Buffelsrivierse Maatskappy te staan gekom.

MW Pretorius se houding teenoor die Utrechters het daartoe gelei dat op 8 Mei 1858 vereniging tussen Utrecht en Lydenburg plaasgevind het.¹³³ Lydenburg is reeds op 16 Oktober 1856 as 'n onafhanklike republiek verklaar.

129 GJ Reynecke: *Utrecht in die geskiedenis van die Transvaal tot 1877*, p 224.

130 DW Krüger: *Die Weg na die See*, pp 158-159.

131 FJ Potgieter: *Die vestiging van die Blanke in Transvaal (1837-1886)*, pp 54-55.

132 GJ Reynecke: *Utrecht in die geskiedenis van die Transvaal tot 1877*, p 277.

133 FAF Wichmann: *Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek 1838-1860*, p 174.

MW Pretorius het besef dat indien Lydenburg en Utrecht verenig, sy planne vir 'n weg na die see vir die Suid-Afrikaanse Republiek gedwarsboom word. Die Suid-Afrikaanse Republiek het vir (Swart) Dirk Cornelis Uys (wyle Piet Uys se broer) as kommandant en J van der Schyff as veldkornet vir Utrecht benoem. Uys het voortgegaan om die inwoners van Utrecht teen die Utrechtse bestuur op te stook.

Die Hof van Landdros en Heemrade van Utrecht het besluit om vir Uys volgens die wet te straf as hy nie sy werksaamhede staak nie. Daarop het Dirk Uys 'n kommando bestaande uit agt burgers van die distrik Utrecht, 'n gedeelte van Van der Schyff se mense en 'n aantal Britse onderdane op die been gebring om die "rebelle" van Utrecht tot onderwerping te dwing. Spies het ook 'n kommando op die been gebring en die twee kommando's het op 4 Oktober 1858 teenoor mekaar te staan gekom.

MW Pretorius het die situasie ontlont en twee proklamasies uitgevaardig waardeur die distrik Utrecht as deel van die Suid-Afrikaanse Republiek opgeneem en as enigste gesag erken is.

Daarop was Dirk Uys en MW Pretorius lede van 'n kommissie wat bevestiging van Mpande van die afstand van die grond aan die Utrechters verkry het. Petrus Lafras Uys jr is as landdros vir Utrecht aangestel en sy oom, Dirk Uys, en JC Klopper is as lede van die Uitvoerende Raad benoem. Klopper en Uys het die benoeming nie aanvaar nie en laasgenoemde se broer, Wessel Hendrik Uys, en Andries Spies is in hulle plekke gekies.¹³⁴

In Junie 1859 was Andries Spies, Wessel Uys en Petrus Lafras Uys onder andere lede van 'n kommissie wat met die Zulu oor die afbakening van die grenslyn en die erkenning van Cetshwayo as troonopvolger onderhandel het.¹³⁵

134 GJ Reynecke: *Utrecht in die geskiedenis van die Transvaal tot 1877*, pp 231-232, 238-239, 241-242.

135 DW Krüger: *Die Weg na die See*, pp 160-161.

In 'n proklamasie van 6 November 1859 is die distrik Utrecht formeel as deel van die Suid-Afrikaanse Republiek geproklameer.¹³⁶

Die Uitvoerende Raad van die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek het in 1859 vir (Swart) Dirk Uys versoek om 'n geskikte terrein vir 'n dorp tussen Ermelo en Utrecht te soek. Op 21 September 1859 het die Volksraad Dirk Uys se aanbevelings aanvaar en besluit dat die dorp Marthinus Wessel Stroom (teenswoordig Wakkerstroom) genoem moes word. Die dorp is op 6 November 1859 geproklameer en Dirk is aangesê om opmetingswerk daarvoor te doen. Met geen opmetingsinstrumente tot sy beskikking nie het hy met groot vindingrykheid in hierdie doel geslaag.¹³⁷

10.13 Petrus Lafras Uys jr

Petrus Lafras Uys jr, die seun van Piet Uys wat by Italeni gesneuwel het, is in 1866 vir die distrik Utrecht as Volksraadslid gekies. Hy het dié amp tot 1870 bekleed. Uys se moeder, Alida Maria, het in September 1869 op die plaas Spieshoek in dieselfde distrik gesterf. Kruppel Koos het op daardie stadium op die plaas Waaihoek geboer. Vanaf 1873 het Piet Uys as kommandant van die distrik Utrecht diens gedoen.¹³⁸

In 1877 het die Britse regering die Suid-Afrikaanse Republiek geannekseer. Na die anneksasie van die ZAR was die Britse hoë kommissaris, sir Bartle Frere, vir die beheer van die grense verantwoordelik. Die Zulukaptein, Cetshwayo, het die vorige grensreëlings al meer geskend en Frere moes optree.

'n Boeredeputasie onder leiding van Paul Kruger en Piet Joubert wou die onafhanklikheid van die ZAR herwin. By Pietermaritzburg het hulle vir Frere ontmoet

136 GJ Reynecke: Utrecht in die geskiedenis van die Transvaal tot 1877, pp 242-243.

137 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, pp 90-91.

138 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 144, 149-150; Vergelyk GS Preller: Baanbrekers. Hans Raadslid en die vergete Republiek (*Die Brandwag*, 10/12/1916, p 210).

317A

Petrus Lafras Uys jr

en ingewillig om 'n kommando van 500 man te stuur om hom teen die Zulu by te staan. In ruil daarvoor het hulle volkome onafhanklikheid geëis. Daarvoor het Frere nie kans gesien nie en die Afrikanerboere het nie gaan help nie.¹³⁹

'n Kommissie is in 1878 aangestel om die grenskwessie te ondersoek. Die prokureur-generaal van Natal, sir Michael Gallway, het as voorsitter opgetree.

Piet Uys, as inwoner van die distrik Utrecht, is as waarnemer vir die Transvaal aangestel. GM Rudolph, die landdros van Utrecht en Henrique Shepstone was van die ander kommissielede. Shepstone het vir Cetshwayo meegedeel dat sy grondaansprake geen gewig gedra het nie en dit het laasgenoemde die harnas ingejaag.¹⁴⁰

Net soos hulle ouers in die Kaapkolonie en Natal het die Uyse nie noodwendig die optrede en sieninge van hulle mede-Afrikanerboere nagevolg nie. Piet Uys het vanuit Utrecht sy hulp aangebied om luitenant-kolonel Henry Evelyn Wood teen Cetshwayo te help. Uys was deeglik van die Zulu-grensvraagstuk bewus en die geleentheid om die dood van sy vader en broer veertig jaar gelede te wreek was waarskynlik 'n bykomende rede.¹⁴¹

Volgens luitenant-kolonel Wood het Piet Uys onder druk van sy mede-Afrikanerboere verkeer om sy hulp te onttrek. Hoewel Uys nie met die Britse beleid saamgestem het nie, het hy dit as sy plig beskou om teen die Zulu te veg.

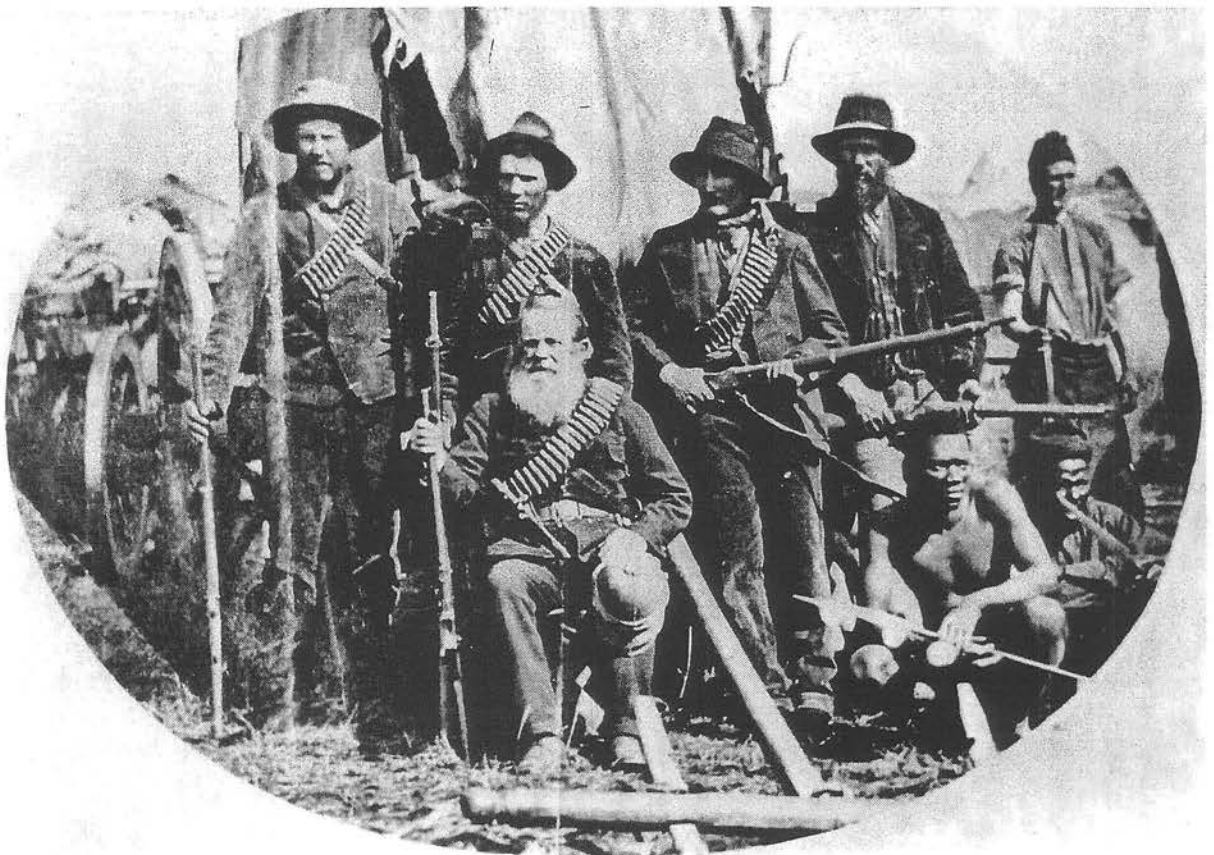
Uys het met ongeveer 40 man, waaronder sy vier seuns, Petrus, Jacobus, Cornelis en Dirk, by luitenant-kolonel Wood se mag aangesluit. Wood se mag was op daardie stadium in die distrik Utrecht gestasioneer. Uys het op eie onkoste die kommando bewapen en toegerus. Wood en Uys het op 6 Januarie 1879 Zululand binnegeval. Op 11 Januarie het Wood se mag onder begeleiding van Piet Uys vir lord Chelmsford

139 A Böesecken: *Van Oorloë en Vrede*, p 78.

140 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, p 151.

141 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, p 101.

318A

Piet Hlobane en sy vier seuns; van links na regs: Cornelis Lucas, Dirk Cornelis,
Jacobus Johannes en Petrus Lafras
(Donald R. Morris: *The Washing of the Spears*)

Petrus Lafras Uys jr en sy vier seuns

ongeveer 20 kilometer van Rorke's Drif ontmoet. Kruppel Koos Uys, wat nie aan die gevegte deelgeneem het nie, het op 16 Januarie by lord Chelmsford besoek afgelê. Hy het hom nie aan Kruppel Koos Uys se raad oor aanvalstaktiek en die gedugtheid van die Zulumag gesteur nie.¹⁴²

Die Zulumag het op 22 Januarie vir lord Chelmsford 'n groot nederlaag toegedien. Sowat 858 Britse soldate en 471 swart ondersteuners het tydens die slag van Isandlwana gesneuwel.¹⁴³

Piet Uys, luitenant-kolonel Wood en majoor Redvers Henry Buller se Frontier Light Horse was sedert 20 Januarie 1879 en in Februarie en Maart 1879 in verskeie skermutselinge met die Zulu betrokke. Uys het hom besonder goed van sy taak gekwyt. Majoor Redvers Henry Buller het van Piet Uys se militêre vaardighede en dapperheid melding gemaak. Uys-hulle se hooflaer was by Kambule aan die Bloedrivier en ongeveer 35 kilometer oos van Utrecht geleë.

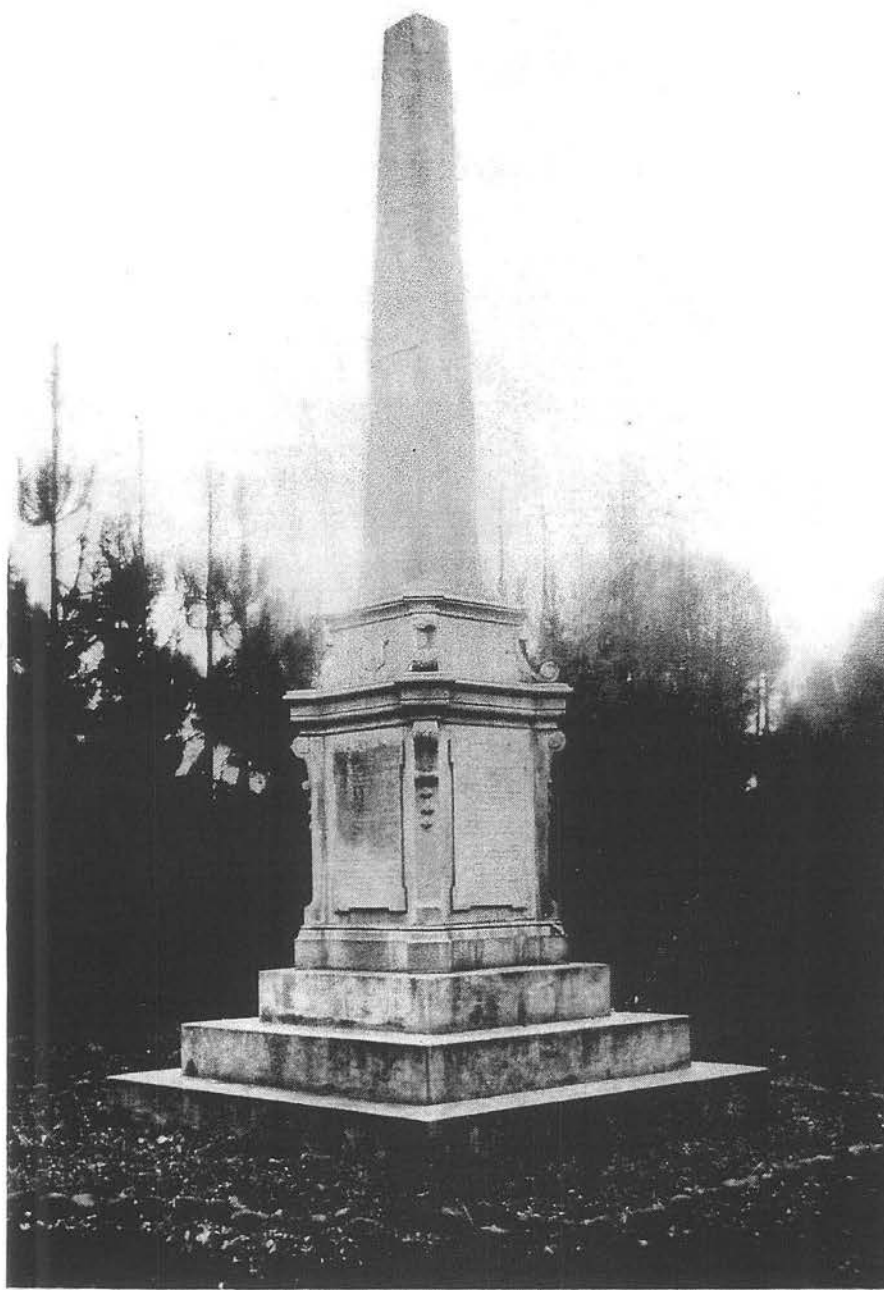
Op 28 Maart het Wood besluit om 'n aanval op die Zulukaptein Qulusi by Hlobaneberg te loods. Piet Uys se kommando het ook aan hierdie veldslag deelgeneem. Dit was tydens hierdie slag dat Uys deur die Zulu se assegai neergevel is. Uys en sy seuns was besig om die Britse soldate teen die steil hange van die berg af te begelei toe hy merk dat sy seun, Petrus Lafras, gesukkel het om twee perde teen die steil pas af te lei. Piet het sy seun te hulp gesnel. Hulle het te voet gevlug en het later van mekaar geskei geraak. Die Zulu was besig om hulle in te sluit. Piet Uys is noodlottig gewond nadat hy 'n assegai in die rug ontvang het. Sy vier seuns het almal daarin geslaag om te ontsnap.

Kolonel Buller het in sy verslag weer eens van Uys se dapperheid melding gemaak. Hy het Uys se dood as 'n verlies vir Suid-Afrika beskryf. Buller het Uys as 'n gids,

142 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 154-156, 179.

143 A Böeseken: *Van Oorloë en Vrede*, p 78.

319A

No. 79.—Piet Lafras Uys Monument, Utrecht

Monument van Petrus Lafras Uys jr te Utrecht

raadgewer en vriend beskou en oor sy goeie hoedanighede as persoon uitgewei.

Die volgende dag, naamlik op 29 Maart het die lede van die Uys-kommando na hulle blootgestelde plase en na Utrecht teruggekeer. Dieselfde dag is Wood se Britse mag by Kambule deur die Zulu aangeval. Wood het sy gesneuwelde makker, Piet Uys, se raad gevolg deur laer te trek en sodoende is die Zulu se aanslag afgeweer.¹⁴⁴

Piet Uys en sy vader het dus albei tydens veldslae teen die Zulu gesneuwel. Piet Uys se seun, Dirkie het gesterf toe hy sy vader te hulp gesnel het. Piet Uys jr is weer gedood terwyl hy sy seun se veiligheid wou verseker het.

In September 1879 het Kruppel Koos en sy seun, Cornelis, en Piet se seun, Dirk, die beendere van Piet Uys jr teen Hlobaneberg gaan haal. Piet se stoflike oorskot is op sy plaas Wydgelegen in die distrik Utrecht begrawe.

Kolonel Wood, die soldate van sy kolonne en verskeie dorpenaars van Utrecht, het bydraes geskenk tot die oprigting van 'n gedenkplaat ter nagedagtenis van dié seun van Piet Uys.

In 1879 het die Uys-familie op die laer plato van Hlobaneberg 'n monument laat oprig. Dit is deur vandale vernietig. In Oktober 1929 is 'n monument ter nagedagtenis van Uys op Hlobane gebou, maar ook hierdie monument is vernietig.¹⁴⁵

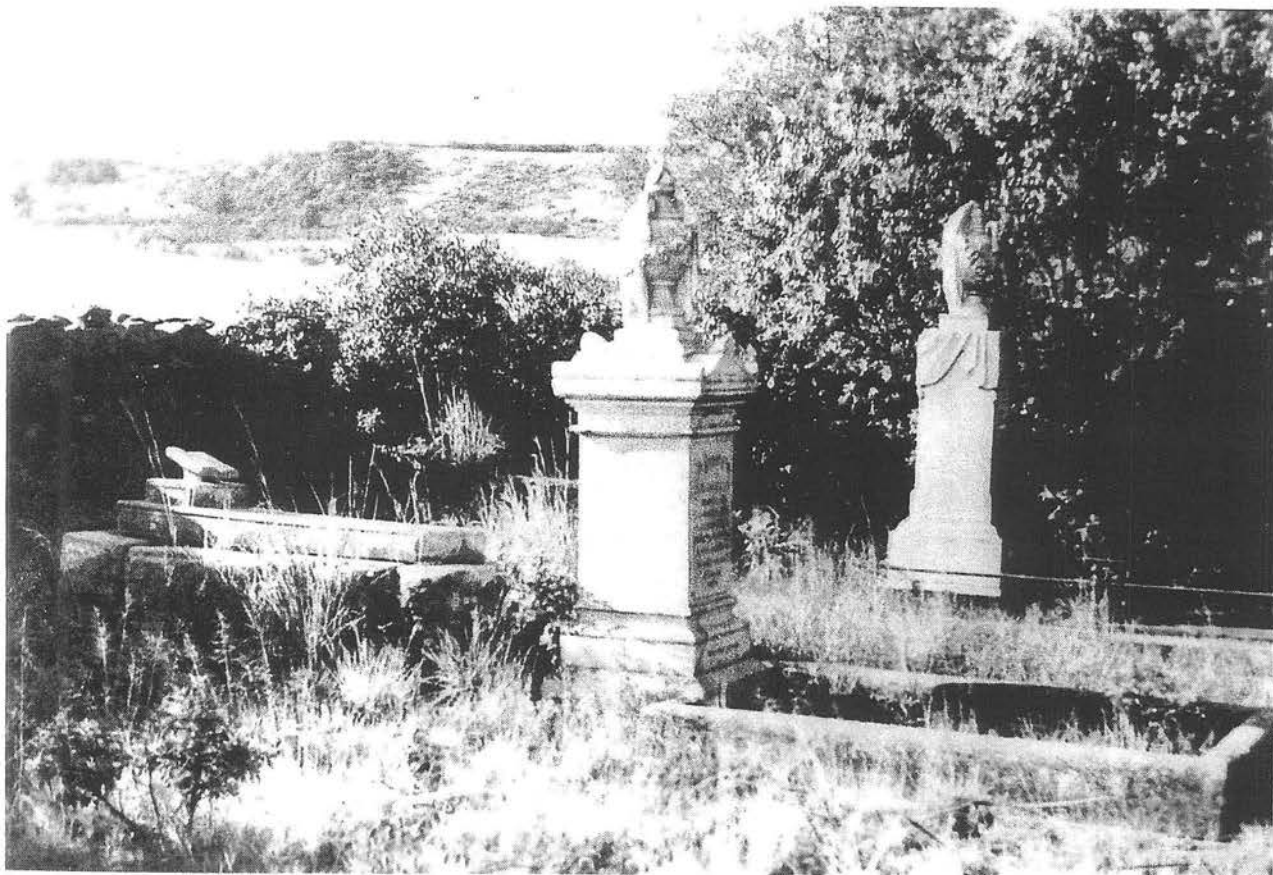
10.14 Aansprake op Grond

Uys se volgelinge het daarop aanspraak gemaak dat kolonel Wood en lord Chelmsford aan hulle plase in Zululand as vergoeding beloof het. Wood en Chelmsford het erken

144 I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 157-160, 165, 174-176; Vergelyk R Granville Nicholson: Petrus Lafras Uys. Hoe hij sneuvelde te Hlabane op 28 Maart 1879 (*Die Brandwag*, 15/8/1914, p 178).

145 IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, pp 109, 111, 113-114; Vergelyk C van Riet Lowe and BD Malan, ed: *The Monuments of South Africa*, pp 112-113.

320A

Die kerkhof te Wydgelegen. Piet Hlobane se graf lê agter in die hoek van die kerkhof

Petrus Lafras Uys jr se graf

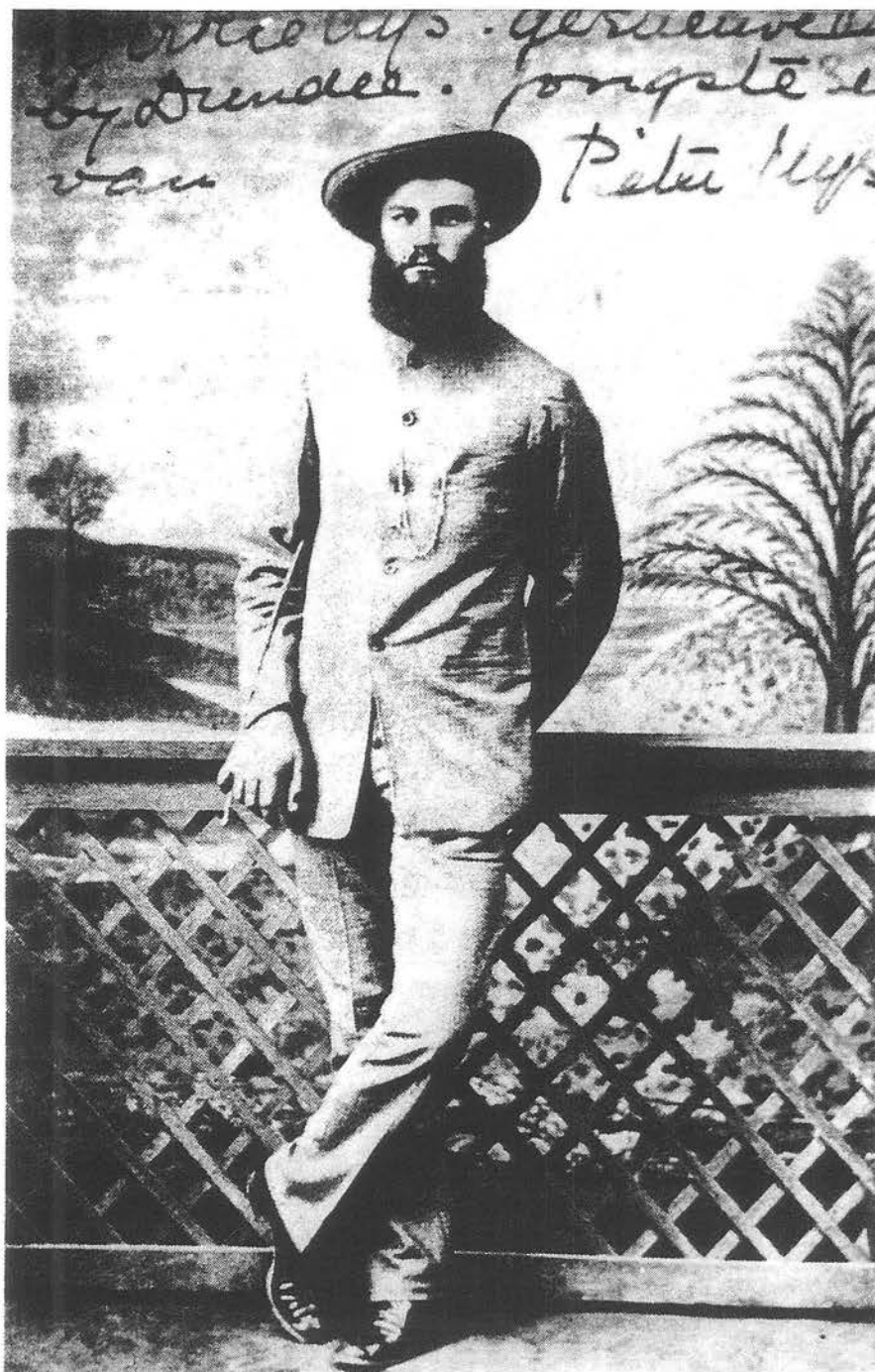
dat hulle 'n verpligting teenoor Uys se familie gehad het. Wood se erkenning hou moontlik verband met 'n ooreenkoms wat Uys en Wood op 28 Maart gesluit het dat hulle wedersyds na mekaar se kinders sou omsien ingeval een van hulle sou sneuwel.

Op 13 April 1879 het Wood aanbeveel dat plase van ongeveer 2 000 morg (1 714 hektaar) elk aan die kinders van Piet Uys toegeken moes word. In totaal moes sowat 18 000 morg (15 424 hektaar) vir die Uys-familie opsy gesit word. Hierin het Wood die steun van Chelmsford en die Britse hoë kommissaris, sir Bartle Frere, gehad. Kolonel Wood het die kwessie van vergoeding met koningin Victoria van Brittanje bespreek. Die gevolg was dat sir Michael Hicks Beach, die minister van kolonies, by goewerneur Wolseley aanbeveel het dat Wood se voorstel uitgevoer behoort te word. Wolseley het hom egter reeds gekompromitteer om geen grondvervreemding in Zululand toe te laat nie.

Die saak is hierna weer verskeie kere deur die lede van die toenmalige Uys-kommando opgeneem, selfs tot 1920 toe hulle beëdigde verklarings deur hulle prokureurs aan die Minister van Lande gerig het. In sy beëdigde verklaring het Petrus Lafras Uys, die seun van Piet Uys wat by Hlobane gesneuwel het, vermeld dat nie een van die vrywilligers van sy vader se korps plase ontvang het nie. Hy het bevestig dat Wood aan die nege kinders van sy vader 18 000 morg belowe het waarvan hulle slegs een derde ontvang het.

Nadat die Sekretaris van Lande die saak ondersoek het, het hy op 14 Januarie 1921 'n voorlegging aan die minister gemaak. Dit het aan die lig gekom dat Wood wel aanbeveel het dat die 18 000 morg grond in Zululand aan die Uys-kinders geskenk moet word. Aangesien grond nie op daardie stadium in Zululand beskikbaar was nie, het Wolseley in 1880 die Transvaalse regering opdrag gegee om plase aan die Uyse in die Wakkerstroomse distrik te gee. Dit is gedoen en hulle het drie plase ontvang. Piet Uys, die seun van Uys wat by Hlobane gesneuwel het, het egter op 20 Mei 1880 daarop gewys dat die totale oppervlakte van dié plase 3 500 morg was.

321A

Dirk Cornelis, 34, seun van Piet Hlobane

Dirk Cornelis Uys (seun van PL Uys jr)

Instruksies is daarop vir 'n ondersoek gegee, maar niks het daarvan tereg gekom nie, omdat die Eerste Vryheidsoorlog daarna uitbreek het. Die uiteinde van die saak was dat die beloftes nooit nagekom is nie.¹⁴⁶

10.15 Deelname aan Vryheidsoorloë

Verskeie lede van die Uys-familie het tydens die Eerste en Tweede Vryheidsoorlog die wapen teen die Engelse opgeneem. Dirk Cornelis, die seun van Piet Uys wat by Hlobane gesneuwel het, het tydens die Eerste Vryheidsoorlog in Februarie 1881 aan die slag van Amajuba deelgeneem. Jacobus Johannes (Kootjie) en Dirk Cornelis Uys, onderskeidelik die seuns van Piet Uys sr se broers, Wessel Hendrik en (Swart) Dirk, het ook aan die Eerste Vryheidsoorlog deelgeneem.

Op 28 Januarie 1881 is bogenoemde Dirk Cornelis, (Swart) Dirk Uys se seun, by Laingsnek noodlottig gewond. (Swart) Dirk Uys is op sy beurt op 20 Desember 1880 deur kommandant-generaal Piet Joubert as geheime adviseur aangestel. Op 8 Maart 1881 is (Swart) Dirk en ene CJ Joubert as hoofkommissarisse oor die laer by die hoofkantoor van generaal Piet Joubert aangestel. (Swart) Dirk Uys was een van die afgevaardigdes van die Suid-Afrikaanse Republiek wat die voorlopige vredesverdrag op 21 Maart 1881 met Brittanje onderteken het.

Jacobus Johannes, die seun van Piet Uys sr se broer, Jacobus Johannes, was die kommandant van die Klerksdorp-garnisoen.

Verskeie lede van die Uys-familie het ook 'n bydrae tydens die Tweede Vryheidsoorlog gelewer. So byvoorbeeld was daar op 10 Oktober 1899 by die slag van Talana naby Dundee vyf Uyse teenwoordig. Dirk Cornelis Uys, 'n seun van Piet (Hlobane) Uys het tydens dié slag gesneuwel. Piet (Hlobane) Uys se kleinseun, Petrus

¹⁴⁶ W van der Merwe: Aansprake van die Uys-kommando op grond in Zoeloeland (*Historia*, Mei 1978, pp 63-65); Vergelyk I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 178-179, 183-185.

Lafras (die seun van Petrus Lafras) was ook by Talanaberg teenwoordig. Kruppel Koos Uys se seun, Petrus Lafras, en dié se seuns Jacobus Johannes en Petrus Lafras, het ook aan die geveg deelgeneem. Laasgenoemde het ook tydens dié slag gesneuwel.

Piet (Italeni) Uys se bejaarde broer, (Swart) Dirk, het die konsentrasiekampe oorleef. Piet Uys se ander broer, Jacobus Johannes se seun, Petrus Lafras, was die kommandant van die Pretoria-Noord-kommando en het die vredesverdrag by Vereeniging onderteken.

Talle nasate van Piet (Italeni) Uys het ook waardevolle bydraes vir die Suid-Afrikaanse magte tydens die Eerste en Tweede Wêreldoorlog gelewer.¹⁴⁷

¹⁴⁷ IS Uys: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*, pp 133, 135; Vergelyk I Uys: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*, pp 188-191.

EVALUERING

Piet Uys het grootgeword in 'n milieu waar die uitgebreide Uys-familie aansienlike invloed gehad het en 'n rol in die openbare lewe van die distrik Swellendam gespeel het. Daarom is dit nie vreemd dat Piet Uys met sy verhuising na die distrik Uitenhage in 1825 of vroeg in 1826 as 'n leier onder die grensboergemeenskap sou ontluik nie.

Piet Uys was enersyds 'n gewone grensboer wat die besondere problematiek van die distrik Uitenhage aan sy lyf gevoel het. Op stoflike gebied het hy dit nie te breed gehad nie en kan nie as 'n besondere welgestelde boer beskou word nie. Tog was hy 'n energieke en rustelose persoon wat nie sy lot gelate aanvaar het nie. Hy was voortdurend op die uitkyk na geleenthede om sy lewenskwaliteit te verbeter en sy ideale te verwesenlik.

Uys het waarskynlik 'n breër uitkyk op die samelewing as die gemiddelde grensboer gehad. Hy was beïndruk met die VSA en het as intekenaar op *De Zuid-Afrikaan* kennis van die staatkundige ontwikkelinge in hierdie land gehad.

Anders as baie ander grensboere het Piet Uys nie 'n bitterheid teenoor die Kaapse koloniale regering gekoester nie. Hy het 'n bewondering vir goewerneur Benjamin D'Urban gehad en was selfs 'n kennis van die goewerneur. Uys het talle vriende en kennisse onder die Britse soldate, handelaars en ander setlaars gehad. Hy het op sosiale vlak met hulle gemeng. Uys het wel sommige beleidsaspekte en wette van die Britse regering gekritiseer. Dit was veral die wette wat die filantropiese standpunt en gelykheid tussen blankes en nie-blankes onderskryf het wat sy wrewel op die hals gehaal het. Uys het onderskeid getref tussen die Engelse wat hy gereken het die Afrikanerboere se saak goedgesind was en die filantropiesgesinde Engelssprekendes wat die Afrikanerboere as die oorsaak van die probleme in die distrik gesien het.

Piet Uys was 'n gerekende en onverskrokke militêre leier wat die aansien en vertroue

van sy mede-Afrikanerboere en die Britse soldate geniet het. Sy optrede tydens en deelname aan die Vyfde Grensoorlog in 1819 en die Sesde Grensoorlog in 1834 is 'n bewys hiervan.

Sy pioniersgees het duidelik in sy lewe na vore gekom. Uys was een van die eerste grensboerleiers by wie die trekgedagte vorm aangeneem het. In samewerking met ander grensboerleiers het Uys konkrete gestalte aan hierdie voorneme gegee. So byvoorbeeld het hy reeds in 1829 'n reis na die binneland beplan en in 1834 sy bekende en belangrike verkenningstog na Natal onderneem.

Tog het Uys nie met die eerste geleentheid na Natal getrek nie. Hy het eers seker gemaak dat dit vir hom en sy volgelinge ekonomies en andersins voordelige gevolge sou inhou om na Natal te trek. Sy besluit om te trek het talle inwoners van die distrik Uitenhage laat besluit om hulle lot by die emigrante in te werp.

Tydens die trek was Uys aanvanklik van die ander trekke geïsoleer. Nogtans het Uys in konflik met die bestaande Trekkerregering gekom nadat hy hom oor die trekroete, die Voortrekkerleraar en die regeringstelsel uitgespreek het. Hierdie optrede van Uys is nie vreemd nie as in gedagte gehou word dat hy hom ook in die Kolonie teen die Kaapse regering se beleid uitgespreek het wanneer sake hom aan die hart gelê het. Uys was 'n individualis en wou hom nie neerlê by 'n regering waarby hy nie inspraak in die verkiesing daarvan gehad het nie. Dit wil dus voorkom of Uys tot die verdeeldheid in Voortrekkergeledere kon bygedra het.

Piet Uys se lewe het daarvan getuig dat hy 'n man vol daadkrag was. Daarom het hy nie geskroom om sy mede-Trekkers op militêre gebied te hulp te snel nie. Tydens die Marico-veldtog het Uys met groot onderskeiding as mede-bevelvoerder saam met Potgieter die Ndebele uit die Transvaal verdryf. Verdeeldheid tussen Potgieter en Uys oor die leierskap van die strafkommando teen die Zulu het daartoe gelei dat die emigrante 'n nederlaag toegedien is. Uys se gesonde militêre oordeel het hom dalk

tydens die slag van Italeri in die steek gelaat. Sy oorhaastige optrede het waarskynlik tot sy voortydige dood gelei. Nogtans doen dit nie afbreuk aan die feit dat dit by hom aan dapperheid nie ontbreek het nie.

Uys het vaste idees gehad oor hoe 'n toekomstige regering daar moes uitsien. Hy het voorsien dat 'n demokraties verkose Trekkerregering na die vestiging van die emigrante in Natal daargestel moes word. 'n Onafhanklike Trekkerregering met 'n hoë mate van selfregering was wel by Uys 'n belangrike beginsel.

Uys het ook blyke van 'n breë visie getoon dat 'n toekomstige Trekkerregering nie volkome onafhanklik van die Britse koloniale invloed in Natal sou kon voortbestaan nie. Hy het die oppergesag van die Kaapse goewerneur erken. Hy het moontlik die ideaal van 'n federale of konfederale eenheid met die Kaapkolonie gekoester. Uys het hom immers ten gunste van 'n regeringstelsel soortgelyk as dié in die VSA uitgespreek.

Sy voortydige dood het meegebring dat hy hierdie ideaal nie sou kon nastreef nie. Indien dit vir hom beskore was om hom in Natal te vestig sou hy hom wel deeglik op staatkundige en militêre terrein laat geld het. Met sy gematigde houding teenoor die Engelse kon hy dalk die toenemende vyandigheid ontlont het wat in 1842 tussen sekere groepe Trekkers en die Engelse in Natal ontstaan het. Terselfdertyd sou hy hom vir die selfbestuur van sy mede-emigrante beywer het.

Piet Uys se lewe is 'n toonbeeld van 'n persoon wat op 'n onverskrokke wyse en met hart en siel gewerk het om sy doelwitte te verwesenlik. Hy het enersyds nie geskroom om as leier en spreekbuis vir sy mede-Afrikanerboere op te tree waar hy gereken het dat die Britse regering nie in hulle belang opgetree het nie. Andersyds was hy ook 'n brugbouer tussen die Afrikaanse en Engelssprekende kultuurgroepe.

Die blanke emigrante se trek na die binneland het verreikende gevolge vir die

Afrikanerboere sowel as die inheemse bevolkingsgroepe op sosio-ekonomiese en politieke gebied ingehou. Uys het as 'n invloedryke Trekleier meegehelp om die herskepping van die Suid-Afrikaanse binneland en Natal te bewerkstellig.

Uys het 'n rol gespeel om 'n demokratiese gees onder sy mede-emigrante te vestig. Hy was ook die Trekleier wat die breëre prentjie voor oë gehou het en die voortsetting van goeie betrekkinge en die interafhanklikheid met die Kaapkolonie as van kardinale belang beskou het.

Hierdie faktore verseker dat Piet Uys sy plek nie net in die Afrikaner se geskiedenis nie, maar ook in die Suid-Afrikaanse geskiedenis verdien.

GESLAGREGISTERS

Bylaag A

- a Cornelis Jansz ★ voor 1677 † na 1714 × Dirkje Matthysen † 1714
- b1 Dirk Cornelis ★ omstreeks 1698 × 15.11.1722 Dina Maria le Roux ★ 16.4.1703
† 1740
- c1 Maria Elizabeth ≈ 17.10.1723 × 27.5.1746 Samuel Mulder ≈ 4.1.1722 † 1770
- c2 Johannes Gerhardus ≈ 28.12.1727 † omstreeks 1769 × 1.4.1759 Catharina Nel ★
12.1.1738
- c3 Dina Maria ≈ 27.11.1729 × 19.12.1751 Matthys Lourens
- c4 Dirk Cornelis ≈ 19.3.1734 † 9.2.1802 × 18.4.1756 Susanna Hermina Swart ≈
25.8.1738 † 28.8.1821
- c5 Cornelis Janse ≈ 17.6.1736 † Aug 1811 × 14.3.1766 Alida Maria Swart ≈
2.10.1746 † 18.9.1811
- d1 Dirk Cornelis ≈ 17.9.1769 † 21.8.1841 × 6.3.1796 Elizabeth Helena Swart ≈
11.7.1775 † 1806 ×× Alida Maria Blom
- e1 Jacoba Margaretha ≈ 25.2.1798 † 29.10.1848 × Caledon 12.12.1813 Hendrik
Petrus Odendaal
- e2 Alida Maria ≈ 29.9.1799 † 3.9.1869 × Petrus Lafras Uys ×× Andries Theodorus
Spies
- e3 Cornelis Janse ≈ 24.8.1801 × Dina Louisa Lourens
- e4 Petrus Johannes ★ 22.8.1803 × Jacoba Margaretha Swart ×× Margaretha Johanna
Petronella Lourens ××× Susanna Johanna Petronella (wed Muller)
- e5 Elizabeth Catharina ★ 26.4.1806 × Johannes Gerhardus Uys
- e6 Johanna Catharina ★ 1808 × Swellendam 4.3.1821 Nicolaas Janse van Noordwyk
×× 22.12.1833 Jacobus Petrus du Toit
- e7 Catharina Margaretha ★ 29.12.1809 × Coenraad Lucas Pieterse
- e8 Dina Maria ★ 12.8.1811 × 2.10.1833 Petrus Johannes Uys ×× 17.4.1836 Dirk
Cornelis Uys

- e9 Dirk Cornelis ★ 4.5.1814 × Judith Magdalena Uys
- d2 Jacobus Johannes ★ 26.6.1770 † Julie 1838 × 10.3.1793 Susanna Margaretha Moolman ≈ 11.9.1777 † 1851, d.v.Petrus Lafras Moolman × Johanna Wessels
- e1 Johanna Jacoba ★ 4.1.1794 † jonk
- e2 Cornelis Janse ★ 20.1.1796 † 4.5.1872 × 4.10.1834 Judith Margaretha Moolman
- f1 Jacobus Johannes ★ 3.11.1835
- f2 Judith Margaretha ★ 9.7.1837
- f3 Cornelis Janse ★ omstreeks 1844 × Dorothea Johanna Moolman
- f4 Petrus Lafras ★ 30.1.1846 × Anna Jacoba Vermaak ★ 7.10.1797
- e3 Petrus Lafras ≈ 23.10.1797 † 11.4.1838 × Alida Maria Uys 29.9.1799 † 3.9.1869
- ×× Andries Theodorus Spies
- f1 Jacobus Johannes ★ 22.2.1819 † 24.10.1886 × Geertruyda Johanna Uys ★ 5.6.1830
- g1 Geertruyda Johanna
- g2 Petrus Lafras ★ 1852 † 1920. Woon op Wydgelegen, Utrecht en Bloedrivier, Utrecht. Oorlede in Eldoret, Oos-Afrika. Verteenwoordig Utrecht in ZAR Volksraad. Was teenwoordig by die slag van Talana × Maria Johanna Uys ★ 1854 † 1930
- h1 Jacobus Johannes ★ 19.6.1873 × Catharina Georgina Elizabeth Wessels
- h2 Petrus Lafras ★ 14.11.1874 † 10.10.1899 (Talanaberg, Dundee)
- h3 Maria Johanna ★ 1882 † 1928 × HD van Ryneveld † 1930
- g3 Jacobus Johannes ★ 10.4.1854 × Magdalena Susanna Aletta Potgieter † 21.8.1895 ×× Cornelia Thobelina Mynhardt (boer op Roode Koppen, Utrecht)
- h1 Elsje Johanna Marthina ★ 24.6.1876 † 27.8.1895 op Roode Koppen
- h2 Jacobus Johannes ★ 24.1.1883 × Gertruida Johanna Potgieter
- h3 Gertruida Johanna ★ 26.8.1889
- g4 Alida Maria
- g5 Dirk Cornelis ★ 27.8.1862 † voor 1936 × Judith Margaretha Potgieter ×× Erna Agatha Allison

- g6 Cornelis Janse ★ 26.8.1865 † 24.1.1934 × Jacomina Margaretha Moolman ★
10.3.1868 † 11.4.1947
- h1 Jacomina Margaretha ★ 10.6.1892
- h2 Gertruida Johanna ★ 16.10.1900
- g7 Johannes Zacharias † -8.1897, ongetroud
- f2 dogter ★ 4.4.1821 † 11.4.1821
- f3 Dirk Cornelis ★ 3.3.1823 † 11.4.1838
- f4 Petrus Lafras ★ 1.9.1827 † 28.3.1879 × Maria Johanna Petronella van Niekerk ★
6.2.1830 † 10.4.1870 (oorlede op Wydgelegen, Utrecht)
- g1 Magrieta Johanna ★ 1849 † 24.11.1869
- g2 Petrus Lafras ★ -.5.1851 † 1.11.1926 (op Waaihoek by Utrecht grootgeword) ×
Gesina Dorothea van Rooyen † 2.1.1922 (diens as kommandant tydens Anglo-
Boereoorlog saam met sy seun, Petrus Lafras, na St Helena)
- h1 Petrus Lafras ★ 17.2.1872 † 25.11.1922 × Maria Neethling (woon op Waaihoek
en Uitsoek by Utrecht)
- i1 Frieda Neethling ★ 29.11.1908 × Joseph John Victor Short
- i2 Engela Dorothea Neethling ★ 2.3.1913
- i3 Helen Murray ★ 24.3.1914 × William Gray
- i4 Petrus Lafras ★ 31.1.1921 × Elizabeth Smit
- g3 Alida Maria ★ 1852 × ... Potgieter
- g4 Maria Johanna ★ 1854 † 1930 × Petrus Lafras Uys
- g5 Elizabeth Helena ★ 1855 × ... Moolman
- g6 Cornelius Lucas ★ 26.9.1857 × Maria Catharina (Magdalena) Spies
- g7 Johanna Susanna ★ 1859 × ... Moolman
- g8 Susanna Margrietha ★ 4.6.1861 † 23.7.1938 × 23.8.1880 Johannes Cornelis
Swart ★ 5.6.1858 † 24.8.1928 (van Mooihoek, Utrecht)
- g9 Jacobus Johannes ★ 1863 † 28.5.1913 × Aletta Catharina Spies
- h1 Christina Maria × WH Grobler

- h2 Maria Magdalena ★ 29.3.1893 × Jan Lombard
- h3 Petrus Lafras ★ 5.3.1896 † 12.5.1943
- h4 Philip Rudolph ★ 27.4.1899
- h5 Aletta Catharina ★ 4.6.1901 × Piet Botha
- h6 Jacobus Johannes ★ 16.5.1908
- g10 Dirk Cornelis ★ 4.6.1865 × Francina Gertruida Uys
- e4 Jacobus Johannes ★ 21.9.1800 † 1871 × 20.3.1823 Geertruyda Johanna Human
- ×× Maria Magrieta Elizabeth Prinsloo
- f1 Elizabeth Cathrina ★ 2.3.1824
- f2 Susanna Margaretha ★ 9.4.1826 † 27.4.1874 × Johannes Christoffel Raath
- f3 Jacobus Johannes ★ 15.6.1828 † 1881 (Kommandant van Klerksdorp garnisoen in Eerste Vryheidsoorlog) × NN (Human?)
- g1 Hendrik Wessel ★ 1846 × Elizabeth Agnessa Janse van Rensburg
- f4 Geertruida Johanna ★ 5.6.1830 × Jacobus Johannes Uys
- f5 Alida Maria ★ 8.11.1831
- f6 Elsie Johanna ★ 7.10.1833
- f7 Johanna Susanna ★ 15.5.1835
- f8 Petrus Gerhardus ★ 2.3.1837 × Anna M Lourens
- g1 Dirk Jacobus ★ 1863? × Judith Magdalena Meyer
- g2 Cornelis
- g3 Magrietha Johanna Petronella ★ 1868 × Petrus Gerhardus Uys?
- f9 Cornelis Janse ★ 2.3.1839
- f10 Dirk Cornelis ★ 1845 × Johanna Elizabeth Mynhardt
- f11 Petrus Lafras ★ 18.2.1852 × Martha Maria Roos ★ 4.2.1856 † 1.2.1922 ×× Anna du Plessis (komdt van Pretoria-Noord Kommando tydens Anglo-Boereoorlog. Neem deel aan die Vredeskongres, Vereeniging)
- g1 Jacobus Johannes ★ 11.5.1874 × Wilhelmina Cornelia Prinsloo
- g2 Susara Jacomina Margaretha × Petrus Lafras Uys

- g3 Willem Martin ★ 28.2.1886 × Johanna Gesina Catharina Prinsloo ×× Rachel
Jacoba Prinsloo
- g4 Petrus Lafras ★ 16.8.1890 × Magdalena Louisa Prinsloo
- g5 Dirk Cornelis ★ 30.7.1893 × Anna Susanna Minnaar ×× Anna Enslin
- g6 Johannes Christiaan ★ 26.3.1898 × Cornelia Elizabeth van Jaarsveld
- g7 Martha † 1899
- e5 Alida Maria ★ 13.7.1802 × C May
- e6 Johanna Susanna ★ 3.7.1804 × 3.4.1800 Petrus Gerhardus Human
- e7 Susanna Margaretha ★ 21.6.1806 † klein
- e8 Susanna Maria ★ 14.1.1808 × Theunis Johannes Eksteen
- e9 Dina Maria ★ 12.10.1809 × 29.9.1826 Frans Ignatius Maritz
- e10 Catharina Elizabeth ★ 12.10.1809 × Hans Jurie Potgieter
- e11 Elizabeth Helena ★ 4.2.1812 † 2.12.1874 × 20.2.1830 Wessel Hendrik Wessels
×× CJF du Plooy
- e12 Dirk Cornelis ★ 1.11.1813 † 20.10.1910 × Dorothea Maria Vermaak ★
27.5.1818 † 24.3.1898
- g1 Petrus Lafras ★ 1845 × Geertruyda Johanna Swart
- g2 Jacobus Johannes ★ -.6.1846 † 12.12.1899 × Aletta Theunissina Johanna Uys
- g3 Dorothea Anna ★ 1848?
- g4 Susanna Margaretha ★ 1850? × Petrus Johannes Uys
- g5 Cornelis Tobias ★ 27.11.1852 × Dina Louisa Uys
- g6 Dirk Cornelis ★ 24.8.1855 † 28.1.1881
- g7 Coenraad Marthinus ★ -.7.1860 × Petronella Wilhelmina Susanna Helena Bruwer
×× Jacoba Gertruida Elizabeth Odendaal
- g8 Maria Catharina ★ 1862?
- e13 Maria Catharina ★ 30.6.1817 † voor 1838 × Frederik Johannes Scheepers
- e14 Johannes Zacharias ★ 9.5.1819 † 2.5.1898 × Gertruida Cornelia Wessels ××
Christina Jacomina van Rooy † 4.5.1903

- f1 Jacobus Johannes ★ 1847 × Johanna Wilhelmina van Deventer
- f2 Elizabeth Susanna ★ 1848
- f3 Johannes Zacharias ★ 1850 × Anna Christina Wessels
- f4 Gertruida Cornelia ★ 1852
- e15 Wessel Hendrik ★ 19.3.1824 † 10.6.1877 × Maria Petronella Nel
- f1 Maria Petronella ★ 23.4.1855
- f2 Jacobus Johannes ★ 14.2.1858 × Johanna Wilhelmina Pieters ×× Catharina Maria Wilhelmina Marais ××× Erna Agatha Allison
- f3 Louis Jacobus ★ 17.9.1859 × Maria Elizabeth van Niekerk
- f4 Susanna Margaretha ★ 24.2.1861
- f5 Johanna Margaretha ★ 10.12.1862
- f6 Wesselina Hendrina ★ 1864?
- f7 Catharina Elizabeth ★ 2.8.1866
- f8 Elizabeth Catharina ★ 19.1.1869
- f9 Dina Maria ★ 15.4.1872 † 1879
- f10 Aletta Margaretha ★ 12.9.1875
- f11 Alida Maria ★ 8.6.1877 † 1966
- d3 Cornelis Janse ≈ 31.10.1773 † 11.10.1834 (woon en sterf op Wydgelegen, besit ½ van dié plaas en van Klipfontein) × Junie 1809 Sara Johanna Gildenhuys ★ 1788 † 17.7.1858
- e1 Dina Maria ★ 21.4.1810 † 8.6.1864 (sy sterf op Wydgelegen) × 31.3.1833 Jacobus Nicolaas Swart ★ 23.6.1811 † 20.3.1895
- e2 Cornelis Janse ★ 2.12.1812 × Alida Maria Uys
- e3 Alida Maria ★ 30.1.1815 † 15.3.1890 × Petrus Lafras Uys
- e4 Sara Johanna ★ 21.7.1818 × 19.6.1836 Hendrik Petrus Gildenhuys
- e5 Elizabeth Maria Catharina ★ 2.4.1824 † 14.2.1861 (sy sterf op Wydgelegen) × 11.7.1842 Jan Hendrik Badenhorst ★ 1808 ×× Barend Philip Badenhorst
- d4 Elizabeth Helena ≈ 4.2.1776 × Christiaan Frans Gunter

- d5 Dina Maria ≈ 15.2.1778 × Lourens de Jager
- d6 Johannes Gerhardus ★ 7.8.1779 † 26.2.1864 × 29.3.1801 Elsabe Hendrina Swart
≈ 11.1.1784 † Aug 1873 (bly eers op Wydgelegen, later op Kadie)
- e1 Cornelis Janse ≈ 9.9.1802 × Susanna Maria de Jager
- e2 Jacobus Nicolaas ★ 17.2.1804 × Anna Gesina Hendrina Eksteen ×× Elizabeth
Oostwaldina Eksteen
- e3 Johannes Gerhardus ★ 25.7.1808 × Elizabeth Catharina Uys
- e4 Dirk Cornelis ★ 26.7.1808
- e5 Gerhardus Jacobus ★ 11.5.1810 † 18.1.1880, ongetroud, verlaag
- e6 Johanna Catharina ★ 4.5.1812 † voor 1864 × Mattheus Hendrik Wessels
- e7 Barend Petrus ★ 10.5.1814 † 5.2.1877?, ongetroud
- e8 Petrus Hermanus ★ 28.8.1816 × Susanna Catharina Uys
- e9 Matthys Johannes ★ 5.3.1821 × Alida Maria Fourie
- e10 Alida Maria ★ 5.9.1823 † 1877 × Jacobus Nicolaas Swart ★ 27.1.1822
- e11 Elsabe Hendrina ★ 1.5.1825 × 7.4.1845 Daniel Johannes George Swart
- d7 Barend Petrus ≈ 7.10.1781 † 21.10.1835 × 4.3.1804 Jacoba Maria de Jager †
Junie 1823 ×× Margaretha Elizabeth Lourens
- e1 Cornelis Janse ★ 14.10.1809 † klein
- e2 Matthys Johannes ★ 12.12.1812 × Catharina Johanna Margaretha Taljaart
- e3 Barend Petrus ★ 27.12.1815 × Margaretha Elizabeth Taljaart
- e4 Dirk (Jacobus) Johannes ★ 1817?
- e5 Dirk Cornelis ★ 12.10.1820 † 21.6.1826
- e6 Jacobus Johannes Hermanus ★ 29.5.1823 × Maria Elizabeth Wessels ×× Catharina
Johanna Taljaart
- e7 Alida Maria ★ 17.4.1825 × 27.11.1841 Daniel Petrus du Toit
- e8 Cornelis Janse ★ 29.1.1828 × Susanna Hermina Uys
- e9 Dina Maria ★ 24.1.1831 † 29.11.1836
- e10 Petrus Johannes ★ 29.3.1834 × Susanna Margaretha du Preez

- d8 Matthys Johannes ★ 3.10.1783 † 26.1.1860 (boer op Brakfontein en sterf daar) ×
5.1.1806 Judith Magdalena Moolman
- e1 Cornelis Janse ★ 31.1.1807 × Elizabeth Sophia Uys ×× Margaretha Helena Steyn
- e2 Petrus Lafras ★ 12.11.1808 × Alida Maria
- e3 Matthys Johannes ★ 7.10.1810 × Francina Geertruida Eksteen ×× Wilhelmina
Gertruida de Jager
- e4 Johanna Wilhelmina Jacoba ★ 23.9.1812 × 1.8.1830 Pieter Swart ★ 6.9.1807 †
27.8.1873
- e5 Dirk Cornelis ★ 12.11.1814 × Dina Maria Uys
- e6 Alida Maria ★ 3.8.1816 † 15.5.1897 × Cornelis Janse Uys
- e7 Judith Magdalena ★ 26.9.1818 × Dirk Cornelis Uys
- e8 Susanna Catharina ★ 9.8.1820 † 22.7.1891 × Petrus Hermanus Uys
- e9 Jacobus Johannes ★ 23.2. 1823 † 1.4.1826
- e10 Elizabeth Maria ★ 13.1.1825 × Cornelis Janse Uys
- e11 Johannes Jacobus ★ 30.10.1826 × Maria Susanna Margaretha Uys
- e12 Dina Maria ★ 14.11.1830 † 18.11.1888 × 18.3.1850 Petrus Arnoldus
Gildenhuis ★ 20.3.1830 † 26.7.1912
- e13 Barend Petrus ★ 14.8.1832 × Cornelia Susanna Moolman
- d9 Petrus Johannes ★ 21.6.1785 † 12.2.1831 (boer op Kadie) × Jacomina Aletta
Janse van Rensburg ★ 1789 † Aug 1826 ×× Cecilia Maria le Roux
- e1 Cornelis Janse ★ 24.3.1809 × Susara Johanna Gildenhuis
- e2 Elizabeth Sophia ★ 7.4.1811 × 21.10.1827 Cornelis Janse Uys
- e3 Johannes Frederick ★ 29.4.1813 × Dina Margaretha Beukes
- e4 Petrus Johannes ★ 6.11.1815 × Dina Maria Uys
- e5 Dirk Cornelis ★ 6.11.1817 × Susanna Hermina Elizabeth du Toit ×× Badenhorst
- e6 Jacobus Johannes ★ 29.9.1819 × Susara Johanna Beukes ×× Wilhelmina Gertruida
de Jager
- e7 Nicolaas Johannes ★ 23.11.1821 × Cornelia Christina Oosthuizen

e8 Johannes Gerhardus ★ 2.7.1824 × Maria Adriana Smalberger

d10 Maria Aletta ★ 27.9.1787 † 29.11.1831 × 29.3.1801 Johann Casper Lemmer
van Wiedenest ★ 25.12.1785 ×× Januarie 1811 Willem Adriaan Odendaal

d11 Johanna Jacoba ★ 29.5.1791 † 5.4.1835 × Mei 1811 David Jacobus de Villiers

b2 Johannes ≈ 13.3.1701 † klein

b3 Elizabeth ≈ 25.10.1703 × 26.4.1722 Gerrit Mos

b4 Maria ≈ 21.9.1710 † 16.10.1785 × 21.8.1729 Johannes Möller

Bronne

I Literatuur

- Alexander, JE: *Excursions in Western Africa, and Narrative of a campaign in Kaffir-land, on the staff of the commander in Chief II* (2nd edition). London, 1840.
- Alheit, WA: *Een-en- 'n halwe Eeu van Genade, 1798-1948. Gedenkboek van die Gereformeerde Gemeente Swellendam*. Woodstock, 1948.
- Becker, P: *Path of Blood. The Rise and conquests of Mzilikazi. Founder of the Matabele tribe of Southern Africa*. London, 1962
- Becker, P: *Rule of Fear. The Life and Times of Dingane King of the Zulu*. London, 1964.
- Bergh, JS en Visagie, JC: *The Eastern Cape Frontier Zone 1660-1980. A cartographic guide for historical research*. Durban, 1985.
- Bisset, CB: *Sport and War or Recollections of Fighting and Hunting in South Africa from the years 1834 to 1867*. London, 1875.
- Böeseke, AJ, red: *Geskiedenis-atlas vir Suid-Afrika* (2e uitgawe, 7de druk). Kaapstad, ens, 1948.
- Böeseke, AJ: *Van Oorloë en Vrede. Onder die suidersterre 1795-1910*. Kaapstad, 1983.
- Boyce, WB: *Notes on South African Affairs* (facsimile reprint). Cape Town, 1971.
- Brookes, EH and Webb, C de B: *A History of Natal*. Pietermaritzburg, 1965.
- Bryant, AT: *Olden Times in Zululand and Natal containing Earlier Political History of the Eastern-Nguni clans*. London, etc, 1929.
- Cachet, CF Lion: *De Worstelstrijd der Transvalers. Aan het Volk van Nederland verhaald* (3de druk). Amsterdam, 1898.

- Calitz, PMH: Die stigting en vroeë geskiedenis van die distrik Uitenhage (1804-1814) (Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1959).
- Carstens, R met die medewerking van PW Grobbelaar: *Voortrekkerlewe. Agter die skerms op die Groot Trek*. Johannesburg, 1988.
- Cilliers, B: *Genealogieë van die Afrikaner-families in Natal*. Pietermaritzburg, 1985.
- Cloete, H: *Five Lectures on the emigration of the Dutch Farmers from the Colony of the Cape of Good Hope and their settlement in the District of Natal until their formal submission to her Majesty's authority, in the year 1843*. (The State Library Pretoria, Reprint no 22, 1968). Cape Town, 1856.
- Cloete, H: *The History of the Great Boer Trek and the Origin of the South African Republics*. London, 1900.
- Cory, GE: *The Rise of South Africa 1820-1834 II, 1834-1838 III, 1838-1846 IV*. (facsimile reprint). Cape Town, 1965.
- Crais, CC: *The Making of the Colonial Order. White Supremacy and Black Resistance in the Eastern Cape, 1770-1865*. Johannesburg, 1992.
- De Jongh, PS: *Die lewe van Erasmus Smit*. Kaapstad en Pretoria, 1977.
- De Jongh, PS: *Sarel Cilliers. 'n Biografie oor die Voortrekkerfiguur Sarel Cilliers*. Johannesburg, 1987.
- De Kiewiet, CW: *A History of South Africa. Social and Economic*. London, 1957.
- De Kock, MH: *Selected Subjects in the Economic History of South Africa*. Cape Town and Johannesburg, 1924.
- De Kock, WJ, red: *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I*. Kaapstad, 1968.
- De Villiers, CC: *Geslagsregisters van die ou Kaapse Families I, A-M, II, N-Z* (Hersien en aangevul deur C Pama). Kaapstad en Rotterdam, 1981.
- Dreyer, A: *Die Kaapse Kerk en die Groot Trek*. Kaapstad, 1929.

- Duly, LC: *British Land Policy at the Cape, 1795-1844 : A Study of Administrative Procedures in the Empire*. Durham, 1968.
- Du Plessis, AJ: *Die Republiek Natalia (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1942 Deel I*. Kaapstad, 1942).
- Du Toit, A and Giliomee, H: *Afrikaner Political Thought. Analysis and Documents Vol I: 1780-1850*. Cape Town and Johannesburg, 1983.
- Du Toit, DF: *Di Geskiedenis van ons Land in di Taal van ons Volk* (2de uitgawe, aangevul tot 1895, en vermeerder met Bylae). Paarl, 1895.
- Duvenage, GDJ: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 1: 1836. Vegkop*. Pretoria, 1986.
- Duvenage, GDJ: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 2: 1837. Die Manifestes*. Pretoria, 1987.
- Duvenage, GDJ: *Die Groot Trek. Die Eerste Drie Jaar, Deel 3: 1838. Die Gelofte*. Pretoria, 1988.
- Duvenage, GDJ: *Van die Tarka na die Transgariep. Die emigrasie uit die Noord-oosgrensdele van die Kaapkolonie, 1835-1840*. Pretoria, ens, 1981.
- Elphick, R and Giliomee, H, ed: *The Shaping of South African Society, 1652-1840* (second edition). Cape Town, 1989.
- ffolliott, P and Liversidge, R: *Ludwig Krebs. Cape Naturalist to the King of Prussia 1792-1844*. Cape Town, 1971.
- Fynn, HF: *The Diary of Henry Francis Fynn* (Compiled from original sources and edited by James Stuart and D MckMalcolm). Pietermaritzburg, 1950.
- Geyser, O: *Die Bantoebeleid van Theophilus Shepstone, 1845-1875 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1968 Deel I*. Johannesburg, 1969).
- Giffard, A: *The Reminiscences of John Montgomery* (The Graham's Town Series). Cape Town, 1981.

- Giliomee, H: *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795-1803*. Kaapstad en Pretoria, 1975.
- Godlonton, R: *A Narrative of the Irruption of the Kaffir Hordes in to the Eastern Province of the Cape of Good Hope 1834-1835 including Parts I, II and III of the Introductory Remarks* (facsimile reprint). Cape Town, 1965.
- Gonzales, H: 'n Histories-kritiese ondersoek na die uittog van Blankes uit die distrik Swellendam, 1835-1845 (Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1993).
- Harington, AL: The Graham's Town Journal and the Great Trek, 1834-1843 (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1969 Deel II*. Johannesburg, 1973).
- Harris, WC: *The Wild Sports of Southern Africa* (facsimile reproduction of the fifth edition). Cape Town, 1963.
- Hofstede, HJ: *Geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat*. 'S Gravenhage, 1876.
- Holden, WC: *History of the Colony of Natal, South Africa*. London, 1855.
- Ingram, J Forsyth: *Natalia. A condensed History of the Exploration and Colonisation of Natal and Zululand from the earliest times to the present day*. London, etc, 1897.
- Jansen, EG: *Die Voortrekkers in Natal*. Kaapstad, ens, 1938.
- Jansen, EG: *Uit die Voortrekkertyd*. Pretoria, 1939.
- Joelson, A: *South African Yesterdays*. Cape Town, 1940.
- Kapp, PH: Dr John Philip. Die Grondlegger van Liberalisme in Suid-Afrika (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1985 Deel II*. Pretoria, 1985).
- Kirby, R, ed: *Andrew Smith and Natal. Documents relating to the early History of that Province*. Cape Town, 1955.

- Kotzé, DJ: *Dapper Kinders van Suid-Afrika*. Bloemfontein, 1963.
- Kotzé, DJ: Die Eerste Amerikaanse Sendelinge onder die Zoeloes (1835-1838) (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1958 Deel I. Elsie'srivier, 1959).
- Kotzé, DJ, ed: *Letters of the American Missionaries 1835-1838*. Cape Town, 1950.
- Krüger, DW: Die Weg na die See (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1938 Deel I. Kaapstad, 1938).
- Krüger, DW, red: *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek II*. Kaapstad en Johannesburg, 1972.
- Lamar, H and Thompson, L, ed: *The Frontier in History. North America and Southern Africa Compared*. New Haven and London, 1981.
- Lamprecht, JC: Die ontstaan en ontwikkeling van onderwys te Swellendam (1743-1875) (ongepubliseerde MEd-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1943).
- Lancaster, JCS: The Governorship of Sir Benjamin D'Urban at the Cape of Good Hope, 1834-1838 (*Archives Year Book for South African History*, 1991 Vol II. Pretoria, 1991).
- Le Cordeur, BA: *The Politics of Eastern Cape Separatism 1820-1854*. Cape Town, 1981.
- Liebenberg, BJ: *Andries Pretorius in Natal*. Pretoria en Kaapstad, 1977.
- Liebenberg, BJ: Die Vrystelling van die Slawe in die Kaapkolonie en die Implikasies daarvan (Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1959).
- Lowe, C van Riet and Malan, BD, ed: *The Monuments of South Africa* (2nd edition). Pretoria, 1949.

- MacCrone, ID: *Race Attitudes in South Africa. Historical, Experimental and Psychological Studies*. London, etc, 1937.
- Mackeurtan, G: *The Cradle Days of Natal (1497-1845)*. London, etc, 1930.
- MacMillan, WM: *Bantu, Boer and Briton: The making of the South African Native Problem*. London, 1929.
- Malan, JH: *Boer en Barbaar* (2de uitgawe). Bloemfontein, 1918.
- Malherbe, J: *Port Natal. A Pioneer Story*. Cape Town, 1965.
- Markram, WJ: Stephanus Petrus Erasmus: Grensboerpionier en Voortrekker, 1788-1847 (Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1992).
- Marks, S and Atmore, A, ed: *Economy and society in pre-industrial South Africa*. London, 1980.
- Meintjes, J: *The Voortrekkers. The Story of the Great Trek and the making of South Africa*. London, 1975.
- Moodie, DCF: *The History of the Battles and Adventures of the British, the Boers, and the Zulus, etc, in Southern Africa from the time of Pharoah Necho, to 1880 I*. Cape Town, 1888.
- Moodie, JWD: *Ten Years in South Africa including a particular description of the Wild Sports of that Country II*. London, 1835.
- Muller, CFJ: *Die Britse Owerheid en die Groot Trek*. Kaapstad en Johannesburg, 1947.
- Muller, CFJ: *Die Groot Trek in Beeld. Visuele dokumente uit en oor die Groot Trek*. Tafelberg, 1978.
- Muller, CFJ: *Die Oorsprong van die Groot Trek*. Kaapstad en Johannesburg, 1974.
- Muller, CFJ: *Leiers na die Noorde. Studies oor die Groot Trek*. Kaapstad, 1976.
- Muller, CFJ, red: *Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*. Pretoria, ens, 1980.

- Nathan, M: *The Voortrekkers of South Africa from the Earliest Times to the Foundation of the Republics*. London, 1937.
- Neumark, S Daniel: *Economic Influences on the South African Frontier 1652-1836*. Stanford, 1957.
- Nienaber, PJ: *Suid-Afrikaanse Pleknaamwoordeboek I*. Kaapstad en Johannesburg, 1971.
- Peires, JB: *The House of Phalo. A History of the Xhosa People in the Days of their Independence*. Johannesburg, 1981.
- Potgieter, C en Theunissen, NH: *Kommandant-Generaal Hendrik Potgieter*. Johannesburg, 1938.
- Potgieter, FJ: Die vestiging van die Blanke in Transvaal (1837-1886) met spesiale verwysing na die verhouding tussen die mens en die omgewing (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1958 Deel II*. Elsie'srivier, 1959).
- Preller, GS: *Andries Pretorius. Lewensbeskrywing van die Voortrekker Kommandant-generaal* (2de uitgawe). Johannesburg, 1940.
- Preller, GS: *Piet Retief. Lewensgeskiedenis van die Grote Voortrekker* (10de druk). Kaapstad, ens, 1920.
- Preller, GS, red: *Voortrekker I-IV, VI*. Kaapstad, ens, 1918, 1920, 1922, 1925, 1938.
- Pretorius, DJ: *Die Helde van Italei. Feesboek ter herinnering aan die oorhandiging van die Bybel aan die Voortrekkers onder Jacobus Uys, April 1837*. Grahamstad, 1957.
- Ransford, O: *The Great Trek*. London, 1972.
- Rasmussen, R Kent: *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*. London and Cape Town, 1978.

- Redelinghuys, JH: *Die Afrikaner-Familienaamboek. Sketse en besonderhede omtrent die voorgeslagte van bekende Afrikanerfamilies*. Kaapstad, ongedateer.
- Reynecke, GJ: *Utrecht in die geskiedenis van die Transvaal tot 1877 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1958 Deel II*. Pretoria, 1959).
- Roux, PE: *Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1759)*. Stellenbosch, 1925.
- Rowell, T: *Natal and the Boers. The Birth of a Nation*. London, 1902.
- Schoon, HF, red: *Uit het Dagboek van Erasmus Smit. Predikant bij de Voortrekkers* (10de herdruk). Pretoria, 1967.
- Scott, JB: *The Eastern Cape 1700 to 1800. A General Survey* (Unpublished MA Thesis, University of Port Elizabeth, 1968).
- Shell, Robert, C-H: *Children of Bondage. A Social History of the Slave Society at the Cape of Good Hope, 1652-1838*. Johannesburg, 1994.
- Stander, H: *Die Verhouding tussen die Boere en Zoeloe tot die dood van Mpande in 1872 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1964 Deel II*. Kaapstad, 1964).
- Stapleton, TJ: *Maqoma. Xhosa Resistance to Colonial Advance 1798-1873*. Johannesburg, 1994.
- Streak, M: *The Afrikaner as Viewed by the English, 1795-1854*. Cape Town, 1974.
- Theal, GM: *History of South Africa from 1795 to 1872, II* (4th edition). London, 1915.
- Theal, GM: *History of the Boers in South Africa* (3rd edition). Cape Town, 1973.
- Theal, GM: *Willem Adriaan van der Stel and other Historical Sketches*. Cape Town, 1913.
- Thom, HB: *Die Geloftekerk en ander studies oor die Groot Trek*. Kaapstad, 1949.
- Thom, HB: *Die lewe van Gert Maritz* (2de druk). Kaapstad, ens, 1965.

- Tomlinson, LL: *Geskiedkundige Swellendam*. Kaapstad, 1943.
- Uys, IS: *Die Uys-geskiedenis 1704-1974*. Heidelberg, 1974.
- Uys, I: *Rearguard. The life and times of Piet Uys*. Knysna, 1998.
- Uys, JR: *Uys Familie Register*. Pinelands, 1984.
- Van Aswegen, HJ: *Die Natalse Volksraad (1838-1845) (Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1963)*.
- Van der Merwe, PJ: *Die Matebeles en die Voortrekkers (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1986 Deel II. Pretoria, 1986)*.
- Van der Merwe, PJ: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657-1842)*. Kaapstad, 1938.
- Van der Post, CWH: *Piet Uys of Lyding en Stryd van die Voortrekkers in Natal*. Kaapstad, 1931.
- Van der Walt, AJH, Wiid, JA en Geyer, AL, reds (hersien en bygewerk deur DW Krüger): *Geskiedenis van Suid-Afrika* (2de uitgawe, 4de druk). Kaapstad, geen datum.
- Van Zyl, MC: *Luitenant-goewerneur Martin West en die Natalse Voortrekkers, 1845-1849 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1955 Deel II. Elsie'srivier, 1955)*.
- Venter, C: *Die Groot Trek*. Kaapstad, 1985.
- Visagie, JC: *Die Katriviernedersetting 1829-1839 (Ongepubliseerde DPhil proefskrif, Universiteit van Suid-Afrika, 1978)*.
- Visagie, JC: *Die Trek uit Oos-Rietrivier. Studies oor die Groot Trek*. Stellenbosch, 1989.
- Visagie, JC: *Willem Fredrik Hertzog, 1792-1847 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1974. Pretoria, 1980)*.

- Voigt, JC: *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa (1795-1845) I*. London, 1899.
- Voigt, JC: *Fifty Years of the History of the Republic in South Africa (1795-1845) II* (facsimile reprint). Cape Town, 1969.
- Walker, EA: *The Great Trek*. London, 1965.
- Wichmann, FAF: Die Wordingsgeskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek 1838-1860 (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1941 Deel II*. Kaapstad, 1941).
- Wilmot, A: *History of the Colony of the Cape of Good Hope from its Discovery to the year 1819*. Cape Town, 1869.

II Koerante

- De Volkstem*, 24/12/1915, Deel XLIII, no 4338.
- De Zuid-Afrikaan*, 09/04/1830 - 28/12/1832.
- De Zuid-Afrikaan*, 03/01/1834 - 30/12/1834.
- De Zuid-Afrikaan*, 05/01/1838 - 27/12/1839.
- De Zuid-Afrikaan*, 03/01/1840 - 31/12/1841.
- The Friend of the Free State and Bloemfontein Gazette*, 4/9/1879, Vol XXX, no 1401.
- The Graham's Town Journal*, 30/12/1831 - 01/10/1835.
- The Graham's Town Journal*, 08/10/1835 - 24/01/1839.
- The Graham's Town Journal*, 31/01/1839 - 09/06/1842.
- The Moderator (The Mediator)*, 03/01/1837 - 25/06/1839.
- The South African Commercial Advertiser*, 22/10/1831 - 02/07/1834.
- The South African Commercial Advertiser*, 05/07/1834 - 25/03/1837.
- The South African Commercial Advertiser*, 29/03/1837 - 11/12/1839

III Tydskrifartikels

- Cobbing, J: The Mfecane as alibi: thoughts on Dithakong and Mbolompo (*Journal of African History*, 29/1988).
- Coetzee, PC: Gert Maritz versus Piet Retief. Studie oor Botsende Staatsopvattinge (*Historiese Studies*, Jaargang 4, Maart 1943).
- Crais, CC: Slavery and Freedom Along a Frontier. The Eastern Cape, South Africa: 1770-1838 (*Slavery and Abolition. A Journal of Comparative Studies*, Vol 11/2, September 1990).
- Cubbin, AE: The English Alliance with the Voortrekkers against the Zulus during March and April 1838 (*Historia*, Jaargang 33/2, November 1988).
- De Wet, HC: Die grafte van Piet en Dirkie Uys ontdek (*Historia*, Jaargang 8/3, 1963).
- De Wet, HC: Die Hattingh-skets van die Slagveld van Piet Uys (*Historia*, Jaargang 5/2, Junie 1960).
- De Wet, HC: Waar het Piet Uys en sy seun Dirkie geval? (*Historia*, Jaargang 4/2, Junie 1959).
- Dreyer, A: Die Kaapse Families. Die Uyse (*Die Kerkbode*, Deel 34/8, 22/8/1934).
- Geyser, O: Die lastige Bure op die Noordgrens (*Historia*, Jaargang 12/3, 1967).
- Harris, VS: The Klip River Dutch Community 1843-1899 (*Journal of Natal and Zulu History*, Vol VII, 1984).
- Hoge, J: Verbeterings en aanvullings op die "Geslachtregister der oude Kaapsche Familiën" (*Historiese Studies*, Jaargang 8/3-4, April 1948).
- Muller, CFJ: Die Arrestasie van mev Piet Uys op Sondag, 25 Oktober 1835 (*Historia*, Jaargang 17/4, Desember 1972).
- Muller, CFJ: Karel Landman se Trekgeselskap (*Historia*, Jaargang 1/2, 1956).

- Muller, CFJ: Robert Schoon. 'n Vroeë Suid-Afrikaner (*Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal*, nr 4, November 1972).
- Muller, CFJ: Veertig jaar uit die lewe van die Voortrekkerleier Karel Landman (*Historiese Studies*, Jaargang 4, Maart 1943).
- Nicholson, R Granville: Petrus Lafras Uys. Hoe hij sneuvelde te Hlabane op 28 Maart 1879 (*Die Brandwag*, deel 5, no 6, 15/8/1914).
- Okoye, FNC: Dingane: A Reappraisal (*Journal of African History*, Vol 10/2, 1969).
- Preller, GS: Baanbrekers. Hans Raadslid en 'n vergete Republiek (*Die Brandwag*, deel 7, no 7, 10/12/1916).
- Prinsloo, JW: Geskiedenis van die Voortrekker Uys-familie (*Historia*, Jaargang 13/1, Maart 1968).
- Spies, FJ du T: Die Herinneringe van Voortrekker PM Fouché (*Historia*, Jaargang 5/2, Junie 1960).
- Uys, IS: Her Majesty's Loyal and Devoted Trekker Leader: Petrus Lafras Uys (*Natalia*, no 18, December 1988).
- Uys, PL en DC: Die Voortrekker Uys-familie vanaf 1704 (*Historia*, Jaargang 12/3, 1967).
- Van Aswegen, HJ: Die Mfecane. Werklikheid of mite? (*Historia*, Jaargang 39/1, Mei 1994).
- Van der Merwe, W: Aansprake van die Uys-kommando op grond in Zoeloeland (*Historia*, Jaargang 23/1, Mei 1978).
- Venter, C: Die Voortrekkers en die ingeboekte slawe wat die Groot Trek meegemaak het 1835-1838 (*Historia*, Jaargang 36/1, Mei 1991).
- Vermaak, JC: Danskraal en die Gelofte (*Historia*, Jaargang 2/3, September 1957).
- Visagie, JC: Die Groot Trek. 'n Verdere Perspektief (*Kleio*, Vol VII/I, Mei 1975).
- Visagie, JC: Jan en Breggie Pretorius van die Tregardt-trek (*Kronos*, Vol 13, 1988).

- Visagie, JC: Louis Jacobus Nel: 'n Voortrekker uit die tweede linie (*Kronos*, Vol 3, 1980).
- Visagie, JC: Minder bekende Voortrekkerleiers (*Historia*, Jaargang 35/1, Mei 1990).
- Visagie, JC: 'n Besoek aan Mzilikazi in 1830 (*Historia*, Jaargang 37/1, Mei 1992).
- Visagie, JC: Verset teen die Burgermilisieplan van 1835 (*Historia*, Jaargang 38/2, November 1993).
- Vorster, JD: Burger Offisiere in Suid-Afrika (*Historiese Studies*, Jaargang 1/2, Oktober 1939).

IV Historiese Manuskripte

- Erasmus, DJ: Rethinking the Great Trek: New Perspectives on the causes of accelerated Boer conquest outside the Cape Colony after 1836 (Ongepubliseerde referaat gelewer by 'n Streekskonferensie van die SA Historiese Vereniging, Universiteit van Pretoria, Julie 1997).

V Argivale Bronne

(a) Gepubliseer

- Bird, J, ed: *The Annals of Natal 1495 to 1845, I* (facsimile reprint). Cape Town, 1965.
- Chase, JC, ed: *The Natal Papers, Part I and II, 1498-1843. A Reprint of all Notices and Public Documents connected with that territory including a description of the country and a History of events from 1498 to 1843* (facsimile reprint). Cape Town, 1968.

Preller, GS: *Voortrekker-Wetgewing. Notule van die Natalse Volksraad 1839-1845*. Pretoria, 1924.

Pretorius, HS en Krüger, DW: *Voortrekker-Argiefstukke 1829-1849*. Pretoria, 1937.

b) Ongepubliseer

Tensy anders vermeld, berus alle ongepubliseerde argivale bronne in voetnote vermeld in die Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad.

1 Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad (KAB)

1.1 Accessions (A)

- A519 vol 7 Letters Received 1837 July 15 - December 29.
- A519 vol 9 Letters Received 1841 March 21 - 1847 October 14.
- A519 vol 12 Despatches to the Secretary of State, London 1837 July 29 - August 19.
- A519 vol 15 Despatches to the Lieutenant-Governor, Eastern Districts 1836 August 8 - 1837 March 18.
- A519 vol 17 Papers Despatched, Eastern Frontier 1835 July 3 - December 11.
- A519 vol 22 Letters Despatched, Colonial, Civil and Private Matters 1835 October 2 - 1838 February 10.
- A519 vol 27 Notes and Memoranda 1834 October 25 - 1837 June 26.
- A519 vols 37-38 The Graham's Town Journal 1835 January 2 - 1848 January 22.

1.2 Attorney General (AG)

- AG 28 Letters Received 1822 May - August.
- AG 74 Letters Received, Colonial Office 1834 - 1838.

AG 80 Letters Received, Clerks of the Peace, Part II, 1828 - 1838.

1.3 Albany (1/Ay)

1/Ay 8/18 Papers Received 1829.

1/Ay 8/49 Papers Received from Secretary to the Lieutenant-Governor 1836.

1/Ay 8/55 Papers Received from Civil Commisioners and Resident Magistrates
1834 -1835.

1/Ay 8/78, 8/85-8/87 Papers Received, Miscellaneous Private Individuals and Bodies
1827, 1834 - 1836.

1/Ay 9/7 Letter Book, Government Departments 1832 December - 1835 January.

1/Ay 9/19 Letter Book, Miscellaneous Private Individuals and Bodies 1829 April -
1836 February.

1/Ay 9/62 Letter Book of Clerk of the Peace 1834 - 1836.

1/Ay 11/17 Transfer Returns of Land 1828 - 1853.

1.4 Council of Policy (C)

C 139 Resolusies 1761 Januarie 1 - Desember 15.

1.5 Court of Justice (CJ)

CJ 3393 Minutes, Rolls and Records of Proceedings, Uitenhage, George,
Swellendam, Tulbagh, Graaff-Reinet 1814.

CJ 3998 Minutes, Rolls and Records of Proceedings, Uitenhage, George, Tulbagh,
Swellendam, Caledon 1816.

1.6 Colonial Office (CO)

CO 57 Letters Received from Sundry Military and Naval Officers 1814.

CO 61 Letters Received from Port Office, Receiver General, and Collector of Tithes 1814.

CO 103 Letters Received from Sundry Civil Officers 1819.

CO 105, 293 Letters Received from Private Individuals 1819, 1826.

CO 109, 128, 151 Letters Received from Collector of Tithes and Land Revenue 1819-1821.

CO 264 Letters Received from Receiver of Land Revenue and Late Wine Tasters Department 1826.

CO 300 Letters Received from Fiscal 1827.

CO 315 Letters Received from Receiver of Land Revenue 1827.

CO 366, 444 Letters Received from Military and Naval Officers 1829, 1835.

CO 367 Letters Received from Commissioner General 1829.

CO 369 Letters Received from Consistories, Clergyman and Master of the Grammar School 1829.

CO 374 Letters Received from Land Board, Surveyor and Government Architect 1830.

CO 421, 433, 464 Letters Received from Consistories, Clergymen and Missionaries 1833-1834, 1837.

CO 429 Letters Received from Bible and School Commission, Protector of Slaves, Eastern and Western Divisions, Registrar of Slaves, and Slave Hospital 1834.

CO 439 Letters Received from Master of the Supreme Court, Attorney General,

Clerk of the Peace, and High Sheriff 1835.

CO 441, 452 Letters Received from Special Justices, Late Protector of Slaves, Eastern Division, and Keeper of the late Slave Registers 1835, 1836.

CO 465 Letters Received from Special Justices and Keeper of Slave Registers 1837.

CO 2570 Letters Received from Drostdy Stellenbosch, Swellendam 1810.

CO 2577 Letters Received from Drostdy Cape District, Stellenbosch, Swellendam, Graaff-Reinet, Uitenhage, Tulbagh, George 1811 September - December.

CO 2585, 2590, 2597, 2602, 2611, 2640 Letters Received from Drostdy Swellendam 1813-1816, 1818, 1822.

CO 2650, 2659, 2668, 2681 Letters Received from the Drostdy, Uitenhage 1823-1826.

CO 2690 Letters Received from Drostdy Uitenhage, Vol I, Nos 1-133, 1827.

CO 2676 Letters Received, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Uitenhage and George 1836.

CO 2702 Letters Received, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Uitenhage and George, Vol I, 1828.

CO 2727, 2734, 2748, 2755, 2762, 2770, 2777 Letters Received, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Uitenhage and George 1831-1832, 1834-1838.

CO 2749 Letters Received, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany and Somerset 1834.

CO 2778 Letters Received, Civil Commissioner and Resident Magistrate, Albany, Somerset, Cradock, Graaff-Reinet, Beaufort, Colesberg 1838.

CO 3873 Memorials Received, Vol 3, Nos 237-418, 1809.

- CO 3886 Memorials Received, Vol 6, Nos 1-120 (with index), 1811.
- CO 3888 Memorials Received, Vol 2, Nos 122-332, 1812.
- CO 3893 Memorials Received, Vol 2, Nos 104-199, 1813.
- CO 3900 Memorials Received, Vol 5, Nos 1-125 (with index), 1814.
- CO 3912 Memorials Received, Vol 2, Nos 183-340, 1818.
- CO 3918 Memorials Received, Vol 2, Nos 205-408, 1820.
- CO 3927 Memorials Received, Vol 2, Nos 293-610, 1824.
- CO 3928 Memorials Received, Vol 1, Nos 1-355 (with index for 1825), 1825.
- CO 3932 Memorials Received, Vol 3, Nos 376-637, 1826.
- CO 3934 Memorials Received, Vol 2, Nos 1-250 (with index), 1827.
- CO 3939 Memorials Received, M-R, Nos 635-824, 1828.
- CO 3941 Memorials Received, A-B, Nos 1-173 (with index), 1829.
- CO 3945 Memorials Received, T-Z, Nos 875-1023 (with index), 1829.
- CO 3949 Memorials Received, P-Z, Nos 1-374 (with index), 1830.
- CO 3950 Memorials Received, A-D, Nos 1-217 (with index), 1831.
- CO 3952 Memorials Received, M-P, Nos 1-185 (with index), 1831.
- CO 3954 Memorials Received, T-Z, Nos 1-155 (with index), 1831.
- CO 3956 Memorials Received, D-H, Nos 1-198 (with index), 1832.
- CO 3963 Memorials Received, F-H, Nos 1-152 (with index), 1833.
- CO 3964 Memorials Received, I-L, Nos 1-133 (with index), 1833.
- CO 3965 Memorials Received, M-Q, Nos 1-168 (with index), 1833.
- CO 3966 Memorials Received, R-S, Nos 1-176 (with index), 1833.
- CO 3967 Memorials Received, T-Z, Nos 1-152 (with index), 1833.

- CO 3968 Memorials Received, A-B, Nos 1-169 (with index), 1834.
- CO 3972 Memorials Received, M-O, Nos 1-152 (with index), 1834.
- CO 3973 Memorials Received, P-R, Nos 1-143 (with index), 1834.
- CO 3975 Memorials Received, U-Z, Nos 1-117 (with index), 1834.
- CO 3977 Memorials Received, C-E, Nos 1-164 (with index), 1835.
- CO 3978 Memorials Received, F-H, Nos 1-219 (with index), 1835.
- CO 3979 Memorials Received, J-K, Nos 1-94 (with index), 1835.
- CO 3981 Memorials Received, N-P, Nos 1-144 (with index), 1834.
- CO 3982 Memorials Received, R-S, Nos 1-206 (with index), 1835.
- CO 3983 Memorials Received, T-Z, Nos 1-183 (with index), 1835.
- CO 3985 Memorials Received, C-E, Nos 1-144 (with index), 1836.
- CO 3991 Memorials Received, U-Z, Nos 1-105 (with index), 1836.
- CO 3995 Memorials Received, S-Z, Nos 1-204 (with index), 1837.
- CO 3999 Memorials Received, S-Z, Nos 1-168 (with index), 1838.
- CO 4313, 4317, 4320-4321, 4327, 4329, 4330 Register of Memorials Received
1808 January - 1809 December, 1815 January - 1820 January, 1823 August -
1827 June, 1833 - 1837.
- CO 4365, 4381 Arrear Correspondence, Miscellaneous 1821 - 1835.
- CO 4371, 4379-4380 Arrear Memorials, A-Z, 1829, 1834-1840.
- CO 4438 Papers of Col R Collins, relative to his journeys to the Northern and
Eastern Districts of the Cape Colony 1808-1809.
- CO 4825, 4842, 4854 Letters Despatched, General Letter Book 1808 February 11 -
October 22, 1819 October 24 - 1820 January 13, 1825 September 26 - 1826
February 21.

- CO 4887-4888 Letters Despatched, Letter Book, Country Districts 1827 February 15 - 1828 September 6.
- CO 4893 Letters Despatched, Letter Book, Military Department 1826 April 1 - 1828 September 6.
- CO 4902, 4905-4906, 4908-4909 Letters Despatched, Civil, Letter Book, Vols 5, 9, 11-12, 1831 October - 1832 August, 1834 May - December 1835, 1836 August - 1837 October.
- CO 5111 Letters Despatched, Letter Book, Naval and Military, Vol I, 1828 September - 1835.
- CO 5176-5177 Letters Despatched, Letter Book, Judicial, Vols 3-4, 1833 August 10 - 1837 November.
- CO 5302, 5304 Letters Despatched, Letter Book, Miscellaneous, Vols 1 and 3, 1828 September 15 - 1833 August 5, 1837 April 1 - 1840 April 30.
- CO 5728, 5730, 5734 Agenda and Schedules. Schedule of Papers submitted to Governor 1830-1831, 1833-1834.
- CO 5824, 5829 Proclamations and Government Advertisements 1823, 1828 September - 1831.
- CO 5830-5831 Proclamations and Government Notices 1832-1836.
- CO 6151 Miscellaneous Papers. Lists of Town or Building Lots claimed at Pietermaritzburg, Natal, 1839-1843.
- CO 6152 Miscellaneous Papers. Registers of farms occupied in Natal, 1839-1843.
- CO 8430 Letters Received, Inspector of Government Lands and Woods 1818-1828.
- CO 8438-8439 Letters Received, Landdrost and Heemraden, Swellendam 1818-1827.

CO 8440, 8442-8443 Letters Received, Landdrost and Heemraden, Uitenhage
1816-1829.

CO 8448, 8457-8458 Letters Received, Private Individuals 1817-1820, 1825.

CO 8469 Memorials Received, Land, Swellendam 1813-1819.

CO 8510 Memorials Received, Swellendam, I-P, 1815-1826.

CO 8513 Memorials Received, Uitenhage, Nos 1-237, 1812-1816.

CO 8514 Memorials Received, Uitenhage, A-M, 1815-1828.

CO 8515 Memorials Received, Uitenhage, N-Z, 1814-1827.

CO 8533 Registers of Memorials Received, Land, Uitenhage 1817-1831.

CO 8536 Letters Despatched, Land Matters, Letter Book 1822 June - 1826
September.

CO 8549 Annexure B: Miscellaneous Papers, Arrear Memorials, Land 1806-1836.

1.7 Registrar of Deeds, Cape Town (DOC)

DOC 1/1/1/4 Letters Received 1835 May - 1839 November.

DOC 7/1-7/2 Returns of Perpetual Quitrent Places Transferred 1821-1843.

1.8 Gemeente (G)

(Hierdie kerkregisters van die NG Kerkargief is in die Kaapse Staatsargief geraadpleeg.
Alle oorspronklike registers is nou weer terug na die Kerkargief).

G1 10/2 Kladregisters, Kaapstad 1761 Januarie - 1780 Maart.

G1 13/2, 13/5, 13/7 Huweliksregisters, Kaapstad 1757 Januarie - 1872 Desember.

G2 1/2 Notule van die Kerkraad 1728 Januarie - 1754 November, 1817 Desember - 1842 Desember.

G2 4/1, 4/2, 4/4 Doopregisters, Stellenbosch 1688 September - 1794 November.

G2 7/1 Huweliksregisters, Stellenbosch 1700 Augustus - 1788 Mei.

G7 3/6 Swellendam Regeringsbriewe 1789-1845.

G7 4/2, 4/3, 4/3(a) Doopregisters, Swellendam 1807 Mei - 1824 November.

G7 4/4 Doopregisters, Swellendam (Alfabeties van Oktober 1823) 1823 Januarie - 1824 Desember.

G7 7/1 Lidmaat-Attestate Uitgereik 1798 Augustus - 1905 Augustus.

G8 5/1 Caledon-Lidmateregisters 1829-1843 (Bevat ook Huweliksregister 1811 - 1839 Mei).

G9 5/1 Huweliksregisters, George 1813 April - 1864 November.

G10 4/1, 4/2 Doopregisters, Uitenhage 1817 Desember - 1840 Augustus.

G10 5/1 Uitenhage Lidmate-registers 1817 Desember - 1847 April.

G10 1/1 Notule van die Kerkraad, Uitenhage 1817 Desember - 1842 Desember.

G10 6/1 Huweliksregisters, Uitenhage 1817 Januarie - 1832 April.

1.9 Government House (GH)

GH 1/102 General Despatches 1834 October - December.

GH 3/20, 26/72, 26/79, 26/85 Duplicate Despatches 1835 November 7 - 1836 April 12, 1837 April 3 - July 29, 1837 November 20-23.

GH 9/1 Letters Received from Volksraad, Capt Smith and Secretary to Government 1840 December 11 - 1846 August 7.

- GH 22/1 Miscellaneous Papers 1815 February 1 - 1847 December 27.
- GH 28/12/2 Enclosures to Despatches, Nos 3-89, 1835 June 19 - 1837 November 2.
- GH 28/13 Enclosures to Despatches, Nos 9-90, 1838 January 9 - 1838 December 31.
- GH 28/14 Enclosures to Despatches, Nos 1-57, 1839 January 3 - 1839 July 1
- GH 34/3 Officials, Military and Private Individuals Book 1807 November 24 - 1833 November 26.
- GH 34/5 Sir Benjamin D'Urban's Eastern Frontier Letter Book 1835 July 1 - December 26.
- GH 34/6 Index and Register to Frontier Book 1835.
- GH 52/6 Memorials Received 1822-1824.

1.10 Inspector of Government Lands and Woods (ILW)

- ILW 16 Letters Despatched, Letter Books 8 January 1824 - 14 June 1828.

1.11 Opgaafrolle (J)

- J 39, 318-351 Opgaafrolle, Swellendam 1805-1826.
- J 317 Opgaafrol, Swellendam 1762, 1765, 1788 (Datum by benadering bepaal. Onvolledig).
- J 102 Opgaafrol, George 1822.
- J 187, 190, 194, 197, 199-200, 208 Opgaafrolle, Stellenbosch en Drakenstein C 1715, 1724-1729, 1734, 1740-1742, 1752, 1754-1760, 1775.

J 394, 396, 406-408 Opgaafrolle, Uitenhage 1805, 1807-1810, 1813-1815, C 1818, 1823, 1825-1826.

J 402 Opgaafrol, Uitenhage en Grahamstad 1818.

1.12 Board of Commissioners for Lands and Eastern Districts Land Board (LBD)

LBD 26 Swellendam 1833-1834.

LBD 45, 47, 88 Uitenhage 1815-1817, 1822-1845.

LBD 92 Register of Memorials Received 1829-1861.

LBD 96 Register of Grants 1837-1850.

LBD 97 Letters Received from Government, Part I, 1828-1846.

LBD 98 Letters Received from Government 1829-1831 December 1831.

1.13 Lieutenant Governor (LG)

LG 11 Miscellaneous Letters Despatched (with index to 1828-1829) 1828 February - 1830 March.

LG 13 Journal of Government Commissioner 1835 March - 1836 February,
Government Notices issued by Government Commissioner (copies), 1835 March.

LG 14 Letter Received from Private Individuals, A-Z, 1835 July - 1835 December.

LG 30, 38 Memorials Received from Private Individuals (Claims re War Losses),
McMaster - end of M, 1835, T, U, V - Van der Merwe.

LG 46 Alphabetical list of individuals suffering losses, 1835.

- LG 47 Cronological List of Losses reported 1835 July - 1835 October; Return of Losses - lists furnished by Field Cornets 1835-1836; List of Applicants for relief and assistance afforded 1835 April - 1836 February.
- LG 48 Miscellaneous lists of losses suffered in various parts of the Eastern Frontier 1835 June - 1836 January.
- LG 53 Despatches Received from Secretary of State, London, Nos 1-5, 1836 February - 1836 August.
- LG 54 Despatches Received from Governor, Cape Town, Nos 1-3, 1836 August.
- LG 56 Despatches Received from Governor, Cape Town, Nos 5-53 (Nos 6, 14 and 18 missing), 1836 August - 1836 December.
- LG 58 Despatches Received from Governor, Cape Town, Nos 112-116, 1837 April - 1837 July.
- LG 73 Letters Received from Colonial Secretary, Cape Town, Nos 1-34 (with register to Nos 1-34, No 29 missing), 1838 October - 1838 November.
- LG 194 Letters Received from Civil Commissioner, Colesberg (with register, Nos 1-84), 1838 January - 1838 October.
- LG 230 Letters Received from Civil Commissioner, Grahamstown, Albany (Unnumbered), 1836 March - 1836 November.
- LG 277-280 Letters Received from Civil Commissioner, Uitenhage, Nos 1-240 (with register to Nos 1-440), 1836 August - 1837 November.
- LG 281-282 Letters Received from Civil Commissioner, Uitenhage, Nos 1-169 (with register to Nos 1-233), 1838 January - 1838 September.
- LG 353 Letters Received from Resident Magistrate, Port Elizabeth, Nos 1-31 (with register to Nos 1-68), 1837 January - 1838 December.

- LG 379 Letters Received from Clerk of the Peace, Grahamstown, Nos 1-74 (with register), 1837 March - 1840 May.
- LG 392 Letters Received from Justice of the Peace, Port Elizabeth 1836 July - 1838 July.
- LG 395 Letters Received from Field Cornets, Various Districts 1836 May - 1847 September.
- LG 494, 498-499 Letters Received from Private Individuals, Nos 1-192 (register covers Nos 1-279), 1836 November - 1838 June.
- LG 525 Memorials Received, "Ordinary", Nos 121-190, 1837 January - 1837 July.
- LG 547 Memorials Received, Land Series, Nos 201-300, 1837 May - 1837 December.
- LG 596-597 Papers relative to captured cattle 1835 February - 1837 March.
- LG 616 Letter Book, Letters Despatched to Governor, Cape Colony 1836 August - 1837 November.

1.14 Master's Office and Orphan Chamber (MOOC)

- MOOC 6/9/2, 6/9/24, 6/9/29, 6/9/35, 6/9/118, 6/9/234 Death Notices 1834-1916.
- MOOC 7/1/6, 7/1/56 Testamente 1689-1857.
- MOOC 13/1/105, 13/1/110 Likwidasie- en Verspreidingsrekeninge 1700-1916.

1.15 Quitrent Registers (QRR)

- QRR 228-230 Uitenhage (folio 1-694) 1814-1919.

1.16 Receiver of Land Revenue (RLR)

RLR 9/1, 9/2, 15/1, 19/1, 20/2, 23/1, 24/2, 36/1, 37/2 Licences, Loan Farms 1730

August - 1731 August, 1757 January - 1758 October, 1765 April - 1766 March,
1768 December - 1770 May, 1773 August - 1774 July, 1776 March -

December, 1788 February - 1789 September, 1792 February - 1793 March.

RLR 40 Indexes to Loan Farm Licences, A-G, 1738-1793.

RLR 43/1 Indexes to Loan Farm Licences, A-J, 1730-1793.

RLR 46/1, 54/2, 55/2, 56/1, 58/1, 61, 62, 63, 64/2, 66/1 Annexures to Loan Farm

Licences 1791-1793, 1802-1805, 1807-1808, 1810-1812, 1817-1818, 1819-
1820, 1822-1825.

RLR 72 Note Books 1798-1804.

RLR 92/1, 92/2, 94/1, 96, 98/2, 99 Letters Received 1811 January - 1812 Decem-

ber, 1815 January - 1816 January, 1819 January - 1820 March, 1822 December
- 1824 December.

RLR 102 Letters Despatched 1793 July - 1794 November.

RLR 123-124, 130/1-2, 131 Day Book, Loan Farms 1800 October - 1813

December.

RLR 142 Register, Loan Freehold Farms 1814-1824.

RLR 142A List, Loan Farms 1785-1811.

1.17 Surveyor General (SG)

SG 1/1/1/11 Letters Received, Civil Commissioners, Eastern Province, S-V, 1831-

1859.

SG 1/1/2/1 Letters Received from Land-Surveyors 1828-1844.

SG 2/1/1/1 General Letters Despatched (with index) 1829 February - 1840
October.

1.18 Slave Office (SO)

SO 1/42 Letters Received from Slave Registry Office, Uitenhage 1816-1824.

SO 2/6, 2/11 Letters Despatched 1826-1834.

SO 3/8, 3/15, 3/17-3/18, 3/20 Reports of the Protector of Slaves 1830 June -
December, 1831 June 25 - 1832 June, 1833-1834.

SO 3/20 a Confidential Reports, Protector of Slaves 1829-1834.

SO 6/114, 6/116, 6/120 Register of Slaves, Swellendam, G-H, L-M, T-V, 1816-
1835.

SO 6/146-6/147 Register of Slaves, Uitenhage, H-N, 1816-1836.

SO 7/21 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Swellendam
1816-1835.

SO 7/31 Returns of Slaves registered at the Slave Registry Office, Uitenhage 1816-
1829.

SO 8/18-8/19 Abstract of Casualties from Diary kept in the Slave Registry Office,
Uitenhage 1816-1837.

SO 10/22 Statement of Slaves sold by Sequestrator (with Correspondence), 1816-
1826.

SO 10/27 Return of Slaves sold by Private Contract 1823-1830.

SO 20/15 Appraisements of Slaves for the District of Uitenhage 1834-1835.

SO 20/47 Lists of the Awards of the Commissioners of Compensation 1836-1837.

SO 20/50, 20/54 Receipts for Compensation Claims Paid 1836 June - July, 1836
September - 1837 July.

1.19 Stellenbosch (1/Stb)

1/Stb 13/2, 13/5 Minutes of Council of War 1714-1726, 1740-1749.

1/Stb 13/6 Minutes of Council of War 1750-1759.

1/Stb 13/21-13/22, 13/24 General Muster Rolls 1700-1725, 1761-1766.

1/Stb 15/3 Attestations 1720-1759.

1.20 Swellendam (1/SWM)

1/SWM 1/5 Draft Minutes of Landdros and Heemrade 1789 October - 1804 March.

1/SWM 3/20 Statements and Interrogations 1816.

1/SWM 5/3 Criminal and Civil Cases, Records of Proceedings 1816.

1/SWM 10/3 Journals 1810 January - 1812 December.

1/SWM 11/8 Colonial Office, Letters Received 1815-1826, 1834.

1/SWM 11/20, 11/34, 11/45 Miscellaneous Letters Received 1781-1846, 1865-1900.

1/SWM 12/6a Land Matters, Quitrent Registers 1806-1817.

1/SWM 12/12 Quitrent Note Books 1810-1839.

1/SWM 12/18 Diverse Documents re Land Matters, Transfer Duty Register 1818-
1845.

1/SWM 12/56-12/57, 12/60-12/61 Vendue Rolls 1805 January - 1810 December,
1811 July - 1814, 1821-1825.

1/SWM 12/67 Census Returns 1793, 1818.

1/SWM 12/71, 12/73, 12/75 Attestations 1759 September – 1772 August, 1792
September - 1820 March.

1/SWM 12/78 Attestations, Ration Lists 1822.

1/SWM 12/86 Church Papers 1808-1835.

1/SWM 12/89 Miscellaneous Papers 1807-1904.

1/SWM 14/3 Letters Despatched, Landdros and Heemrade 1806 February - 1807
October.

1/SWM 16/19-16/20 General Register of Slaves 1816 May - 1832.

1/SWM 16/44 Matrimonial Court, Minutes 1811 July - 1820 December.

1/SWM 16/47 Diverse Matrimonial Papers, Marriage Papers 1812 November - 1815
December.

1.21 Collector of Tithes and Transfer Dues (TTD)

TTD 20, 22-24 Lists of Transfer Dues Received 1817 April - 1843 October.

TTD 40 Returns of Tithes and Transfer Dues Received from Different Districts
1815-1828.

TTD 52-53, 59, 61, 73 Declarations Received 1816 January - 1817 December,
1821 March - December, 1823 January - 1824 December, 1836 May - 1837
September.

1.22 Uitenhage (1/Uit)

1/Uit 1/1 Landdrost and Heemrade, Minute Book 1816-1828.

1/Uit 4/1/1/1 Criminal Record Book 1828 April - 1833 October.

1/Uit 5/2 Civil Cases, Circuit Court, Records of Proceedings 1829-1832.

1/Uit 9/1-9/2 Journals 1828-1829, 1833-1834.

1/Uit 10/7, 10/9, 10/12-10/13 Letters Received, Colonial Office 1821, 1823-1824,
1827-1828.

1.23 Verbatim Copies (VC)

VC 50 General Muster Rolls, Free Burghers and Wives 1726-1733.

VC 604 Cape Town, Baptism, Membership, Marriage 1695-1712.

VC 607, 611 Cape Town, Baptism 1757-1779, 1780-1786, 1795-1804.

VC 686 Swellendam, Baptism 1798-1807.

VC 752 Voortrekkers, Baptism 1837-1850.

VC 753 Cape Town, Marriage 1713-1771.

1.24 Microfilms of Archives in the Cape Archives Depot, Cape Town (ZK)

ZK 8/1/7 Title Deeds 1685, 1703-1704.

ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers 1658-1805.

1.25 Microfilms of Documents in the Deeds Office, Cape Town (ZS)

ZS 1/1/5 Cape Title Deeds 1698 May - 1702 November.

2 Staatsargiefbewaarplek, Bloemfontein (VAB)

FA Steytler-versameling (Item A3.121).

3 Staatsargiefbewaarplek, Pretoria (TAB)

Preller-versameling 100.

SS 463 Keate Award.

SS 4059 Odé-stukke.

A 1116 vol 2: FA Steytler-versameling.